

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra archeologie

**ZAČIATOK HOSPODÁRSKEJ KRÍZY RÍMSKEHO IMPÉRIA
V KONFRONTÁCII S NÁLEZMI ANTONINIÁNOV V 2.–3.
STOROČÍ PO KRISTOVI NA ÚZEMÍ ČIECH, MORAVY,
SLOVENSKA, HORNÉHO A DOLNÉHO RAKÚSKA
A MAĎARSKA**

Dizertačná práca

TEXTOVÁ ČASŤ

vypracoval

Mgr. Boris Stoklas

Hradec Králové, 2020

Kód študijného odboru: P7109/Archeologie

Študijný odbor: Archeológia

Školiteľ: Doc. Ph.Dr. Eduard Droberjar, Ph.D.

Čestné vyhlásenie

Ja, dolu podpísaný Mgr. Boris Stoklas týmto čestne vyhlasujem, že som predloženú dizertačnú prácu vypracoval svojpomocne a uvádzam všetku použitú literatúru, pramene a zdroje, ktoré som pri písaní práce použil.

V Bratislave, dňa 30.marca 2020,

.....

ABSTRAKT

STOKLAS, Boris: Začiatok hospodárskej krízy Rímskeho impéria v konfrontácii s nálezmi antoniniánov v 2. – 3. storočí po Kristovi na území Čiech, Moravy, Slovenska, Horného a Dolného Rakúska a Maďarska. [Dizertačná práca] / Boris Stoklas. – Univerzita Hradec Králové. Filozofická fakulta; Katedra archeologie. – Vedúci práce: doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

Hospodárska a politická kríza, ktorá naplno prepukla po polovici 3. storočia po Kr., výrazne ovplyvnila chod dejín v stredoeurópskom priestore. Ovplyvnila okrem iného tiež skladbu peňažného obehu a prúdenie rímskych mincí do barbarika. Nie náhodou sa preto predmetom výskumu stali rímske mince, špeciálne antoniniány, na ktorých sa kríza odrazila najzreteľnejšie. Práca vyhodnocuje nálezy mincí v stredoeurópskom barbariku vytvorením numizmatickej periodizácie, určenej pre toto územie. Tá umožnila rekonštruovať hypotetický peňažný obeh, v ktorom sa pri porovnávaní prejavili podobnosti s provinciálnym obehom. Nálezy mincí boli konfrontované s rímskym importom a sídliskovými horizontmi. V analýze boli zohľadnené dosiaľ nepublikované nálezy rímskych mincí z územia Moravy a Slovenska. Týchto 92 ks mincí bolo buď medzi časom publikovaných, alebo sa jedná o dosiaľ nepublikované mince. Korektúrou, či doplnením údajov, prešlo tiež veľké množstvo mincových nálezov uložených v numizmatickom fonde Historického múzea – Slovenského národného múzea, Múzea mesta Bratislavy, či Archeologického ústavu SAV v Nitre. Práca tak poskytuje aktuálny súpis nálezov, ktoré boli v niektorých prípadoch korigované v ich určení a predstavuje súborné vyhodnotenie obehu rímskych peňazí v germánskom prostredí.

Kľúčové slová: antoniniánus, barbarikum, doba rímska, periodizácia, provincie.

ABSTRACT

STOKLAS, Boris: The beginning of the economic crisis of Roman Empire in confrontation with finds of the antoninians between 2-nd and 3-rd century AD in the Bohemia, Moravia, Slovakia, Upper and Lower Austria and Hungary territory. [Dissertation] / Boris Stoklas. – University of Hradec Králové. Philosophical Faculty; Department of archaeology. – Supervisor: doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

The economic and political crisis, which fullyer up tedafter the mid-3rd century AD, significantly influenced the course of history in Central Europe. It also influenced the monetary circulation and the flow of Roman coins in to the barbaricum. It is no coincidentet hat Roman coins, especially antoninians, which reflect the crisis the most clearly, become a subject of there search. The work evaluatest he finds of coins in theCentral Barbaricum area, with he help of numismatic periodisation, fixed fort his territory. Periodization allows to reconstruct a hypothetical circulation, which showed similarity witht he provincial circulation. Coins were compared with Roman imports and settlement horizons. The analysis to ok into the account unknown finds from Moravia and Slovakia. 92 of these were either published during the time of evaluation, or remain unpublished. A large number of coin finds stored in the numismatic fund of the Historical Museum - Slovak National Museum, Museum of the city of Bratislava or Archaeological Institute of SAS in Nitra also have been revised and supplemented. The work thus provides an up-to-date list of finds, some of which were corrected in the irdetermination and represents a comprehensive assessment of the circulation of Roman coins in the Germanic settlement.

Keywords:

Klíčové slová: antoninianus, barbaricum, periodization, province, Roman period.

POĎAKOVANIE

Špeciálne poďakovanie patrí na tomto mieste môjmu školiteľovi, Doc. Ph.Dr. Eduardovi Droberjarovi, Ph.D., vďaka ktorému mohla táto práca vzniknúť a u ktorého som našiel podporu a pomoc vždy, keď som potreboval. Veľká vďaka patrí aj Mgr. Marekovi Budajovi, Ph.D. z Historického múzea – SNM v Bratislave a PhDr. Jiřímu Militkému, Ph.D. z Národného múzea v Prahe za praktické znalosti, rady a sprístupnenie numizmatických fondov. Za zrodom tejto práce stál i PhDr. Ján Hunka, C.Sc. a PhDr. Kristián Elschek, C.Sc. z Archeologického ústavu SAV v Nitre, ktorým patrí veľká vďaka za inšpiráciu venovať sa antickej numizmatike. Za dlhodobú spoluprácu a vždy priateľský prístup ďakujem aj Mgr. Kataríne Harmadyovej, Ph.D., za cenné rady a polozenie základov pre dlhobojšiu spoluprácu ďakujem na tomto mieste PhDr. Jánovi Rajtárovi, C.Sc. Za obrovskú podporu od nástupu do zamestnania ďakujem aj pánovi riaditeľovi Historického múzea – SNM, Mgr. Peterovi Bartovi. Za ďalšiu pomoc a spoluprácu som vďačný aj zamestnancom Múzea mincí a medailí v Kremnici pod Národnou bankou Slovenska, konkrétne za sprístupnenie nepublikovaných nálezov z územia Slovenska ďakujem Mgr. Magdaléne Kamhalovej a za skeny týchto nálezov Mgr. Martinovi Chmelíkovi. Vďaka patrí aj Mgr. Miroslave Daňovej, Ph.D. a Mgr. Lucii Novákovej, Ph.D. z Trnavskej univerzity v Trnave za odborné konzultácie.

OBSAH

ÚVOD	4
1 METODIKA SPRACOVANIA NÁLEZOVÉHO SÚBORU MINCÍ	6
1.1. GEOGRAFICKÉ ČLENENIE SLEDOVANÉHO ÚZEMIA A ODLIŠNOSTI VYČLENENÝCH OBLASTÍ	6
1.2. DOTERAJŠÍ STAV BĀDANIA: ZDROJE A ANALÝZA	10
1.3. METÓDY A SPÔSOBY VYHODNOCOVANIA NUMIZMATICKÉHO MATERIÁLU A VYUŽITIE PERIODIZÁCIE RÍMSKYCH MINCÍ	23
1.4. MOŽNOSTI VYUŽITIA GIS V NUMIZMATIKE	28
2 NUMIZMATICKÁ PERIODIZÁCIA DOBY RÍMSKEJ, JEJ GENÉZA, PRINCÍPY A ÚLOHA V BĀDANÍ	29
2.1. POTREBY VYTVORENIA KOMPLEXNEJ PERIODIZÁCIE RÍMSKYCH MINCÍ A PROBLÉMY PRI JEJ ZOSTAVOVANÍ	29
2.2. VÝVOJ A ZOSTAVENIE PERIODIZÁCIE	30
2.3. VPLYVY HISTORICKÝCH UDALOSTÍ A MATERIÁLOVEJ ANALÝZY NA ČLENENIE NAVRHOVANEJ PERIODIZÁCIE	33
2.4. ARCHEOLOGICKÁ CHRONOLÓGIA A NUMIZMATICKÁ PERIODIZÁCIA – S DÔRAZOM NA ODLIŠNOSTI ARCHEOLOGICKÝCH STUPŇOV	46
3 OBEH RÍMSKYCH MINCÍ V STREDOEURÓPSKEJ OBLASTI SO SVÉBSKYM OSÍDLENÍM V 1. A 2. STOROČÍ PO KR.	52
4 PREDZVEŠŤ KOLAPSU – ČO PREDCHÁDZALO HOSPODÁRSKO- EKONOMICKEJ KRÍZE V 3. STOROČÍ PO KR.?	62
5 ANTONINIÁNUS V ODRAZE UDALOSTÍ V ČASE VOJENSKÝCH CISÁROV	67
5.1. ANTONINIÁNUS AKO FUNDAMENTÁLNY PRVOK VO VÝSKUME KRÍZY PO POL. 3. STOROČIA	67
5.2. MINCA ANTONINA III. CARACALLU V PROCESÉ VÝVOJA	72

6	NORIKUM A PANÓNIA. MINCE V PROVINCIÁLNO M POHRANIČÍ OD ZÁVERU 2. DO KONCA 3. STOROČIA PO KR.	76
6.1.	PREMENY PEŇAŽNÉHO OBEHU DUNAJSKÝCH PROVINCÍ	77
6.2.	PROVINCIALNE RAZBY	86
6.3.	MINCE GALSKEHO CISARSTVA	92
6.4.	IREGULARNE RAZBY, ICH VÝZNAM A PRIENIK DO PEŇAŽNÉHO OBEHU	94
	6.4.1. <i>Redukovanie, imitovanie a falšovanie drahých kovov</i>	95
	6.4.2. <i>Dobové falzá antoniniánov</i>	100
	6.4.3. <i>Núdzové „falošovanie“ bronzových mincí</i>	102
6.5.	MINCE V NÁRAZNÍKOVEJ ZÓNE LIMITU NA PRÍKLADE KASTELU V IŽI	105
7	BARBARIKUM VO SVETLE NÁLEZOV RÍMSKYCH MINCÍ OD KONCA 2. PO KONIEC 3. STOROČIA PO KR.	109
7.1.	SKLADBA RÍMSKYCH MINCÍ OBIEHAJÚCICH V OBLASTI SEVERNE OD STREDNÉHO TOKU DUNAJA	109
	7.1.1. <i>Mince z germánskych sídlisk</i>	110
	7.1.2. <i>Problematické lokality</i>	114
	7.1.3. <i>Rímske mince z barbarských hrobov</i>	117
7.2.	ZLATÉ MINCE Z 3. STOROČIA PO KR. V BARBARSKOM PROSTREDÍ	119
7.3.	SEKANIE A ROZLAMOVANIE RÍMSKYCH MINCÍ – KOMERČNÁ ÚLOHA ICH DIELOV	122
7.4.	MINCE RÍMSKYCH PROVINCÍ A KOLONÍ V BARBARIKU	131
8	VÝSLEDKY NUMIZMATICKÉHO VÝSKUMU	138
8.1.	PEŇAŽNÉ DEPOTY. ODLIŠNOSTI TEZAUROVANIA MINCÍ V BARBARSKOM A PROVINCIALNO M PROSTREDÍ	138
8.2.	INTERPRETÁCIE PRIENIKU MINCÍ GALSKEHO CISARSTVA DO HORNÉHO POLABIA A STREDODUNAJSKEHO BARBARIKA	151

8.3. TRANSFORMÁCIE OBEHU MINCÍ NA ÚZEMÍ STREDOEURÓPSKÝCH SVÉBOV	153
8.4. VÝSLEDNÁ PERIODIZÁCIA OBEHU RÍMSKÝCH MINCÍ NA ÚZEMÍ SVÉBOV V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE	156
9 NUMIZMATICKA V KONFRONTÁCII S ARCHEOLOGICKÝM MATERIÁLOM	159
9.1. OBCHODNÉ STYKY STREDOEURÓPSKÝCH SVÉBOV S RÍMSKÝMI PROVINCAMI V PRIEBEHU 3. STOROČIA PO KR.	159
9.2. INTERPRETAČNÉ MOŽNOSTI RÍMSKÝCH IMPORTOV	161
9.2.1. <i>Terra sigillata</i>	162
9.2.2. <i>Raetská keramika</i>	164
9.2.3. <i>Emailové spony</i>	165
9.3. MINCE V OBLASTI RÍMSKÝCH STAVEBNÝCH OBJEKTOV V NADDUNAJSKOM BARBARIKU	167
10 TRVALÉ NÁSLEDKY KRÍZY Z 2. TRETINY 3. STOROČIA – CESTA K NÁSTUPU NOVEJ RÍMSKEJ MENY	169
LITERATÚRA	173
SUMMARY	256
KATALÓG NÁLEZOV – ČASŤ I., II.	
a) Publikované nálezy	
b) Nepublikované a čiastočne publikované nálezy	
c) Korektúry starších publikovaných náleзов mincí	
PRÍLOHY	
A Mapy	
B Obrázky	
C CD-príloha	

ÚVOD

Rímske mincovníctvo a peňažné dejiny 3. storočia po Kr. boli rovnako pestré, ako dejinné udalosti tohto dynamického obdobia. Od druhej polovice 2. storočia po Kr. sa v Rímskej ríši v dôsledku početných vojenských konfliktov a postupného nárastu hodnoty striebra začala prehlbovať hospodársko-ekonomická nestabilita ríše. Tým spôsobená inflácia sa čoraz viac začala prejavovať v rímskom mincovníctve znižovaním kvality strieborných nominálov, obmedzením využívania najnižších nominálov a nakoniec i redukovaním drahého kovu, ktoré vyústilo do produkcie billonových mincí. Od konca 2. po prelom 3./4. storočia po Kr. sa v peňažnom obehú rímskych provincií Norikum a oboch Panónií prejavili nie len javy súvisiace s kvalitou vedúcich nominálov, ale tiež mnohé ďalšie. Bol nimi napríklad úbytok bronzových mincí razených v Ríme, výrazný prílev razieb z východných mincovní v severovskom období, výskyt núdzových platidiel a množstva falzifikátov, predovšetkým mincí razených Severovskou dynastiou. Objavili sa tiež tzv. barbarizované mince, ktorých pôvod sa predpokladá prevažne v západných provinciách ríše. Práve z týchto dvoch dunajských provincií sa dostávalo rímske obeživo ďalej do barbarského prostredia. Prvý prienik rímskych mincí je známy už zo záveru doby laténskej, kedy spolu s keltskými mincami boli využívané pri obchodných transakciách až do prvých desaťročí 1. storočia po Kr. V spojení s expanziou svébskych germánskych kmeňov do oblasti osídlenej pôvodne keltskou populáciou, sa vytráca v naddunajskom barbariku využívanie rímskych mincí ako platidla a opätovný výraznejší prílev rímskeho obeživa nastupuje až niekedy okolo polovice 1. storočia po Kr., kedy si začali Germáni osvojovať využívanie peňazí v obchodných stykoch s Rímskou ríšou. Vojenské udalosti v oblasti strednej Európy mali počas doby rímskej na svedomí niekoľko krát prerušenie peňažného toku do oblastí osídlených svébskou populáciou. Najvýraznejšie bol prílev rímskych mincí do naddunajského barbarika utlmený po markomanských vojnách. Tie naštartovali turbolentné obdobie zmien ekonomicko-hospodárskych pomerov, čím sa výrazne začala meniť skladba nominálov zastúpených v peňažnom obehú. V priebehu 3. storočia po Kr. už prúdili do barbarského prostredia už charakterovo odlišné mince, než tomu bolo v staršej dobe rímskej. Zvýšilo sa tiež množstvo prúdiacich peňazí, čo bolo zapríčinené nárastom razebnej produkcie mincovní. Tento jav indikuje rast cien na trhu a nástup peňažných reforiem, ktoré mali inflácii zabrániť.

Tiež importy preukazujú obchodné kontakty Germánov s Rimanmi v stredodunajskej a naddunajskej oblasti. Zvýšený objem importovaného rímskeho tovaru na sever od Dunaja je zjavný v archeologickom materiáli predovšetkým zastúpením terra sigillata z dielní v Rheinzaberne, Westerdorfe a Pfaffenhoffene. Ďalším ukazovateľom môžu byť rímske emailované spony, ktorých import bol umocnený rovnako v tomto období. V tomto ohľade je nutné sa tiež zaoberať časovým úsekom, kedy prestala do naddunajského barbarika a do oblasti dnešných Čiech prúdiť importovaná terra sigillata a narastá výskyt na kruhu točenej keramiky provinciálneho charakteru na germánskych sídliskách. Vo veľkej miere sa totiž jedná o lokálnu produkciu germánskej na kruhu točenej keramiky, ktorú by sme mohli dávať do súvislosti s migráciou rímskych provinciálnych remeselníkov do barbarika.

Výskum úlohy antoniniánov v peňažnom obehú a prejav hospodárskej krízy v germánskom prostredí bol postavený v prvom rade na vhodne zvolenej metodike. Vzhľadom na to, že sa jedná o mince a teda o úplne iný zdroj informácií, než je bežný archeologický materiál, bolo potrebné stanoviť správne metódy vyhodnotenia mincí známých z nálezov pochádzajúcich z územia nami vyčleneného na výskum. Rovnako bolo potrebné zvoliť správnu metódu porovnania numizmatického materiálu s archeologickým materiálom vhodným na takéto porovnávanie. Prvým krokom k voľbe numizmatického vyhodnotenia bolo vytvorenie numizmatickej periodizácie doby rímskej pre Čechy, Moravu, Horné a Dolné Rakúsko, západné a stredné Slovensko a časť Maďarska, na ktorom sa rozprestieralo v dobe rímskej svébske osídlenie. Tiež bola potrebná úprava periodizácie, čiastočne vytvorenej pre dunajské provincie v 70-tych rokoch. K vytvoreniu periodizácie prispela nie len analýza mincového materiálu, ale tiež písomné pramene a nálezy rímskych importov v barbariku, a tiež samotná sídlisková archeológia. Všetky tieto vymenované okruhy histórie a archeológie umožnili v konečnom výsledku vytvoriť obraz o vplyve hospodárskej krízy vrcholiacej okolo roku 260 v stredodunajskej oblasti.

V neposlednom rade je ešte potrebné spomenúť, že do výskumu bolo zahrnutých 92 ks nových nálezov rímskych mincí, ktoré boli autorom práce buď medzi časom publikované, alebo sa jedná o dosiaľ nepublikované mince. Korektúrou, či doplnením údajov, prešlo aj veľké množstvo mincových nálezov uložených v numizmatickom fonde Historického múzea – Slovenského národného múzea, Múzea mesta Bratislavy, či Archeologického ústavu SAV v Nitre.

1 METODIKA SPRACOVANIA NÁLEZOVÉHO SÚBORU MINCÍ

1.1 GEOGRAFICKÉ ČLENENIE SLEDOVANÉHO ÚZEMIA A ODLIŠNOSTI VYČLENENÝCH OBLASTÍ

Oblasť strednej Európy sa v dobe rímskej členila na dva základné geografické priestory, na ktorých území sa rozprestieral výrazne odlišný kultúrny okruh. Na jednej strane, na ľavobreží Dunaja, teda severne a východne od jeho toku, sa nachádzal v rímskom ponímaní „barbarský okruh kultúr doby rímskej“, na pravobreží Dunaja sa nachádzal naproti tomu „rímsko-provinciálny kultúrny okruh“, ktorý sa tu udomácnil niekedy v priebehu prvej polovice 1. storočia po Kr. vplyvom romanizácie. Do barbarského okruhu kultúr doby rímskej spadalo viacero etník, ktorých mená často ani nepoznáme, alebo ich nie sme schopní spoľahlivo priradiť k príslušnej archeologickej kultúre. Vieme ale to, že do spektra tohto okruhu boli zaradené etniká keltské, germánske a sarmatské, v hraničných oblastiach prípadne germánsko-sarmatské, keltsko-germánske, či keltsko-dácke. Pre účely výskumu bolo potrebné nami sledované územie geograficky rozčleniť na základe viacerých faktorov. Toto členenie vychádzalo z prirodzených geograficko-demografických poznatkov o populáciách, žijúcich v stredoeurópskom priestore. Pri geografickom vyčlenení sme museli zohľadniť viacero faktorov, ktoré boli ovplyvnené poznatkami z historických, či archeologických prameňov. V prípade rímsko-provinciálneho kultúrneho okruhu bolo toto členenie relatívne jednoduché.

Prvým faktorom, ktorý ovplyvnil naše členenie, bola administratíva rímskych dunajských provincií, známa z historických prameňov. Územie provincie Norikum zasahovalo v minulosti až do oblastí dnešného Horného Bavorska, smerom na juh do oblasti slovinského mesta Celeia, na západe sa pridŕžiavala hranica východného masívu Álp a na severe tvoril hranicu Dunaj. Pre výskum bola vyčlenená iba severná polovica územia provincie, ktorá bola po novom Diokletianovom územnom zriadení provincií označená ako *Noricum Ripense*.¹ Územná rozloha tejto vyčlenenej časti provincie sa dá zároveň vnímať aj ako dunajské pohraničie s barbarikom. Predpoklady pre vyčlenenie dávajú tiež samotné municipiá a ich *territoria* v Noriku, ktoré nepresahujú hlavný alpský masív.² Provincia Panónia nachádzajúca sa vo východnom susedstve Norika sa rozprestierala na území Viedenskej panvy, Burgenlandu, na juhu v medziriečí Drávy a

¹ Fischer 2002, 129.

² Fischer 2002, 67.

Sávy v dnešnom Slovinsku, na juhu bola ohraničená severnou oblasťou Bosny. Jej severnú a východnú hranicu tvoril tok Dunaja, ktorý zároveň obtekal zo severu a východu jej centrálnu časť, Zadunajsko.³ Situácia v Panónii bola v období rímskeho cisárstva administratívne trochu zložitejšia, než tomu bolo v prípade Norika. Hoci aj v tomto prípade bol zvolený podobný postup vyčlenenia sledovaného územia ako v susednej provincii, bolo zároveň nutné zohľadniť zmeny administratívneho členenia, ktorými si Panónia prešla za prvé 4. storočia po Kr. Na začiatku 2. storočia po Kr. bola z vojenských dôvodov provincia rozdelená na Dolnú a Hornú Panóniu, pričom v roku 214 po Kr. bola v rámci týchto dvoch provincií posunutá ich vnútorná hranica za vlády Antonina III., Caracallu.⁴ Nálezy mincí boli sledované iba v severných oblastiach oboch provincií, ktoré sa rozprestierali na území dnešného Dolného Rakúska, Burgenlandu, maďarských žúp Rába-Mošon-Šoproň, Váš, Veszprém, Komárno-Ostrihom, Stoličný Belehrad, zadunajskej časti Pešťskej župy a zadunajskej časti Budapešti. Teritoriálne vyčlenenie podľa území prislúchajúcich k municípiám nebolo v tomto prípade možné, pretože ich priebeh a hranice nám nie sú známe. V prípade vyčleneného panónskeho územia sa nám pre stav spracovania maďarskými bádateľmi, a z toho vyplývajúceho nedostatku času, nepodarilo nakoniec sledovať nálezy z celého uvedeného územia, ale iba z komitátov Rába-Mošon-Šoproň, Komárno-Ostrihom a z obvodov Szentendrei a Pilisvörös v Peštianskom komitáte.

Druhým faktorom, ktorý ovplyvnil vyčlenenie sledovaného územia v oblasti severne od Dunaja, tzv. barbarika, bola etnická a kultúrna nejednotnosť tohto územia. Pre výskum územia bývalého naddunajského barbarika sa stali predmetnými oblasti horného Polabia, západných a južných Čiech, Moravy, oblasti naddunajskej časti Horného a Dolného Rakúska, oblasť západného a časti stredného Slovenska, ako aj oblasť ležiaca severne a východne od ohybu Dunaja na území dnešného Maďarska. Oblasť horného Polabia, ležiaca výhradne na území Čiech, je zo severu ohraničené Krušnohorskó-jesenickým masívom. Ten oddeľoval územie osídlené hornolabskými Svěbmi od iných germánskych kultúr sídliačich severne od masívu. Už od staršej doby rímskej sa osídlenie koncentrovalo v najúrodnejších oblastiach v Polabí, dolnom Povltaví, Poohří a Podkrušnohorí. Rovnako aj západné a južné Čechy boli osídlené v oblastiach s najúrodnejšou pôdou a najteplejšou klímou.⁵ Poznatky o osídlení Čiech v

³ Fitz 2003, 205.

⁴ Fitz 2003, 205.

⁵ Salač 2008, 54.

mladšej dobe rímskej sú ale veľmi fragmentárne. Osídlenie zaznamenávame v oblasti Polabia a v povodí Ohře.⁶ Importy zo stredného Polabia, z prostredia przeworskej a wielbarskej kultúry z oblasti dnešného Poľska, ako tiež zmeny v pohrebnom ríte v stredných a východných Čechách indikujú obmenu obyvateľstva a pomerne silné premiešanie s cudzorodým obyvateľstvom na tomto území.⁷ Z toho dôvodu treba vnímať situáciu v Čechách ako nie komplexnú a pristupovať pri vyhodnocovaní nálezov rímskych mincí veľmi obozretne. Zdá sa, že 1. tu na rozdiel od 2. polovice 3. storočia po Kr. vykazuje isté odlišnosti v osídlení, ktoré je nutné pri výskume zohľadniť. V 2. polovici 3. storočia po Kr. sa mení príchodom ľudu zo stredného Polabia priestorové usporiadanie osídlenia. Novo prisťahované obyvateľstvo sa usádza v severozápadných Čechách.⁸ Tým vznikajú tri oblasti s germánskym osídlením.

Nasledujúcou vyčlenenou oblasťou, ktorá sa stala predmetným geografickým územím nášho výskumu je Morava. Jej rozčlenenie na sledované a nesledované regióny bolo relatívne jednoznačné a predmetným územím pre výskum sa až na Moravsko-slezský kraj stala prakticky celoplošne. Vyčlenené územie ohraničuje južná hranica Moravsko-slezského kraja a región severnej Moravy. Tieto oblasti mohli byť už pod vplyvom przeworskej kultúry, ktorá s nimi susedila na severe. Z vyhodnocovaného územia bol vyňatý okres Vsetín, na ktorom sa do konca 2. storočia po Kr. rozprestieralo osídlenie púchovskou kultúrou a nálezy mincí teda nesúvisia so svébskou sférou. Zvyšné územie Moravy bolo v priebehu celého 3. storočia po Kr. osídlené populáciou, ktorá vykazuje svébsku kultúrnu príslušnosť, až na niektoré nie príliš početné výnimky.⁹

Severné ohraničenie sa ďalej tiahne na Slovensku regiónom stredného Považia, resp. jeho údolím po mesto Púchov, ktoré, ako dokladajú niektoré nálezy z konca 2.–začiatku 3. storočia po Kr., ležalo na periférii kvádskeho osídlenia v mladšej dobe rímskej,¹⁰ severnú hranicu tvorí následne horské pásmo Strážovských vrchov, severná hranica regiónu hornej Nítry, severná hranica Tekova a oblasť Zvolenskej kotliny. Tá ďalej pokračuje do hontianskeho regiónu, kde tvorila Krupinská planina prirodzenú hranicu kvádskeho osídlenia od konca 2. po 4. storočie po Kr. Osídlenie celej tejto oblasti sa v mladšej dobe rímskej pripisuje germánskym Kvádom, ktorých centrom bola

⁶ Droberjar 2008, 138.

⁷ Droberjar 2008, 144, 149, 152–153, 155.

⁸ Droberjar 2008, 136.

⁹ Jedinci pochovaní inhumačne na pohrebiskách Kostelec na Hané a Křenovice na Hané vykazujú znaky dolnolabského kultúrneho okruhu.

Podborský a kol. 1993, 465–467.

¹⁰ Kaczanowski – Margos 2002, 430.

Podunajská nížina, resp. Považie, oblasť strednej a dolnej Nitry a Požitavie, už od stupňa B2.¹¹ V priebehu 3. storočia po Kr. sa kvádске obyvatel'stvo usídlilo tiež v hornatejších oblastiach na Považí a Pohroní, kde do obdobia markomanských vojen sídlili ešte nositelia púchovskej kultúry. Tam zotrvalo až do záveru doby rímskej. Preto bolo sledované územie rozšírené o priľahlé kotliny vyúsťujúce v Podunajskej nížine. V oblasti západného Slovenska je možné sledovať isté odlišnosti, ktoré umožnili prepojiť oblasť Záhoria s regiónom Weinviertel a vyčleniť tak v rámci západného Slovenska dva odlišné regióny.¹²

Západnou hranicou územia, ktoré sme podrobili výskumu, je okrem samotných Krušných hôr tiež časť naddunajskej oblasti Dolného Bavorska, ktorým prechádzali obchodné spojnice so západnými Čechami. Práve z dôvodu ich sledovania boli zaradené aj nálezy rímskych mincí v tomto úseku Dolného Bavorska. Z dôvodu odlišného archeologického kultúrneho okruhu v tejto oblasti sme ale ohraničenie územia, na ktorom bol vykonaný zber nálezov mincí, vytvorili umelo, a to vertikálou od západných hraníc súčasnej Českej republiky smerom na juh k Dunaju. V smere na východ od oblasti Dolného Bavorska boli vyčlenené ďalšie dva regióny v rámci naddunajského barbarika, konkrétne naddunajské časti Horného a Dolného Rakúska. Tieto oblasti sú v súčasnosti regiónmi nesúcimi názov Mühlviertel, Waldviertel a Weinviertel. Ukazuje sa, až na východnú časť regiónu Waldviertel, že prvé dva spomínané regióny neboli v dobe rímskej rozsiahle obývané a tvorili tak bezpečnú pohraničnú zónu pre časť norického limitu, ktorá bola v dotykovej zóne s týmto územím.¹³ V regióne Weinviertel sa v mladšej dobe rímskej z pohľadu archeológie ukazuje súrodý okruh materiálnej kultúry, na ktorý vplývali cudzorodé archeologické kultúry iba nepriamo. Z toho dôvodu bolo možné považovať región Weinviertel za oblasť, ktorú je možné archeologicky a numizmaticky vyhodnotiť samostatne. Región vykazuje zároveň nepochybniteľné podobnosti so sídelným a kultúrnym vývojom susediacich oblastí Moravy a Záhoria.

Východné ohraničenie záujmovej oblasti výskumu tvorí maďarská časť bývalého barbarika, ktorá sa rozprestiera severne a severovýchodne od ohybu Dunaja. Táto oblasť tvorila nejednoznačnú hranicu medzi kvádskym a sarmatským územím. O nejednoznačnom priebehu hranice svedčia germánske a sarmatské sídliská ležiace

¹¹ Varsík 2011b, 28.

¹² Stoklas 2019, 191.

¹³ Fischer 2002, 63.

východne od ohybu, situované v ich tesnom susedstve, či dokonca v ojedinelých prípadoch zdieľajú spoločnú lokalitu.¹⁴ V rámci tejto oblasti sme sledovali výskyt mincí na území obvodov Szob a Vác, kde sa rozprestieralo kvádske osídlenie. Toto územie má bezprostredný súvis s regiónom Tekova, Hontu a predpolím panónskej limitnej zóny. Nepodarilo sa zaznamenať informácie o nálezoch z obvodu Rétság a Balassagyarmat, ktoré žiaľ dodnes nie sú sumárne spracované a pre komplikované priradenie nálezov mincí ku kvádskej oblasti sme vynechali zámerne tiež obvod Heves a Füzesabony, na ktorých sa vyskytujú sice nálezy artefaktov germánskeho pôvodu, no germánske sídliskové lokality dosiaľ z tejto oblasti nie sú spoľahlivo podchytené.¹⁵

Všetky vymenované oblasti (viď mapa 1), ktoré boli zaradené do výskumu, tvoria základné geografické jednotky, ktoré umožnia všímať si pri numizmatickom, i kombinovanom numizmaticko-archeologickom spracovaní odlišnosti v peňažnom obehu rímskych mincí v jednotlivých oblastiach a sledovať regionálne isté sprievodné javy v numizmatickom i archeologickom materiáli.

1.2 DOTERAJŠÍ STAV BĀDANIA: ZDROJE A ANALÝZA

V dejinách numizmatického bādania sa objavilo už viacero pokusov a snāh spísat' sūborné práce z celého územia tej danej krajiny, z ktorej nálezy pochádzali. Takmer vo všetkých prípadoch sa táto ušľachtilā myšlienka riešila iba čiastočne. Na území Českej republiky a Slovenskej republiky sa podarilo v minulosti vytvorit' sūborné diela obsahujúce sūpis nálezov antických mincí, akými sú *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*,¹⁶ *Nálezy mincí na Slovensku I*,¹⁷ *III*,¹⁸ *IV*¹⁹ a *V/I*.²⁰ Nálezy antických mincí z územia Slovenska sú publikované s istou pravidelnosťou a dá sa teda tvrdit', že nadviazali úspešne na prvé vydanie tohto sūborného sūpisu mincí. V Českej republike nadviazal až po niekoľkých rokoch na už neaktuálne sūborné spracovanie svojim komentovaným katalógom s názvom *Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu)*

¹⁴ Vaday – Márkus 2003, 270.

¹⁵ Vaday – Márkus 2003, 270.

¹⁶ Nohejlovā-Prátovā a kol. 1955.

¹⁷ Ondrouch 1964.

¹⁸ Hlinka a kol. 1978.

¹⁹ Kolníkovā – Hunka 1994.

²⁰ Budaj – Hunka 2018.

numizmatik J. Militký,²¹ ktorý sa ale týkal iba územia Čiech a nálezov z Vysočiny. Časť nami zhotovenej práce je do istej miery súpisným spracovaním nálezov mincí z doby rímskej z územia Moravy. Na moravskú časť publikácie *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.* nadväzuje aktuálnou katalógovou prílohou. Neobsahuje ale na rozdiel od súpisu z roku 1955 konkrétny popis nálezových okolností, ani uloženie tej danej mince. Nálezy antických mincí z bývalých rímskych provincií boli súborne spracované rakúskymi a maďarskými bádateľmi tiež iba čiastočne. Nemožno sa tomu ale čudovať, pretože v rímskych provinciách ich cirkulovalo výrazne viac, než tomu bolo na území barbarika. Rakúske súborné práce boli spracované buď po samotných lokalitách, alebo po spolkových štátoch. Významným je dielo *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich* (ďalej len FMRÖ) III, zväzok 1 – Carnuntum,²² v ktorom boli spracované nálezy až po rok 1969. Na túto prácu nadviazala už výrazne aktuálnejšia práca *Numismata Carnuntina I. Forschungen und Material*, ktorá je zároveň súčasťou edície FMRÖ III, Niederösterreich a je 2. zväzkom ich tretej časti.²³ Do edície FMRÖ patria tiež zväzky, ktoré obsiahli celé územie spolkových štátov Burgenland,²⁴ Korutánsko,²⁵ či Viedeň.²⁶ S istým odstupom času sa rozrástla táto edícia tiež o nové diely. Prvým dielom, ktoré stojí za zmienku je publikácia, ktorá spracováva nálezy z Welsu a jeho okolia a tvorí IV. časť, a 1. zväzok k Hornému Rakúsku v edícii FMRÖ²⁷ a VI. časť k územiu Štajerska.²⁸ Postupne sa edícia rozrástá vďaka univerzite vo Viedni doktorandskými a diplomovými prácami, ktoré umožňujú jednoduchšiu prácu s nálezmi mincí v rámci vyhodnocovania peňažného obehu v provinciách Norikum a Panónia. Sú nimi záverečné práce U. Pintz,²⁹ A. K. Fabiankowitsch,³⁰ či tiež práce orientované na nálezy z rakúskeho barbarika.³¹ V Maďarskej republike tvoria takúto edíciu nemecky písané diela *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn I,*³² *II,*³³ *III,*³⁴ v ktorých sú obsiahnuté dva maďarské komitáty. V roku 2017 vyšli ďalšie súborné

²¹ Militký 2013.

²² Hahn 1976.

²³ Alram – Schmidt-Dick 2007.

²⁴ Dick 1984.

²⁵ Schmidt-Dick 1989.

²⁶ Dick 1978.

²⁷ Vondrovec 2003.

²⁸ Schaschinger 2006.

²⁹ Pintz 2014.

³⁰ Fabiankowitsch 2013.

³¹ Lang 2011.

³² Lányi 1990.

³³ Bakos – Lányi 1993.

³⁴ †Lányi – Redő – Torbágyi 1999.

práce, nadväzujúce na spracovanie nálezov antických mincí v komitátoch Maďarskej republiky, ktorých autormi sú P. Prohászka a M. Torbágyi. Ani *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn I*, ani ďalšie dve novšie spomenuté práce so súpismi antických mincí z Maďarska neboli využité pre výskum hospodárskej krízy 3. storočia po Kr. a provinciálneho obehu v tomto období. Autor sa tak rozhodol z toho dôvodu, že obsiahnuté oblasti v týchto prácach sú už veľmi vzdialené od pohraničia s naddunajským barbarikom, a ako porovnávaciu vzorku postačia nálezy zo severnej časti ležiacej v bezprostrednom dotyku s limitným pásmom, teda v susedstve bývalého kvádského územia. K dolnorakúskemu územiu Pomoravia, na ktorom sa v dobe rímskej rozprestieralo územie Germánov, je zatiaľ najkomplexnejšie publikovanou prácou k antickým minciam *Ein Stück Bernsteinstraße im nordöstliche Weinviertel* od F. Jedličku,³⁵ v ktorej sú obsiahnuté nálezy rímskych mincí z územia rakúskeho Pomoravia a Podijí. V tejto publikácii ale chýbajú podrobnosti k minciam, ako sú napríklad identifikácie falzifikátov, subaerátnych mincí, alebo tiež odlievaných mincí tzv. limitných fálz. Jej veľkým mínusom je aj to, že mnohé tam publikované mince, sa v súčasnosti nachádzajú v súkromných zbierkach a tak ani nie je možné získať podrobnejšie informácie o niektorých nálezoch, pokiaľ neboli publikované v edícii vestníkov *Fundberichte aus Österreich*. Doterajšiu absenciu obdobného súpisu k maďarským oblastiam komitátu Pest, či už k oblasti barbarika, alebo zadunajskej časti, sme vykompenzovali prácami *Magyarország régészeti topográfiaja 7. Pest megye régészeti topográfiaja*, ktoré zahŕňali aspoň obvody Budín, Szentendre, Szob a Vác.³⁶

Všetky uvedené súborné práce súpisov antických mincí tvoria základný pilier pre numizmatické bádanie v strednej Európe. Rovnako i pre naše skúmanie hospodársko-ekonomických vzťahov naddunajského barbarika s dunajskými rímskymi provinciami v 3. storočí po Kr. tvorila väčšina týchto súborných prác prvý stavebný pilier. Vzhľadom na ich výraznú neaktuálnosť bolo ďalej potrebné nálezy antických mincí aktualizovať, resp. vyzbierať publikované mince zo všetkých nami vyčlenených území. Na to nám poslúžili rozličné archeologické periodiká, numizmatické časopisy, poprípade tiež archeologické zborníky a vlastivedné časopisy, či vlastivedné zborníky. Istá časť nášho výskumu bola v segmentoch publikovaná tiež v niektorých z uvedených archeologických a numizmatických publikáciách. Jednalo sa prevažne o nové, ešte nepublikované nálezy mincí z územia Slovenska, či Českej republiky, alebo o nové

³⁵ Jedlička 2004.

³⁶ Torma a kol. 1986; Torma – Dinnyés a kol. 1993.

poznatky nadobudnuté podrobnejším preskúmaním starších nálezov uložených vo fondoch slovenských vedeckých inštitúcií. Zdrojom nových nálezov boli rozliční nálezcovia, ktorí medzi rokmi 2015–2018 nahlásili objavy rímskych mincí z rôznych lokalít a následne ich odovzdali do múzeí, či iných vedeckých inštitúcií. Sú nimi napríklad Regionální muzeum Vysoké Mýto, Múzeum mincí a medailí v Kremnici, či Slovenské národné múzeum–Historické múzeum. Do výskumu neboli už zaradené nálezy od roku 2019, ako aj nové nálezy publikované taktiež od začiatku uvedeného kalendárneho roku. Do týchto chvíľ avšak evidujeme ďalších niekoľko desiatok nových nálezov z rozličných, často aj nových archeologických lokalít. Nové prírastky rímskych mincí, ako tiež mince, na ktorých boli vykonané revízie a často následne aj korektúry v ich určení či datovaní, uvádza katalógová príloha č. II. Revízia a korektúry starších už publikovaných nálezov prebiehala rôznymi spôsobmi. Mince boli často publikované s fotografiou, čo umožnilo vykonať na nich revíziu. Takýto prípad nastal pri náleze mincí z Blatnice pod Sv. Antonínkem, v okrese Hodonín, kde nebola identifikovaná provinciálna razba Dacie s vyobrazením cisára Volusiana z roku 251 po Kr.³⁷ Iným prípadom bol nález mince Vespasiana z Ostrožnej Novej Vsi, v okrese Uherské Hradiště, kde išlo síce o drobnú, zato ale veľmi podstatnú korektúru určenia. Vzhľadom na proporcie averzného obrazu mince a v publikácii uvedený jej rozmer a hmotnosť bolo možné jednoznačne priradiť mincu nie k denárovej razbe, ale k razbe poldenárovej, tj. k razbe kvinára. Na území barbarika sa jedná o mimoriadne vzácne mince tohto druhu, čo pridáva na závažnosti jej chybnému určení.³⁸ Pri iných minciach boli zase revíziou spresnené ich určenia, resp. boli upravené chybné priradené nominály mincí. Takýto prípad nastal pri náleze z okolia okresného mesta Banská Štiavnica, kde bol objavený as cisára Tiberia v polohe Staré mesto.³⁹ Pôvodné určenie nominálu tejto mince bol sestercius. Revíziu umožnil fyzický prístup k minci uloženej vo fonde Numizmatického oddelenia SNM–Historického múzea. Obdobný prípad nastal aj v prípade nálezu mince cisára Valeriana I. z Bratislavy-Devína, v okrese Bratislava IV. Minca z areálu hradu bola publikovaná ako sestercius z mincovne Viminacium.⁴⁰ V skutočnosti sa ale jedná o antoniniánus a pôvodné určenie pôsobí teda vágne na numizmatické bádanie, pretože dosiaľ neboli takto mladé bronzové razby z mincovne vo Viminaciu na území naddunajského barbarika a ani v severnejších oblastiach

³⁷ Zeman 2017, 224.

³⁸ Zeman 2017, 268.

³⁹ Hlinka a kol. 1978, 33.

⁴⁰ Fiala 2002, 154.

objavené. Posledným príkladom môže byť konvertovanie určenia z katalógu Henryho Cohena z roku 1886⁴¹ do katalógového určenia Roman Imperial Coinage⁴² v prípade bronzovej mince z Patiniec, v okrese Komárno, podarilo identifikovať týmto spôsobom antoniniánovú razbu Claudia II. Gothica, ktorá bola pôvodne publikovaná ako malý bronz.⁴³

Pre metodiku vyhodnocovania rímskych mincí a ich peňažného obehu v období politickej a hospodárskej krízy v 3. storočí po Kr. neboli často krát mnohé publikované informácie podstatné. Takéto informácie pochádzajú najčastejšie z písomných prameňov z 18. až začiatku 20. storočia. Vynechané boli pri spracovaní výskumu napríklad nálezy pomenované ako „hromadný nález rímskych mincí“, „rímske mince z 1. až 4. storočia“, „mince z čias Hadriánových“ a pod. Taktiež boli vynechané pseudonálezy, pri ktorých je vysoká pravdepodobnosť ich neautenticity. Tieto sa nevyskytujú ani v katalógu, ani v CD databáze. Informácie tohto druhu totiž neposkytujú nášmu výskumu žiadnu relevantnú informáciu, s ktorou by sa dalo adekvátne pracovať a môžu byť často dokonca veľmi zavádzajúce.

Analýzu zozbieraného numizmatického materiálu bolo potrebné vykonať veľmi obozretne s ohľadom na veľké množstvo faktorov, ktoré mohli výraznejšie vplyvať na výsledky výskumu. V prvom rade to mohli byť viac krát publikované nálezy v rôznych periodikách, či vedeckých časopisoch, ktoré často spôsobujú znásobenie toho istého druhu mince, či dokonca viacerých mincí. K takýmto prípadom sme sa pri zbere dát nevyhli ani my. Násobky tých istých, na viacerých miestach publikovaných mincí, obsahuje napríklad práca *Römischer Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*⁴⁴, publikovaná E. Hrnčiarikom, či práca *Nálezy mincí na Slovensku V/1*, ktorej zostavovateľmi sú M. Budaja J. Hunka.⁴⁵ V prvej zmienenej práci si treba dať pozor predovšetkým pri lokalitách Iža, okr. Komárno a Vyškovce nad Ipľom, okr. Levice, v druhej pri lokalite Bratislava-Devín, okr. Bratislava IV. Výrazný vplyv na výsledky výskumu môže mať tiež nesprávne priradenie nálezu do kategórie, ktorá nemusí vystihovať správne charakter nálezu, napríklad pri kategóriách zberový nález/ojedinelý nález (nález mohol byť získaný zberom aj v rámci germánskeho sídliska, naproti tomu

⁴¹ Cohen 1886, 149.

⁴² Mattingly – Sydenham - Webb 2001, 217.

⁴³ Minarovičová 1978, 209.

⁴⁴ Hrnčiarik 2013.

⁴⁵ Budaj – Hunka 2018.

ojedinelý nález vystihuje jeho charakter presne, teda jedná sa o mincu ojedinele sa vyskytujúcu vo voľnom priestranstve), či hromadný nález/depot (pričom hromadný nález môže predstavovať tiež veľký objem mincí získaných v menšom, či väčšom okruhu lokality, a teda sa môže jednať tiež o sídliskový nález/depot vystihuje charakter nálezu tak, že ide o koncentráciu mincí na veľmi malej ploche, či dokonca jame, alebo nádobe, ktoré boli do zeme uložené za účelom ukrytia hotovosti, či rituálneho obetovania). Preto ďalším dôležitým krokom pri analýze numizmatického materiálu bolo jeho zatriedenie do správnych nálezových kategórií na základe zjednotenej terminológie.

Ako základ pre terminológiu nálezových kategórií poslúžili práce E. Kolníkovéj, J. Militkého a R. Göbla.⁴⁶

Pojem nálezová kategória zahŕňa pod seba nálezy mincí, ktorých spoločným menovateľom sú rovnaké, alebo podobné nálezové okolnosti.⁴⁷ Už od 70-tych rokov 20. storočia sú v slovenskej numizmatickej literatúre pevne zakotvené hlavné kategórie, medzi ktoré patria *ojedinelé nálezy*, *hromadné nálezy*, *sídliskové nálezy* a *hrobové nálezy*. V rakúskej numizmatickej literatúre sa objavujú tiež ďalšie hlavné kategórie, prípadne kategórie s obdobným významom a podobným názvom, ako tomu je v prípade slovenských termínov stanovených pre nálezy mincí. Objavuje sa termín poklad = depot (nem. *Schatzfund* = *Hort*), sídliskový nález (nem. *Siedlungsfund*), roztratený, resp. rozptýlený nález (nem. *Streufund*), hrobový nález (nem. *Grabfund*) a votívny nález (nem. *Weihefund*).⁴⁸ V priebehu nasledujúcich desaťročí už rakúski bádatelia rozšírili, resp. spresnili zatriedovanie do hlavných kategórií. Objavuje sa termín ojedinelý, alebo tiež jednotlivý nález (nem. *Einzelfund*), a termín pre poklad = depot je využívaný už iba jedným výrazom poklad (nem. *Schatzfund*).⁴⁹ Českí bádatelia využívajú pre zatriedenie veľkých celkov mincí termíny depot a hromadný nález, teda výraz poklad, toľko využívaný v nemecky hovoriacich krajinách, sa na takéto súbory v Českej republike nevzťahuje. Je to správne, pretože je veľmi zložitá stanoviť presné kritériá, ktoré by tieto dva termíny od seba navzájom odlišovali. Veľké peňažné celky boli v protohistorickom období uložené do zeme s cieľom nie hromadiť a zveľaďovať svoj majetok, ale ukrytím do zeme ho uchrániť pred stratou na určitú dobu. Tým sa odlišujú od mnohých existujúcich pokladov, ktoré nám sú v súčasnosti stále známe a tvoria buď

⁴⁶ Kolníková 1972, 14–16; Militký 2013, 20–42; Göbl 1978, 224–227.

⁴⁷ Kolníková 1972, 14.

⁴⁸ Göbl 1978, 224.

⁴⁹ Vondrovec 2007, 76.

obsahy bývalých kráľovských klenotníc, alebo sú pozostalosťou bohatých mešťanov stredovekých miest uloženou v mestských múzeách. Pojmy poklad a depot sa od seba navzájom líšia tiež svojim obsahom. Skladba pokladov býva veľmi rôznorodá a obsahuje rozličné druhy artefaktov z drahého kovu a iných hodnotných materiálov. Pre depot je charakteristická práve jednoliatosť obsahu, či po materiálovej, alebo predmetovej stránke. V prípade depotov, ktorých obsahom je zároveň okrem mincí tiež kovová nádoba z drahého kovu, či osobný šperk, sa už o poklade dá uvažovať, hoci bol tento celok uložený do zeme. Problematickou je nálezová kategória v prípade termínu hromadný nález. J. Militký túto kategóriu odlišuje od depotu tým, že depot reprezentuje súbor obsahujúci 10 a viac mincí, pričom hromadný nález zahŕňa pod seba celky, ktoré tvorili 2 až 9 mincí. Sám uvádza, že hranica medzi nimi je čisto subjektívna záležitosť a že ich zmyslom je snaha o odlíšenie väčších a malých peňažných celkov.⁵⁰ Hromadný nález možno vnímať tiež z iného pohľadu. V staršej literatúre býva často termínom hromadný nález označovaný aj nález viacerých kusov mincí zozbieraných na jednej lokalite. Z toho vyplýva, že na mince sa síce vzťahuje ich vzájomná súvislosť, avšak nemajú charakter zoskupenia určitej hotovosti. Naopak hromadným nálezom môžeme označiť mince, ktoré boli v čase nálezu navzájom zlepené krustou, alebo sa na ich povrchu vyskytli zvyšky textílií, ktoré dokladajú charakter hotovosti. V našom ponímaní je teda hromadným nálezom viacero kusov mincí, objavených v krátkom časovom úseku, v rámci jednej (spoločnej) polohy, resp. v rámci užšej oblasti v rámci jednej (spoločnej) polohy v počte viac ako dva kusy. Takýto nález nemá teda charakter tezauru, ani preukázateľnú súvislosť s germánskym osídlením. Môžeme ich teda zjednodušene charakterizovať napríklad ako orbou rozrušenú, či rozptýlenú hotivosť, pri ktorej nemožno s určitosťou stanoviť, v akej schránke bola pred jej stratou uchovávaná. Faktor ukrytia je v tomto prípade braný do úvahy minimálne. V prípade, že sa jedná už o preukázanú sídliskovú polohu, uvádzame primárne takýto nález ako sídliskový a sekundárne ako hromadný (sídliskový/hromadný). Jedinú výnimku tvoria nálezy 2 kusov mincí, pokiaľ bolo preukázané, že boli navzájom k sebe zlepené zoxidovaným povrchom. Takýto nález už podporuje priradenie k hromadnému nálezom a nemožno sa použitiu tohto termínu vyhnúť. V rakúskej literatúre sa najviac ku kategórii hromadný nález približuje pojem *Streufund*. Bývajú týmto termínom označované nálezy mincí získané počas archeologického výskumu v rámci rímskeho, či germánskeho

⁵⁰ Militký 2013, 20.

sídliska. Vzhľadom na to, že je nám známa existencia sídliska, je ale správnejšie vnímať mince tohto charakteru ako sídliskový nález bez ohľadu na to, o aký druh osídlenia ide. Rozlíšenie poskytujú subkategórie, ktoré konkretizujú charakter týchto nálezov a umožňujú tak iný náhľad na výskyt mincí v jednotlivých sídelných spoločenstvách.

Vzhľadom na veľkú nejednotnosť terminológie nálezových kategórií v numismatickej literatúre nebolo možné sa ich úplne pridržiavať pri zatriedovaní mincí. Pre jednotnosť terminológie boli niektoré kategórie premenované, alebo bola upravená ich forma. Pre našu prácu sa teda stali platnými termíny:

Depot: Nálezový súbor obsahujúci 10 a viac mincí pri ktorom sa predpokladá, že mince tvorili pôvodne jednorazovo ukrytý celok. Ukrytím mal byť chránený pred stratou, či odcudzením do chvíle, kým si majiteľ, či ním poverená osoba, ukrytú hotovosť nevyzdvihne. Táto kategória sa vzťahuje tiež na nálezy o ktorých by sme mohli polemizovať, či sa predsa len nález nedá kategorizovať tiež ako poklad.

Hromadný nález: Vnímame ho ako nález viacerých kusov mincí, objavených v krátkom časovom úseku, v rámci jednej polohy, resp. v rámci užšej oblasti v rámci jednej polohy, v počte viac ako dva kusy. Bližšia charakteristika tejto kategórie bola spomenutá už v predchádzajúcom odseku.

Sídliskový nález: Kategória zoskupuje nálezy z polôh s archeologicky preukázateľným osídlením. Mince teda môžu pochádzať z archeologických výskumov, alebo boli získané zberom spolu s iným archeologickým materiálom, ktorý dokladá existenciu sídliska. Takýmto archeologickým materiálom sú keramické nálezy, šperky, súčasti doplnkov odevov, luxusný rímsky tovar, fragmenty mazanice a pod.

Hrobový nález: Mince prislúchajúce k tejto kategórii predstavujú „obolus zosnulého“, ktorý mal slúžiť na platbu prevozníkovi na druhom svete. Často sa jedná o peniaz starý, cudzí, zle zachovaný, alebo tiež o antické falzum.⁵¹ Nikdy sa ale nevyskytuje minca delená rozlomením, či strihaním na menší diel. V germánskom prostredí sa minca v hroboch vyskytuje na rozdiel od provinciálneho prostredia len veľmi zriedkavo. Zastúpenie medzi týmito príležitostne sa vyskytujúcimi milodarmi majú tiež perforované mince, nosené za života pochovaného ako prívesok či talizman.

⁵¹ Göbl 1978, 226.

Votívny nález: Je zvláštnou kategóriou, na ktorú sa vzťahujú rituálne a duchovné aspekty rímskej a germánskej spoločnosti. Sú veľmi blízke charakteru hromadných nálezov, pretože sú rozptýlené na malej ploche a ich uloženie v určitom jednom momente nie je preukázateľné. Predstavujú úmyselný dar božstvu, vložený do posvätného prameňa, studne, či rieky v blízkosti mosta, alebo častejšie brodu. Tento depozit sa často tvoril postupne po enormne dlhý čas a vypovedá o frekventovanosti a trvaní posvätného významu každého takéhoto miesta.⁵²

Ojedinelý nález: Tieto nálezy charakterizuje ich osamotenosť v teréne. Často je len vecou náhody, že k takémuto nálezu dôjde. Z praxe je nám známe, že dlhodobosamotene pôsobiace nálezy so známou lokalizáciou sa môžu časom pretransformovať na inú kategóriu a teda ich zaradenie do jednotlivých nálezov môže byť iba dočasné. Spôsobuje to napríklad zlá prístupnosť lokality z dôvodu zalesnenia, oplotené parcelácie v súkromnom vlastníctve, alebo iba absencia archeologického výskumu, či povrchových zberov. Koncentrácia takýchto nálezov indikujúca vyššiu tendenciu strácania mincí môže vypovedať o existencii významných diaľkových ciest z doby rímskej.⁵³

Okrem hlavných nálezových kategórií použitých pri zatriedovaní nálezov z barbarika, boli pri zaradovaní materiálu z provinciálneho prostredia zásadnými ďalšie nálezové subkategórie, ktoré upresňujú a zároveň od seba odlišujú jednotlivé prostredia, líšiace sa od seba navzájom svojim významom. Sú nimi subkategórie:

Sídliskový nález (canabae): Nálezy prislúchajúce k tejto subkategórii pochádzajú z priestoru, ktorý obývalo civilné obyvateľstvo, pričom *canabae* spadali administratívne pod vojenskú kontrolu v blízkosti ležiaceho legionárskeho tábora.⁵⁴ Táto sídlisková štruktúra vykazuje určité znaky mesta, ktorému ale chýbala autonómna správa.

Sídliskový nález (vicus): Rovnako subkategória sídliska, zaraďujúca nálezy do prostredia *vicusu*, prislúcha civilnému sídliskovému prostrediu, ktoré ale spadalo pod vojenskú správu táborov, či pevností rímskych auxilií (kastelov, lat. *castell*).⁵⁵ *Vicus* mal síce charakter mesta, odlišoval sa ale od miest právnym stavom. Pokiaľ *vici*

⁵² Göbl 1978, 226.

⁵³ Göbl 1978, 226.

⁵⁴ Nagy 2003, 222.

⁵⁵ Nagy 2003, 222.

neprisluhali pod vojenskú správu, boli podriadené regionálnej správe *municipií* v rámci ich teritória.⁵⁶

Sídliskový nález (municipium): Mestské typy osídlenia o ktorých vieme z písomných a epigrafických prameňov, že v cisárskom období nadobudli štatút *municipia*, boli rovnako zaradené do kategórie sídliskových lokalít. Municipiá boli autonómnymi mestami s vlastným *territorium*, ktoré sa riadili latinským právom.⁵⁷ Do ich teritórií prisluhali neautonómne osady domorodého obyvateľstva (*civitates peregrinae*), *pagi*, *vici*, ako tiež rozličné vidiecke hospodárske dvory.⁵⁸ Mestá s týmto štatútom sú charakteristické svojim rastrovým členením ulíc do obytných blokov (*insulae*),⁵⁹ či prítomnosťou dôležitých verejných budov a stavieb ako sú kúpele, amfiteáter, fórum, chrámy či *curia*. Charakteristické je tiež obohanie municipií mestskými hradbami, avšak ich prítomnosť nebýva pravidlom.

Sídelný nález (villa suburbana): Nálezy radiace sa pod túto subkategóriu predstavujú veľmi ojedinelé zastúpenie. *Villa suburbana*, ako už názov naznačuje, je prepychový vilový objekt s kompletným vybavením štandardným pre luxusné rímske stavby,⁶⁰ ktorý sa nachádzal na periférii mesta. Z Panónie a Norika poznáme iba zopár takýchto lokalít, v rámci ktorých boli objavené aj rímske mince.

Sídelný nález (villa rustica): Subkategória tohto druhu predstavuje špecifickú sídelnú lokalitu, ktorú je možné vnímať ako hospodársky dvor. Tieto vidiecke hospodárske dvory (lat. *villa rustica*) boli osamotenými dvorcami s rozličnou rozlohou s odlišujúcou sa vybavenosťou ich zázemia.⁶¹ Hoci sa stavby tohto druhu vyskytujú ojedinele aj v predpolí limitu na území barbarika, nemožno takéto objekty, obývané najskôr bohatými germánskymi sociálnymi vrstvami, označovať týmto termínom pre ich výraznú architektonickú odlišnosť.

Vojenský tábor (legionársky): Hlavnou súčasťou dunajského limitu sú vojenské tábory nachádzajúce sa priamo pozdĺž pravého brehu Dunaja. Tie líšime na dva typy podľa toho, aká posádka v nich bola umiestnená. Tábory légii predstavujú plochou rozsiahle objekty, do ktorých bolo umiestnených okolo 5500 mužov. Spočiatku doby rímskej boli

⁵⁶ Fisher 2002, 95.

⁵⁷ Fisher 2002, 67.

⁵⁸ Nagy 2003, 221, 222.

⁵⁹ Zsidi 2003, 227.

⁶⁰ Burian 1994, 62.

⁶¹ Fischer 2002, 109, 110.

drevo-zemnými tábormi s drevenými kasárňami a ostatnou vnútornou zástavbou. Od začiatku 2. storočia po Kr. sa začala ich prestavba na kamenné pevnosti.⁶² Areály s takto veľkou rozlohou boli v pôdoryse často prispôsobované topografii polohy, na ktorej boli situované.⁶³ Z toho dôvodu často nepredstavujú pôdorysne pravidelné tvary a dosahujú teda tvar nepravidelného štvorhranu, resp. kosodĺžnika. Pod ich priamu vojenskú kontrolu spadali *canabae*, ktoré sú považované za „vojenské“ mestá.

Vojenský tábor (kastel): Popri legionárskych táborov tvorili súčasť stredodunajského limitu tiež tábory rímskych auxílií. Tieto rozlohou výrazne menšie tábory zvané kastely (*castellum*) boli vo včasnom cisárskom období, teda v 1. storočí po Kr. budované ako drevo-zemné stavby s drevenou vnútornou zástavbou. V ojedinelých prípadoch vznikajú kamenné kastely už na začiatku 2. storočia po Kr. prestavbou starých táborov, no za fázu najväčších prestavieb na kamenné pevnosti sa považuje obdobie od polovice 2. storočia po Kr. až po jeho záver.⁶⁴ Odlišujeme dva druhy kastelov, pričom kastel pechoty (*cohors*) bol rozlohou väčší a kastel jazdy (*ala*) bol pôdorysne menší s odlišnou vnútornou štruktúrou.⁶⁵ Tvarom sa od legionárskych táborov líšili tým, že častejšie bola pri kasteloch dodržaná pravidelnosť obdĺžnikového pôdorysu so zaoblenými nárožiami.

Burgus: Subkategóriou *burgus* sme označili náleziská, na ktorých sa našli mince v bezprostrednom okolí strážnych rímskych veží. Pre veľmi malý počet nálezov je často ťažké uviesť datovanie ich vzniku a využívania. *Burgi* boli zhotovené z dreva i z kameňa, mali štvorcový pôdorys a zvyčajne boli obohnané priekopou.⁶⁶ Mali doplňujúcu úlohu v rámci obrany hraníc Rímskej ríše.

Za pováženie by stálo uplatnenie subkategórie sídelného nálezu tiež pre oblasť barbarika. V neskororímskom období sa na jeho území začínajú objavovať totiž dvorcové areály,⁶⁷ z ktorých predovšetkým v južnejších oblastiach ležiacich v blízkosti dunajského limitu, sa môžu vyskytovať mince, súvisiace s obývaním týchto objektov. Do úvahy by pripadal konkrétne tvar subkategórie „Sídelný nález – dvorec/Sídelný nález (dvorec)“. Vzťahovať na tento termín prívlastok „kniežací“ by mohlo byť nešťastnou voľnou, pretože nevieme predsa len v súčasnosti dokázať, či obývali tieto

⁶² Visy 1988, 30.

⁶³ Gugl 2007, 225.

⁶⁴ Visy 1988, 30.

⁶⁵ Visy 1988, 30.

⁶⁶ Visy 2003, 214.

⁶⁷ Droberjar 2008, 137.

dvorce skutočne kniežatá, alebo sa jednalo o majetné germánske rody, ktoré sa k veľkému majetku dostali nejakou inou činnosťou, napríklad ako foederáti vojenskou službou v rímskej armáde, či napríklad ako úspešní obchodníci s otrokmi.

Po zatriedení numizmatického materiálu do hlavných nálezových kategórií nasledovalo zaradenie z numizmatického hľadiska. V bežnom peňažnom obehú mincí z doby rímskej sa okrem oficiálnych razieb vyskytovali tiež razby provinciálne, razby vzdorocisárov, produkcia mincovní Galského cisárstva, iregulárne razby, či núdzové platidlá. Podrobnejšie zatriedenie numizmatického materiálu do kategórií býva často veľmi zložitú. Z toho dôvodu neboli pri výskume mince zoradované do špeciálnych skupín vo forme kategórií, ale bola zvolená metóda správneho pomenovania druhu mince, nad ktorou stojí iba pomyselná kategória. Tieto môžeme vnímať ako množinu, ktorá je svojim názvom nositeľom hlavnej charakteristiky druhu mince. Pomyselnou kategóriou je teda oficiálna razba - zahŕňa pod sebou všetky mince z oficiálnej produkcie štátnych mincovní, provinciálna razba - charakterizuje ju provinciálny pôvod, resp. produkcia mincovní, ktorým bolo za cisárstva udelené mincové právo, cudzie razby - sem sú zahrnuté mince iných štátnych zriadení a barbarských krajín, ako napríklad mince Galského cisárstva, mince Britského cisárstva, mince Partskej ríše a iné, iregulárne razby - tieto môžu pod seba zahŕňať dobové falzá všetkého druhu využívané či už za účelom podvodu, alebo tiež ako zhotovené núdzové platidlá v prípade nedostatku mincí v peňažnom obehú.⁶⁸ K správne mu vnímaniu termínu provinciálna razba je ešte potrebné uviesť, že termín je chápaný v zmysle »razba pochádzajúca z mincovne niektorej provincie« a nie »razba samotnej provincie«. Výnimku tvoria iba mince označované ako razba »Dácia«, či »Malá Ázia«, pretože mestá v ktorých boli tieto mince emitované nie je možné spoľahlivo priradiť. V prípade mincí z Dácie sa predpokladá, že hoci mincovňa bola založená v hlavnom meste provincie v Sarmizegetuze (Colonia Ulpia Traiana Augusta) v roku 246 po Kr., razili sa pre časté vpády barbarov na dácke provinciálne územie nakoniec vo Viminácii, v provincii Horná Mésia (*Moesia Superior*).⁶⁹ Pri maloázijskej proveniencii mincí je mincovňa práve že neistá. Autori katalógu Roman imperial coinage I síce priradili tieto razby z augustovského obdobia mincovní v Efeze, neexistujú avšak na to žiadne dôkazy a mince je správnejšie označovať iba ako provinciálne mince z Malej Ázie.⁷⁰

⁶⁸ Pfisterer 2007, 642.

⁶⁹ Martin 1992, 10.

⁷⁰ Pfisterer 2007, 619.

Pri analýze materiálu nebolo možné sa vyhnúť aj ďalším nástrahám, ktoré mohli negatívne ovplyvniť výsledky výskumu, či šíriť prevzatím nepreverenej publikovanej informácie zavádzajúci údaj. Takýto prípad nastal pri germánskom sídlisku vo Zvončine, okr. Trnava, v polohe Spodky-Medziháje, ktoré býva chybne označované ako lokalita Biely Kostol, okr. Trnava.⁷¹ Ďalej je potrebné poukázať na to, že v knihe *Nálezy mincí na Slovensku I* sa vyskytuje chyba,⁷² ktorú o niekoľko rokov neskôr opravili autori *Nálezov mincí na Slovensku IV* a teda je potrebné pracovať s novším určením rímskej mince, ktorá je v skutočnosti asom Marca Aurelia.⁷³ K podobnej dezinformácii prišlo v prípade lokality Banská Štiavnica, poloha Staré mesto, z ktorej pochádza niekoľko kusov rímskych mincí, z nich sa dnes všetky nachádzajú v zbierkach Slovenského národného múzea. Na pravú mieru boli uvedené počty a určenia mincí objavených v roku 1959.⁷⁴ Chybné bol určený nominál pri razbe cisára Tiberia - v skutočnosti sa jedná o as. Tiež E. Minarovičová chybne uvádza, že v prípade bronzových razieb Traiana ide o dva asy,⁷⁵ pričom v skutočnosti je jedna z týchto mincí skutočne as, ale druhá minca je sesterciom. K výrazným nezrovnalostiam došlo tiež v prípade spracovávaní mincí objavených v katastri mestskej časti Bratislavy-Devína. Z celej tejto oblasti je dnes známych vyše 50 kusov rímskych mincí objavených v areáli hradu Devín, v priestore hradného vrchu, v intraviláne mestskej časti, a tiež na svahoch Devínskej Kobyly.⁷⁶ Fyzické sprístupnenie mincí z Devína z numizmatického fondu Múzea mesta Bratislavy umožnilo nie len zistiť reálny skutočný počet objavených mincí, ale identifikovať tiež niekoľko zaujímavých razieb, ktoré boli chybne určené a takto publikované v staršej literatúre, či dokonca publikované ešte vôbec neboli.⁷⁷

Z analýzy mincí boli vynechané zámerne niektoré druhy antických mincí, ako napríklad grécke autonómne razby, helenistické, macedónske, partské, judejské, či bronzové republikánske mince po prelom 2. a 1. storočia pr. Kr. Výskum sa netýkal ani medailónov, ktoré sú obsiahnuté iba v databáze zdrojových údajov. Rozpätie sledovaných razieb mincí sme teda stanovili tak, že najstaršie mince tvoria republikánske denáre, ktorých spojitosť s Germánmi je poväčšine jasne preukázateľná.

⁷¹ Bazovský 2009, 435.

⁷² Ondrouch 1964, 110.

⁷³ Kolníková - Hunka 1994, 244.

⁷⁴ Hlinka 1978, 33.

⁷⁵ Minarovičová 1990, 18.

⁷⁶ Stoklas 2017, 64. Do roku 2017 bolo evidovaných 52 nálezov rímskych mincí z tejto oblasti, avšak do roku 2019 ich počet pribudol.

⁷⁷ Na tomto mieste srdečne ďakujem Mgr. K. Harmadyovej PhD. a Mgr. Antonovi Fialovi za sprístupnenie nálezov a možnosť ich vpublikovania.

Iba ojedinele majú tieto mince súvis so stredno- až neskoro-laténskym osídlením. Tiež v rímskom prostredí boli republikánske denáre a kvináre súčasťou peňažného obehu v rozmedzí od 3. storočia pr. Kr. po 3. storočie po Kr. Vynechané boli drobné mince starého rímskeho peňažného systému, teda nálezy aes (as, semis, triens, quadrans, sextanc, uncia) a tiež strieborné sestercie. Tieto sú zastúpené v barbariku ojedinele a majú preukázateľný súvis s dobou laténskou. Horné ohraničenie bolo stanovené do obdobia vlády Carina a Nummeriana (283-284 po Kr.), čiže tesne pred vydaním ediktu Diocletianom k peňažnej reforme menového systému roku 294 po Kr. Pri vyhotovovaní databázy nálezov rímskych mincí z prostredia dunajských provincií, boli vynechané aj niektoré železné mince, tzv. *subferrati*, ktoré spracovala vo svojej dizertačnej práci Ursula Pintz.⁷⁸ Presnejšie sa jedná o niektoré nálezy z mesta Enns, bývalého rímskeho *Lauriaca*, ktoré by nebolo možné spoľahlivo priradiť k nálezom publikovaných vo *Fundberichte aus Österreich*.

1.3. METÓDY A SPÔSOBY VYHODNOCOVANIA NUMIZMATICKÉHO MATERIÁLU A VYUŽITIE PERIODIZÁCIE RÍMSKÝCH MINCÍ

Antické mince vzbudzovali u ľudí záujem už od čias renesancie a prebúdzať v nich zberateľskú vášeň. Zásluhou tejto vášne sa začali dostávať do osvietenských inštitúcií, ktoré z nich neskôr začali vytvárať muzeálne zbierky a vznikali prvé numizmatické kabinety. Z veľkých zbierok, pričom niektoré boli budované aj niekoľko desaťročí, vytvorili priekopníci antickej numizmatiky súborné katalógy, ktoré umožňovali mince ľahšie a jednotnejšie popisovať, zaraďovať a tiež datovať. Jedným z týchto priekopníkov bol v 19. storočí Henry Cohen, ktorý zhotovil prelomové katalógy antických mincí.⁷⁹ Ešte v 60-tych rokoch 20. storočia nachádzali jeho katalógy svoje uplatnenie v radách stredoeurópskych numizmatikov. Od týchto Cohenovych prác sa v priebehu 20. storočia odrážali ďalšie aktivity v spoznávaní antických mincí, ktoré viedli k novým aktuálnejším katalógovým dielam, a následne k prvým odbornejším analýzám nálezov mincí na európskej pôde. Základnými katalógovými dielami, ktoré využívajú antickí numizmatici dodnes, sú *Roman Republican coinage I-II*,⁸⁰ *The Roman imperial*

⁷⁸ Pintz 2014-katalóg, 280–320.

⁷⁹ Cohen 1880.

⁸⁰ Crawford 1974.

coinage I-X,⁸¹ *Late Roman bronze coinage I-II*,⁸² *Coins of the Roman Empire in the British museum*⁸³ a mnohé ďalšie. Prácou s týmito katalógmi, pomocou ktorých sú mince priradované ku konkrétnym emisiám, a tým aj datované, sa začína primárne spracovanie každého nálezú mince. K pokročilejšiemu spracovaniu patria súpisy, prípadne práce s vyhodnotením nálezov z konkrétnych regiónov. Z našej oblasti sú nimi napríklad práce *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*,⁸⁴ *K interpretácii nálezov rímskych mincí na Slovensku*,⁸⁵ *Ein Stück Bernsteinstraße im nordöstlichen Weinviertel*,⁸⁶ či *Die antike Münzschatzfunde aus Österreich*.⁸⁷ Prvá zmienená práca je príkladom náhľadového vyhodnotenia výskytu rímskych mincí na území barbarika. Ide o najbežnejšie používanú formu spracovania a analyzovania nálezov, pričom táto metóda je najmenej exaktnou. Existujú v numizmatike prípady, kedy ale neexistuje iná možnosť vyhodnotenia mincového materiálu. Najčastejšie využívaná je metóda, kedy je sledovaný výskyt razieb jednotlivých cisárov. Vo svojej podstate ide o sledovanie množstva mincí v emisiách jednotlivých cisárov vyrazených za ich vlády, ktoré sa porovnáva napríklad s inými geografickými oblasťami, či sídliskovými lokalitami. Ide v tomto prípade ale iba o malú vzorku mincí, ktoré boli v minulosti v týchto oblastiach prevažne stratené a nie je tak možné tvrdiť, že táto metóda prináša spoľahlivé výsledky. Jej výstupom sú napríklad tabuľky, či grafy, zobrazujúce stĺpčeky s počtom razieb jednotlivých cisárov,⁸⁸ alebo diagramy. Diagramy využívajú tiež staršie súbornejšie práce, ktoré zahŕňajú nálezy antických mincí z väčšieho územia. Takáto metóda na znázornenie hypotetickej rekonštrukcie peňažných obehov je prehľadne popísaná v práci F. Jedličku, ktorý ňou vyhodnocoval nálezy mincí z rakúskeho Pomoravia.⁸⁹ Iný spôsob vyhodnotenia nálezov rímskych mincí z dunajských provincií priniesla v roku 1978 práca J. Fitzu. Ten sa pokúsil z vyzbieraných nálezov z prostredia rímskych miest a z peňažných depotov zrekonštruovať hypotetický peňažný

⁸¹ Sutherland – Carson 1984; Carson – Kent – Burnett 1994; Mattingly – Sydenham 1998; Mattingly – Sydenham – Sutherland 1998a-b; Mattingly – Sydenham 2001; Mattingly – Sydenham – Webb 2001a-b; Mattingly – Sydenham 2003; Mattingly – Sutherland – Carson – Pearce 2003; Sutherland – Carson – Bruun 2003; Sutherland – Carson – Kent 2003; Sutherland – Litt – Carson 2003.

⁸² Hill – Carson – Kent 1960.

⁸³ Mattingly and all; *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Volume I - Augustus to Vitellius, Volume II - Vespasian to Domitian, Volume III - Nerva to Hadrian, Volume IV - Antoninus Pius to Commodus, Volume V - Pertinax to Elagabalus, Volume VI - Severus Alexander to Pupienus. London: Spink, 2005. Reprint.

⁸⁴ Ondrouch 1964.

⁸⁵ Kolníková 1972.

⁸⁶ Jedlička 2004.

⁸⁷ Dembski 1977.

⁸⁸ Kolníková 1972, 58, obr. 7.

⁸⁹ Jedlička 2004, 113.

obeh metódou porovnávania indexov, ktorú prevzal od nemeckých bádateľov. Termínom index označil časový úsek celkového nálezového fondu, ktorý dal do pomeru s časovým priemerom jednotlivých cisárov a vynásobil číslom 100.⁹⁰ Výsledky jeho práce priniesli do poznania obehu rímskeho peňažného obehu v podunajských provinciách nový náhľad na vyhodnocovanie mincových nálezov.

Na území bývalého barbarika predstavujú rímske mince rozptýlený súbor s rozličnými nálezovými okolnosťami. Ako už bolo spomenuté, v prvom rade bolo potrebné práve nálezové okolnosti zohľadniť. Druhoradá bolo zohľadnenie lokalizácie pre potreby vyhodnotenia nálezového fondu, resp. začlenenie nálezov do okruhu. Okruhy boli vyberané tak, aby každý samotný okruh mohol sceliť určité časti dnešných politických území, ktoré boli v dobe rímskej previazané napríklad rovnakou povahou osídlenia, alebo ich vymedzovali odlišnosti v materiálnej kultúre známej z archeologických nálezov. Pre potreby vyhodnocovania bolo zvolených 6 geografických oblastí (1.1–1.6), od ktorých sa pri ďalších postupoch vyvinula tiež numizmatická periodizácia doby rímskej. Tie boli následne zlúčené do okruhov. Prvý okruh tvorilo územie, na ktorom sa rozprestieralo od stupňa B1c Droberjarovej chronológie po celé 3. storočie po Kr. osídlenie hornolabskými Svěbmi.⁹¹ Druhý okruh tvorí oblasť južných Čiech, ktoré sa od stupňa C1 z archeologického hľadiska výrazne odlišujú od oblasti horného Polabia.⁹² Tretím vyčleneným okruhom je oblasť strednej a južnej Moravy, oblasť Weinviertel v Dolnom Rakúsku a Záhorie ležiace na západnom Slovensku. Táto oblasť sa prejavuje ako jeden veľký celok aj v sídliskovej štruktúre. Posledným štvrtým okruhom týkajúcim sa územia barbarika, ktoré bolo predmetom vyhodnocovania, bolo územie s kvádkym osídlením, o ktorom sa nám zmiňujú písomné správy antických autorov a ktorého rozsah je možné rekonštruovať na základe sídliskových lokalít prisudzovaných germánskemu osídleniu. Okruh osídlený svěbským kmeňom Kvádov zahŕňa oblasť Podunajskej nížiny, kotlín lemujúcich rieky, ktoré vyúsťujú pretekajúc cez Podunajskú nížinu do Dunaja, tiež Hornonitriansky región a na východe oblasť severne od ohybu Dunaja, tj. v Börzsönskych vrchov, v Poiplí, v Štiavnických vrchoch až po Zvolenskú kotlinu (*Tab. 1*).⁹³

Ďalším krokom pri vyhodnocovaní nálezového fondu bolo vytvorenie numizmatickej periodizácie, ktorou sa zaoberá celá nasledujúca kapitola. Rozčlenenie

⁹⁰ Fitz 1978, 24.

⁹¹ Droberjar 2016, 839, Tab. 3.

⁹² Zavřel 2008, 122.

⁹³ Beljak – Kučeráková 2015, 22–27.

peňažného obehu do periód umožňuje zrealizovať nasledovne využitie matematických metód, ktorými sa pri použitej vzorke mincí dajú číselne vyjadriť javy v peňažnom obehu signifikantné napríklad pre zmeny v prúde mincí na barbarské územia, pre menší objem peňazí v určitom časovom úseku, pre zmeny pomerov v peňažnom systéme atď. Okrem percentuálneho vyjadrenia je možné peňažný obeh znázorniť tiež prostredníctvom indexov. Výstupom z tohto číselného vyjadrenia sú grafy. Takto je možné vyjadriť napríklad rozdiely medzi obehom vybraných nominálov, emisie rímskych cisárov, vybrané okruhy peňažných obehov s ich porovnaním a podobne. Pri vyhodnocovaní je nevyhnutné tieto výstupy konfrontovať s vybraným archeologickým materiálom a písomnými antickými prameňmi.

Z archeologického materiálu je vhodné spomenúť predovšetkým nálezy rímskej keramiky terry sigillaty a emailovaných provinciálnych spôn. Súborné práce venované téme osídlenia barbarika, akými sú napríklad publikácia *Barbarská sídlisť*,⁹⁴ *Vývoj osídlenia na strednom Pohroní od doby laténskej do včasného stredoveku*,⁹⁵ *Frühgeschichtliche Siedlungen an der unteren March, Niederösterreich – Kontinuität einer Kulturlandschaft. Časne dějinná sídlisť na dolním toku Moravy, Dolní Rakousy – Kontinuita kulturní krajiny*,⁹⁶ sa stali pre výskum rovnako veľmi prínosné, pretože umožnili neraz zaradenie mincí ku kategórii sídliskových nálezov, alebo datovať lokálne rozpätie peňažného obehu na danom germánskom sídlisku. Hmotná archeologická kultúra, predovšetkým rímske importy objavené severne od Dunaja a na území dnešných Čiech, je dôležitým ukazovateľom obchodných kontaktov medzi provinciálnym a barbarským prostredím. Tieto kontakty nebývali nepretržité a často boli dôvodom ich prerušenia medzinárodné politické, alebo tiež vnútroštátne občianske vojny. Tiež archeológia sa musí pri týchto témach opierať o písomné antické pramene aby dokázala vysvetliť určité fenomény a javy vystupujúce v priebehu doby rímskej.

Pri samotných nálezoch mincí sa muselo dopredu stanoviť, aké razby budú reprezentatívne a vôbec využiteľné ako vzorka pri uplatnení metód výskumu. V prvom rade neboli do tejto vzorky začlenené nálezy, pri ktorých sa nám nezachovali takmer žiadne informácie uvádzajúce charakter nálezu, obsah nálezu, či počty mincí v nálezoch. Za takéto by sme mohli považovať písomné zmienky o náleze so stručným a zovšeobecneným popisom. Ďalej neboli vyhodnocované v rámci peňažných obehov

⁹⁴ Droberjar – Komoróczy – Vachútová 2008.

⁹⁵ Beljak – Kučeráková 2015, 7–56.

⁹⁶ Pollak 2009, 153–179.

macedónske a helénistické mince po záver 2. storočia pr Kr.,⁹⁷ judejské razby spred rímskej okupácie,⁹⁸ mince zo židovských povstaní v Iudei, zastúpené napríklad v Carnunte,⁹⁹ autonómne grécke mince z 2.–1. storočia pr. Kr.,¹⁰⁰ republikánske bronzové mince z 3.–polovice 1. storočia pr. Kr.,¹⁰¹ partské mince a mnohé ďalšie. Zohľadňované bolo napríklad i to, či je možné nálezy starých razieb nachádzajúcich sa na neskororímskych sídliskových polohách, či v depotoch a hromadných nálezoch datovaných koncovými razbami do 4. až 5. storočia, považovať za mince hodné zaradenia do výskumu, pretože v dobe ich uloženia do zeme boli na provinciálnom území už oficiálne neplatnými. Pri depotoch z prelomu 3./4. storočia po Kr., ako tiež pri depotoch z neskorších období, sme nakoniec ale počítali s tým, že v nich vyskytujúce sa staré razby tvoria súčasť staršieho obehu mincí, ktorý zotrval v barbariku aj po ich stiahnutí v Rímskej ríši. Najstaršími mincami zastúpenými v takýchto nálezových kontextoch boli razby cisára Augusta. Je možné ale pozorovať, že aj v rímskych dunajských provinciách sa tieto staršie razby ojedinele objavujú v neskoriantických depotoch, či hrobách ako obolus. Vedie to k otázke, či v čase neskorej antiky nepredstavovali omnoho hodnotnejší druh lokálne využívaného platidla, než boli na tú dobu súčasne obiehajúce drobné mince. Hoci nemožno vylúčiť, že staré mince sa dostávali na územie barbarika v priebehu neskorej doby rímskej, priklonili sme sa k tomu, že vzhľadom na nálezy z provincie, je takáto pravdepodobnosť relatívne nízka.

Posledným spôsobom, ktorý poslužil pri vyhodnocovaní nálezového fondu mincí, bolo využitie máp, resp. GIS-u. O jeho využití v numizmatike a výstupoch z tohto multifunkčného programu bližšie uvádza nasledujúca podkapitola.

Názov okruhu	Oblasť
Okruh 1	Územie horného Polabia
Okruh 2	Územie južných Čiech
Okruh 3	Južná a stredná Morava, Weinviertel a Záhorie
Okruh 4	Podunajská nížina a priľahlé kotliny, západ stredného Slovenska a oblasť severne od ohybu Dunaja

Tab. 1: Geografické vyčlenenie okruhov s osídlením stredoeurópskych Svébov.

⁹⁷ Pfisterer a kol. 2007, 1065.

⁹⁸ Pfisterer a kol. 2007, 310.

⁹⁹ Pfisterer a kol. 2007, 76, 1066.

¹⁰⁰ Pfisterer a kol. 2007, 1064.

¹⁰¹ Nowak 1980, 671; Dick 1984, 27, 490; Kropf 1986, 348; Pfisterer a kol. 2007, 791.

1.4 MOŽNOSTI VYUŽITIA GIS V NUMIZMATIKE

Minimálne používaným nástrojom pri vyhodnocovaní mincí je geografický informačný systém (ďalej len GIS). Tento informačný systém v sebe skrýva pritom veľké množstvo možností, ktoré je v numizmatickom výskume možné uplatniť. Nové zaujímavé výsledky môže ale priniesť iba dobrá znalosť manuálu programov, ktoré sú pre prácu v GIS-e určené.

Pre účely numizmatického výskumu bolo využité v našom prípade iba malé percento možností, ktoré poskytuje konkrétne program ArcGIS 10.2.2. Po konfigurovaní podkladovej mapy Basemap so Svetovým geodetickým systémom 1984 (WGS 84) a miestnym česko-slovenským súradnicovým systémom S-JTSK/Krovak North East bol vytvorený podklad vhodný pre tvorbu mapy, na ktorej sme po vynesení vrstiev mohli sledovať predmetné kategórie. Pre príklad boli vybrané dve kľúčové kategórie, ktorým bola venovaná väčšia pozornosť – zlaté mince z územia Čiech a mincové depoty. Vynesenie týchto sledovaných kategórií do mapy v GIS-e umožnilo ich následné porovnávanie v jednotlivých fázach. Napríklad priestorové rozmiestnenie zlatých mincí z 3. storočia po Kr. sme porovnali s rozmiestnením nálezov zlatých mincí zo 4. storočia po Kr. Rozmiestnenia boli navzájom porovnávané a preukázali istú odchýlku. V prípade depotov sme takto sledovali rovnako priestorové rozmiestnenie, ktoré sa navzájom od seba líšilo z dôvodu troch až štyroch odlišných časových horizontov ich ukrývania.

Uplatnenie GIS-u môžeme nájsť nie len pri tvorbe máp a porovnávaní rozmiestnenia nálezov mincí. Tvorbou atribútov jednotlivých kategórií by bolo v budúcnosti možné sledovať takto napríklad vzájomné priestorové vzťahy medzi sídliskovými a ojedinelými nálezmi, medzi depotmi, hromadnými nálezmi a sídliskovými nálezmi. Najhodnotnejší prínos by mohlo mať sledovanie priestorových vzťahov mincí, zaradených do jednotlivých období, konkrétne pri každej jednej vybranej kategórii nálezov. Nový pohľad by prinieslo aj sledovanie počtu mincí zastúpených na jednotlivých lokalitách, či v prípade známych GPS súradníc rozptyl mincí na vybraných germánskych sídliskách. Prevedenie takéhoto výskumu pomocou programu ArcGIS si vyžaduje ale v prvom rade prehĺbenie znalosti manuálu a osvojenie si niektorých ďalších princípov, na ktorých program funguje.

2 NUMIZMATICKÁ PERIODIZÁCIA DOBY RÍMSKEJ, JEJ GENÉZA, PRINCÍPY A ÚLOHA V BĀDANÍ

2.1 POTREBY VYTVORENIA KOMPLEXNEJ PERIODIZÁCIE RÍMSKÝCH MINCÍ A PROBLÉMY PRI JEJ ZOSTAVOVANÍ

Hoci sa v dejinách numizmatického bādania objavovala od začiaku 20. storočia rastúca snaha vyhodnocovať sumárne nálezy rímskych mincí, nedosiahli tieto práce výsledky, ktoré by tvorili viac ako iba hrubý náhľad do výskytu rímskych mincí v určitých oblastiach strednej Európy. Väčšina prác predstavovala len súpisy mincí z daných území,¹⁰² ktoré začali vytvárať podklady pre komplexné vyhodnotenia nálezového materiálu, no neobjavovalo sa v nich žiadne širšie vyhodnotenie cirkulácie, obdobi prílevu a odlivu mincí, ani vyhodnotenie kvality ich zhotovenia. Až v 70-tych rokoch sa začali v stredoeurópskej oblasti objavovať práce, ktoré vyhodnocovali aj tieto uvedené aspekty. Ich autori ale pracovali s metódou približného vyhodnotenia na základe súpisov nálezov, bez exaktných metodologických základov.¹⁰³ Výrazným krokom vpred boli práce G. Dembskeho a J. Fitz,¹⁰⁴ ktoré posunuli numizmatické bādanie do úplne inej roviny. Práca *Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich*¹⁰⁵ poskytla prvý krát komplexné vyhodnotenie mincových depotov z bývalého provinciálneho územia v Rakúsku a načrtla možnosť rozdeliť obeh rímskych mincí na viaceré fázy. Fitz posunul túto snahu ešte ďalej a v práci *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*¹⁰⁶ vytvoril periódy, na základe ktorých sa pokúsil vyhodnotiť peňažný obeh v Panónii a susedných dunajských provinciách od roku 14 až po rok 268 po Kr. Metóda, akou Fitz pracoval, bola aplikovaná po vzore západoeurópskych numizmatických prác a je výrazne odlišná od všetkých dovtedy vypracovaných štúdií stredoeurópskymi numizmatikmi.

Pre aplikovanie tejto metódy je potrebné disponovať veľkým nálezovým fondom, aby priniesla relevantné výsledky. V súčasnosti je z oblasti naddunajského barbarika a z

¹⁰² Napr.: Bolin, S; Fynden av romerska mynt i det fria Germanien. Lund 1926. Pochitonov, E.; Nálezy antických mincí. In: Nohejlová – Prátová, E. (eds.); Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I. Praha 1955, 92–314. Ondrouch, V.; Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.

¹⁰³ Napr.: Gebhart, H. – Kraft, K. – Küthmann, H. – Franke, P. R. – Christ, K; Bemerkungen zur kritischen Neuaufnahme der Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 7, 1956. Kolníková, E.; K interpretácii nálezov rímskych mincí na Slovensku. Slovenská numizmatika II. Bratislava 1972, 7–114. Sejbál, J. jun. Pokus o interpretaci nálezů aureů císaře Nerona na Moravě. Numismatické listy 44. Praha 1989, 1–5.

¹⁰⁴ Dembski 1977b, s. 3–64; Fitz 1978.

¹⁰⁵ Dembski 1977b, s. 3–64.

¹⁰⁶ Fitz 1978, 69–96.

územia Čiech k dispozícii vyše 6000 publikovaných nálezov datovaných do 1. až 3. storočia po Kr., ktoré môžu poskytnúť pri aplikovaní numizmatickej periodizácie doby rímskej relevantné výsledky. Periodizácia aplikovaná v roku 1978 na územie Panónie nespĺňala ale tú správnu formu, ktorá by bola v nemennej podobe aplikovateľná pre výskum obehu rímskych mincí v germánskom prostredí. Z toho dôvodu ju bolo potrebné mierne upraviť. Rovnako boli mierne upravené aj periodizácie, ktorých základy položil J. Fitz pre územia dunajských provincií.¹⁰⁷ Je potrebné zohľadniť fakt, že mince objavené ako na území barbarika, tak aj na území provincií, predstavujú iba fragment z pôvodného objemu obiehajúcich peňazí a ich lokálny obeh sa dá rekonštruovať iba v hypotetickej rovine. Preto bolo nutné pre rozčlenenie periód využiť okrem numizmatického materiálu tiež materiál archeologický a zohľadniť pramenné zdroje antických autorov.

Ak by sme mali definovať numizmatickú periodizáciu, popísali by sme ju asi najskôr ako matematický nástroj na rekonštrukciu hypotetického peňažného obehu v určitom geografickom rozmedzí v určitých fázach využívania stanovenej peňažnej sústavy. Jej účelom je číselne vyjadriť obeh rímskych mincí a umožniť tak vytvoriť jeho hypotetické grafické znázornenie vo fázach, resp. periódach. Periodizácia umožňuje vyjadriť peňažný obeh prostredníctvom počtov, percent a tiež vypočítaných indexov. Pomocou týchto hodnôt je možné porovnať obeh mincí medzi určitými oblasťami. Pre nás bola zásadná periodizácia obehu mincí v naddunajskom barbariku a v rímskych provinciách ležiacich na strednom toku Dunaja. Pomocou nej sme mohli porovnať obeh jednotlivých geografických okruhov v barbariku, alebo tiež porovnať obeh jednotlivých oblastí, resp. okruhu v barbariku s obehom v jednej z dvoch rímskych provincií.

2.2. VÝVOJ A ZOSTAVENIE PERIODIZÁCIE

Jednou z úloh, ktorú sme si na začiatku výskumu stanovili, bolo aplikovať metódu, použitú v roku 1978 v Maďarsku, na nálezový fond rímskych mincí z územia stredodunajského barbarika a z oblasti Čiech. Prvým krokom k vytvoreniu periodizácie pre vyčlenenú oblasť barbarika bolo vymedzenie okruhov, na ktorých by bolo možné rekonštruovať hypotetickú cirkuláciu rímskych mincí. Tieto vymedzené okruhy by mali zároveň predstavovať odlišujúce sa územia, na ktorých sa koncentrovalo germánske

¹⁰⁷ Fitz 1978, 69–83.

osídlenie. Po vymedzení hraníc štyroch okruhov sme zohľadnili poznatky zo sídliskovej archeológie a historických prameňov. Tie umožnili samotné periódy ohraničiť spodnou a vrchnou hranicou. Tým došlo k vytvoreniu piatich periód vhodných pre numizmatické vyhodnotenie nálezov. Periódy boli vytvorené aj pre provincie na strednom Dunaji. V tomto prípade sa vyhodnotenie mincí týkalo iba častí provincií, ktoré sme si vymedzili už v úvodnej kapitole ako kľúčové územia pre aplikáciu výskumu. Západné, severné a východné ohraničenie tvorili administratívne hranice provincií, južné hranice boli stanovené už umelo. V prípade Norika sa jednalo o hranicu budúcej provincie Noricum Ripense, ktorá vznikla až o čosi neskôr za vlády Diocletiana (284-305 po Kr.), v prípade Panónií tvorila severná časť nami sledovaného územia približne iba štvrtinu celkovej rozlohy provincií. Pre vymedzenie hraníc periód poslúžili predovšetkým historické udalosti známe z písomných prameňov, mincové reformy a nakoniec v nemalej miere tiež archeológia.

Celá hypotetická rekonštrukcia peňažného obehu je postavená primárne na numizmatickej periodizácii. Ňou je možné sledovať vývoj a niektoré javy ako v peňažnom obehu rímskych provincií, tak aj na území susediaceho barbarika. V prípade provincií síce bola periodizácia vytvorená už dávnejšie po rok 268,¹⁰⁸ no bolo potrebné ju mierne prepracovať, doplniť a rozfázovať do stupňov. Vyčlenenie piatich periód pre skúmanie rímskych mincí a rekonštrukciu peňažného obehu nebolo konečným riešením. Aby bolo možné zohľadniť vo výskume faktory, ktoré vplývali na prúdenie mincí, na skladbu peňažného obehu, na zmeny peňažných systémov, či výskyt núdzových a inflačných razieb, museli sme periódy rozfázovať. To umožnilo v kratších časových intervaloch sledovať citlivejšie premeny, ktorými prechádzali peňažný obeh a rímske mincovníctvo počas doby rímskej. Hlavné periódy sme označili rímskou číslicou.

Každú z piatich periód tvorí časové rozmedzie ohraničené rokmi, ktoré sa navzájom v počiatocnom a koncovom roku prelínajú. Je to z toho dôvodu, že v priebehu týchto rokov nastupoval prevažne nový panovník, ktorý razbou nových emisií so svojim portrétom začal novú etapu peňažných dejín (*periódu*), odlišnú v historických udalostiach sprevádzajúcich jeho vládu. V ojedinelých prípadoch došlo tiež k zmenám v produkcii mincí priamo v období vlády cisárov, ako napríklad za vlády cisára Nera, Antonina III., Caracallu, či Galliena, ktoré ale nevieme vo vyhodnotení nálezov vôbec zachytiť v rámci jedného roku. Takéto presné rozčlenenie nie je ani podstatné pre

¹⁰⁸ Fitz 1978, 84–85.

zvolenú metódu numizmatického vyhodnocovania, pretože s určitosťou vieme, že predovšetkým obyvatelia barbarika nereflektovali tak rýchlo na reformy v mincovníctve. Zmeny v skladbe mincí sa odrazili až s odstupom času. Vzhľadom na to, že k zmenám dochádzalo oveľa častejšie v priebehu III. periódy, bola práve táto perióda rozfázovaná. Vyčlenené boli jej štyri fázy, pričom každá z nich reflektuje v krátkom časovom úseku javy a premeny v štátnych emisiách. Vplyv na vymedzenie fáz mali predovšetkým historické udalosti a udalosti previazané s mincovníctvom. Fázy periód sú označené ako rímska číslica s pridaním malého písmena v poradí podľa abecedy.

Periodizáciu je možné širokospektrálne využiť pri výstupoch z numizmatického výskumu. Výpočtom indexov, či percent, je možné vyjadriť pomery medzi jednotlivými nominálmi a citlivejšie vyjadriť intenzitu obehu mincí v jednotlivých periodicitách, než tomu je v prípade grafického vyjadrenia na základe počtov mincí. Indexmi sa tiež môžu v periódach odzrkadliť určité javy, napr. peňažné reformy, vojenské udalosti, prerušenie obchodných kontaktov. Takouto metódou môžeme graficky podložiť správnosť niektorých nových, ale tiež dlho predpokladaných hypotéz, alebo si všimnúť niektoré prejavy, ktoré doteraz neboli pri bežnom náhľadovom vyhodnocovaní postrehnuteľné. Pri percentuálnom vyhodnotení je možné prostredníctvom periód porovnať v sledovaných oblastiach percentuálne zastúpenie jednotlivých nominálov v obehu mincí. Základným údajom pre výpočet indexov sú počty porovnávaných prvkov a vymedzený časový úsek vyjadrený napríklad v počte rokov. Samotnému výpočtu indexu predchádza vypočítanie priemeru s vyhodnocovaných prvkov, ktorý získame vydelením počtu, z ktorého rátame priemer, s časom trvania (v našom prípade vyjadrenom rokmi). Vydelením priemeru iným, ktorý predstavuje priemer sledovaného prvku (v našom prípade celkového počtu mincí) a vynásobením výsledku stovkou, získame číselný údaj (*index*):

$$Index = \frac{(množstvo / čas trvania)}{celkový počet} \times 100$$

Výhodou indexov je práve ich vyjadrovacia schopnosť. Tá spočíva v tom, že pokiaľ istý druh mincí, napríklad provinciálne razby, pochádzajúce z nálezov z oblasti barbarika, porovnáваме s nálezmi provinciálnych mincí z niektorej z provincií, nemusí sa tu v konečnom výsledku odrážať ich nižší, či vyšší počet. Keď je napríklad v okruhu 4 na území barbarika menší počet nálezov takýchto mincí než v provincii Horná Panónia, môže byť výsledný index oboch oblastí rovnaký, pokiaľ nedošlo k žiadnej výraznej

zmene, či vplyvu nejakej historickej udalosti na peňažný obeh. Je to spôsobené tým, že výpočet indexu prislúchajúceho k obdobiu trvania periódy zohľadňuje objektívne pomer celkového počtu sledovaných mincí zaradených do tejto periódy k celkovému počtu vyzbieraných mincí, ktoré slúžia ako vzorka pre daný výskum. Výsledky je možné ďalej znázorniť graficky napríklad v čiarovom grafe, alebo tabuľkovo. Rovnako v grafickom výstupe sa nám zobrazia isté zmeny, javy a vplyvy, ktoré je následne možné opísať a vytvoriť z nich vedecké závery.

2.3. VPLYVY HISTORICKÝCH UDALOSTÍ A MATERIÁLOVEJ ANALÝZY NA ČLENENIE NAVRHOVANEJ PERIODIZÁCIE

Pod vplyvom historických udalostí sa prejavujú v peňažnom obehu javy a premeny, ktoré sú ich následkom a upozorňujú na zmeny v hospodárstve a financiách štátu, ktorý peniaze emituje. Pri zostavení periodizácie boli práve historické udalosti primárnym činiteľom. Umožnili takmer úplne ohraničenie períód doby rímskej pri všetkých sledovaných oblastiach. Hraničné roky boli stanovené tak, aby sa periódy v hraničnom roku prekrývali. Výhoda takéhoto prekrytia spočíva v zaradení mincí krátkodobo vládnucich cisárov a uzurpátorov, ktorí vládli po dobu menej ako rok. Tiež je to logické, že i regulárni, dlhodobejšie vládnuci panovníci, nevládli počas celých rokov, ale nastúpili do úradu cisára niekedy v priebehu roka. Takýmto prekrytím rokov sa teda vytvorila akási kalibrácia v obdobiach vlády cisárov. To pravdaže sťažilo zvolenie hraničných rokov períód. V prospech vytvorenia periodizácie hrali práve udalosti v 3. storočí po Kr., ktoré ovplyvnili rozličné sféry v chode Rímskej ríše, čím sa vytvorili záchytné body.

Vytvoriť periodizáciu pre okruhy 1 až 4 bolo o niečo ťažšie. Hoci historické udalosti, ktoré sa odohrávali na území Rímskej ríše z veľkej časti ovplyvnili produkciu mincí a obchodné styky s barbarským svetom, bolo potrebné zohľadniť tiež udalosti na germánskom území, či archeologické indikátory, ktoré nie sú písomnými správami z pera antických autorov nijako objasnené. Často o nich dokonca antické pramene mlčia. Periódy boli označené rímskymi číslicami od I do V. Zahŕňajú v sebe obdobie staršej, mladšej a neskorej doby laténskej, včasnej, staršej a mladšej doby rímskej a tiež prvé dva stupne doby sťahovania národov (tab. č. 2, 3, 4). Periodizácia vyčlenených okruhov v barbariku sa od seba mierne odlišuje.

Samotná numizmatická periodizácia doby rímskej bola vyčlenená pre okruhy 1 a 2, teda oblasť horného Polabia a južných Čiech. I. perióda bola rozdelená do dvoch fáz. Mince razené v jej prvej fáze (fáza „a“) sa svojou produkciou radia výhradne do obdobia Rímskej republiky. Ich výskyt na území barbarika ale zaznamenávame nie len v dobe laténskej, v keltskom kultúrnom prostredí, presahujú tiež svojim výskytom do doby rímskej, či v rámci neskororímskych depotov ojedinele až do doby sťahovania národov. Pri vyhodnocovaní tejto fázy I. periódy je potrebné teda narábať iba so stratifikovanými mincami, alebo s nálezmi z laténskych sídlisk, pokiaľ ich chceme spájať s paralelným obehom – v tomto prípade cudzorodých mincí popri keltských razbách. V rámci sídliskových lokalít ale nesmie existovať prevrstvenie germánskym osídlením. V opačnom prípade nebude možné spoľahlivo mince priradiť k staršiemu osídleniu. V mladšej fáze (fáza „b“) sa prelína doba laténska so včasnou dobou rímskou a tá sa prelína čiastočne so začiatkom staršej doby rímskej. Voľba takto ohraničenej fázy I. periódy pramení v stredodunajských provinciách, kde sa mince od roku 44 pr. Kr. po rok 54 po Kr. spájajú so včasnocisárskym provinciálnym peňažným obehom, resp. je možné emisie vyrazené po roku 60 pr. Kr. patriace G. I. Caesarovi, G. Pompeiovi Magnovi, C. Metellovi Scipionovi, Marcovi Antoniovi, či Octavianovi Augustovi spájať s prílevom prvých mincí do barbarika zo vnikajúcich provincií na strednom Dunaji. Fáza „b“ I. periódy zahŕňa ďalej strieborné cisárske razby pred Neronovej menovej reformy. Horné ohraničenie tvoria mince cisára Claudia I. (41–54 po Kr.), ktorých je v peňažnom obehu výrazne menej, než mincí nasledujúceho cisára Nera. Vplyv na stanovenie konca druhej fázy I. periódy malo tiež numizmatické bádanie. Za vlády cisára Caligulu a začiatkom vlády Claudia I. bola v mincovni v Ríme aplikovaná razba drobných mincí z medi a mosadze. Neúnosnosť takto nákladnej razby prinútila cisára Claudia I. v rokoch 42/43 po Kr. prerušiť razbu v Ríme, čo spôsobilo výpadok zásobovania drobnými peniazmi v tých končinách ríše, ktorým zásoby poskytovala mincovňa v Ríme.¹⁰⁹ Následky výpadku sa prejavili už v krátkom čase. Lokálne, predovšetkým v Gálii a Porýní začali byť produkované barbarizované mince, ktorých predlohami boli asy Claudia I., avšak ich hmotnosť bola len polovičná. Tento fenomén poukazuje na to, že v rokoch 43–54 po Kr. bola z dôvodu hospodárskeho vzostupu Rímskej ríše, či z dôvodu stupňujúcej sa monetizácie akútna potreba malých nominálov.¹¹⁰ Z toho vyplýva, že v claudiovskom období nebola potreba emitovať

¹⁰⁹ Wig-Wolf 2004, 64.

¹¹⁰ Wig-Wolf 2004, 65–66.

razby z drahých kovov v takej miere, ako tomu bolo v neskoršom období. Medzi nálezmi zo stredodunajskej oblasti predstavujú claudiovské razby z drahých kovov rovnako vzácne zastúpenie v porovnaní s bronzovými razbami v nominálnych hodnotách as a dupondius. Tie majú naopak najpočetnejšie zastúpenie v regióne stredného Dunaja. Ohraničenie a delenie I. periódy zostáva rovnaké aj pre okruhy 3 a 4, pretože nie je možné z dôvodu slabo rozvinutých obchodných vzťahov a nevýrazného prílevu rímskych mincí do oblasti Dolného Rakúska, Moravy, Záhoria, či Podunajskej nížiny vyčleniť ďalšiu fázu. Fáza „c“ by sa za iných okolností dala spájať s prienikom invázneho vojska v roku 6 po Kr., alebo so vznikom Vanniovho kráľovstva.

Hoci intenzívnejší prílev rímskych mincí do naddunajského barbarika vidíme až vo flaviovom období, kladieme začiatok II. periódy do čias Neronovej vlády (54–68 po Kr.). Dôvodom je častý výskyt razieb týchto mincí v nálezových kontextoch datovaných do 2. storočia po Kr., alebo aj výrazný nárast emisií mincí cisára Nera. Ďalším z dôvodov je peňažná reforma, ku ktorej došlo v rokoch 63/64 po Kr., kedy dal Nero znateľne znížiť množstvo drahého kovu v denároch a aureoch, a do zrna strieborných mincí bola od reformy primiešavaná meď. Hodnota vedúceho nominálu tak začala pozvoľne klesať.¹¹¹ Začiatok II. periódy je v naddunajskom barbariku charakterizovaný nárastom rímskeho importu, predovšetkým juhogalskej terry sigillaty do okruhu 3 a 4. Tá sa začala šíriť z Panónie od flaviovského obdobia.¹¹² Importy terry sigillaty sprevádzali zároveň flaviovské mince, ktorých nárast je oproti predošlým periódam výrazný vo všetkých vyčlenených okruhoch. Horné ohraničenie II. periódy pre stredodunajské barbarikum a horné Polabie sa odvíja predovšetkým od antických prameňov. Dôvodom, prečo ukončiť II. periódu rokmi vlády cisára Commoda bolo viacero. Prvým dôvodom je dlhodobejšie zotrvanie rímskeho vojska na barbarskom území, resp. pretrvávajúci stav aj po smrti Marca Aurelia v marci 180. Mier s Markomanmi a Kvádmi bol uzatvorený až na jeseň roku 180 po Kr.¹¹³ Druhým dôvodom je Hérodianova zmienka o tom, že Commodus platil Germánom a zrejme aj Sarmatom za mier na hraniciach ríše.¹¹⁴ Tretím, a posledným dôvodom je fakt, že v produkcii mincí cisára Commoda nedošlo po markomanských vojnách k žiadnej zmene a zotrval skladbou zrovnateľný peňažný obeh ako v čase vlády jeho otca Marca Aurelia.

¹¹¹ Stoklas 2013, 10.

¹¹² Hečková 1982, 24.

¹¹³ Wolfram 2012, 239.

¹¹⁴ Hérodianos, Kniha I, 29/8, 9.

Pre začiatok prvej „a“ fázy III. periódy sa stal zásadným rok 193 po Kr. Po zavraždení Commoda v cisárskom paláci v posledný decembrový deň roku 192 po Kr., nastúpil na cisársky trón začiatkom roka 193 po Kr. Publius Helvius Pertinax.¹¹⁵ Nový cisár bol bývalým úspešným vojvodcom Marca Aurelia, ktorý veľakrát porazil Germánov v markomanských vojnách.¹¹⁶ Od Hérodiana sa dozvedáme, že Pertinax nariadil zastavenie vyplácania tribútov za mier na dunajskej hranici, ktorým si jeho predchodca Commodus kupoval Germánov, aby už viac nenapádali Rímsku ríšu. Stavil na svoje vojenské úspechy a strach, ktorý z neho vojnu pamätajúci si Germáni mali.¹¹⁷ Práve tento moment vnímame ako nástup novej éry, ktorý má súvis s rozvojom obchodných kontaktov s naddunajskými Germánmi a rozširovaním vplyvu rímskej kultúry na sever od Dunaja. Hoci bol po krátkom čase Pertinax zavraždený prétoriánskou gardou za reformy, ktoré boli nepopulárne medzi vojakmi a jeho smrť so sebou priniesla občiansku vojnu,¹¹⁸ čoskoro sa situácia v Ríme stabilizovala a moci sa ujala dynastia Severovcov. Začiatok prvej fázy III. periódy sa prejavil v rímskom mincovníctve prejavil výrazným poklesom hodnoty zlatých a strieborných nominálov už za vlády Septimia Severa. Spôsobilo to zvýšenie *stipendii* a zrejme i pridelovanie *donativ* vojakom v légiách.¹¹⁹ Dynastia Severovcov sa usilovala stabilizovať ekonomické a hospodárske pomery v štáte, čo sa nakoniec postupne podarilo a v období vlády Alexandra Severa bola politická aj ekonomická situácia na nejaký čas opäť stabilná. Koniec prvej fázy je začlenený opäť do obdobia historických udalostí, ktoré ovplyvnili dianie na strednom Dunaji. Za vlády Alexandra Severa v roku 235 po Kr. došlo na hornodunajskej a stredodunajskej hranici k prienikom Alamanov, Juthungov a Sarmatov. Na dolnom Dunaji zaútočili v tom čase slobodní Dáci a Góti.¹²⁰ Vpádom Germánov sa nevyhlo ani Porýnie, kde sa odohral kľúčový moment. Panónske jednotky prehlásili svojho veliteľa Maximina za augusta a keď sa vojaci, stojaci pred tým na strane Alexandra Severa dozvedeli, že sa blíži Maximinus s vojskom, aby zvrhol z trónu mladého Alexandra, prebehli na Maximinovu stranu. Túžili totiž po boji s Germánmi, ktorému sa Alexander veľmi vyhýbal.¹²¹ Alexander Severus bol vybranými ľuďmi z Maximinovho vojska nakoniec aj spolu s matkou Juliou Mamaeou vo vojenskom stane

¹¹⁵ Mattingly – Sydenham 2003, 362.

¹¹⁶ Hérodianos, Kniha II, 50/1, 4.

¹¹⁷ Hérodianos, Kniha I, 29/6, 9; Kniha II, 53/2, 8.

¹¹⁸ Hérodianos, Kniha II, 58/5, 1.

¹¹⁹ Stoklas 2019, 190.

¹²⁰ Vondrovec 2007, 133.

¹²¹ Hérodianos, Kniha VI, 163/8, 5; 164/9,3.

zavraždený a nový cisár Maximinus I. Thrák.¹²² Mohol sa tak začať vysporiadávať s Germánmi ohrozujúcimi rímske provincie v pohraničí. Udalosti roku 235/236 po Kr., kedy boli ohrozené predovšetkým provincie Récia, Norikum a Panónia, odzrkadľujú tiež numizmatické pramene. Plieniecie Norika a Hornej Panónie dokladajú depoty mincí z Aggsbachu, Carnunta, Eferdingu, Salzburgu, Seewalchenu, Starkenbachu, Zieselmaueru a prinajmenšom dva depoty z troch viedenských depotov z oblasti bývalej Vindobony.¹²³ Za koniec fázy „a“ je teda pokladaný zánik dynastie Severovcov, počiatok obdobia vlády tzv. vojenských cisárov a vpád Germánov, medzi ktorými mohli byť aj kmene Markomanov a Kvádov, zamľčané antickými prameňmi.

Začiatkom Maximinovej vlády v roku 235 začína druhá fáza III. periódy. Mince radené do tejto fázy nevieme v rámci barbarika úplne spoľahlivo priradiť k žiadnym presnejším udalostiam. Preto je jej horné ohraničenie dané iba predpokladaným definitívnym ukončením obchodných kontaktov so stredodunajskými provinciami. V Čechách sa začínajú prejavovať približne od polovice 3. storočia po Kr. dvorcové sídliská a biritualita na germánskych pohrebiskách. Tieto nové elementy signalizujú, že sa značne mení skladba obyvateľstva.¹²⁴ V prvej tretine 3. storočia po Kr. vrcholí tiež príliv východogalskej a rheinzaberskej terra sigillata a bežnej provinciálnej stolovej keramiky.¹²⁵ Na úpadok obchodných kontaktov s provinciálnym prostredím poukazujú tiež mince, na príklade ktorých môžeme sledovať, že posledný vyšší výskyt širšieho spektra nominálov spadá do obdobia vlády Traiana Decia (249–251 po Kr.). Zmeny v sídliskových pomeroch a v hmotnej kultúre nachádzanej na germánskych pohrebiskách je možné sledovať aj na území Moravy. Od polovice 3. storočia po Kr. tu dochádza k rozsiahlemu zániku sídlisk a vo výbavách novo vznikajúcich pohrebísk nachádzame cudzorodé prvky pôvodom z dolného Polabia.¹²⁶ Predpokladá sa teda, že v dôsledku príchodu nového obyvateľstva migrujúceho z dolného Polabia sa pôvodné svébske obyvateľstvo, tj. Markomani, mohli presunúť na juh do oblasti Weinviertel a na Záhorie. Antické pramene k tomuto obdobiu uvádzajú, že v roku 254 po Kr. vpadli do Rímskej ríše na strednom Dunaji pravdepodobne Markomani spolu s Gótmami. Gallienovi sa hrozbu podarilo zastaviť tak, že presídlil časť Markomanov vedených Attalom do

¹²² Hérodianos, Kniha VI, 165/9,7.

¹²³ Dembski 1977b, 21.

¹²⁴ Droberjar 2008, 137, 144.

¹²⁵ Musil 2008, 155.

¹²⁶ Podborský a kol.1993, 465.

Panónie a prijal jeho sestru Pipu, resp. Piparu ako konkubínu na cisárskom dvore.¹²⁷ Nebol v tom roku presídlený celý kmeň, ale len Attalova družina. Archeologické nálezy dokladajú na Morave opäť v neskoršom období 2. polovice 3. storočia po Kr. prevahu tradičných svébskych prvkov, ktoré prevyšujú tie dolnolabské.¹²⁸ O Markomanoch sa zmieňujú antické písomné správy aj v spojitosti s vpádom roku 258 po Kr. do Panónie a tiež v období tetrarchie, čo jasne dosvedčuje zotrvanie tohto kmeňa na území dolného a stredného toku rieky Moravy.¹²⁹ Ako hraničný rok druhej fázy III. periódy bol stanovený rok 260 po Kr.,¹³⁰ ktorý bol kľúčovým pre udalosti na strednom Dunaji a tiež pre celú Rímsku ríšu. Týmto rokom vyvrcholila kríza, ktorá postihla vplyv centrálnej moci vo vtedajšom antickom svete a rozpad štátnej ekonomiky výrazne ovplyvnil produkciu mincí. Nastupuje produkcia inflačných antoniniánov s hmotnosťou niečo cez 2 gramy, z prakticky čistej medi, a rozmerovo redukovaných antoniniánov, tzv. *radiati*, často imitujúcich oficiálne razby.¹³¹ Produkcia takto znehodnoteného vedúceho nominálu vtedajšieho peňažného systému je tým správnym zlomovým bodom pre numizmatický výskum. Takéto ohraničenie druhej fázy je platné pre všetky tu sledované okruhy vyčlenené v barbariku.

Tretia fáza sa mierne líši vo svojom ohraničení pre podunajskú oblasť a pre hornolabskú oblasť. Pre hornolabskú oblasť a južné Čechy je hornou hranicou koniec vlády cisára Aureliana a obdobie medzivládia, ku ktorému po jeho smrti došlo. Na správnosť takéhoto ohraničenia pre okruhy 1 a 2 by mohol poukazovať rozsah razieb rímskych mincí vyskytujúcich sa na niektorých sídliskách v týchto oblastiach. Záverečný výskyt razieb datovaných po rok 275 po Kr. nájdeme napríklad na sídlisku Zalužany,¹³² Plzeň-Valcha,¹³³ resp. za takúto lokalitu možno považovať tiež sídlisko v Straduni, kde by mohla razba Claudia II. Gothica súvisieť tiež s obehom mincí po rok 275 Kr.¹³⁴ Príklady germánskych sídlisk, na ktorých sa mladšie razby z 3. storočia po Kr. už ďalej nevyskytli nájdeme aj na lokalitách Probulov a Strakonice v južných

¹²⁷ Goltz – Hartmann 2008, 239; Goltz 2008, 449–450.

¹²⁸ Podborský a kol. 1993, 467.

¹²⁹ Goltz – Hartmann 2008, 239; Goltz 2008, 450.

¹³⁰ V tomto roku vzniká Galské cisárstvo založené Postumom, v Panónii a Moesii si uzurpuje cisárske práva Ingenuus, v bitke s Peržanmi bol zajatý cisár Valerianus I., vpády Frankov, Alamanov, Iutungov a mnohých ďalších germánskych kmeňov sužujú rímske provincie svojimi útokmi, atď. Vid'. Goltz – Hartmann 2008, 244, 255, 262.

¹³¹ Vondrovec 2007, 149, 150.

¹³² Militký 2013, 196–197.

¹³³ Militký 2013, 253.

¹³⁴ Militký – Vích 2011, 282–283.

Čechách,¹³⁵ resp. je možné sem zaradiť aj sídlisko Přešťovice, kde sa rovnako v prípade lokality Straduň našla ako záverečná razba minca Claudia II. Gothica, ktorá môže mať súvis s neskorším obehom mincí.¹³⁶ Periodické ohraničenie okruhov 3 a 4 je odôvodnené menej zreteľne a súvisí skôr s previazanosťou týchto oblastí s udalosťami, ku ktorým dochádzalo na území Panónie. Pre podunajskú časť barbarika končí 3. fáza III. periódy 17 dní trvajúcou vládou cisára Quintilla v roku 270 po Kr., ktorého na cisárskom tróne vystriedal Aurelianus.¹³⁷ Výber hornej hranice zohľadňoval to, že v takto krátkom časovom rozmedzí neovplyvnilo prúdenie mincí do oblastí okruhov 3 a 4 nič, čo by bolo v archeológii zachytiteľné, a vzťahy medzi provinciou Panónia a naddunajským barbarikom sa javia z pohľadu antických prameňov ako pokojné. Rok 270 po Kr. teda súvisí s koncom vlády Quintilla, začiatkom vlády Aureliana, vpádom Vandalov do Panónie v roku 271 po Kr.¹³⁸ a Aurelianovou mincovou reformou v roku 272 po Kr., ktorá zamedzila produkciu rozmerovo a hmotnostne znehodnotených inflačných antoniniánov.¹³⁹ Na tomto mieste je potrebné ale upozorniť, že ohraničenie tretej fázy nie je definitívne a očakáva sa, že ho môže výskum rovnako vyvrátiť, ako aj potvrdiť!

Posledná štvrtá „d“ fáza uzatvára III. periódu, ktorá je z pohľadu rímsko-germánskych politických vzťahov prelomová. Horné ohraničenie štvrtej fázy nie je v prípade okruhov 1 a 2 nijako možné ohraničiť historickou udalosťou známou z písomných prameňov, ani nijakým novým importom z provinciálneho prostredia, ktorý by poukazoval na intenzívnejší obchodný kontakt s Norikom. V oboch je možné pozorovať výrazný úbytok rímskych mincí, ktorých prílev pravdepodobne súvisí až s mladším prílevom mincí na prelome 3./4. storočia po Kr. Prejavuje sa tu dokonca kontinuita v osídlení od polovice 3. storočia po Kr. a postavenie Čiech mimo záujmu Rímskej ríše. Rovnako germánske obyvateľstvo v oblasti Čiech nemuselo prejavovať veľký záujem o rímsky tovar, alebo nemali príležitosť sa k nemu dostať. Prepojenie južných Čiech s labsko-germánskym kultúrnym okruhom a výrazný úbytok importu rímskych spôn v stupni C1b-C2 Droberjarovej chronológie, tj. v 2. a 3. tretine 3. storočia po Kr. naznačujú, že obchodné záujmy juhočeských a hornolabských

¹³⁵ Militký 2013, 261–262, 266.

¹³⁶ Militký – Zavřel 2009, 325.

¹³⁷ Vondrovec 2007, 149.

¹³⁸ Hartmann 2008, 312.

¹³⁹ Vondrovec 2007, 150.

Germánov v tomto období boli nasmerované zrejme inde.¹⁴⁰ Perióda teda môže byť v tomto prípade uzavretá iba úmrtím cisára Carina po vzbure v jeho vojsku v auguste alebo septembri roku 285 po Kr.¹⁴¹ V dôsledku tejto vzbury sa k moci dostal Diocletianus, ktorého mincová reforma v roku 294 po Kr. definitívne ukončila dovtedy storočia zaužívaný menový systém.¹⁴² Oveľa jasnejšie sa javí horná hranica pre štvrtú fázu III. periódy pre okruhy 3 a 4. Tá totiž zodpovedá obdobiu, ktoré predchádzalo časom mieru a stability na stredodunajských hraniciach. Písomné antické pramene k záveru 3. storočia po Kr. dokladajú ešte vojenské konfrontácie na strednom Dunaji. V roku 283 po Kr. musel proti Kvádom zasahovať cisár Carinus. Ten sa musel po Kvádoch vysporiadať v roku 285 po Kr. aj so vzorocisárom Iulianom I., ktorého v Panónii prehlásilo vojsko za cisára a ešte toho roku s Diocletianom, ktorého prehlásilo vojsko za cisára rok pred tým.¹⁴³ Cisár Diocletianus, ktorý nakoniec svoje cisárske postavenie obhájil a v roku 285 po Kr. sa Carina zbavil, a ešte niekedy v rozmedzí rokov 293–296 po Kr. zvíťazil tiež nad Markomanmi na strednom Dunaji.¹⁴⁴ Po týchto udalostiach nasledovalo polstoročie mierových vzťahov s Rímskou ríšou a stability zo strany oboch svébskych kmeňov. Predovšetkým kvádske osídlenie zažívalo rozmach a rozvoj obchodných kontaktov.¹⁴⁵ Z tohto dôvodu sa javí teda horná hranica stanovená na rok 285 po Kr. ako celkom vhodná, hoci je možné uvažovať o jej posunutí do roku reformy, ktorá zmenila menovú sústavu a do peňažného obehu sa dostali nové nominály.

Predloženú numizmatickú periodizáciu doby rímskej dopĺňajú aj periódy prislúchajúce prevažne do rozmedzia 4. a 5. storočia po Kr. Jedná sa predovšetkým o predostretie návrhov ich členenia. Pre všetky oblasti, ako aj pre stredodunajské provincie je ich ohraničenie momentálne rovnaké. Prvá „a“ fáza IV. periódy by mala nadväzovať na koniec predošlej periódy. V tomto prípade je otázne, či vyhodnocovať peňažný obeh rímskych mincí tak, že zahrnieme do periódy tiež predreformné razby, alebo by tieto mali byť začlenené ešte do predošlej poslednej fázy III. periódy. Nový menový systém nastolený Diocletianom sa prenáša ďalej aj do obdobia vlády

¹⁴⁰ Droberjar – John – Zavřel 2017, 209; Droberjar 2016, 838.

¹⁴¹ Kreucher 2008, 423.

¹⁴² Vondrovec 2007, 157.

¹⁴³ Kreucher 2008, 422, 423.

¹⁴⁴ Aurelius Victor, *Knihy 39/255*, 43: Zmieňuje sa o porážke Markomanov a presídlení Karpov na rímske územie a tiež o tom, že k tomu došlo medzi tým, ako vládol Allectus v Británii. K odvráteniu a zrejme následnému presídleniu Karpov došlo v roku 296 po Kr., vid'. Sutherland – Litt – Carson 2003, 22. Allectus vládol v Británii v rokoch 293-296 po Kr., vid'. Mattingly – Sydenham - Webb 2001b, 428.

¹⁴⁵ Kolník – Varsík – Wolfram 2012, 248.

Constantinových a Liciniových rivalov v súboji o moc v ríši, preto je koniec fázy ohraničený rokom 313 po Kr., teda rokom Constantinovej a Liciniovej spoluvlády na východe a západe.¹⁴⁶ Pre hornú hranicu druhej „b“ fázy IV. periódy sa pre oblasť naddunajského barbarika ponúka rok 375 po Kr., kedy smrťou cisára Valentiniána I. končia posledné snahy Rimanov preniknúť do oblastí severne od Dunaja ako vojensky, tak i ekonomicky.¹⁴⁷ Mince po tomto roku prúdili do naddunajskej oblasti barbarika už iba sporadicky a výrazne klesá ich počet. Obdobná situácia je v druhej fáze IV. periódy v Čechách.¹⁴⁸

Pri vyčlenení poslednej periódy je v prípade barbarika možné pridržovať sa chronológie doby rímskej a doby sťahovania národov, ktorá súvisí s prechodným stupňom D1 podľa Droberjarovej chronológie a začiatkom doby sťahovania národov D1 podľa Kolníkovej chronológie. V Čechách existuje v tejto perióde výrazný horizont depotov datovaných prevažne k záveru 4. storočia po Kr.¹⁴⁹

Numizmatická periodizácia doby rímskej a prechodného stupňa neskorej doby rímskej (D1) pre územie stredodunajského barbarika

Periódá	Stupeň	Rozsah	Časové ohraničenie
I	Ia	Republika – Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus)	510 pr. Kr. – 60 pr. Kr.
	Ib	Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus) – Claudius I.	60 pr. Kr. – 54 po Kr.
II	II	Nero - Commodus	54 – 193 po Kr.
III	IIIa	Pertinax – Alexander Severus	193 – 235 po Kr.
	IIIb	Maximinus I. – Valerianus I. a Gallienus	235 – 260 po Kr.
	IIIc	Gallienus (samovládca) – Aurelianus	260 – 275 po Kr.
	IIId	Tacitus – Carinus	275 - 285 po Kr.

¹⁴⁶ Ehling 2012, 13–15, 51, 79.

¹⁴⁷ Stoklas 2018, 37.

¹⁴⁸ Militký 2013, 56.

¹⁴⁹ Militký 2013, 57.

IV	IVa	Diocletianus – Constantinus I. (samovládca)	285 – 313 po Kr.
	IVb	Constantinus I. – Valentinianus I.	313 – 375 po Kr.
V	V	Valens – Valentinianus III.	375 – 455 po Kr.

Tab. 2: Navrhovaná periodizácia pre územie Čiech.

Periódá	Stupeň	Rozsah	Časové ohraničenie
I	Ia	Republika – Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus)	510 pr. Kr. – 60 pr. Kr.
	Ib	Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus) – Claudius I.	60 pr. Kr. – 54 po Kr.
II	II	Nero - Commodus	54 – 193 po Kr.
III	IIIa	Pertinax – Alexander Severus	193 – 235 po Kr.
	IIIb	Maximinus I. – Valerianus I. a Gallienus	235 – 260 po Kr.
	IIIc	Gallienus (samovládca) – Quintillus	260 – 270 po Kr.
	IIId	Aurelianus – Carinus	270 - 285 po Kr.
IV	IVa	Diocletianus – Constantinus I. (samovládca)	285 – 313 po Kr.
	IVb	Constantinus I. – Valentinianus I.	313 – 375 po Kr.
V	V	Valens – Valentinianus III.	375 – 455 po Kr.

Tab. 3: Navrhovaná periodizácia pre stredodunajské (naddunajské) barbarikum.

Od periodizácií vytvorených pre vyhodnocovanie nálezov mincí a rekonštrukciu peňažného obehu na území stredoeurópskeho barbarika na strednom Dunaji sa ohraničenie navrhovanej periodizácie pre stredodunajské provincie mierne líši. Líši sa dokonca mierne aj od návrhu períód vytvorených J. Fitzom.¹⁵⁰ Dôvodov týchto odlišností je niekoľko. Hneď prvou odlišnosťou je zavedenie prvej „a“ fázy I. periód. Fáza Ia súvisí ešte s dobou laténskou, kedy zaznamenávame v stredodunajskej oblasti

¹⁵⁰ Fitz 1978, 69–83.

prienik rímskych mincí do keltského prostredia. Pri vyhodnocovaní tohto stupňa je potrebné rovnako ako v barbariku narábať iba so stratifikovanými mincami, alebo s nálezmi z noricko-panónskych sídlisk, kde sa nevyskytla rímska hmotná kultúra. Druhou odlišnosťou je začiatok druhej „b“ fázy I. periódy. Dnes je už preukázateľné, že mince z neskorého obdobia Rímskej republiky majú súvis s obdobím včasného cisárstva až stredného cisárstva v stredodunajských provinciách, tj. s augustovsko-tiberiovským obdobím až antoninovským obdobím. Dokladom toho je veľké množstvo nálezov mincí s prevahou razieb legioárskych denárov Marca Antonia, väčšinou z rokov 32–31 pr. Kr., v depotoch mincí zo Salzburgu (9 ks),¹⁵¹ Spital am Pyhrn (8 ks),¹⁵² St. Pantaleon-Erla (3 ks),¹⁵³ Apetlonu (49 ks),¹⁵⁴ z Illmitz (6 ks),¹⁵⁵ Parndorfu (28 ks),¹⁵⁶ Petronell-Carnunta (18 ks),¹⁵⁷ Scheiblingkirchen-Thernberg-Gleissenfeldu (3 ks),¹⁵⁸ z Wallern im Burgenland (36 ks),¹⁵⁹ Wien-Landstraße (51 ks),¹⁶⁰ či z Győru (55 ks).¹⁶¹ Razby súvisiace s včasnocisárskym obdobím pochádzajú tiež v početnom zastúpení z Bratislavy-Devína, z priestoru hradného návršia, kde bol okrem mincí cisára Augusta objavený denár G. Iulia Caesara z rokov 49–48 pr. Kr. a v sekundárnej polohe zásypu novovekého objektu tiež legionársky denár Marca Antonia.¹⁶² Na rozdiel od začiatku I. periódy, ktorú pre provincie stanovil J. Fitz na rok 14 po Kr.,¹⁶³ začína novo navrhovaná periodizácia už rokom 44 pr. Kr., konkrétne jej druhá fáza, hoci je možné uvažovať aj o jej skoršom začatí, pretože spojitosť s prvým masívnejším prílevom rímskych mincí na stredný Dunaj vo včasnocisárskom období môžu mať aj razby emitované okolo roku 50 pr. Kr. Odlišuje sa zároveň aj koniec I. periódy, ktorú uzatvárajú razby Claudia I. z roku 54 po Kr. Dôvod je rovnaký ako v prípade periodizácie pre naddunajské barbarikum, a to taký, že celkové množstvo mincí v zachovaných súboroch nálezov v stredodunajských provinciách je markante nižšie, než razieb nasledujúceho cisára Nera.

Nárastom rímskych mincí v peňažnom provinciálnom obehú začína II. perióda, ktorej hornou hranicou je rovnako ako u J. Fitz na rok 193 po Kr. Toto ohraňenie sa

¹⁵¹ Dembski 1977 b, 25.

¹⁵² Dembski 1977 b, 19.

¹⁵³ Dembski 1977 b, 14; tiež Jungwirth 1969, 47–49.

¹⁵⁴ Dick 1984, 275, 293–302; tiež Dembski 1977, 17.

¹⁵⁵ Dick 1984, 355–360; tiež Dembski 1977, 18.

¹⁵⁶ Dembski 2009, 94–98.

¹⁵⁷ Hahn 1976, 200–201; tiež Dembski 1977, 17.

¹⁵⁸ Dembski 1977 b, 21.

¹⁵⁹ Dick 1984, 413–416; tiež Dembski 1977 b, 20.

¹⁶⁰ Dick 1978, 87–89; tiež Dembski 1977 b, 20.

¹⁶¹ Bakos – Lányi 1993, 84–92.

¹⁶² Stoklas 2018, 35; Stoklas 2017c, 64.

¹⁶³ Fitz 1978, 69.

odvíja od následkov markomanských vojen v rokoch 166–180 po Kr. a občianskej vojny v rokoch 193–197 po Kr., ktoré značne poznačili kvalitu mincí z drahých kovov. Vymedzenie prvej „a“ fázy III. periódy počnúc rokom 193 po Kr. a končiac rokom 238 po Kr. je možné odôvodniť na základe výskytu rovnakých javov, ktoré sa vyskytli ako v Noriku, tak tiež v Hornej a Dolnej Panónii. Tieto spoločné javy poukazujú na identický prejav v peňažnom obehú v rámci stredodunajskej oblasti. Prvým z nich je nástup produkcie denárových razieb s výrazne nižším obsahom striebra, než bolo v predchádzajúcich obdobiach. V priemere mali razby medzi rokmi 194/195 až 211 po Kr. podiel striebra zastúpeného v zrne len na úrovni okolo 57%.¹⁶⁴ Takto výrazný pokles obsahu drahého kovu v denároch, ktoré ešte za Commodovej vlády mali 72–73% striebra v zrne, bol spôsobený zvyšovaním žoldu vojakom a necelých 5 rokov trvajúcou občianskou vojnou.¹⁶⁵ Druhým je výrazný úbytok bronzových nominálov v obehú od vlády Septimia Severa, ktorý bol v stredodunajskej provinciálnej oblasti kompenzovaný produkciou limitných fálz a subferratov, až po dobu vlády Alexandra Severa (222–235 po Kr.), kedy dochádza opäť k nárastu oficiálnych mincí z farebných kovov v obehú.¹⁶⁶ Spoločným javom, ktorý sa dokonca prejavuje aj v barbariku, je enormný nárast dobových fálz a subaerátnych mincí v peňažnom obehú, ktorý vrcholí práce v období vlády Severovcov.¹⁶⁷ Spoločným ukazovateľom pre rovnaký vývoj Norika a Panónie odrážajú tiež dejiny a archeológia. Poukazujú na prosperujúce obdobie oboch provincií od obdobia samovlády Septimia Severa až do obdobia vlády Maximina I. Tráka, ktoré výrazne nenarušil ani vpád Alamanov za vlády Antonina III., Caracallu.¹⁶⁸ Horným ohraničením tejto periódy je krátke obdobie občianskej vojny v roku 238 po Kr., pričom razby Balbina, Pupiena, Gordiana I. a Gordiana II. už boli zaradené do nasledujúcej fázy „b“ III. periódy. Tá je časovým ohraničením identická s III. periódou J. Fitz.¹⁶⁹ Druhá fáza sa nesie v duchu turbolentných udalostí, ktoré sú často prepojené predovšetkým s oblasťou Panónie. V rokoch 245–246 po Kr. postihol *territorium* Brigetia (Komárom-Szöny, Maďarsko) lúpežný vpád Kvádov spoza Dunaja a ku koncu vlády Philippa I. Araba a jeho spoluvládcu Philippa II. postihla Panóniu kríza v dôsledku Pacatianovej uzurpácie v oblasti Moesie a Panónie.¹⁷⁰ Druhá fáza vrcholí

¹⁶⁴ Peter 1990, 70.

¹⁶⁵ Fischer 2002, 26–27; Peter 1990, 70.

¹⁶⁶ Vondrovec 2007, 143.

¹⁶⁷ Vondrovec 2007, 141.

¹⁶⁸ Fischer 2002, 27–28.

¹⁶⁹ Fitz 1978, 74.

¹⁷⁰ Huttner 2008, 199; Nemeškalová-Jiroudková 1972, 121.

horizontom depotov, ktoré sú zrejme odzrkadlením súperenia o moc medzi regulárnymi cisármi Trebonianom Gallom a jeho synom Volusianom so vzdorocisárom Aemiliánom, ktorého v roku 253 po Kr. prehlásilo vojsko v Hornej Mésii za nového cisára.¹⁷¹ Depoty mincí s koncovými razbami Treboniana Galla a Volusiana sa koncentrujú na sledovanom území Dolnej Panónie, resp. v jej severnej časti a z jej zvyšnej južnej časti pochádza ešte jeden depot, ktorý nebol do výskumu zahrnutý. Krátkou trojmesačnou vládou Aemiliana začína tretia „c“ fáza tejto periódy, v ktorej sa prejavuje po roku 260 po Kr. zmena v rímskom mincovníctve v dôsledku vyhrotenia krízy Rímskej ríše. Nástupom inflačných antoniniánov sa z bývalého vedúceho strieborného nominálu menového systému stáva už len málo hodnotná minca, ktorej devalvácia trvala až do roku 272 po Kr. Pozoruhodný je v tejto fáze výskyt dvoch depotov z Norika, z bývalého rímskeho mesta Enns,¹⁷² a Hornej Panónie z lokality Oslip,¹⁷³ v ktorých sú obsiahnuté v oboch prípadoch razby Aureliana venované Divovi Claudiovi II. Gothicovi. V oboch prípadoch ide o ešte inflačné predreformové antoniniány razené v roku 270/271 po Kr.¹⁷⁴ Pre deponovanie mincí v tomto čase by sa dali nájsť spojitosti s vojenskými udalosťami z roku 271 po Kr., kedy do Norika prenikli Juthungovia a do Panónie vpadli Vandali.¹⁷⁵ Z tohto pohľadu sa teda zdá byť hranica medzi treťou a štvrtou fázou zrejme.

Posledná fáza „d“ III. periódy je odôvodnená úplne identicky, ako v prípade ohraničenia poslednej fázy tejto periódy pre okruhy 3 a 4 v oblasti naddunajského barbarika. Rovnako aj ostatné navrhované periódy sa zakladajú na identických dôvodoch ohraničenia, ako tomu je v prípade naddunajského barbarika. Správnosť a platnosť tejto navrhovanej periodizácie v prípade periód I–III overil rozsiahly výskum, ktorý sa zameral na všetky kategórie nálezov a samostatne ich vyhodnotil. Overenie správnosti a platnosti navrhovaných periód IV a V zostane žiaľ nateraz nerealizované a bude predmetom ďalšieho bádania v blízkej budúcnosti.

¹⁷¹ Huttner 2008, 215–216.

¹⁷² Dembski 1977 b, 36; tiež Dembski 1975, 219.

¹⁷³ Dick 1984, 87; tiež Dembski 1977 b, 37.

¹⁷⁴ Vondrovec 2007, 150.

¹⁷⁵ Hartmann 2008, 312; Fischer 2002, 38.

Numizmatická periodizácia doby rímskej a prechodného stupňa neskorej doby rímskej (D1) pre dunajské provincie Norikum a Panónia

Periódá	Stupeň	Rozsah	Časové ohraničenie
I	Ia	Republika – Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius)	510 pr. Kr. – 44 pr. Kr.
	Ib	Republika – G. I. Caesar – Claudius I.	44 pr. Kr. – 54 po Kr.
II	II	Nero - Commodus	54 – 193 po Kr.
III	IIIa	Pertinax – Maximinus I./Pupienus a Balbinus	193 – 238 po Kr.
	IIIb	Gordianus III. – Trebonianus Gallus a Volusianus	238 – 253 po Kr.
	IIIc	Aemilianus/Valerianus I. a Gallienus – Quintillus	253 – 270 po Kr.
	IIId	Aurelianus - Carinus	270 - 285 po Kr.
IV	IVa	Diocletianus – Constantinus I. (samovládca)	285 – 313 po Kr.
	IVb	Constantinus I. – Valentinianus I.	313 – 375 po Kr.
V	V	Valens – Valentinianus III.	375 – 455 po Kr.

Tab. 4: Navrhovaná periodizácia pre dunajské provincie Norikum a Panónia.

2.4. ARCHEOLOGICKÁ CHRONOLÓGIA A NUMIZMATICKÁ PERIODIZÁCIA – S DÔRAZOM NAODLIŠNOSTI ARCHEOLOGICKÝCH STUPŇOV

Pri periódach obehu rímskych mincí na území s hornolabských a naddunajských Svébov sa do istej miery prelínajú numizmatiké periódny s archeologickými chronologickými stupňami doby rímskej. Obeh mincí ale nie je v žiadnom prípade možné zlúčiť s celou dobou trvania jednotlivých stupňov ani v prípade staršej, ani mladšej doby rímskej. Asi najlepšie sa dá obeh rímskych mincí prirovnávať k sídliskovým horizontom platným pre územie juhozápadného Slovenska.¹⁷⁶ S prvými chronologickými stupňami a zároveň prvým sídliskovým horizontom (horizont I – podľa V. Varsíka)¹⁷⁷ sa dá najlepšie porovnať až druhá fáza I. periódny (Ib). Periódny Ib začína razbami z obdobia 1. triumvirátu v nesko-republikánskom období. V tom čase sledujeme v archeologickom

¹⁷⁶ Varsík 2011b.

¹⁷⁷ Varsík 2011b, 25-27.

kontexte vývoj grossromstedskej kultúry a jej expanziu aj do oblasti Čiech, kde sa medzi rokmi 40/30 – ±10 pr. Kr. prejavuje ako zvláštna (tzv. plaňanská) skupina grossromstedskej kultúry. Od kmeňovej hmotnej kultúry v strednom Nemecku sa táto skupina odlišuje v niektorých detailoch keramiky, v sídliskovej architektúre, absenciou kovových popoľníc, či nenápadným množstvom bojovníckych hrobov.¹⁷⁸ Táto hmotná kultúra, rozoznatel'ná predovšetkým prítomnosťou situlovitých plaňanských pohárov, terinových nádob s nízkym hrdlom, spôn s prehnutým lučkom, a typov Almgren 18a-b, bronzových prelamovaných zápon, či železných zápon typu Werner C, a mnohých ďalších charakteristických predmetov pre túto skupinu, predstavuje na území Čiech prvý sídliskový horizont doby rímskej, teda stupeň A.¹⁷⁹ Okrem stupňa A zahŕňa pod seba I. perióda tiež nasledujúce stupne včasnej doby rímskej v Čechách. Okolo roku 10 pr. Kr., podľa antických správ k tomu mohlo prísť medzi rokmi 9 – 6 pr. Kr., sa prejavuje v Čechách aj druhá vlna identickej hmotnej kultúry, ktorú E. Droberjar nazýva dobřichovskou skupinou. Tá sa od predošlej plaňanskej skupiny prejavuje v Čechách ešte výraznejšie v pohrebnom ríte a hmotnej kultúre.¹⁸⁰ Dobřichovskú skupinu grossromstedskej kultúry je možné spájať priamo s existenciou Marobudovej ríše zaberajúcej územie na severozápade Čiech, pražskú oblasť a české Polabie.¹⁸¹ V čase, kedy prvé svébske kmene osídlili oblasť Čiech, doznievala ešte v oblasti naddunajského barbarika laténska kultúra. Až následkom ďalších udalostí v priebehu stupňa B1a (v rokoch 20/30 po Kr. podľa Droberjarovej chronológie)¹⁸² sa svébske kmene začali presúvať aj ďalej na východ a o niečo málo neskôr na juhovýchod do dunajskej oblasti. Niekedy po roku 20 po Kr. (stupeň B1 – podľa Kolníkovej chronológie)¹⁸³ sa nástup doby rímskej prejavuje aj v oblasti Dolného Rakúska a juhozápadného Slovenska. Prejavy prvej germánskej imigračnej vlny síce nevieme spoľahlivo archeologicky podchytiť v oblasti Pomoravia, vyskytli sa namiesto toho predmety v hrobových výbavách najstaršie datovaných germánskych pohrebísk na juhozápadnom Slovensku, ktoré prítomnosť labsko-germánskych elementov typických pre oblasť Čiech reprezentujú. Objavujú sa bronzové nádoby typu Eggers 6, či 131, včasné formy spôn s očkami, spony typu Almgren 67, noricko-panónske opaskové

¹⁷⁸ Droberjar 2006b, 24.

¹⁷⁹ Droberjar 2006b, 26.

¹⁸⁰ Droberjar 2006a, 604; Droberjar 2006b, 24.

¹⁸¹ Droberjar 2006a, 607.

¹⁸² Droberjar 2016, 839, Tab. 3.

¹⁸³ Kolník 1980, 198.

garnitúry a ďalšie.¹⁸⁴ E. Krekovič sa domnieva, že takéto antikvárne predmety, ktoré sa našli v hrobách na pohrebiskách v Abraháme, okr. Galanta, Kostolnej pri Dunaji, okr. Senec a v Sládkovičove, okr. Galanta, boli vlastníctvom germánskych skupín, ktoré prišli do tejto oblasti okolo roku 20 po Kr. Pochovaní s takýmto starým hrobovým inventárom boli totiž jedinci vo veku od 40 do 60 rokov a mohli tak za svojho života nadobudnúť tieto predmety v priestore západne od Karpát.¹⁸⁵ Ďalšie doklady o prítomnosti prvých Germánov v stupni B1 na území juhozápadného Slovenska nachádzame napríklad aj na sídlisku v Zohore, v polohe Piesky, kde bola odkrytá polozemnica (obj. 280/2010) datovaná nálezom spony s očkami, rímsko-provinciálnou sponou typu Aucissa a úžitkovou germánskou keramikou do rozmedzia rokov 20 – 45 po Kr.¹⁸⁶ Do stupňa B1 patrí aj ďalších 29 sídliskových objektov, jeden žiarový hrob a jeden inhumačný hrob z tejto lokality a tiež nálezy zo sídlisk v Bratislave-Devínskej Novej Vsi II, kde sa vyskytli okrem dvoch spôn typu Aucissa tiež dve spony s očkami, a Bratislavy-Dúbravky, kde bola objavená okrem rímsko-provinciálnej spony Aucissa tiež tzv. vendická spona.¹⁸⁷ Výbavu rímsko-provinciálneho charakteru z obdobia okolo polovice 1. storočia po Kr. obsahovali aj dva žiarové hroby odkryté v intraviláne Bratislavy-Devína.¹⁸⁸ V tomto období už príležitostne prúdili do svébskej oblasti na hornom toku Labe a do naddunajskej časti barbarika prvé rímske mince všetkých možných hodnôt. I. perióda je zakončená razbami cisára Claudia I., čo približne zodpovedá hornej hranici archeologického chronologického stupňa B1b (50/60 po Kr.).¹⁸⁹ Po rozpade Marobudovho kmeňového zväzu došlo k čiastočnému presídleniu hornolabských Svébov do stredného Podunajska, pričom prvá vlna opustila Čechy okolo polovice 1. storočia po Kr. Predpokladá sa tiež druhá svébska migračná vlna z horného Polabia, ktorej dokladom by mohla byť zahusťujúca sa sieť germánskych sídlisk v staršej sídliskovej oblasti Pomoravia a na území medzi Malými Karpatmi a Váhom.¹⁹⁰ Osídlenie v českej kotline v 2. tretine 1. storočia, teda na sklonku chronologického stupňa B1 a dobřichovská skupina prestáva byť v archeologických nálezoch tak výrazná, ako v predošlom období. Svedčia o tom početné nálezy, resp.

¹⁸⁴ Krekovič 2009, 181.

¹⁸⁵ Krekovič 2009, 182.

¹⁸⁶ Elschek uvádza ako tiberiovsko až včasnoclaudiovské obdobie; podrobne: Elschek 2014, 311.

¹⁸⁷ Elschek 2014, 309.

¹⁸⁸ Stoklas 2017, 66.

¹⁸⁹ Droberjar 2016, 839, Tab. 3.

¹⁹⁰ Varsík 2011b, 28; Droberjar 2006a, 678.

hrobové celky zo staršej fázy nastupujúceho stupňa B2, ktoré sú datované prevažne sponami typu Almgren 68.¹⁹¹

Mocenské centrum hornolabských svébov sa presunulo na južnú Moravu, do Dolného Rakúska a na juhozápadné Slovensko, kde v období sídliskového horizontu II, vyčleneného V. Varsíkom, rastie výrazne počet svébskych sídlisk a rad nových sídlisk vzniká tiež na Ponitří a na Pohroní.¹⁹² Perióda II teda prekrýva razbami cisára Nera (54-68 po Kr.) až mincami Commoda (180-192 po Kr.) nie len poslednú fázu archeologického stupňa B1 chronológie doby rímskej platnej pre oblasť stredného Podunajska a Čechy, ale zároveň aj stupne B2 a B2/C1. Zahŕňa pod seba tiež celý II sídliskový horizont platný pre stredné Podunajsko. Zaujímavé je, že podľa výsledkov doterajšieho výskumu, sa až v II. sídliskovom horizonte stretávame s prítomnosťou mincí v zásypoch sídliskových objektov.¹⁹³ V hmotnej kultúre sídlisk stupňa B2 a B2/C1 sa už vo veľkej miere prejavuje zastúpenie rímskeho importu, ako sú emailované rímsko-provinciálne doštičkové, či rhombické spony, kolienkovité spony, prevažne stredogalská terra sigillata, rétska keramika, bežná žltá, či sivá stolová provinciálna keramika či dokonca včasné tvary prstencových misiek.¹⁹⁴ Z germánskej provincencie sú charakteristickými pre tento horizont spony typu Almgren 84, železné spony s valcovitou hlavicou, doštičkovité a gombíkovité ostrohy, z tenkostennej keramiky sú to fľašovité nádoby a misky s tmavým až čiernym lešteným povrchom s plastickou výzdobou, rozličné keramické tvary zdobené rytými viacnásobnými oblúkmi, výzdobou ozubeným kolieskom, krokvicovitými opakujúcimi sa vzormi, alebo derivátmi meandrovitého vzoru. Hrubostenná keramika bola zdobená nechťovými vrypami, alebo rytou mriežkou a niekedy obsahuje aj plastické pupáky.¹⁹⁵ Koniec tohto sídliskového horizontu je markantný iba v stredodunajskej oblasti babbarika. Sídliská nachádzajúce sa na území Moravy, Dolného Rakúska a slovenského Pomoravia v chronologickom prechodnom stupni B2/C1 (150/160 – 180/200 po Kr. podľa V. Salača)¹⁹⁶ vo veľkom množstve zanikajú v dôsledku zásahov rímskeho vojska a rímskej správy v Germánii počas markomanských vojen. Písomné pramene dokonca uvádzajú vysídľovanie celých germánskych osád na príkaz rímskeho cisára.¹⁹⁷ Pre úplný koniec II sídliskového

¹⁹¹ Droberjar 2006a, 668.

¹⁹² Varsík 2011b, 28; Droberjar 2006a, 669.

¹⁹³ Varsík 2011b, 29.

¹⁹⁴ Tejral 2008, 70-74.

¹⁹⁵ Tejral 2008, 70-74.

¹⁹⁶ Militký 2013, 10.

¹⁹⁷ Tejral 2008, 74.

horizontu neexistuje ale pevná hranica v prípade kvádskych sídlisk, pretože na mnohých z nich kontinuálne pretrváva osídlenie až do III. sídliskového horizontu, ako napríklad v Branči, okr. Nitra, Nitra-Chrenová III, či Nitra-Mikov dvor, okr. Nitra, Veľký Meder, okr. Dunajská Streda.¹⁹⁸

Zhodne s chronologickým stupňom C1, ako aj III. sídliskovým horizontom, začínajú razby III. periódy. Chronologický stupeň C1 doby rímskej sa v prvom rade prejavuje v naddunajskej oblasti nástupom masívneho importu westerndorfskej a rheinzabernskej Terry sigillaty, a neskôr tiež z dielni vo Pfaffenhofene.¹⁹⁹ Z germánskej materiálnej kultúry sú pre nástup mladšej doby rímskej v stupni C1 významné dvojdielne samostrelové spony s vysokým zachycovačom, či spony s podviazanou nôžkou, nové typy ostrôh, ako sú asymetrické ostrohy s päťovým háčikom a tiež trojvrstvé parohové hrebene.²⁰⁰ V domácej svébskej keramike sa objavujú ako novum oproti staršej dobe rímskej teriny s nôžkami, nové výzdobné prvky ako kanelúry, tordovanie, jamkovanie, či bradavicové výčnelky a imitovanie sigillatových keramických tvarov, či dokonca bronzových vedier.²⁰¹ Obnovenie obchodných kontaktov s rímskymi provinciami v priebehu stupňa C1 prinieslo so sebou do barbarika aj nový výzdobný prvok, kolkovanie domácej svébskej keramiky. Okrem rozličných tvarov Terry sigillaty boli predmetné pre germánsko-rímske komerčné styky tiež provinciálne prstencové misky s lešteným povrchom, či tenkostenné poháre s vtlačenými stenami tzv. *Faltenbechern*.²⁰² V sídliskovom prostredí pre toto obdobie príznačný výskyt drevených a tiež murovaných architektúr na germánskych lokalitách na sever od Dunaja, predovšetkým v nie príliš vzdialenej oblasti od rímskych hraníc. Lokality, ako Bratislava-Devín, okr. Bratislava IV,²⁰³ Bratislava-Dúbravka, okr. Bratislava IV,²⁰⁴ Stupava, okr. Malacky,²⁰⁵ Bratislava-Devínska Nová Ves, okr. Bratislava IV,²⁰⁶ Stupava-Mást, okr. Malacky²⁰⁷ a Zohor²⁰⁸ sú miestami, na ktorých buď bola preukázaná rímska architektúra, alebo je aspoň predpokladaná. Tieto architektúry, ktoré je možné považovať za odnož rímskych vidieckych usadlostí typu villa rustica boli

¹⁹⁸ Varsík 2011b, 31.

¹⁹⁹ Varsík 2011b, 31.

²⁰⁰ Tejral 2011, 50, 56, 59; Varsík 2011b, 32, 33.

²⁰¹ Teral 2011, 59, 62.

²⁰² Teral 2011, 62.

²⁰³ Harmadyová 2012, 273, Varsík 2011b, 33.

²⁰⁴ Varsík 2011b, 33.

²⁰⁵ Elschek 2012, 261.

²⁰⁶ Elschek 2012, 261

²⁰⁷ Elschek – Groh – Kolníková 2015, 107.

²⁰⁸ Elschek 2012, 261

Rimanmi budované zrejme pre germánsku šľachtu, ktorá sa takto chcela priblížiť rímskemu životnému štýlu.²⁰⁹ Numizmatická periodizácia kladie do archeologického chronologického stupňa C1 svoje dve prvé fázy (IIIa-b). Druhá fáza je ukončená rokom 260 po Kr., kedy v rímskom mincovníctve nastupujú inflačné antoniniány cisára Galliena s obsahom striebra približujúcim sa k nule. V mladšej fáze stupňa C1 (C1b = 220/230–260/270 po Kr. podľa E. Droberjara)²¹⁰ dochádza k prieniku nositeľov cudzorodých archeologických kultúr do severo-západných Čiech a na severnú Moravu. Hmotná kultúra zistená vo výbave hrobov v týchto oblastiach preukázala väzby v prípade severo-západných Čiech na oblasť stredného Polabia a v prípade severnej Moravy na oblasť dolného Polabia.²¹¹ Tlak cudzích skupín obyvateľstva, ktoré prenikali zo severu do oblastí obývaných Svébmi spôsobil, že došlo v dôsledku migrácií po polovici 3. storočia po Kr. k vojenským konfrontáciám, ktoré čoraz častejšie ohrozovali aj samotný stredodunajský limes.

Nový sídliskový horizont, ktorý súvisí už s nástupom nového chronologického stupňa C2, sa prejavuje v archeologickom kontexte nie len v stredodunajskej oblasti, ale tiež na hornom Polabí a Pooohří. Začínajú sa tu objavovať dvorcové sídliská a nastupuje zmiešaný, birituálny pohrebný rítus.²¹² Tak, ako vo všetkých oblastiach osídlených svébskymi kmeňmi Markomanov a Kvádov, vytráca sa z aj z českých nálezov po polovici 3. storočia po Kr. terra sigillata, či ďalšie importy z rímskych provincií, ktorých opätovný prliv je zaznamenateľný až nazačiatku 4. storočia po Kr.²¹³ Na začiatku 3. tretiny 3. storočia po Kr. nastupuje v nálezoch zo stredodunajských germánskych sídlisk na kruhu točená germánska keramika, tzv. jirřkovský typ“ a spony s hrotitými nôžkami.²¹⁴ Kým chronologické ohraňenie stupňa C2 je z archeologického hľadiska celkom zrejmé, z pohľadu III. numizmatickej periódy ide v prípade tohto časového úseku o zložitú rozdeľenie posledných dvoch fáz peňažného obehu. Predovšetkým posledná „d“ fáza obehu mincí na sledovanom území barbarika nepresahuje až do 4. storočia po Kr. z toho dôvodu, že sa menový systém podstatne zmenil za Diocletianovej vlády ešte pred koncom 3. storočia po Kr. Kým fáza „c“ je relatívne kompatibilná so začiatkom stupňa C2, horná hranica fázy „d“ už nepokrýva

²⁰⁹ Elschek 2012, 259; Varsík 2011b, 33.

²¹⁰ Droberjar 2016, 839, Tab. 3.

²¹¹ Droberjar 2008b, 152–153; Tejral 2011, 64–68.

²¹² Droberjar 2008b, 137–138.

²¹³ Droberjar 2008b, 136.

²¹⁴ Varsík 2011b, 36.

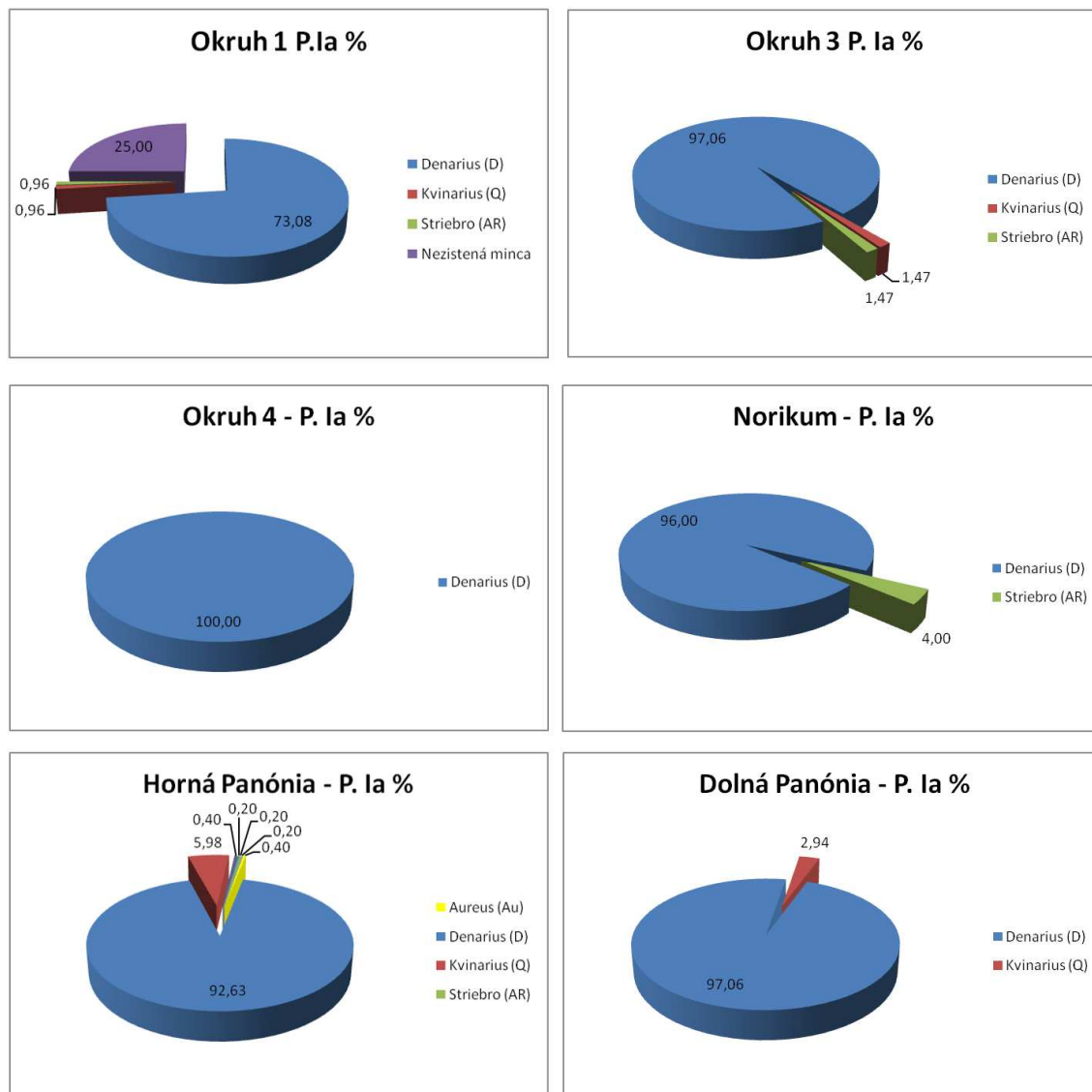
obdobie, kedy je predpokladaný obnovený kontakt svébskeho obyvateľstva s rímsko-provinciálnymi obchodníkmi.

3 OBEH RÍMSKYCH MINCÍ V STREDOEURÓPSKEJ OBLASTI SO SVÉBSKYM OSÍDLENÍM V 1. A 2. STOROČÍ PO KR.

Mincami, ktoré prúdili do naddunajského barbarika a do Čiech boli okrem cisárskych razieb tiež razby Rímskej republiky. Ich emisie sa datujú neraz až do záveru 3. storočia pr. Kr. Niektoré z nich mohli ale zotrvať v obehu aj dlhší čas po dobu niekoľko storočí. Mince z tohto obdobia sme zaradili do I. periódy. Do jej fázy „a“ radíme razby emitované v rokoch 510 pr. Kr. až 60 pr. Kr. (vrátane). Z ojedinelých nálezov, či nálezov zo zberov v rámci polykulturných lokalít s laténskym i germánskym osídlením je ťažké odlíšiť, či tieto mince majú súvis so starším laténskym, či mladším rímskym peňažným obehom. Môžeme si ale pomocou periodizácie vytvoriť obraz o tom, v rámci ktorých okruhov a s akou intenzitou boli mince tejto periódy zastúpené v nálezoch. Pre dlhodobý obeh počas doby rímskej sme tu zamerali pozornosť predovšetkým na strieborné razby, pretože bronzové, resp. medené mince z tohto obdobia, neboli súčasťou peňažného obehu rímskeho cisárstva. Jediným okruhom, v rámci ktorého republikánske strieborné mince neboli zastúpené v jej prvej fáze, je okruh 2, teda južné Čechy. Vzhľadom na veľmi nízky počet nálezov rímskych mincí v porovnaní s ostatnými okruhmi to môže byť spôsobené len stavom výskumu na juhu Čiech. V ostatných vyčlenených okruhoch bola situácia prvej fázy I. periódy identická (*obr. 1*). Množstvo týchto mincí nedosahuje vysoké počty, čo je tiež spôsobené tým, že v čase ich produkcie malo sledované územie vlastné keltské peňažné systémy a rímske republikánske mince tvorili len prímes v rámci lokálnych peňažných obehov v neskorolátenskom období.²¹⁵ V druhej „b“ fáze I. periódy sa formuje na sledovanom území barbarika už o čosi pestrejší obraz skladby mincí, ktoré prenikli za hranice rímskych provincií. Neskororepublikánske a včasnocisárske rímske peniaze začali prenikať na územie Čiech už vo vyššej intenzite. Charakteristickým javom pre túto periódu je prevaha bronzových mincí pred razbami z drahých kovov. Ten istý obraz je charakteristický tiež pre provinciálne prostredie, kde razby druhej fázy I. periódy rovnako výrazne dominujú. Náznač takejto situácie je možné si všimnúť na grafe znázornenom na *obr. 2*. Zvláštnosťou je tiež zastúpenie zlatých razieb, ktoré v

²¹⁵ Militký 2013, 46–47.

rovnakom počte boli zastúpené po dva kusy v južných Čechách a dva kusy na hornom Polabí. Odlišne sa javí prienik mincí v prostredí okruhov 3 a 4, kde sa dá sledovať dominancia mincí zo striebra a zatiaľ úplná absencia zlatých razieb z germánskeho

Obr. 1: Zastúpenie mincí z drahých kovov v rámci periódy Ia v sledovanej oblasti.

kultúrneho prostredia. Nálezy z horného Polabia, resp. okruhu 1 naznačujú, že prevahu bronzových mincí a výskyt zlatých razieb na tomto území môžeme vysvetliť napojením tejto oblasti na rímsku provinciu cez južné Čechy v období Marobudovej ríše a krátko po jej zániku, kedy sa na území stredných Čiech vystriedali gótske vojenské družiny vedené Katvaldom proti Marobudovi a hermundurské vojenské družiny vedené Vibiliom proti Katvaldovi, teda po stupeň B1b Droberjarovej chronológie.²¹⁶ Kontakt a

²¹⁶ Droberjar 2016, 839; Tab. 3.; Droberjar 2008a, 591.

prepojenie s provinciou Norikum dokladajú zároveň importy noricko-panónskych spôn najčastejšie zastúpené norickým typom spony Almgren 67, alebo nálezy noricko-panónskych opaskových garnitúr.²¹⁷ Do hornolabskej oblasti prúdila ešte aj po rozpade Marobudovej ríše italská terra sigillata, zrejme po tranzitných spojnicach vedúcich cez južné Čechy do Norika.²¹⁸ Prečo sa obraz mincového spektra okruhov 3 a 4 javí odlišne je otázne. Indexové porovnanie pritom odhaľuje, že do okruhu 4 v tom čase prúdilo o niečo menej strieborných a tiež výrazne menej bronzových rímskych mincí, než do okruhu 3. Zvýšený výskyt nálezov môžeme v rámci okruhu 3 spájať s trasovaním Jantárovej cesty, ktorá bola najdôležitejšou obchodnou tepnou strednej Európy spájajúcou antický a barbarský svet už od staršej doby železnej.²¹⁹ Tá sa severne od Dunaja zdá sa rozvetvovala a jej vetvy prechádzali cez viaceré germánske sídliská. Takto rozvetvená prechádzala pravdepodobne pozdĺž oboch brehov rieky Moravy, cez stredné Pomoravie ďalej na sever do dnešného Poľska, teda na územie s osídlením przeworskou kultúrou.²²⁰ Jej ďalšia vetva, či menej významná regionálna obchodná trasa, smerovala do oblasti osídlenej przeworskou kultúrou tiež cez územie Bratislavy smerom k Váhu a popri jeho toku na sever do Poľska. Niektoré legionárske denáre, či bronzové asy, ako napríklad ojedinelý nález denára G. I. Caesara pochádzajúci z okolia Malaciek,²²¹ denár G. I. Caesara z Lábu,²²² legionársky denár Marca Antonia z vtedy už zaniknutého laténskeho hradiska Pohanská v Plaveckom Podhradí,²²³ legionársky denár s dvoma kontramarkami, resp. mincovníckymi značkami z Holíča,²²⁴ či moravské ojedinelé nálezy denára G. I. Caesara zo Bzenca²²⁵ a denára Marca Antonia a Octaviana z Nevojic²²⁶ by mohli mať rovnako ako sídliskové nálezy denára G. I. Caesara a

²¹⁷ Droberjar 2016, 828; Droberjar 2008a, 590.

²¹⁸ Hečková 1982, 38.

²¹⁹ Studeníková 2012, 138; podrobnejšie o Jantárovej ceste: Pollak 2007, 56–64.

²²⁰ Kuzmová 1997, 11; Pollak 2007, 56–64.

²²¹ Ondrouch 1964, 73.

²²² Kolníková 2015, 169.

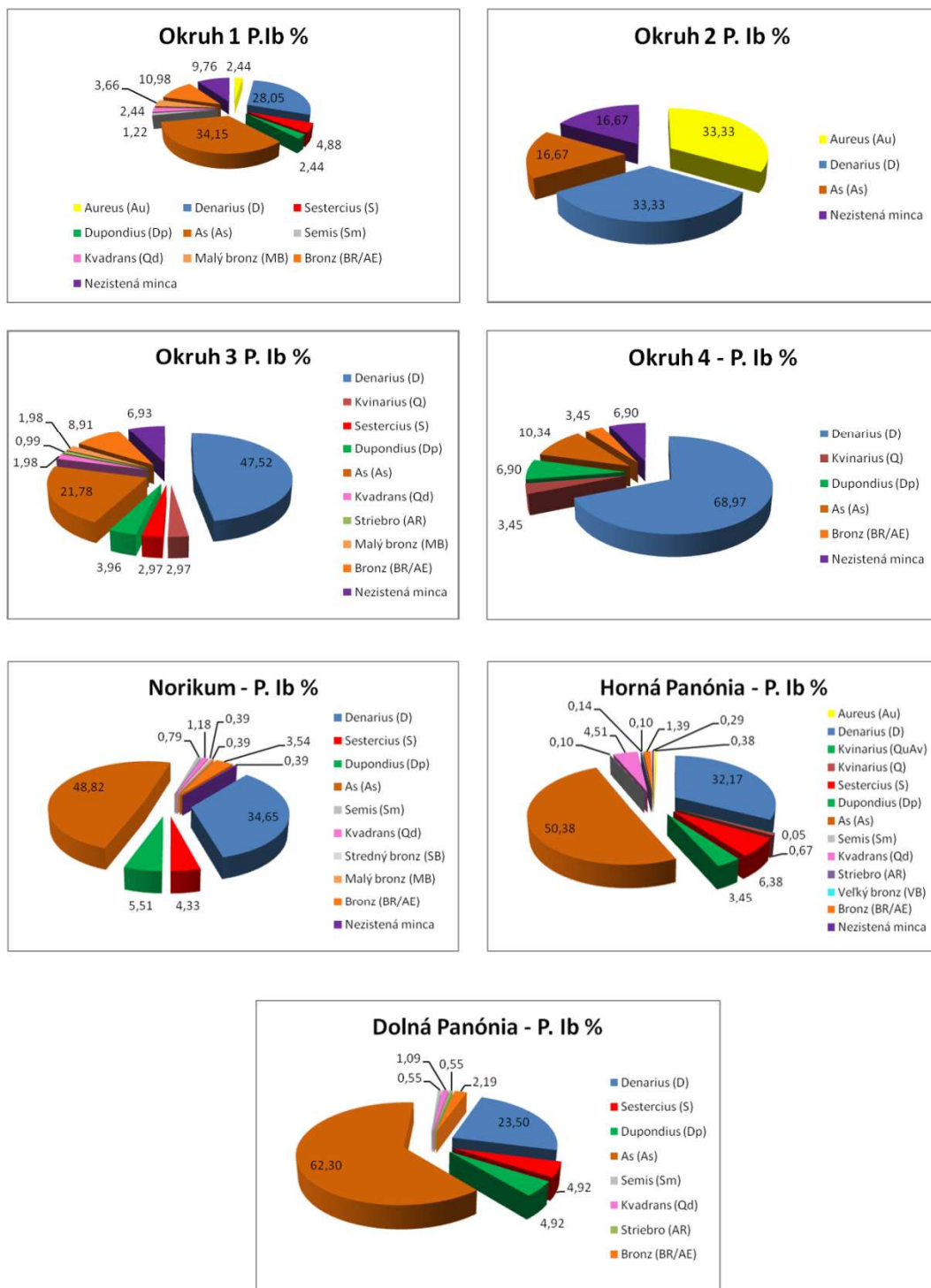
²²³ Elschek – Groh – Kolníková 2015, 79; tiež Kolníková 2015, 169.

²²⁴ Kolníková 2015, 169.

²²⁵ Pochitonov 1955, 208–209.

²²⁶ Pochitonov 1955, 210.

legionárskeho denára Marca Antonia zo Stupavy-Mástu,²²⁷ dvoch asov cisára Augusta s

Obr. 2: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci periódy Ib v sledovanej oblasti.

²²⁷ Elschek – Groh – Kolníková 2015, 79.

kontramarkami CAE a VAR zo Zohora,²²⁸ či dva legionárske denáre Marca Antonia a as cisára Augusta s neúplnou kontramarkou AV CV(?) zo sídliska v Blatnici pod Sv. Antonínkem²²⁹ súvis s ťažením Tiberiovho vojska v roku 6 po Kr. proti germánskemu kráľovi Marobudovi.²³⁰ Indexové vyhodnotenie nálezov z oblasti Podunajskej nížiny a horských kotlín, ktoré do nej vyúsťujú naznačuje, že hodnota rímskych mincí nebola ešte v tomto čase germánskou spoločnosťou natoľko ocenená, aby ich prijímali plnohodnotne ako platobný prostriedok. Okruh 4 teda stál v I. perióde mimo koridorov hlavných tokov mincí z provincií na strednom Dunaji. Rímske peniaze, ktoré sú v nálezoch zastúpené v ostatných okruhoch, nakoniec nevykazujú ani ich rozvinuté využívanie germánskou spoločnosťou. Pozostatok hotovosti, ktorá sa v priebehu I. periódy mohla dostať cez Dunaj smerom na sever, môžeme pokladať skôr za fragmentárne zvyšky príležitostných peňažných darov, či prvých obchodných snáh o využitie rímskeho platidla. Používatel'ov rímskych peňazí žijúcich na území Moravy, Dolného Rakúska a západného Slovenska musíme v rámci druhej fázy I. periódy označiť ako príslušníkov svébskych kmeňov Markomanov a Kvádov. Kmene boli medzi rokmi 19/20 po Kr. v pohybe. Po odstránení Marobuda z vedenia kráľovstva nachádzajúceho sa v Čechách a jeho následnom vyhnaní z krajiny, sa kmeň Kvádov osamostatnil od zväzku s Markomanmi a presídlil sa medzi rieky Marus (Morava) a Cusus (Váh). Svedectvom vytvorenia prvého mocenského centra Kvádov západne od Karpát, ktorému vládol v tom čase už kráľ Vannius, môžu byť hromadiace sa nálezy včasnorímskeho materiálu, či dokonca sídliskových objektov a hrobov v dolnej časti Pomoravia. Včasnorímsky objekt č. 280/2010 zo Zohora s nálezom spony typu Aucissa,²³¹ sídlisko v Lábe, odkiaľ pochádza spona typu Alesia a Almgren 18,²³² žiarové germánske hroby z Bratislavy-Devína²³³ a nálezy rímsko-provinciálnych bronzových spôn typu Aucissa, či Feugère 22b2 z lokalít Bratislava-Devínska Nová Ves, Bratislava-Dúbravka, či Zohor²³⁴ svedčia o prítomnosti prvých Germánov v tejto oblasti. Pevným mocenským centrom Kvádov sa stala ale až ríša rozprestierajúca sa v oblasti juhozápadného Slovenska, východne od Malých Karpát. Z jeho teritória sú známe pohrebiská Abrahám, Kostolná a Sládkovičovo, v rámci ktorých nachádzame

²²⁸ Elschek – Groh – Kolníková 2015, 79; tiež Elschek 2014, 310.

²²⁹ Zeman 2017, 205.

²³⁰ Túto hypotézu predostrela E. Kolníková už v roku 2015 (Elschek – Groh – Kolníková 2015, 79) a momentálne ju nie je možné spoľahlivo ani potvrdiť, ani vyvrátiť.

²³¹ Elschek 2014, 309.

²³² Elschek – Groh – Kolníková 2015, 79.

²³³ Stoklas 2017c, 66.

²³⁴ Elschek 2014, 309.

najstaršie germánske hroby zaradené do úplného záveru stupňa B1a (podľa Kolníkovej chronológie), teda po roku 20 po Kr.²³⁵ Prúdenie mincí radených do „b“ fázy I. periódy teda mohlo byť v rámci okruhov 3 a 4 dvojfázové, a to konkrétne pred rokom 20 po Kr. do oblastí v rámci okruhu 3 a po roku 20 po Kr., resp. medzi rokmi 20–50 po Kr. Nálezy mincí v rámci okruhu 4 ani v stupni B1b (podľa Kolníkovej chronológie) nepreukazujú rozvinutý obeh rímskych mincí.

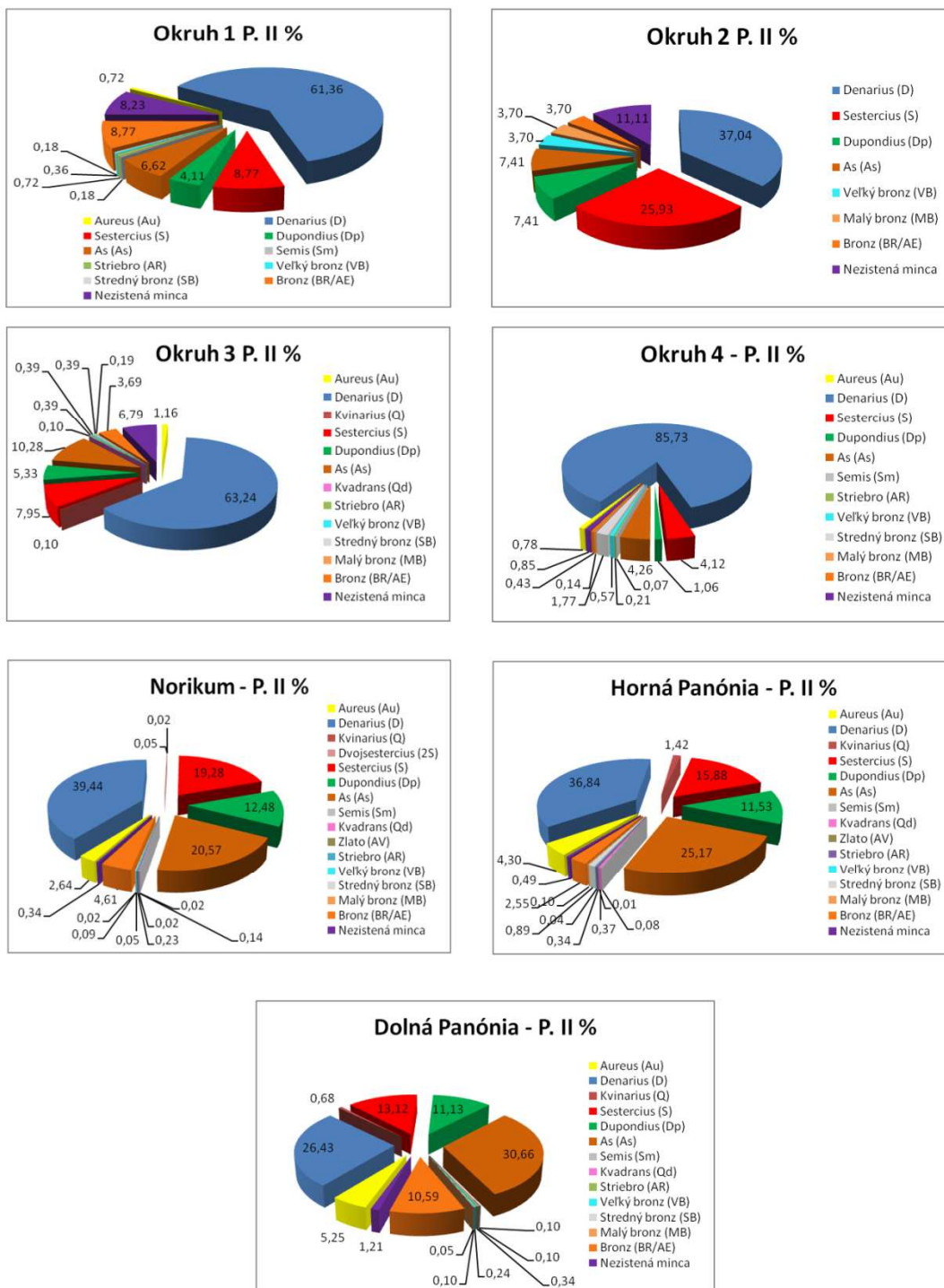
Z analýzy nálezov zaradených do II. periódy sa o funkcii rímskych mincí od polovice 1. storočia po Kr. dozvedáme už o veľa viac. Zvýšený objem a rozmanitosť mincí či už na hornom Polabí, alebo v južných Čechách je znakom toho, že obe tieto oblasti boli od polovice 1. storočia po Kr. po vypuknutie markomanských vojen obchodne aktívne. Ešte vyšší objem rímskych peňazí je zaznamenaný v naddunajskej východnej časti Horného Rakúska, naddunajskej časti Dolného Rakúska, na celej Morave a Záhorí. Rozmach vo využívaní rímskych peňazí je pozorovateľný aj v husto osídlených nížinných oblastiach západného Slovenska, v kotlinách stredného Slovenska a v oblasti severne od ohybu Dunaja v Maďarsku. Rozmiestnenie sídlisk v Čechách a ich chronologické zaradenie je od polovice 1. storočia po Kr. veľmi problematické. Veľké množstvo z nich sa nedá priradiť do chronologického stupňa presnejšie, než rozmedzím osídlenia medzi stupeň B2-C1 (podľa Droberjarovej chronológie), pretože sídliská často pretrvávali kontinuálne až do mladšej doby rímskej.²³⁶ Osídlenie od tohto stupňa zároveň redne a znižuje sa osídlená plocha, ktorá je nerovnomerne rozložená v najúrodnejších oblastiach horného Polabia, dolného Povltavia, Poohří a Podkrušnohorí. Aj západné a južné Čechy sú osídlené len v najúrodnejších oblastiach.²³⁷ Všetko napovedá tomu, že Čechy boli v období rozkvetu osídlenia na Morave, v Dolnom Rakúsku a na Slovensku iba okrajovou oblasťou markomanského osídlenia. Mince II. periódy z územia Čiech zároveň tvoria síce pestrý, zato ale o približne polovicu menší objem, než tomu je v prípade nálezov z okruhu 3 a 4. Medzi českými nálezmi sú najbežnejšie zastúpené ojedinele objavené mince stojace mimo archeologický kontext, alebo mincami, ktoré boli súčasťou oveľa mladšie datovaných depotov. Pri samotnom vyhodnotení razieb je zjavné, že v rámci okruhu 1 dominujú výrazne nominály z drahých kovov nad bronzovými razbami. Ide o úplne iný obraz peňažného obehu, než je známy z prostredia stredodunajských provincií. Tomu sa naopak viac približuje

²³⁵ Krekovič 2009, 181.

²³⁶ Droberjar 2008c, 14.

²³⁷ Salač 2008, 54.

vyvázenejší pomer strieborných a bronzových mincí z okruhu 2, teda z južných Čiech. Možné je si to všimnúť pri oboch indexových vyjadreniach na obr. 22 a 23 v prílohe. V južných Čechách sa takto zrejme prejavuje prekvitajúci obchodný kontakt s provinciou Norikum. Na juhočeských lokalitách dominujú práve v stupňoch B1c a v

Obr. 3: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci II. periódy v sledovanej oblasti.

celom stupni B2 rímske provinciálne spony nad sponami germánskymi.²³⁸ Diaľkovou komunikačnou spojnicou boli zdá sa trasy smerujúce zo sídliska Strakonice, cez Vimperk a ďalej horskými priechodmi do Batavis (Passau, Nemecko), zo sídliska Sedlec cez České Budějovice a Český Krumlov ďalej horskými priechodmi do Lentie (Linz, Rakúsko), resp. až do Lauriaca (Enns-Lorch, Rakúsko).²³⁹ Hlavným obchodným artiklom boli z kovového tovaru v 2. polovici 2. storočia po Kr. rímske výrazne členené spony a kolienkové spony, ktorých výroba prebiehala napríklad v norickom Iuvavu (Salzburg, Rakúsko), alebo tiež emailované lučikovité a doštičkovité spony.²⁴⁰ Niekoľkými kusmi je zastúpená tiež terra sigillata z 2. polovice 2. storočia po Kr.²⁴¹ V obehu rímskych mincí II. periódy sa vyskytli tiež falošné rímske mince, ktorých výskyt je predovšetkým v provinciálnom prostredí potom častejší v období vlády severovskej dynastie. Medzi dobovými falzami sú z územia Čiech zastúpené práve dva najčastejšie typy fálz. Subaerátne denáre zastupuje jedna razba cisára Domitiana, ktorý predstavuje menej časté falzá zhotovované z predlôh flaviovských mincí a zvyšné razby z obdobia vlády adoptívnych cisárov až po razby Antoninovcov, ktoré sú typickými predlohami pre subaerátne mince II. periódy. Zvláštnosťou je, že z Čiech nezaznamenávame prienik subaerátnych denárov Marca Aurelia, Lucia Vera, ani Commoda.

Oveľa bohatšími oblasťami na nálezy sú okruhy 3 a 4. Rozsiahly rozvoj osídlenia v stupňoch B1c, B2 a B2/C1 (podľa Eggersa) v rámci celého okruhu 3, ktorým prechádzal hlavný koridor Jantárovej cesty. Od 2. polovice 1. storočia po Kr. sú postupne husto osídľované vyvýšeniny a terasy v blízkosti vodných tokov vo všetkých oblastiach spadajúcich pod tento okruh.²⁴² Na dynamický rozvoj osídlenia mohol pôsobiť príchod nových obyvateľov z pôvodných sídlisk v Čechách, ktorý sa predpokladá po rozpade mocenského centra v hornom Polabí.²⁴³ Novým mocenským centrom Markomanov sa stalo územie s ťažiskom na južnej Morave, v Dolnom Rakúsku a na Záhorí. V naddunajskom barbariku pozorujeme v tomto období už istú adaptáciu rímskych mincí a tunajšie germánske obyvateľstvo si ich funkciu platidla osvojilo. V období pred markomanskými vojnami bol už obchodný kontakt medzi naddunajským barbarikom čulý, čoho dôkazom sú mimo veľkého objemu mincí aj nálezy galskej a porýnskej terra sigillaty (juhogalská, stredogalská, rheinzabernská) z

²³⁸ Droberjar – John – Zavřel 2017, 210.

²³⁹ Droberjar – Knápek – Zavřel 2018, 130.

²⁴⁰ Droberjar – John – Zavřel 2017, 206–208.

²⁴¹ Droberjar – Knápek – Zavřel 2018, 130.

²⁴² Zeman 2017, 198.

²⁴³ Hečková 1982, 41.

areálov sídlisk.²⁴⁴ V obehu mincí radených do II. periódy vystupuje výrazne počet, ako tiež index (vid' CD príloha) zlatých mincí. Tieto môžu byť indikátorom kontaktov germánskych elít s Rimanmi a prosperitou najvyšších spoločenských vrstiev v tomto období. Dominantné postavenie v rámci obehu rímskych mincí zaujímajú teraz oveľa výraznejšie strieborné razby. Týmto sa okruh 3 odlišuje od II. periódy v provinciálnom prostredí, v ktorom naďalej prevládajú v objeme obiehajúcich mincí bronzové razby nad razbami z drahých kovov. V nálezoch rímskych mincí sú v okruhu 3 zastúpené tiež dobové falzá. Vyskytujú sa tu najčastejšie subaerátne denáre, bronzové dobové falzá, ktoré mohli byť pôvodne postriebrené, či dobové falzá zhotovené z bielej zliatiny. Ich predlohami sú najčastejšie razby Traiana až po razby Marca Aurelia. Ťažisko v období vlády Traiana až Marca Aurelia, teda medzi rokmi 98–180 po Kr. môže vyjadrovať rastúcu hodnotu denára a zámerom falšovania mincí bolo obohatiť sa. Subaerátne a bronzové denáre príslušníkov flaviovskej dynastie sa v rámci okruhu 3 objavujú menej často. Keďže sú predlohami týchto dobových fálz mince zo záveru 1. až 2. storočia po Kr., ktoré mohli zotrvať v peňažnom provinciálnom obehu až do polovice 3. storočia po Kr. nie je vylúčené, že súvisia až s prílevom mincí v priebehu III. periódy. Presne takýto súvis s neskorším obdobím majú nálezy limitných fálz a subferratov, ktorých predlohami boli rovnako mince razené za vlády Traiana až po vládu Commoda, teda razby z rokov 98–192 po Kr. Trend zhotovovania tohto druhu mincí je typický pre záver 2. a 1. tretinu 3. storočia po Kr.

Mocenské centrum sa vytvorilo aj na juhozápadnom Slovensku východne od Malých Karpát. Jeho ťažiskom bola spočiatku Trnavská pahorkatina a nížinné oblasti v povodí Váhu, neskôr sa ťažisko osídlenia presunulo na stredné Považie, kde začali vznikať od polovice 2. storočia po Kr. nové sídliskové aglomerácie.²⁴⁵ Germánska kolonizácia smerovala v 2. storočí tiež na východ, kde dosiahla až oblasť ležiacu severne od ohybu Dunaja na území dnešného Maďarska.²⁴⁶ Vytvorila sa tak východná enkláva kvádskeho osídlenia, ktorá na severe siahala na stredné Pohronie a na východe sa osídlenie miestami prekrývalo so sarmatským.²⁴⁷ Tak ako v okruhu 3, aj v okruhu 4 bol obeh rímskych mincí II. periódy odlišný od provinciálneho peňažného obehu. Vysoké zastúpenie zlatých mincí je veľmi blízke situácii v západne susediacej oblasti osídlenej Markomanmi. Ich vysoký výskyt, rovnako tiež vysoký výskyt strieborných

²⁴⁴ Kuzmová 1997, 16–20, 21–22.

²⁴⁵ Hečková 1982, 42, 54.

²⁴⁶ Vaday – Márkus 2003, 270.

²⁴⁷ Beljak – Kučeráková 2015, 16; Vaday – Márkus 2003, 270.

raziab sú znakom toho, že ríša Kvádov bola tiež rozvinutým a silným územím. Dominancia raziab z drahého kovu, ktorá je charakteristická pre nálezy z oboch okruhov, je vysvetliteľná buď odlišnými cenovými pomermi, než boli v provinciálnom prostredí na strednom Dunaji, alebo sa tu odráža príležitostné kupovanie si germánskej aristokracie peňažnými darmi a v neskoršom úseku II. periódy odvádzaním tribútov za mier na stredodunajskej rímsko-germánskej hranici. Aj na kvádskom území, resp. v priestore okruhu 4, sa vyskytli v obehu dobové falzá mincí, predlohami ktorých boli prevažne razby cisára Traiana až po razby Marca Aurelia, resp. Commoda. Predlohy subaerátnych a bronzových denárov z tohto obdobia sa rámcovo teda radia medzi roky 98–192 po Kr. Zaujímavý je nález dvoch olovených asov Nervu a Hadriana, ktorých analógie sa dajú nájsť tiež v provinciálnom prostredí.²⁴⁸ Z okruhu 4 zatiaľ absentujú limitné falzá, či subferrati, a to aj v prípade mladších raziab z 3. storočia po Kr.

V rozvinutom období mocenských centier Markomanov a Kvádov sa nachádzali už záveru 1. storočia centrálna sídliská, ktoré boli zároveň sídlami nobility.²⁴⁹ Boli zároveň obchodnými centrami, v ktorých prebiehal styk s rímskymi obchodníkmi, ktorí často prenikali hlboko do barbarika. Takými centrálnymi sídliskami boli lokality Mušov, Zohor, Bratislava-Trnávka a Chotín. Ďalšími prípadnými, zatiaľ ale archeologicky nepodloženými centrami mohli byť sídliská Drösing, Ringelsdorf, Bratislava-Devínska Nová Ves, Vyškov, Hurbanovo.²⁵⁰ Nové centrálna sídliská by sa mohli vynoriť tiež v oblasti stredného toku Moravy, konkrétne na lokalitách Blatnice pod Svatým Antonínkem a v Petrove,²⁵¹ kde je ale nutné vykonať celoplošný archeologický výskum, ktorý by mohol objasniť úlohu týchto dvoch na nálezy bohatých lokalít v staršej dobe rímskej.

V roku 166 po Kr. vypukla v oblasti od Récie po oblasť stredného Dunaja vojna s germánskymi kmeňmi sídliacimi na sever od dunajskej hranice. Longobardi, Obiovia a zväzok ďalších germánskych kmeňov, medzi ktorými boli aj Markomani a Kvádi, prekročili Dunaj a vpadli do oblasti Panónie.²⁵² O markomanských vojnách vieme, že ich priebeh nebol nepretržitý a ťaženia rímskych vojsk pod vedením samotných cisárov Marca Aurelia, Lucia Vera a neskôr tiež césara Commoda, striedali i obdobia príméria.

²⁴⁸ Dva takéto nálezy pochádzajú napríklad z Petronell-Carnunta, Bez. Bruck an d. Leitha; Pfisterer a kol. 2007, 776; Hahn 1976, 178.

²⁴⁹ Varsík 2008, 38.

²⁵⁰ Stoklas 2019, 187; Vachútová 2008, 26.

²⁵¹ Zeman 2017, 197.

²⁵² Wolfram 2012b, 238.

To sa dialo predovšetkým v počiatočných fázach vojen, aj po roku 174 po Kr.²⁵³ Mier uzavretý v roku 175 vydržal až do roku 177 po Kr., kedy došlo opäť z neznámych príčin k bojom. Rimania vtedy zmenou taktiky, s cieľom eliminovať populáciu Markomanov, viedli napokon úspešnú vojnu až do roku 180 po Kr.²⁵⁴ Prílev rímskych mincí do oblastí okruhov 3 a 4 neutíchal ani v 60-tych až 80-tych rokoch 2. storočia po Kr. Šíriteľmi rímskych peňazí boli tento krát práve rímski vojaci. Ich prítomnosť na barbarskom území dokladajú početné nálezy výzbroje a výstroje, predovšetkým z oblasti Dolného Rakúska a južnej Moravy,²⁵⁵ a tiež dočasné pochodové tábory často prekrývajúce germánske sídliska zo staršej doby rímskej. Príklady takýchto superpozícií, ktoré dokladajú koniec germánskeho osídlenia na lokalitách zo staršej doby rímskej sa nachádzajú v Bernhardstale, Mušove na polohe „V Pískách“, v Modřiciach u Brna, Závode, či Mužli.²⁵⁶ Vojny s Markomanmi a Kvádmi sa prejavili v nálezoch rímskych mincí tak, že ich prílev do barbarika výrazne poklesol. Prispelo k tomu tiež odklonenie obchodnej spojnice medzi Rímskou ríšou a územím dnešného Poľska na obchodnú trasu vedúcu z Porýnia cez severné Nemecko.²⁵⁷ Tie, ktoré v čase vojen do barbarika prúdili, tvoria pestré spektrum razieb so zastúpením takmer všetkých nominálov. Ako vzácny príklad skladby peňazí, ktoré obiehali medzi rímskymi vojakmi v 2. polovici 2.storočia po Kr., môže byť uvedený fond mincí z Mušova, polohy Burgstall (Hradisko), kde boli zastúpené od denárov z čias Rímskej republiky a legionárskych denárov Marca Antonia aj razby aureov, denárov, prevaha bronzových nominálov z II. periódy, ale tiež pre provinciálne prostredie typická drachma a bronzová razba z provinciálnej mincovne v Caesarei, bronzová razba pochádzajúca z Antiochie ad Orontes v Sýrii, či vzácne sa vyskytujúca v stredodunajskej oblasti bronzová razba mesta Kolossae z Frýgie.²⁵⁸

4 PREDZVEŠŤ KOLAPSU – ČO PREDCHÁDZALO HOSPODÁRSKO-EKONOMICKEJ KRÍZE V 3. STOROČÍ PO KR.?

Po relatívne dlhom pokojnom období, ktoré prežívala stredodunajská oblasť od porážky Dácie cisárom Traianom roku 106 po Kr.²⁵⁹, zasiahli dunajské provincie opäť vpády

²⁵³ Stoklas 2019, 188.

²⁵⁴ Wolfram 2012, 238–239.

²⁵⁵ Komoróczy – Vlach 2010, 253.

²⁵⁶ Tejral 2008, 74–77.

²⁵⁷ Stoklas 2019, 189.

²⁵⁸ Militký, nepublikované.

²⁵⁹ Burian 1994, 107.

barbarov. Do Panónie, Récie a tiež Norika vpadlo veľké množstvo rozličných germánskych skupín, zoskupených do koalície, ktorí takto reagovali na presun bližšie neznámych germánskych kmeňov niekde na území dnešného južného Poľska.²⁶⁰ Najviac postihnutými provinciami boli Récia, Norikum a Panónia, z ktorých práve Norikum postihlo najviac plienenie vo vnútrozemí.²⁶¹ Dovtedy krátko trvajúce vojny s Germánmi, Sarmatmi a Dákmi nevedli k vyvolaniu takej krízy, ktorá by položila Rímsku ríšu na kolená. Omnoho ničivejší dopad mala na impérium skôr občianska vojna v roku 68 po Kr., avšak ani tá nezanechala viditeľnú stopu na rímskom hospodárstve a ekonomike. S krátkodobou finančnou krízou, ktorú zapríčinil cisár Nero v roku 64 po Kr. znížením kvality a hmotnosti mincí razených z drahých kovov, si Rimania za relatívne krátky čas poradili. Roku 107 po Kr. nariadil cisár Traianus stiahnuť z obehu prevažne republikánske aurei atiež denáre, a vydal špeciálnu reštitučnú edíciu mincí.²⁶² Týmto opatrením bol teda rímsky peňažný systém stabilizovaný a pokojné politické prostredie udržalo rímsku ekonomiku a hospodárstvo v stabilite a raste. Dosvedčuje to rastúca produkcia kovových odevných doplnkov, terry sigillaty a rozvoj pohraničných provincií v 2. storočí po Kr.

Až do roku 166 po Kr. sa Rimanom darilo na stredodunajskom úseku limitu udržiavať pokojnú situáciu so susediacimi germánskymi kmeňmi. Hranice boli na norickom úseku chránené zo severu hornatým terénom Bavorského lesa, Českého lesa, pohorím v oblasti Mühlviertel a západnej časti oblasti Waldviertel. Priamo susediace územia Markomanov a Kvádov boli zmluvne zaistené formou klientelizmu a tak nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo ani na úseku severovýchodnej hranice Norika, ani na severných hraniciach Panónie.²⁶³ Sled pohrôm decimoval rímske impérium prakticky až do roku 181 po Kr. Ešte v roku 162 po Kr. vypukla na východe vojna s Partskou ríšou, ktorá skončila roku 166 po Kr. Za ňou nasledovali vpády naddunajských Germánov a Sarmatov do dunajských provincií, ktorí potom postupovali ďaleko do vnútrozemia až po Aquileiu.²⁶⁴ Plieneniu sa v tomto období nevyhla väčšina oblastí dunajských provincií. V Noriku poukazujú na katastrofické udalosti stopy požiarov a zánikové horizonty v municipiách Sankt Pölten, Salzburg a Flavia Solva.²⁶⁵ V Panónii bolo takouto mierou postihnuté útokom Markomanov *municipium Aelium Carnuntum*

²⁶⁰ Fischer 2002, 24.

²⁶¹ Fischer 2002, 25.

²⁶² Mattingly – Sydenham 2001, 302–303.

²⁶³ Fischer 2002, 22.

²⁶⁴ Burian 1994, 109–110, 112.

²⁶⁵ Fischer 2002, 25.

(Petronell-Carnuntum), vojenské tábory vo Vindobone (Viedeň) a Brigetiu (Komárom-Szőny) spolu s ich *vici*, vidiecky statok vo Winden am See, Bez. Neusiedl am See a zrejme aj vidiecky statok v Tác-Fövenypusztá, jár. Székesfehérvár.²⁶⁶ Sarmatské útoky sa dotkli municipia Aquincum (Budapešť) a civilného mesta ležiaceho pri tunajšom legonárskom tábore, ďalej kastela a vicusu vo Vestussalinae (Adony, jár. Dunaújváros) a zasiahnutý bol aj kastel Intercisa (Dunaújváros).²⁶⁷

V roku 193 po Kr., po smrti cisára Pertinaxa, bol aklamovaný za nového cisára miestodržiteľ Septimius Severus, správca Hornej Panónie, ktorý získal od senátu legitímnosť nástupníctva na cisársky trón. Aby si mohol chrániť chrbát zo západu počas občianskej vojny vedenej proti Pesceniovi Nigerovi na východe, vymenoval za svojho spoluvládcu (Caesara) Clodia Albina. Hoci mocenský boj s Pesceniom Nigerom v roku 194 po Kr. ukončil, už na prelome rokov 195/196 po Kr. sa za cisára prehlásil v Gálii aj Clodius Albinus. Ten bol nakoniec Septimiom Severom porazený 19.2. 197 po Kr. v bitke pri Lugdune.²⁶⁸ Septimiovi Severovi umožnilo toto víťazstvo stať sa samovládcom v ríši a založiť novú dynastiu cisárov. K obnovovaniu vojnami zničených provincií Norikum a oboch Panónií dochádza za jeho vlády najskôr až okolo roku 197 po Kr., kedy dal ihneď po úspešnom završení občianskej vojny nanovo opevňovať vojenské tábory na dunajskom limite a vylepšil cestnú sieť.²⁶⁹ Predpokladá sa, že v období občianskej vojny medzi rokmi 195–197 po Kr., sa Septimius Severus snažil zabezpečiť si podporu Markomanov a Kvádov a nakloniť si ich v mocenskom boji o rímsky trón na svoju stranu. V tomto období zrejme zrušil prísne podmienky pre obchod medzi Rimami a naddunajskými Svébmí. Ekonomická konjunktúra sa priaznivo prejavila nie len v hospodárskom rozmachu Panónie, ale tiež v príleve rímskeho importu do oblastí severne od stredného toku Dunaja.²⁷⁰ Ešte niekedy pred rokom 201 po Kr. sa jednotky stacionované na strednom Dunaji ale nevyhli vojenskej konfrontácii s barbarmi útočiacimi spoza Dunaja a museli odrážať ich útok. Za tieto zásluhy v boji si dve légie a tri auxiliárne kohorty vyslúžili označenie titulom *antoniniana*. Pravdepodobne došlo ku dvom vojenským konfrontáciám s Kvádmi niekedy pred rokom 201 a okolo roku 207 po Kr.²⁷¹ Práve vďaka zaisteným hraniciam množstvom stacionovaných jednotiek a vynoveným, tento krát už kamenným pevnostiam, sa tak hranice na strednom Dunaji

²⁶⁶ Oliva 1959, 220.

²⁶⁷ Nagy 2003, 223; Oliva 1959, 221.

²⁶⁸ Vondrovec 2007, 132.

²⁶⁹ Fitz 1959, 253–254.

²⁷⁰ Varsík 2011, 190.

²⁷¹ Fitz 1959, 254.

stali bezpečnejšie, než v časoch pred vypuknutím markomanských vojen. Provincie Norikum a Horná a Dolná Panónia, tak zažívali obdobie rozvoja a prosperity.

V čase vlády severovskej dynastie dochádza v stredodunajských provinciách k viacerým povýšeniam rímskych mies na kolónie a municipiá. Septimiom Severom bolo povýčené na kolóniu mesto Carnuntum (*Colonia Septimia Aurelia Antoniniana Carnuntum*), jeho synom Antoninom III. zvaným Caracalla bolo povýšené mesto Ovilava (*Colonia Aurelia Antoniniana Ovlava*), mestské práva získalo vojenské mesto Lauriacum, pravdepodobne tiež v tom čase ako Ovilava.²⁷² Kolóniou, a zároveň hlavným mestom provincie Dolná Panónia, sa stalo tiež municipium Aquincum. Na kolóniu bolo pravdepodobne povýšené v tomto čase tiež Cibalae (*Colonia Aurelia Cibalae*) nachádzajúce sa v oblasti dnešného chorvátskeho mesta Vinkovci.²⁷³ Obdobie rozkvetu provincií dokladá tiež založenie hrnčiarskych dielní vo Westerndorfe a Pfaffenhofene, s produkciou luxusnej terry sigillaty, či tovarová rozmanitosť sledovateľná nie len v nálezoch z územia provincie, ale tiež v naddunajskom barbariku, do ktorého exportovali panónski obchodníci predovšetkým sigillatovú a rétsku keramiku.²⁷⁴ Na začiatku 3. storočia po Kr. vznikajú v Panónii tiež nové mestá, či dokonca sklárske dielne.²⁷⁵ Obzvlášť do panónskej oblasti prúdili na začiatku 3. storočia po Kr. nové vlny obyvateľstva pôvodom z východných provincií.²⁷⁶ Začiatkom obdobia vlády Severovcov intenzívne ťažba striebornosného olova v panónskej a dalmátskej oblasti, čo mala za dôsledok rastúca produkcia denárových mincí.²⁷⁷ Veľký objem novo narazených denárových mincí bolo totiž potrebné nie len na obnovu vojnou zdevastovaného Norika a Panónie, ale tiež na zabezpečenie hraníc a pokrytie vojenských výdavkov vynaložených na ich obranu. Septimius Severus navýšil legionárom žold pravdepodobne o polovicu, jeho syn Antoninus III., Caracalla zvýšil za svojej samovlády žoldy vojakov znovu o 50% a Maximinus I. Trák znovu platby zdvojnásobil, takže základný zárobok medzi rokmi 235–238 po Kr. činil štvor- až šesťnásobok platov z obdobia markomanských vojen.²⁷⁸ Za vlády Antonina III., Caracallu, sa na Rýne a hornom Dunaji objavuje nový nepriateľ. Provincia Norikum utrpela v roku 213 po Kr. vpádom Alamanov, ktorí prekročili Dunaj, rad plienení západnej oblasti

²⁷² Pintz 2014, 34.

²⁷³ Nagy 2003, 223.

²⁷⁴ Varsík 2011, 35; Fischer 2002, 117; Roth 1988, 53.

²⁷⁵ Nagy 2003, 223; Gömöri 2003, 246.

²⁷⁶ Oliva 1959, 267–268.

²⁷⁷ Vondrovec 2007, 133; Škegro 1998, 90, 91, 95.

²⁷⁸ Za Septimia Severa sa vojenské *stipendium* pohybovalo od 450 do 600 denárov ; Vondrovec 2007, 137.

provincie a podobné vpády neutíchali ani v neskoršom období.²⁷⁹ Antoninus III., Caracalla, vtedy proti Alamanom úspešne zakročil a vyhnal ich naspäť na ľavý breh Dunaja. Vojna s Alamanmi skončila v septembri 213 po Kr. a cisár sa následne presunul do Sirmia ležiaceho v Panónii, odkiaľ riadil operácie proti dáckym kmeňom, ktoré vojensky ohrozovali dunajskú hranicu v Dolnej Panónii.²⁸⁰ Odtiaľto riešil pravdepodobne tiež zahranično-politické problémy. Aby zabránil vojenskej intervencii, rozoštvával vzťahy Markomanov a Vandalov, čím slávil významný diplomatický úspech. Na scénu v tomto období prichádzajú tiež Kvádi, ktorí obžalovali družinu svojho kráľa Gaiobamara, pravdepodobne za podporovanie pro-vandalskej politiky, ktorá mohla ohroziť mierové zmluvy z čias po markomanských vojnách medzi Kvádmi a Rimanmi. Obžalobu riešil cisár obesením kvádskeho kráľa a vydaním jeho tela naspäť do rúk babbarov.²⁸¹ Bol to druhý jeho diplomatický úspech, ktorým zabránil vyhroteniu napätých zahranično-politických vzťahov. V Panónii tak vládla aj po roku 213 po Kr. pokojná situácia bez vojenských konfliktov. Z ekonomicko-hospodárskeho pohľadu ale nebola situácia až taká pokojná. Všetky tieto faktory, ktoré boli opatrením pre účinnú obranu dunajských hraníc v severovskom období, sa odrazili predovšetkým na devalvácii denára. Bola to predvesť nastupujúcej vážnej krízy, ktorú bolo potrebné riešiť. Na čas sa podarilo situáciu stabilizovať za vlády Alexandra Severa (222–235 po Kr.), čo sa odrazilo aj na produkcii peňazí, či zastavení razby antoniniánov. V čase jeho vlády vzrástol výraznejšie počet emisií mincí z farebných kovov. V roku 223 po Kr. prepukli na hornom toku Dunaja opäť nepokoje súvisiace s vpádom Alamanov do oblasti Récie a Norika. Tento vpád dokonca natrvalo postihol produkciu dielni zhotovujúcich *terru sigillatu* vo Westerndorfe a prerušil jej produkciu aj vo Pfaffenhofene.²⁸² Hoci bol cisár pripravený so svojou armádou na vojnu s Germánmi, s vojnou váhal a pokúsil sa vyjednávať s Alamanmi o uzavretí mieru za tribút. Toto jednanie ho ale stálo život, pretože vojaci prahli po boji.²⁸³ Iniciátorom atentátu na cisára bol G. Iulius Verus Maximinus, dôstojník jazdeckého stavu, ktorý prisľúbil vojakom zvýšenie žoldu a tak s podporou vojska zavraždil cisára.²⁸⁴ Prehlásením Maximina za nového cisára sa rímske cisárstvo dostalo nestabilnej vnútro politickej situácie, ktorá postupne destabilizovala ríšu a prehĺbila následky krízy.

²⁷⁹ Fischer 2002, 27–28.

²⁸⁰ Kovács 2012, 390.

²⁸¹ Kovács 2012, 384.

²⁸² Kuzmová 1997, 92.

²⁸³ Hérodianos, Kniha VI, 162/7, 9/ 7, 10.

²⁸⁴ Huttner 2008, 161.

5 ANTONINIÁNUS V ODRAZE UDALOSTÍ V ČASOCH VOJENSKÝCH CISÁROV

Mince sa radia medzi jedny z mála archeologických artefaktov, ktoré sú prepojené nie len s možnosťou datovania archeologickej situácie, ale sú tiež nositeľmi dôležitých historických informácií. Preto na ne treba nahliadať zároveň ako na historický prameň. Na nich uvedené titulatúry a konzulské úrady niektorých cisárov sú kľúčové práve pre numizmatický výskum, pretože je možné na ich základe razbu mincí datovať. Datácia razby zase umožňuje prepojiť ju s historickými udalosťami. V roku 214 po Kr. sa rímsky peňažný systém rozšíril o nový nominál, ktorý nariadil raziť cisár Antoninus III., zvaný tiež Caracalla.²⁸⁵ Nominál dostal pravdepodobne meno po ňom, alebo snád' na počesť antoninovskej dynastie, ktorá dynastii Severovcov predchádzala. Rimania ho pomenovali *antoninianus*. Antoniniány odzrkadľujú v priebehu 3. storočia po Kr., predovšetkým okolo roku 260, isté dejinné zmeny, ktoré sa priamo na nich prejavili. Zmena vo využití kovu pri ich zhotovovaní z drahého na podradný farebný kov, redukcia mincových kotúčikov, redukcia titulov cisárov v opisoch, alebo tiež zavedenie officiny v poli reverzu, ktorou sa označovali emisie jednotlivých mincovní.²⁸⁶ Všetky tieto znaky odzrkadľujú následky vpádov Germánov a Sarmatov do dunajských provincií, stratu provincií v podobe odtrhnutého územia Gálie a Porýnia, kde vzniklo Galské cisárstvo a tiež snahu zachrániť rímsky peňažný systém pred kolapsom.

5.1 ANTONINIÁNUS AKO FUNDAMENTÁLNY PRVOK VO VÝSKUME KRÍZY PO POL. 3. STOROČIA

Cesta antoniniánu k vedúcemu postaveniu v rímskom peňažnom systéme nebola spočiatku veľmi nádejná. Začatie razby tejto mince za vlády cisára Antonina III., tzv. Caracallu (211–217 po Kr.), ktorá predstavovala nominálnu hodnotu dvoch denárov, bolo na začiatku veľmi opatrné a mince neboli razené vo veľkých emisiách. Charakterizuje ich predovšetkým portrét cisára s lúčovitou korunou, poprípade sa vyskytuje tiež umiestnenie poprsia na polmesiac, čím sa odlišujú aj ostatné dvojnásobky iných nominálov, akými sú napríklad *dupondius*, či dvojjaureus (*binio*).²⁸⁷ Hoci mal mať antoniniánus hodnotu dvoch denárov, v skutočnosti predstavovala jeho hodnota už od

²⁸⁵ Vondrovec 2007, 310.

²⁸⁶ Z latinského slova officina, tj. dielňa; Špaňár 1969, 434, heslo: officina.

²⁸⁷ Vondrovec 2007, 310.

samého počiatku len približne 1½ denára.²⁸⁸ V tom čase bol vedúcim predstaviteľom rímskej menovej sústavy stáročiami overený denár, v ktorého rýdzosti sa ale za vlády Severovcov výrazne odzrkadlila nastupujúca kríza Rímskej ríše. Ich produkcia zahájená v roku 214 po Kr. pokračovala tiež za vlády Macrina (217-218 po Kr.) a končila v období vlády Antonina IV., tzv. Elagabala (218–222 po Kr.).²⁸⁹ V nasledujúcom období, kedy sa na cisárskom tróne vystriedali Alexander Severus (222–235 po Kr.) a Maximinus I. (235–238 po Kr.), boli v peňažnom obehú zastúpené zo strieborných razieb opäť už iba denáre a strieborné kvináre. Nevýznamnú úlohu skorých antoniniánov razených Severovcami je možné postrehnúť nie len v provinciálnom prostredí, ale tiež na samotnom území naddunajského barbarika a v hornolabskom regióne. Antoniniány predstavujú z celkového objemu strieborných razieb v rámci okruhu 1 len podiel v hodnote 1,47 percent a v rámci okruhu 3 podobný podiel v hodnote 1,58 percent. Oveľa vyšší podiel antoniniánov v nálezoch predstavujú razby z okruhu 4, kde sú antoniniány zastúpené až 11,24 percentami, čo je dokonca viac, než v hociktorej zo stredodunajských provincií. V provinciách ležiacich na strednom Dunaji sa pohybuje podiel antoniniánov rovnako nízko, v Noriku na úrovni 1,74 percent, v Hornej Panónii na úrovni len 0,55 percent a v severnej časti Dolnej Panónie na úrovni 2,48 percenta. K opätovnému zavedeniu razby antoniniánov došlo za vlády Balbina a Pupiena v roku 238 po Kr.²⁹⁰ V súbore nálezov sa avšak vyskytli v stredodunajskej oblasti aj niektoré prípady nálezov antoniniánov Alexandra Severa a Maximina I. Tráka. Mnohé z nich avšak neboli publikované s fotografiou a skončili v súkromnom vlastníctve, preto nie je možné spätne overiť, či došlo k zámene v priemere väčších denárov za antoniniány, alebo išlo o hybridné mladšie razby. Takýto príklad pochádza v zastúpení dvoch antoniniánov Maximina I. z Ennsu, bývalého rímskeho vojenského mesta Lauriacum,²⁹¹ či z centra Viedne, pravdepodobne tiež z oblasti bývalého vojenského mesta Vindobona.²⁹² Je veľmi pravdepodobné, že sa v prípade týchto nálezov jedná o dobové falzá s priemerom antoniniánu, ktoré mohli byť hybridné a pri ich určovaní neboli dostatočne identifikované. Príklady takýchto hybridných, či dokonca falošných dobových razieb sa dajú nájsť tiež v nálezoch z lokality Petronell-

²⁸⁸ Militký 2013, 55; Vondrovec 2007, 310.

²⁸⁹ Vondrovec 2007, 310.

²⁹⁰ Vondrovec 2007, 310.

²⁹¹ Dembski – Schulz 1986, 378; Dembski – Koch – Schulz 1984, 380.

²⁹² Dick 1978, 69.

Carnuntum, ktoré predstavujú razby Alexandra Severa,²⁹³ či subaerátny antoniniánus Maximina I. z vidieckej villy v Salzburg-Aigen, v časti Glas, ktorý môže byť rovnako hybridným falzom.²⁹⁴ Za Gordiana III. (238–244 po Kr.) už bol antoniniánus razený oveľa častejšie než denár, ktorý hral v tom čase už iba vedľajšiu úlohu.²⁹⁵ Preberá týmto vedúce postavenie v menovom systéme Rímskej ríše. Prijatý bol rovnako v stredodunajskom provinciálnom prostredí koncovými užívateľmi a jeho prijatie je možné vnímať aj cez výrazný nárast týchto mincí radených do druhej fázy III. periódy v naddunajskom babrariu a na hornom Labe (viď obr. 7). Neustávajúce vnútroštátne konflikty, ktoré predstavovali vojny medzi vojakmi prevolanými cisármi, vyčerpávali ríšu a narúšali stabilitu v provinciách. Rýdzosť antoniniánov sa postupne prepadala a výskyt billonových razieb začal byť čoraz častejší. Prehlbujúca sa politická a tiež hospodárska kríza Rímskej ríše vyvrcholila v roku 260 po Kr., ktorý bol rokom kritických sledov udalostí na všetkých frontoch impéria. To, že koncom roka 260 po Kr. mal oficiálny cisár Gallienus pod kontrolou len centrálnu časť ríše, predovšetkým Italiu a Afriku, sa odzrkadlilo v konečnom dôsledku aj na jeho mincovníctve.²⁹⁶ Masívny nástup bronzových, resp. priam až medených antoniniánov je viditeľný vo všetkých oblastiach Rímskej ríše v období Gallienovej samovlády, ale aj za vlády cisárov Claudia II. Gothica a jeho brata Quintilla v rokoch 260–270 po Kr. Nástup stabilizácie pomerov v ríši a opätovného hospodárskeho rastu ríše možno postupne pozorovať aj na antoniniánoch od roku 271 po Kr., kedy sa Aurelianus (270–275 po Kr.) pokúsil menovou reformou prinavrátiť rímskym peniazom prinajmenšom dôveru ich užívateľov. Jeho reforma spôsobila, že oproti inflačným antoniniánom sa zdvojnásobila ich hmotnosť na necelé 4 gramy a vyskytli sa v emisiách povrchovo postriebrované razby. Postriebrenie pridalo bronzovým antoniniánom malým percentuálnym podielom striebra vyššiu hodnotu a striebristý vzhľad.²⁹⁷ Veľmi ojedinele boli emitované tiež razby zo striebra, billonu, či potinové antoniniány. V malom množstve prebiehala tiež razba bronzových denárových mincí. To, že Aurelianova reforma nepriniesla požadovaný výsledok, ovplyvnila predovšetkým situácia, v akej stála Rímska ríša v dobe jeho krátkej vlády. Až k jej sklonku sa mu podarilo pripojiť k ríši naspäť Gáliu a oblasti v Porýní, západnú časť Narbonskej Gálie a Britániu, ktorým ešte pred bitkou pri

²⁹³ Hahn 1976, 85.

²⁹⁴ Pintz 2014-katalóg, 116.

²⁹⁵ Vondrovec 2007, 310.

²⁹⁶ Goltz – Hartmann 2008, 255.

²⁹⁷ Vondrovec 2007, 310.

Catalaune (Châlons-en-Champagne, Francúzsko) v roku 275 po Kr. vládol galský cisár Tetricus I.²⁹⁸ Antoniniány tohto typu, ktoré bývajú vplyvom reformy niekedy v literatúre označované tiež ako *aureliany*,²⁹⁹ zotrvali v tejto forme až do obdobia vlády Diocletiana (284–305 po Kr.). Až za jeho vlády sa opäť stabilizovala vnútroštátna situácia a víťazstvami nad barbarami prestali byť ohrozované na dlhšiu dobu tiež pohraničné stredodunajské provincie, v ktorých sa na prelome 3./4. storočia po Kr. začína opäť obdobie prosperity.³⁰⁰

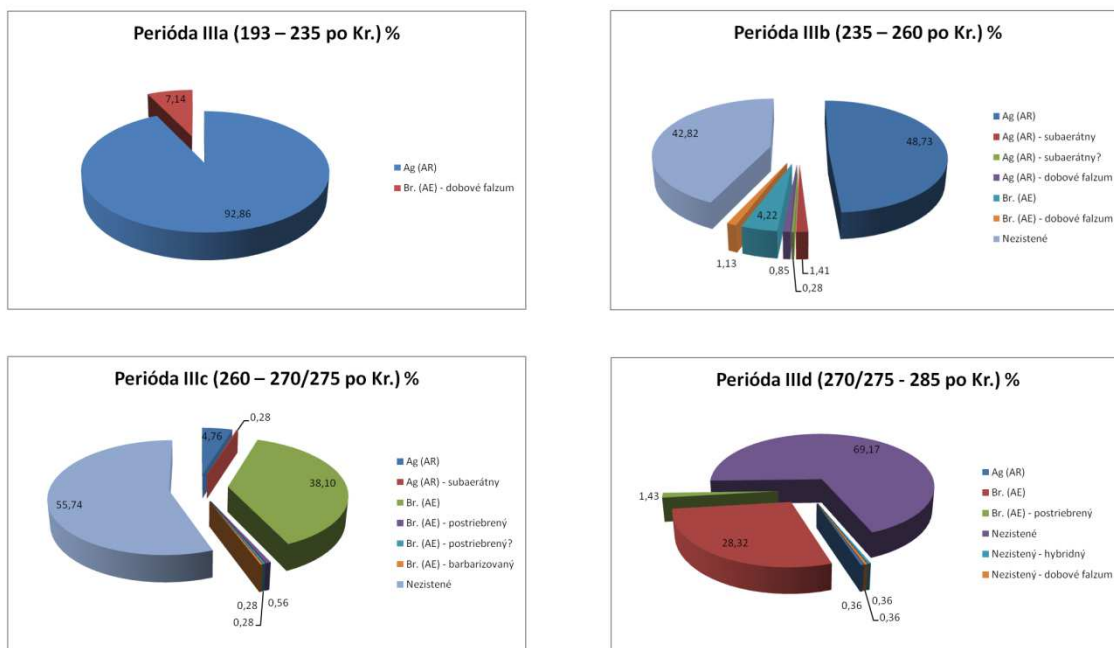
Aby bolo možné sledovať na antoniniánových razbách vplyv nepokojných a hospodársky nestálych období na rímske mincovníctvo, boli tieto mince rozdelené podľa periodického a materiálového začlenenia (viď. obr. č. 4 a 5). To umožnilo sledovať pri nálezoch, u ktorých literatúra uvádzala zároveň tiež materiál z ktorého boli zhotovené, pomer strieborných, resp. billonových razieb ku bronzovým, prípadne k bronzovým razbám s povrchovým postriebrením, či pomer dobových fáz a subaerátnych mincí k oficiálnym riadnym razbám. Všetky v literatúre uvedené antoniniány na to vhodné ale neboli. Často boli datované len rámcovo, alebo sa razba panovníka prekrývala s dvoma fázami porovnávanej III. periódy, čím sa minca stala pre porovnanie ich produkcie v jednotlivých fázach nepoužiteľná. K takýmto prípadom dochádzalo v rámci okruhov vyčlenených na území barbarika, konkrétne pri razbách Galliena. Tiež v prípade stredodunajských provincií, napríklad pri razbách galského cisára Victorina, došlo k takémuto prekrytiu obdobia vlády s rozdelením fázy periódy.

Z barbarika bolo z celkového počtu antoniniánov (1363 ks) podrobených hlbšej analýze 73,73 % (tj. 1005 ks). Podľa materiálu sa z tohto množstva podarilo vytriediť 44,88 % (tj. 451 ks), pri ktorých boli známe údaje o materiálovom zhotovení. Z uvedených čísel vyplýva, že hoci bolo ťažké vysledovať materiálové zhotovenie týchto razieb v jednotlivých časových úsekoch tak, aby vyhodnotenie antoniniánov prinieslo uspokojivé výsledky, približuje sa analýza nálezov z barbarika k smerodajným výsledkom. Je potrebné zdôrazniť, že vyššie percento by pravdaže dokázalo relevantnejšie odzrkadliť určitý vývoj v produkcii antoniniánov v obdobiach ich produkcie. Z provinciálneho prostredia stredodunajskej oblasti bolo z celkového počtu

²⁹⁸ Luther 2008, 336.

²⁹⁹ Hartmann 2008, 319–320.

³⁰⁰ Kolník – Varsík – Wolfram 2012, 248.

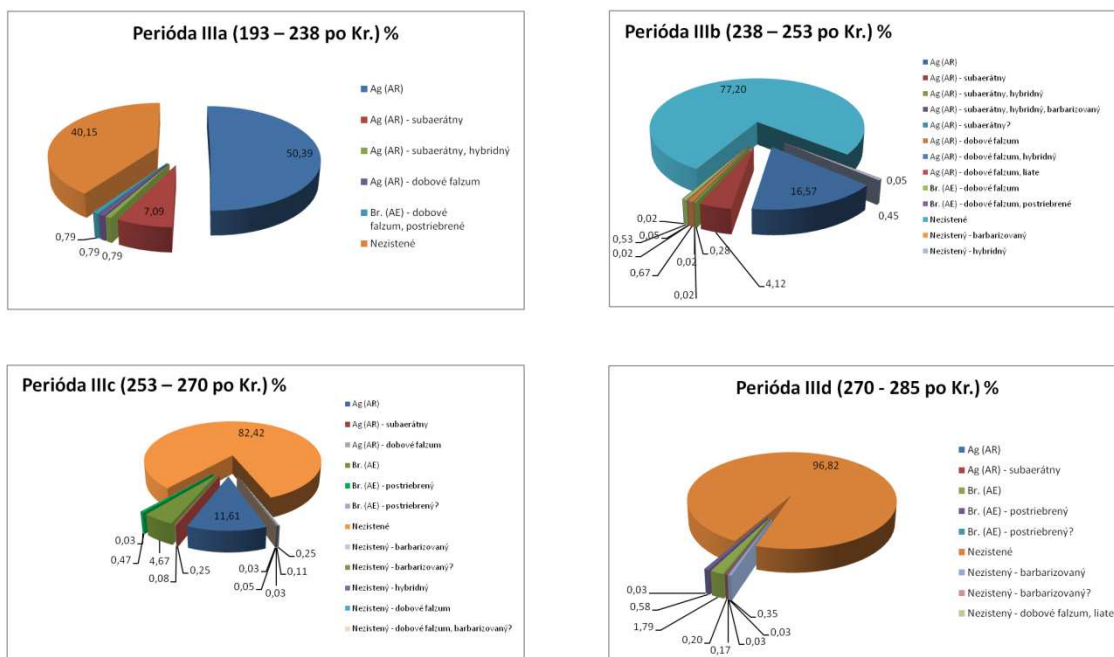

Obr. 4: Percentuálne zastúpenie antoniniánov z oblasti okruhov 1–4 vyčlenených na základe materiálu a druhu razby.

antoniniánov (20 850 ks) podrobených hlbšej analýze 53,56 % (tj. 11 168 ks). Z toho sa podarilo podľa materiálového zhotovenia vytriediť len 14,99 % (1674 ks mincí).

Primárne literárne zdroje totiž často neuvádzajú materiál, z ktorého boli mince zhotovené. Pri sledovaní materiálov antoniniánových razieb z provinciálneho prostredia tak neprináša výskum relevantné výsledky. Vzorka necelých 15 % nálezov nám ale prináša náhľad do produkcie antoniniánov z iného uhla. Táto vzorka obsahuje spektrum razieb, v ktorom sú zastúpené v oveľa vyššom počte zriedkavejšie emisie krátko vládnucich cisárov a tiež rozličné prevedenia, akými sú napríklad hybridné subaerátne mince, viaceré variácie dobových fálz, či imitácie mincí, tzv. „barbarizácie“ s rozlične štylizovanými a svojrázne prevedenými obrazmi.

Výskum zároveň poukázal na potrebu riešiť vývoj antoniniánov počas ich doby produkcie v budúcnosti podrobnejšie po numizmatickej stránke. Aby boli antoniniány vyhodnotené naozaj uspokojivo, bude potrebné vykonať samotný numizmatický výskum zameraný na použité materiály pri jednotlivých nálezoch antoniniánov. Revíziou primárnych literárnych zdrojov by malo byť možné dohľadať väčšie množstvo

Obrázok 5: Percentuálne zastúpenie antoniniánov z prostredia stredodunajských provincií vyčlenených na základe materiálu a druhu razby.

informácie o materiáli, alebo dohľadať miesto uloženia nálezov. Tým by sa malo dať doplniť údaje o materiáli, z ktorého bol mincový nález zhotovený. V rámci fyzického preverovania antoniniánových razieb by oveľa presnejšie výsledky priniesla tiež analýza energiovo-disperzným röntgenovým fluorescenčným spektrometrom vo vákuu aplikovanej na vybranej vzorke strieborných, billonových, potinových, bronzových, bronzových postriebrovaných antoniniánov a na ich dobových falzách. Týmto by bolo možné sledovať zhoršovanie kvality striebra a využívanie rozličných metód zhotovovania, a nie len samotnú produkciu strieborných a bronzových mincí.

5.2 MINCA ANTONINA III. CARACALLU V PROCESE VÝVOJA

Antoniniány prešli v 3. storočí rozsiahlym vývojom, v ktorom sa odrazili všetky hospodársko-politické krízy Rímskej ríše. Obraz o jeho vývoji predostierajú výsledky výskumu, ktorý prebehol na vzorke nálezov antoniniánov z oblasti naddunajského barbarika, horného Polabia a zo severných oblastí provincií Norikum, Horná a Dolná Panónia. Od zavedenia antoniniánu v roku 214 po Kr. cisárom Antoninom III., Caracallom po jeho opätovné zavedenie do menového systému Balbinom a Pupienom v roku 238 po Kr. sa až na ojedinelé prípady v oblasti naddunajského barbarika a na

hornom Polabí vyskytujú v prvej „a“ fáze III. periódy (IIIa) takmer výlučne strieborné oficiálne razby antoniniánov. Nízke zastúpenie má bronzové dobové falzum antoniniánu (7,14%), pri ktorom sa nedá vylúčiť existencia povrchového postriebrenia, ktoré sa čistením nálezu od korózie nezachovalo. Zo stredodunajského provinciálneho prostredia pochádza z tejto fázy III. periódy zhruba polovica strieborných razieb (50,39%). Z celkového množstva nálezov antoniniánov priradených do prvej fázy, sa nepodarilo materiálovo analyzovať 40,15%. Pomerne vysoko boli zastúpené v 7,88% subaerátne antoniniány. Tie predstavujú v tomto období výraznú zložku obehu, pretože antoniniánových razieb bolo medzi rokmi 214–238 po Kr. oproti denárom veľmi málo (v Noriku 1,55%, v Hornej Panónii 0,48%, v Dolnej Panónii 2,01%). Len nízke percento predstavujú dobové falzá zo zliatiny z podradného kovu a bronzové povrchovo postriebrené antoniniány. Nový „dvojdennárový“ nominál bol teda emitovaný v tomto období síce v malej miere a nezastával v menovom systéme nijaké zvláštne postavenie, zato išlo o kvalitne zhotovenú hodnotnú mincu, ktorú sa oplátilo falšovať.

Vplyvom občianskej vojny vedenej Balbinom, Pupienom a dynastiou severoafrických Gordianovcov v roku 238 po Kr. sa na krátku dobu opäť zhoršili vnútroštátne pomery v ríši.³⁰¹ Občianska vojna priniesla so sebou hospodárske problémy, ktoré viedli k opätovnému zavedeniu razby antoniniánu za vlády Balbina a Pupiena.³⁰² V druhej „b“ fáze III. periódy (IIIb) sa dá pozorovať v peňažnom obehú stredodunajskej oblasti enormný nárast antoniniánov v nálezoch. Ide o reflexiu na zhoršenie ekonomiky Rímskej ríše, ktorá sa začala prehlbovať v tomto období čoraz viac. V dôsledku súperenia o moc medzi vojskom volenými cisármi a stupňujúcich sa nepokojoch na hraniciach, sa prehlbovala aj kríza, ktorá vyvrcholila v roku 260 po Kr. Z vyčlenených štyroch okruhov v barbariku sa podarilo identifikovať po materiálovej stránke viac ako polovicu nálezov. Nezistených razieb zostalo 42,82%. Prevažujúcich 48,73% tvoria strieborné a billonové mince, malé množstvo predstavujú bronzové antoniniány (4,22%), ktoré môžeme pokladať za dobové falzá a rovnako ako v predchádzajúcej fáze, tiež tieto mohli byť pôvodne pred nešetrným čistením povrchovo postriebrené. Bronzové antoniniány označené v literatúre ako dobové falzá sú zastúpené 1,13%. Pre toto obdobie je známy z provinciálneho prostredia tiež výskyt subaerátnych antoniniánov, alebo dobových fálz z bielej zliatiny z podradného kovu. Tieto boli na sledovanom území barbarika zastúpené 2,54%. Spomedzi nálezov

³⁰¹ Hérodianos, *Kniha VII*, 174/5; 185/10; *Kniha VIII*, 199/5; 201/6.

³⁰² Huttner 2008, 178.

z provinciálneho prostredia bolo možné len pri 22,80% z celkového množstva antoniniánov z druhej fázy III. periódy analyzovať ich materiálne zhotovenie. Strieborné razby boli z tejto nie príliš výraznej vzorky zastúpené 16,57%. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvorili subaerátne razby (4,12%), typické pre tento časový úsek. Ďalej sa v malej miere vyskytli rozličné druhy dobových fálz, ktoré spolu predstavovali 1,29% celkového počtu nálezov. Najčastejšie boli zastúpené mince zhotovené z podradnej striebristo pôsobiacej zliatiny, resp. z bieleho kovu, či bronzové antoniniány, pri ktorých často nemožno vylúčiť ani ich pôvodné povrchové postriebrenie. Ojedinele sa vyskytli tiež barbarizované exempláre.

Zhoršujúcu sa situáciu v hospodárstve ríše odzrkadľuje práve nástup billonových razieb, ktorých najväčší výskyt je možné sledovať od obdobia vlády Treboniana Galla a Volusiana po tragický rok 260 po Kr., kedy bol po prehratej bitke proti perzskému vojsku Šápúra I. cisár Valerianus I. zajatý a odvedený do Perzie.³⁰³ V tretej „c“ fáze III. periódy (IIIc) je predovšetkým na nálezoch z barbarika vidieť následky radu udalostí, ktoré táto tragédia so sebou priniesla. Ako reakcia na zajatie Valeriana I. prišlo odtrhnutie Galie, Porýnia, Récie (Raetie), Britanie a Hispanie od Rímskej ríše, čím vznikol na tomto území nový štátny útvar, Galské cisárstvo. Tým centrálna vláda v Ríme prišla o dva zo štyroch hlavných zdrojov striebra, ktorým bane v Hispánii a Británii zásobovali západné mincovne.³⁰⁴ Ďalej nasledovalo odtrhnutie Mézie (Moesie) a Panónie najprv pod uzurpáciou Ingenuusa a krátko po jeho porážke pod uzurpáciou Regaliana v Panónii. Ríša stratila tiež Dáciu, ktorá bola svojimi ložiskami zlata hlavným zdrojom zásob tohto drahého kovu,³⁰⁵ a orient, kde sa od nej odtrhla Palmýra a Mesopotamiu obsadili Peržania. Regulárne vládnucci cisár teda stratil spolu s odtrhnutými územiami aj surovinové zdroje, finančné prostriedky z daní, narušený bol obchod a produkcia vývozných artiklov a zvýšili sa finančné náklady na vedenie vojny. Toto všetko na jednu stranu ovplyvnilo kvalitu produkcie antoniniánov, na druhú stranu spestrilo peňažný obeh na území bývalej celistvej ríše o široké spektrum nových razieb uzurpátorov a ich „cisárskych“ rodín. Z vyzbieraných nálezov prislúchajúcich datovaním ich produkcie do tretej fázy III. periódy sa materiálovo nepodarilo identifikovať až 55,74% mincí z okruhov 1 až 4. V porovnaní s nálezmi z provincií ide ale i tak o pomerne nízke percento. Zvyšné nálezy boli zastúpené už prevažujúcim

³⁰³ Goltz – Hartmann 2008, 250–251.

³⁰⁴ Škegro 1998, 89, 103.

³⁰⁵ Škegro 1998, 103.

množstvom bronzových (38,10%) a bronzových postriebrených razieb (0,84%). Strieborné, resp. billonové antoniniány boli v nálezoch zastúpené už iba 4,76%. Tento jav vysvetľuje zhoršenie politickej a hospodárskej situácie v dôsledku častých vojenských konfrontácií na území celej Rímskej ríše. Strata strategicky dôležitých provincií na dlhšiu dobu a ložísk striebronosného olova a železa postihla ríšu predovšetkým v roku 260 po Kr., a tým postupne stupňujúca sa kríza vyvrcholila práve v tomto roku. Obdobie trvania fázy „c“ je charakteristické nízkym výskytom subaerátnych mincí, ktoré pre falšovateľov neboli už rentabilné a v čase využívania antoniniánov len s minimálnou prímiesou striebra v inak prakticky už len medených minciach nemala táto metóda falšovania už ani opodstatnenie. Typické je tiež zastúpenie barbarizovaných antoniniánov. Nálezy z provinciálneho prostredia z „c“ fázy III. periódy bolo možné materiálovo analyzovať len v 17,58% z ich celkového počtu. Prevalu tu majú podľa výsledného grafu z uvedenej vzorky strieborné, resp. billonové razby. Treba ale na tomto mieste spomenúť, že súpisy mincí predovšetkým k územiu Panónie, údaj o materiáli, z ktorého je antoniniánus zhotovený takmer vôbec neuvádzajú. Počas spracovávania nálezov sa javilo, že pri minciach emitovaných po roku 260 po Kr. boli mnohé nálezy zrejme vnímané autormi ako bronzové razby, hoci tento údaj v literatúre chýbal. Nebolo ale možné vnímať takto nálezy antoniniánov v plnom rozsahu, pretože pri mnohých nebolo možné identifikovať materiál ani z primárneho zdroja v literatúre. Došlo tak v súpisoch k premiešaniu bronzových antoniniánov s nezistiteľnými, čo znemožnilo ďalšiu prácu pri materiálovom zatriedovaní a spôsobilo to vysoké percento zastúpenia nezistených materiálov pri antoniniánových razbách. V skutočnosti môže byť predpokladané, že bronzové antoniniány, ktoré sa vyskytujú v analyzovanom množstve v zastúpení 4,67%, a bronzové postriebrené antoniniány, ktorých zastúpenie predstavuje v analyzovanom materiáli 0,47%, boli v pôvodnom peňažnom obehú zastúpené v oveľa vyššom, ak nie aj prevládajúcom množstve. Výsledky z grafu (obr. 5) sú teda pravdepodobne veľmi skreslené. V tretej fáze predstavujú subaerátne razby iba mizivé množstvo. Rovnako mizivé množstvo zastupujú dobové falzá z bielej zliatin. Naopak, mierny nárast je pozorovateľný v prípade nálezov barbarizovaných antoniniánov.

Posledná fáza „d“ III. periódy (III_d) je z pohľadu previazania dejinných udalostí a rímskeho mincovníctva nevýrazná. Cisárom vládnucom v období rozsahu tejto fázy periódy sa podarilo postupne zlúčiť výraznú časť bývalého územia impéria znovu do jedného štátneho celku. V spojitosti s antoniniánmi stojí predovšetkým za zmienku

snaha cisára Aureliana reformou z roku 271 po Kr. prinavrátiť týmto minciam hodnotu, ktorú stratili za samovlády Galliena (260–268 po Kr.). Hoci sa medzi rokmi 269/270 po Kr. vrátila pod centrálnu ríšsku zriadenie aj Hispánia, zásob striebra bolo stále málo, pretože v tom čase boli už západné ložiská takmer vyčistené.³⁰⁶ Zlepšenie situácie rímskej meny sa nakoniec prejavilo iba v častejšom výskyte bronzových postriebrených antoniniánov, ktoré je možné vnímať ako snahu o zušľachtenie tohto nominálu po období vrcholiacej krízy.³⁰⁷ Od obdobia Aurelianovej vlády sa dokonca vyskytujú nie zriedkavo strieborné, či billonové razby antoniniánov. Svoje zastúpenie majú v poslednej fáze tiež subaerátne mince. Tento jav by sa dal spájať so snahou a čiastočným úspechom Aureliana, Tacita a Proba o stabilizáciu politickej a vojenskej situácie v Rímskej ríši, ako tiež so zvýšenou intenzitou ťažby striebrosného olova v panónsko-dalmatských a hornomézskych (hornomoeských) baniach, pravdepodobne od roku 274 po Kr.³⁰⁸ Takmer až 70% (presne 69,17%) nálezov sa v prípade štvrtej fázy III. periódy nepodarilo materiálovo identifikovať pri minciach z okruhov 1 až 4. Z menšej časti sa podarilo analyzovať 28,32% bronzových a 1,43% bronzových postriebrených antoniniánov, ktoré majú najvyššie zastúpenie. Strieborné razby reprezentuje 0,36% celkového množstva a v minimálnej miere sa vyskytlo tiež dobové falzum antoniniánu. Najhoršia situácia sa ukázala v prípade nálezov z provincií zaradených do tejto fázy. Až 69,17% zastupujú mince, pri ktorých sa nepodarilo zistiť materiál, z ktorého boli zhotovené. Z analyzovanej vzorky boli najpočetnejšie zastúpené bronzové a bronzové postriebrené antoniniány. Za povšimnutie stojí tiež zvýšený výskyt barbarizovaných antoniniánov.

6 NORIKUM A PANÓNIA. MINCE V PROVINCIAĽNOM POHRANIČÍ OD ZÁVERU 2. DO KONCA 3. STOROČIA

Politické dianie v Rímskej ríši a zvyšujúca sa inflácia v štátnej ekonomike mali od konca 2. storočia po Kr. značný vplyv na peňažný systém. Zrkadlom zhoršujúcej sa situácie sa stal aj provinciálny peňažný obeh, ktorý najmä v 3. storočí po Kr. prešiel výraznými zmenami. Neustále sa meniaci panovníci súperiaci o cisársky trón a straty bohatých a strategicky dôležitých provinciálnych území neumožňovali rímskym cisárom za krátky čas zamedziť ekonomicko-hospodárskej kríze, ktorá sa tak

³⁰⁶ Škegro 1998, 103.

³⁰⁷ Vondrovec 2007, 310.

³⁰⁸ Škegro 1998, 103.

prehlbovala a drobné zásahy smerujúce k udržaniu menového systému neboli tak nič platné pre jeho záchranu. Medzi rokmi 260 až 270 sa z provinciálneho obehu úplne vytrácajú mince z farebných kovov a z vedúceho nominálu, antoniniánu, sa stáva znehodnotené platidlo s nízkou hodnotou. Snaha cisára Aureliana medzi rokmi 270–275 zachrániť peňažný systém a vrátiť mu podobu, akú mal v čase pred vyhrotením krízy v roku 260, bola zároveň posledným takýmto úsilím v období vlády vojenských cisárov.

6.1 PREMENY PEŇAŽNÉHO OBEHU DUNAJSKÝCH PROVINCÍÍ

Výskum realizovaný na nálezoch mincí z dunajských provincií Norikum, Horná a Dolná Panónia poukázal na viaceré javy v provinciálnom peňažnom obeh. Po konsolidácii moci Rimanmi sa začal formovať obeh, v ktorom dominantné postavenie mali drobné mince pred razbami z drahých kovov. Tento jav preukazujú aj grafy (strana obr. 2), znázorňujúce výraznú prevahu nad razbami zo striebra a zlata v perióde I, fáze „b“. Treba ale poznamenať, že v obeh boli zároveň stále platné republikánske denáre, ktoré boli začlenené už do fázy „a“ tejto periódy z toho dôvodu, že v prípade ojedinelých nálezov mimo nálezový kontext sa môže jednať do istej miery o pozostatok peňažného obehu doby laténskej. Denáre Rímskej republiky zohrávali v tom čase doplnkovú úlohu v keltskom peňažnom obeh dunajského regiónu. V sledovaných častiach stredodunajských provincií pozorujeme takto výraznú dominanciu bronzových mincí nad razbami z drahých kovov iba v období principátu v rámci mladšej fázy I. periódy (Ib). Tento jav je pozorovateľný aj priamo na nálezisku Carnuntum, kde najväčšiu dominanciu majú vo fáze periódy Ib medzi bronzovými razbami práve asy. V minulosti bola kladená otázka, či tento jav je spôsobený tým, že razieb z drahých kovov bolo v obeh mincí málo, alebo boli hodnotnejšie mince stiahnuté v neskoršom období z obehu, čím sa dominancia asu prejavila.³⁰⁹ Súčasný výskum vykonaný na rozsiahlom území, ako aj nálezy rímskych mincí z periódy Ib z lokality Bratislava-Devín, jednoznačne dokladajú to, že celkovo bronzové razby boli naozaj najviac používaným platidlom od obdobia vlády cisára Augusta (27 pr. Kr. – 14 po Kr.) až do obdobia reformy cisára Nera v roku 64 po Kr.

Po tom, čo Nerova reforma ovplyvnila obsah drahého kovu v aureoch a denároch a ovplyvnila tak zrejme aj ceny v ríši, znižuje sa pomer mincí z farebných kovov ku razbám z drahých kovov. Z grafov na obrázku č. 3 je možné vyčítať, že

³⁰⁹ Pfisterer – Vondrovec 2007, 321.

v stredodunajských provinciách sa pomer bronzových mincí k strieborným razbám v tom čase viditeľne priblížil. Svojim počtom už nepredstavujú tak dominantné množstvo, ako v predchádzajúcom období. Výrazný zostal aj naďalej pomer bronzových razieb k zlatým minciam, ktorý sa znížil len minimálne. Hoci v II. perióde pozorujeme oproti predchádzajúcim obdobiam zvýšenú prítomnosť zlatých razieb v provinciálnom prostredí, nijako výrazne sa neprejavil v indexe zlatých mincí v grafoch k celkovému nálezovému množstvu. Zvýšený index, ktorý zároveň v tomto období dosahuje svoje maximum za obdobie principátu, je ale pozorovateľný pri porovnaní čisto zlatých mincí z provinciálneho prostredia (viď CD príloha). Tento jav je rozpoznateľný vo všetkých častiach sledovaných provinciálnych území. Nízky celkový index má súvis s produkciou zlatých mincí v nie tak vysokom množstve počas dlho trvajúceho časového úseku (140 rokov). Naproti tomu krivka mincí z menej hodnotných kovov, ktorých produkcia sa v II. perióde výrazne zvýšila, doasahuje vyšší index, než index mincí z drahých kovov. Medzi bronzové razby II. periódy boli zaradené tiež dobové falzá z farebných kovov, tzv. *limitné falzá*, a železné mince, tzv. *subferrati*, ktorých predlohami pri výrobe boli práve razby II. periódy. Dôvodom tohto zaradenia bolo, že tieto druhy mincí sú známe prevažne z ojedinelých zberových nálezov a nie je možné ich spoľahlivo priradiť do takého časového úseku, ktorý by zodpovedal striktnému ohraničeniu periód, či ich jednotlivých fáz.

V období Commodovej vlády (180-192 po Kr.) dochádza po dlhšom čase k ďalšej devalvácii denára na hmotnosť 3 g s obsahom striebra 85%, ktorú medzi rokmi 193-196 nasledovala omnoho výraznejšia devalvácia vedúceho nominálu až na 62% podiel striebra, či v neskoršom období dokonca 58–57% striebra.³¹⁰ Devalvácia denára sa dá vysvetliť občianskou vojnou, ktorú viedol po Pertinaxovej smrti miestodržiteľ Hornej Panónie, Septimius Severus až do roku 197 po Kr. V prvej fáze III. periódy (IIIa) dochádza v peňažnom obehú k prudkému nárastu denárových razieb a obrovskému prepadu produkcie mincí z farebných kovov, ktorý sa rovnako odrazil v peňažnom obehú. Na začiatku jeho vlády boli pre zásobenie štátnych mincovní v Ríme kľúčové predovšetkým panónske a dalmátske bane na striebro. Úlohou správcu ťažby v týchto provinciách (lat. *procurator argentarium Pannoniarum et Dalmatiarum*) bolo zabezpečiť pre cisársku pokladňu čo najviac drahých kovov, aby bolo možné čo najskôr vyplatiť vojakom späťne žoldy za vojenskú podporu počas občianskej vojny a za

³¹⁰ Škegro 1998, 99–100; Peter 1990, 70.

jeho aklamáciu za cisára.³¹¹ Zaujímavú informáciu poskytujú subaerátne denáre, ktorých výskumom sa zaoberal M. Peter. Pri analýze produkcie subaerátnych denárov peňazokazeckej dielne v Augste, Bez. Liestal (Švajčiarsko) si všimol, že najčastejšími predlohami pre tieto falzá sú razby z rokov 195/196–211 po Kr.³¹² Odráža to väčšiu dostupnosť týchto predlôh v peňažnom obehú spôsobenú zvýšenou produkciou denárov v druhej polovici vlády Septimia Severa. Tiež antické pramene uvádzajú, že za vlády Septimia Severa boli pokladnice a chrámy natoľko plné peniazmi, že jeho synovia budú môcť vládnuť bez rizika vonkajšieho nebezpečenstva zo strany barbarov a bez ohľadov na náklady vydržiavať rímske vojsko.³¹³ Súvislosť s prudkým nárastom denárových mincí v obehú je teda možné vysvetliť vytvorením zásoby peňazí aj za cenu pruckej devalvácie denára v rokoch 197–198 po Kr., kedy spätné vyplácanie žoldov muselo výrazne zaťažiť štátnu pokladnicu. Práve v Carnunte sú najpočetnejšie zastúpené v nálezoch razby spreď týchto rokov, čo by mohlo súvisieť s prítomnosťou dunajských jednotiek v tomto legionárskom tábore.³¹⁴ V čase vlády jeho syna Antonina III., Caracallu (211–217 po Kr.), sa v rímskom peňažnom systéme objavuje nový nominál, dvojdenárová minca, pomenovaná po svojom zavádzateľovi. Antoniniánus síce obsahoval iba jeden a pol násobok množstva striebra obsiahnutých vo vtedajších denároch, napriek tomu časom zaujal vedúce postavenie v peňažnom systéme Rímskej ríše. Kým severovské antoniniány neboli nijako výrazné svojou úlohou v stredodunajskom provinciálnom obehú mincí (strana 72, obr. 5) ich dominantné postavenie prichádza v priebehu druhej fázy III. periódy (IIIb). Fáza IIIa je z pohľadu mincí príznačná okrem dominancie strieborných mincí tiež úbytkom bronzových mincí v obehú, ktorý sa postupne koncom tejto fázy stabilizoval. Objavujú sa v peňažnom provinciálnom obehú razby z farebných kovov pochádzajúce z východných lokálnych mincovní a za vlády Alexandra Severa rastie aj podieľ emisií samotnej mincovne v Ríme.³¹⁵ Cisár Maximinus I., ktorý je posledným cisárom, ktoré razby ešte radíme k fáze IIIa, dal dokonca ako prvý raziť od čias vlády Commoda viac bronzových mincí, než razieb z drahých kovov.³¹⁶ Na zlepšenie ekonomickej situácie ríše reflektovalo zrejme aj zastavenie produkcie antoniniánu v období vlády dvoch posledne menovaných cisárov.

³¹¹ Vondrovec 2007, 133; Škegro 1998, 99.

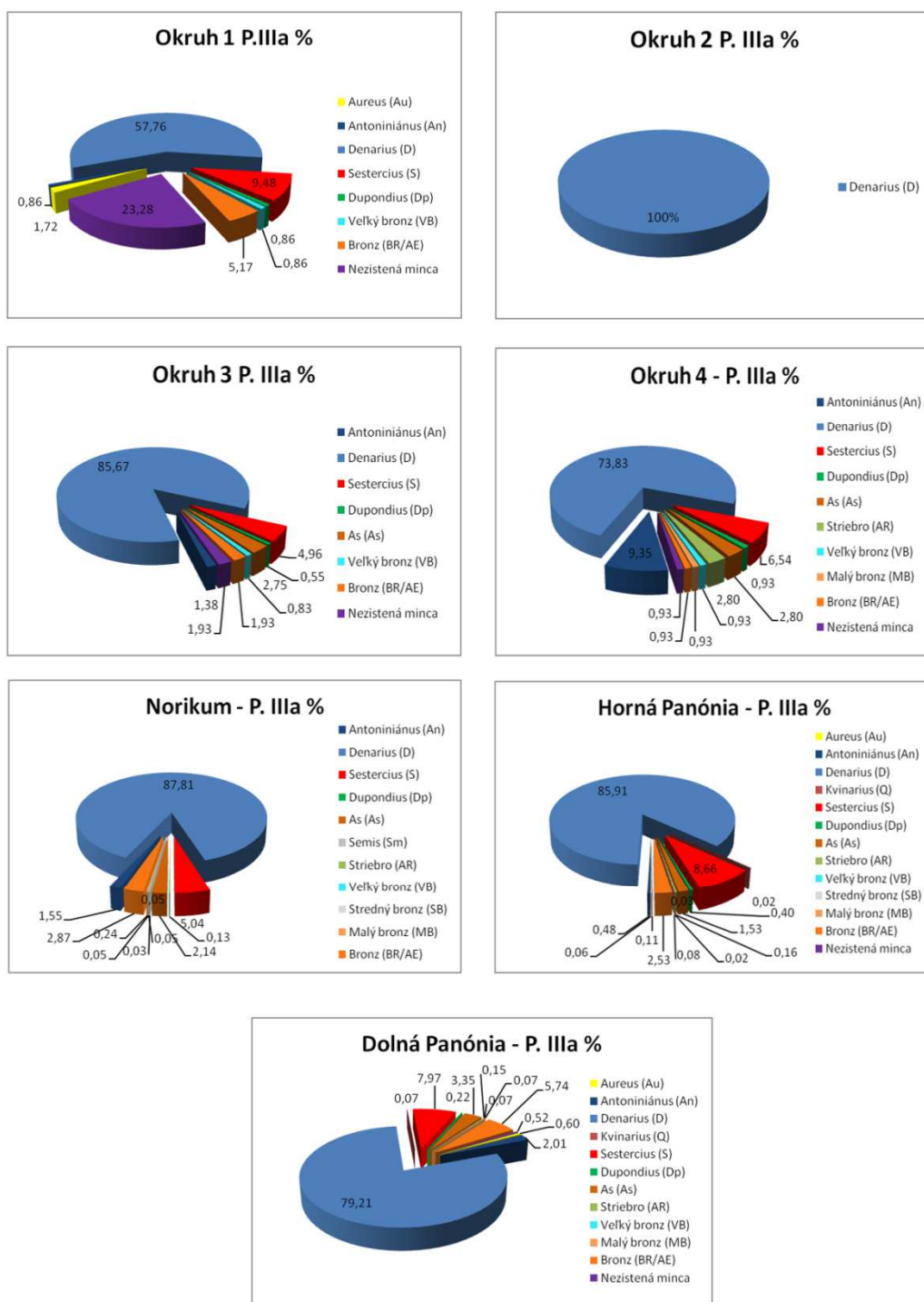
³¹² Peter 1990, 45.

³¹³ Hérodianos, Kniha III, 103/13, 4.

³¹⁴ Vondrovec 2007, 133.

³¹⁵ Vondrovec 2007, 134, 135.

³¹⁶ Vondrovec 2007, 135.

Obr. 6: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci periódy IIIa v sledovanej oblasti.

Vo fáze IIIb bol provinciálny peňažný obeh opäť stabilizovaný iba za vlády Gordiana III. (238-244 po Kr.) kedy je oživená od začiatku jeho vlády produkcia antoniniánov z relatívne kvalitného striebra a novootvorená mincovňa vo Viminaciu v roku 239 po Kr. poskytla doplnkové zásobovanie mincami z farebných kovov všetkým stredodunajským provinciám. So stupňujúcimi sa germánskymi a sarmatskými

útokmi v hornogermánsko-rétskej oblasti a v celom pásme dunajskej hranice sa prehlbovala zároveň kríza v európskej časi Rímskeho impéria. Nepokoje viedli aj k postupnému vnútornému rozkladu ríše, ktorý vyvrcholil rokom 260 po Kr. Začiatkom druhej fázy III. periódy, resp. niekedy v rozmedzí vlády Alexandra Severa až Gordiana III. sa stretávame v stredodunajských provinciách s fenoménom zhotovovania tzv. *limitných fálz* a železných mincí, tzv. *subferratus*, ktoré boli často povrchovo pokovované farebným kovom. Narastá aj podiel subaerátnych antoniniánov a ich rozličných odlievaných dobových fálz.³¹⁷

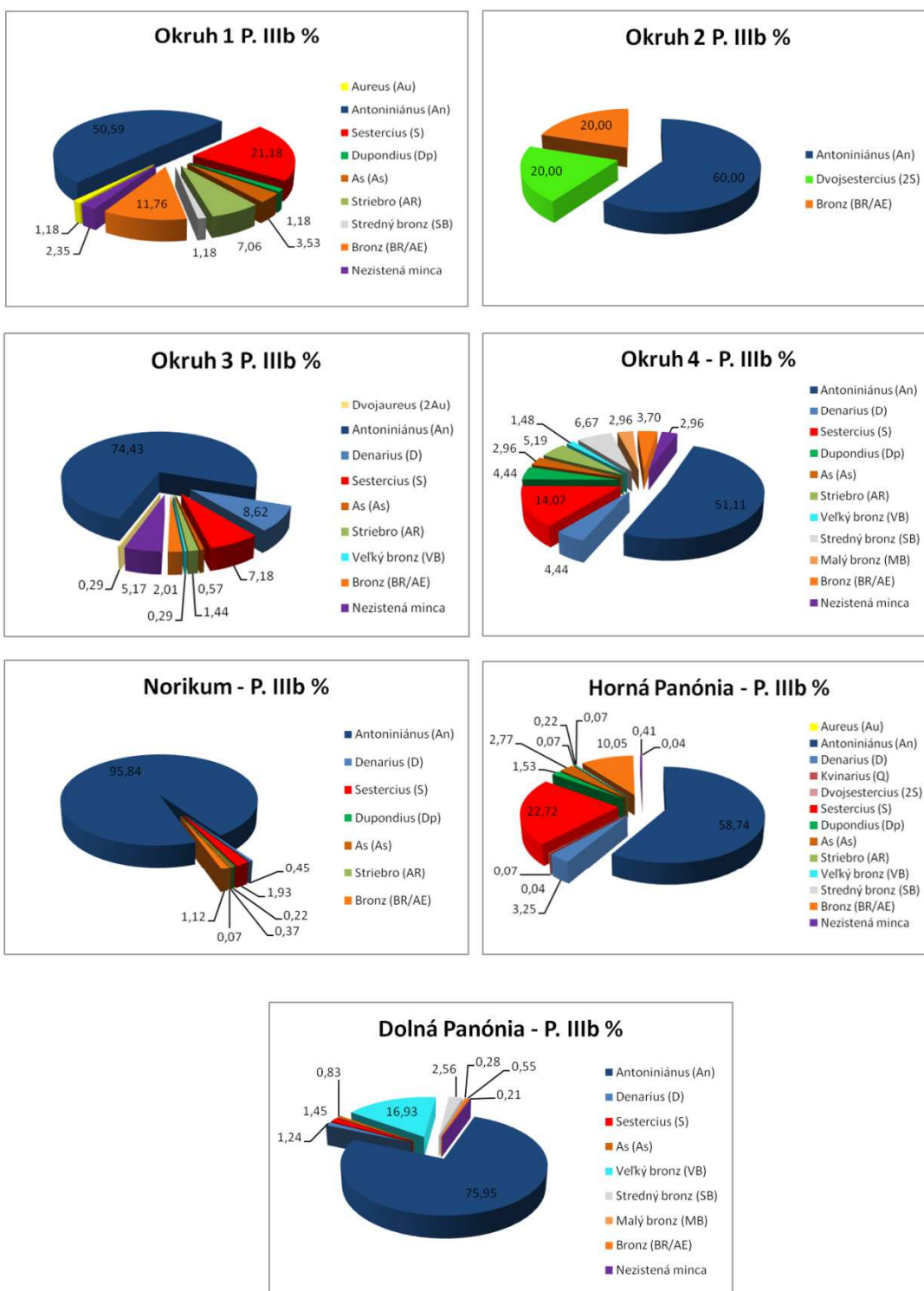
Okolo roku 251 po Kr. sa zhoršuje kvalita antoninianov. Tie sa menia na billonové a bronzové razby. Po roku 260 po Kr. sa zmenšuje ich priemer a hmotnosť (dostávajú podobu tzv. *minimus radiatus*).³¹⁸ Takto redukované antoniniány objavujeme pri razbách Galliena, Claudia II. Gothica, Quintilla a pretrvávajú až do Aurelianovej peňažnej reformy. Pri minciach Galského cisárstva sa tento fenomén objavuje pri razbách Victorina (268-270) a Tetrica I. (268-273). V dôsledku vrcholiacej inflácie je v stredodunajských provinciách zaznamenaný prudký nárast práve v prípade inflačných antoniniánov. Ťažba denárových mincí síce pokračovala naďalej aj v tomto období, ale len veľmi príležitostne. Tie boli ďalej razené až do roku 294 po Kr. z medi.³¹⁹ Po roku 253 sa postupne začal znižovať podiel drobných peňazí v provinciálnom obehu Rímskej ríše. Zapríčinila to ich veľmi nízka produkcia v štátnych mincovniach. Ich kúpyschopnosť v týchto obdobiach musela byť natoľko nízka, že náklady na ich výrobu museli byť pre rímsky štát neúnosné.³²⁰ Medzi rokmi 260 až 270 po Kr. sa už úplne vytrácajú mince nižších nominálov z farebných kovov ako sestercius, dupondius a as.

³¹⁷ Vondrovec 2007, 135.

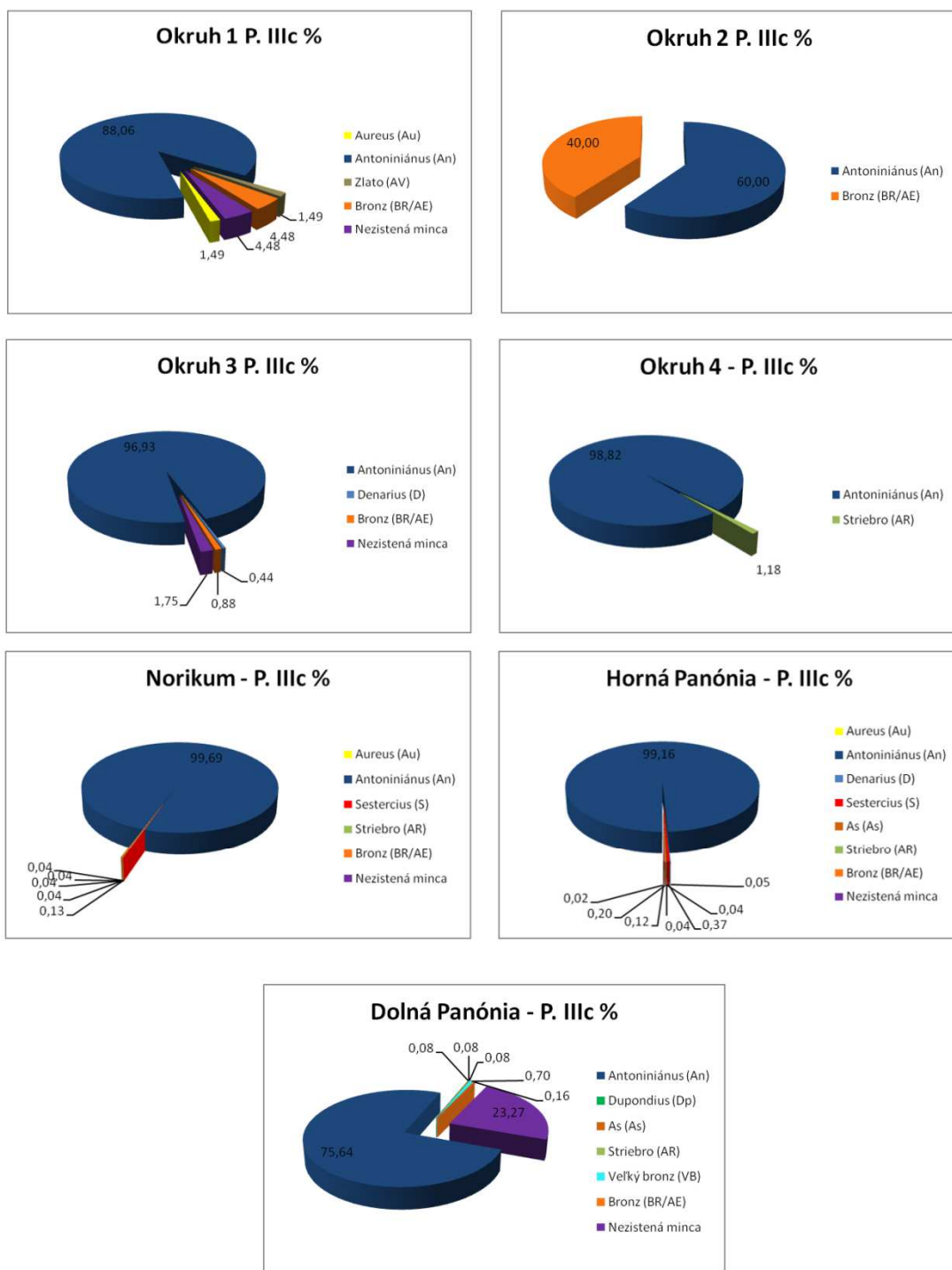
³¹⁸ Tento termín najlepšie vystihuje charakter redukovaných antoniniánov, ktoré dosahovali extrémne malé priemery a hmotnosti, často bez obsiahnutia opisu, alebo len s obsahom dvoch, troch písmen celkového opisu. Radiati, ktoré podľa R. Göbla majú byť iregulárnymi razbami, sa ale často nedajú odlíšiť od oficiálnych hmotnostne a rozmerovo redukovaných razieb. Je teda možné považovať tzv. *minimi radiati* za rovnakú kategóriu mincí; Vondrovec 2007, 150, Wigg-Wolf 2004, 57, Elmer 1974, 6.

³¹⁹ Vondrovec 2007, 147.

³²⁰ Mattingly – Sydenham – Webb 2001, 7. RIC V, časť I.

Obr. 7: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci periódy IIIb v sledovanej oblasti.

Obr. 8: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci periódy IIIc v sledovanej oblasti.

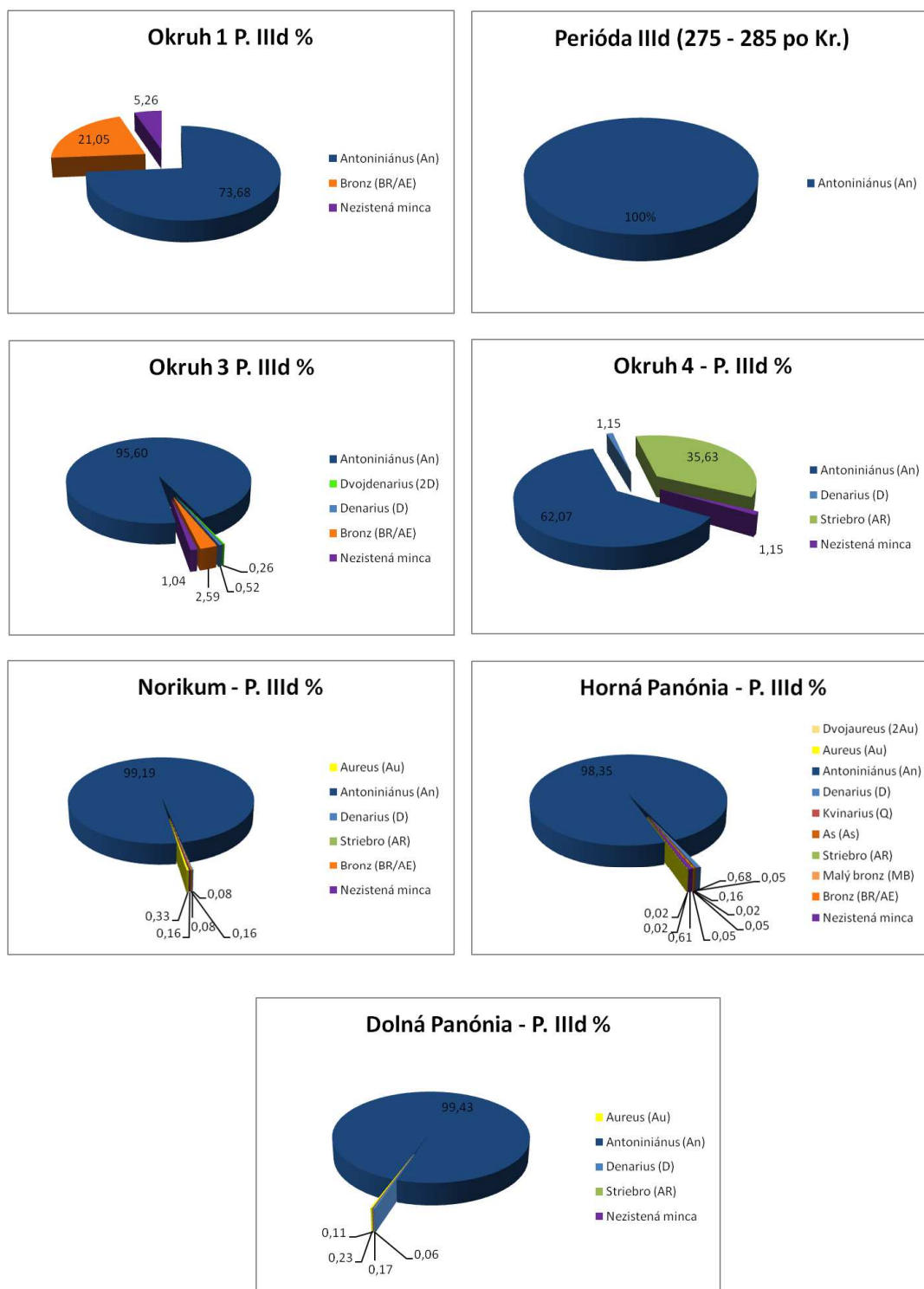
V priebehu poslednej fázy III. periódy sú zlaté razby v provinciálnom obehu už viac menej kuriozitou. Tento jav bol spôsobený nie len zníženými emisiami zlatých nominálov, ktorých prúdenie do oblasti stredného Dunaja nemalo opodstatnenie, ale aj strata provincie Dacia za Aurelianovej vlády, ktorá bola hlavným zdrojom surovinového

zlata Rímskej ríše. Zlaté mince radené do fázy IIIId, či dokonca ani rôzne druhy ich násobkov (tzv. *multipla*), sa nevyskytli ani v nálezoch zo stredoeurópskeho barbarika a absentujú tiež kolekcie zlatých medailónov cisára Aureliana a Proba. Ich nárast je zaznamenateľný najskôr až v období vlády Constantina I. (307-337 po Kr.).³²¹ Aurelianova reforma z roku 271 po Kr. priniesla so sebou zdvojenie hmotnosti antoniniánov, ktoré teraz vážili okolo 4 g. V priebehu fázy IIIId sa tiež objavuje väčšie množstvo razieb, ktoré boli povrchovo postriebrené, či ojedinele dokonca billonové.³²² Odráža sa tak na nich mierne zlepšenie po vyvrcholení inflácie. V tomto období je znateľný aj prudký nárast emisií poreformných antoniniánov (viď obr. 9) predovšetkým z produkcie mincovní v Ríme a Siscii.³²³ V nízkej miere bola opäť obnovená tiež razba sesterciov a asov, ktorých hoci len vzácny výskyt v stredodunajských nálezoch rovnako signalizujú stabilizovanie provinciálneho obehu v poslednej tretine 3. storočia po Kr.

³²¹ Bursche 1998, 126, 127.

³²² Vondrovec 2007, 310.

³²³ Vondrovec 2007, 150; Škegro 1998, 103.

Obr. 9: Zastúpenie jednotlivých nominálov v rámci periódy IIIId v sledovanej oblasti.

6.2 PROVINCIÁLNE RAZBY

Mimo štátom riadené emisie sa v nemalom zastúpení objavovali mince z rozličných menších mestských mincovní, či mince z nerímskeho zahraničia. Jedným z nich boli provinciálne razby, ktoré produkovali menšie mincovne riadené mestskou, či provinciálnou samosprávou. Boli emitované v menšej miere ako strieborné mince, tak vo väčšej miere mince z farebných kovov. Strieborné provinciálne mince boli razené v oveľa menšej miere, ako mince produkované v štátom riadených mincovniach, takže ich obeh v rímskom peňažnom systéme tvoril len malý podiel.³²⁴ Oveľa početnejší bol prienik provinciálnych razieb z farebných kovov. Ich produkciu zaznamenávame od obdobia vlády cisára Augusta (27 pr. Kr.-14 po Kr.) až po obdobie spoluvlády Valeriana I. a Galliena v rokoch 253-259/260 v západných na počiatku a balkánskych a blízkovýchodných provinciách od počiatku až do záveru ich produkcie. Iba uzavretý menový systém Egypta trval ďalej, až do reformovania peňažného rímskeho systému za Diocletiana v roku 294, kedy bola produkcia lokálnych dielov a násobkov drachiem taktiež ukončená.³²⁵ Prienikom provinciálnych, prevažne bronzových mincí, do stredodunajských provincií sa vytvorila veľmi pestrá a rôznorodá škála, v ktorej je zastúpené obrovské množstvo rozličných mincovní z rôznych kútov Rímskej ríše. Najpočetnejšie sú zastúpené v nami sledovanej časti Norika v poradí od najvyššieho zastúpenia razby mincovní Nicaea, Viminacium, Nicopolis ad Istrum a Pautalia, časti Hornej Panónie razby mincovní Viminacium, Nicaea, Dácia a Stobi a časti Dolnej Panónie razby mincovní Viminacium, Dácia, Nicaea a Stobi. Do tejto štatistiky sme však zarátali aj limitné falzá, ktoré boli pomerne často odlievané z provinciálnych predlôh. To zároveň svedčí aj o ich schopnosti adaptovať sa v oficiálnom menovom systéme Rímskej ríše, pretože v opačnom prípade by nestálo autorom odlievaných limitných fálz za námahu takéto mince vyhotovovať.³²⁶ Zaujímavosťou takejto adaptácie je, že mince neboli úplne hmotnostne a rozmerovo zhodné so štátnymi razbami. Iba v prípade niektorých mincovní vieme minciam pripísať nominál štátneho menového systému. Pri ostatných nám nie je názov nominálu, ani ich kurz voči štátnym nominálom, vôbec známy a označujeme ich pomocnými numizmatickými priradeniami k malým, stredným a veľkým bronzom.

³²⁴ Pfisterer 2007a, 609.

³²⁵ Pfisterer 2007a, 609.

³²⁶ Pfisterer 2007a, 613.

Pri štúdiu provinciálnych a koloniálnych mincí je možné sledovať viacero aspektov. Zo štandardných sú to porovnanie intenzity razby mincí jednotlivých cisárov, zastúpenie nominálov, zastúpenie mincovní, či sledovanie produkcie jednotlivých mincovní na koncentráciách mincí v geografickom rozmiestnení. Inými, omnoho zaujímavejšími, sú prejavy istých udalostí, či hospodárskych vzťahov odzrkadľujúcich sa v nálezoch. Prvým postrehom vychádzajúcim z analýzy provinciálnych mincí je ich nízky počet v provincii Norikum. V porovnaní s panónskymi provinciami, resp. s nálezmi provinciálnych razieb zo sledovanej časti, tvoria iba 5% celkového vyzbieraného počtu 1474 ks. Odľahlá poloha Norika od balkánskych a blízkovýchodných mincovní, ako tiež väčšia previazanosť s Itáliou a západnými provinciami, mohli byť pravým dôvodom tohto javu. Menej odlišne sa javí zastúpenie v prípade strieborných provinciálnych razieb, ktoré je zrovnateľné s územím Hornej Panónie. Ich výskyt končí rovnako ako v susednej provincii v období vlády severovskej dynastie (viď obr. 13). V Noriku dominujú razby mincovne Lýkia, v Hornej Panónii razby mincovne Caesarea. V nálezoch zo sledovanej časti Dolnej Panónie sa nepodarilo väčšie zastúpenie strieborných provinciálnych mincí vysledovať. Mince tohto druhu tvorili prímes drachmovej nominálnej sústavy v peňažnom obehú stredodunajských provincií. Dominanciu „caesareiských“ razieb v Hornej Panónii ale nemusíme považovať za záležitosť zásobovania z centrálnej mincovne v Cappadocii. Súčasný výskum totiž ukázal, že bola razená celá rada týchto strieborných emisií s najväčšou pravdepodobnosťou v Ríme, alebo tiež v iných mincovniach.³²⁷ Omnoho zaujímavejšie výsledky priniesla hlbšia analýza bronzových provinciálnych mincí. Od včasnocisárskeho obdobia postupne narastá prílev emisií západných galských mincovní do stredodunajskej oblasti. Zastúpené sú medzi nimi napríklad razby mincovne Nemausus a Lugdunum. V priebehu II. periódy až po prvú fázu III. periódy narastá opäť zastúpenie provinciálnych mincí v peňažnom obehú, tento krát ale už v zastúpení razieb z Dolnej Mézie, Trácie, Macedónie, gréckych miest a Blízkeho východu. Tento časový úsek vykazuje ohromnú pestrosť emisií rozličných miest spojenú s jedinečnými stvárneniami reverzov mincí charakterizujúcich lokálne mincovne. Vyvrcholenie, ktoré so sebou zároveň prinieslo výrazný úpadok rôznorodosti razieb lokálnych provinciálnych mincovní, zaznamenávame v druhej fáze III. periódy. Na sklonku 2. storočia po Kr. sa začal prejavovať nedostatok bronzových mincí v peňažnom obehú.

³²⁷ Pfisterer 2007a, 620.

Následkom toho bola spočiatku produkcia núdzových mincí z kategórie limitných fálz a subferratov, ktoré boli lokálnou náhradou za štátne mince z farebných kovov. Od tohto obdobia predstavovali provinciálne bronzové razby z východných mincovní regulárnu peňažnú výmenu v stredodunajskej oblasti.³²⁸ V roku 239 bola vo Viminaciu, hlavnom meste Hornej Mézie, zriadená mincovňa na razbu bronzových mincí. Emisie z Viminacia mali zabezpečovať peňažnú zásobu bronzov pre územie Panónie, Dácie a Mézie, pretože transport peňazí z centrálnej mincovne v Ríme bol zdĺhavý a nerentabilný.³²⁹ S odstupom času boli v roku 246 po Kr., teda za vlády Philippa I. Araba (244–249), udelené práva na razbu bronzových nominálov tiež Dácii.³³⁰ Mince sa v oboch prípadoch razili v nominálnej hodnote sesterciov, dupondiov a asov. Razili sa tu ale tiež multiply a medailóny.³³¹ Produkcia bronzov končí vo Viminaciu rokmi 254/255 a o čosi neskôr, v rokoch 256/257 po Kr., tiež razba mincí Dácie. V tomto období sa začala prejavovať inflácia v ekonomike Rímskej ríše a vzájomný vzťah strieborných mincí k nominálom z farebných kovov sa tak nalomil, až sa produkcia drobných peňazí viac už neoplatila.³³² V prípade týchto práve najpočetnejšie vyskytujúcich sa razieb pochádzajúcich z provincií bola pri výskume venovaná väčšia pozornosť. Oba druhy vykazujú štylisticky i námetom veľmi podobný zjav reverzov, a boli prepojené na štátny nominálny systém mincí z farebných kovov. Preto boli pri vyhodnotení spojené do jednej kategórie a vyhodnotené spoločne. Na základe týchto podobností niektorí bádatelia predpokladajú, že mince s motívom personifikovanej Dácie stojacej medzi levom a orlom, boli iba istou šaržou v produkcii mincí vo Viminaciu.³³³ Grafické znázornenie podľa počtu kusov mincí rozdelených podľa razieb jednotlivých panovníkov poukázalo na to, že najpočetnejšie zastúpenými sú mince Gordiana III. a Philippa I. Araba vo všetkých častiach nami sledovaných provincií. Kým zo severnej oblasti Norika chýbajú razby ďalších panovníkov a príslušníkov ich rodín, v Hornej a Dolnej Panónii sa nachádzali v nálezoch v o niečo nižšej miere aj razby nasledujúcich cisárov, až po emisie vydané za spoluvlády Valeriana I. a Galliena (obr. 14). Najčastejšie zastúpené boli v Panónii razby zobrazujúce Gordiana III., Philippa I. Araba, Philippa II., Traiana Decia a jeho manželku Herenniu Etruscillu, Hostiliana,

³²⁸ Pfisterer 2007a, 611.

³²⁹ Martin 1992, 9.

³³⁰ Martin 1992, 13.

³³¹ Multipla je minca v násobkoch hmotnosti pôvodných nominálov. Pre viac informácií pozri: Martin 1992, 15–16; Göbl 1978, 77.

³³² Pfisterer 2007a, 615.

³³³ Pfisterer 2007a, 615; Martin 1992, 13.

Treboniana Galla, jeho syna Volusiana a Aemiliana. Tretia fáza III. periódy (fáza „c“) odzrkadľuje zánik produkcie mincovne Viminacium a mincovne v Dácii a tiež prerušenie prílevu balkánskych a blízkovýchodných produkcií mincovní na stredný Dunaj z dôvodu vojenských konfrontácií na Balkáne a Blízkom východe.

V radoch provinciálnych razieb sa objavujú špecifické či až atypické prvky. Najpočetnejšiu skupinu tvoria odlievané falzá, resp. limitné falzá, pochádzajúce zo sídliskového prostredia. Najviac takýchto mincí pochádza z rímskeho mesta Carnuntum (Bad Deutsch-Altenburg a Petronell-Carnuntum). Falzá sú zastúpené odliatkami z predlôh pochádzajúcich prevažne z mincovní Nicaea v Bithýnii a Viminacia v Hornej Moesii. Medzi falzá razieb mincovne Nicaea patrí bronzová minca Antonina III. Caracallu a zrejme tiež druhé takéto odlievané falzum, ktoré avšak nebolo s istotou identifikované³³⁴ a tri odliatky bronzových mincí Gordiana III.³³⁵ Tiež Ennsu, bývalého rímskeho mesta Lauriacum, pochádza takéto limitné falzum zhotovené podľa predlohy bronzovej mince z rokov 238–244 po Kr. emitovanej v mincovni Nicaea.³³⁶ Falzá, ktorým za predlohy poslúžili razby mincovne vo Viminaciu, pochádzajú z Carnunta a bývalého rímskeho mesta Brigetio (Komárom-Szőny). Odlievané falzá troch sesterciov Gordiana III., stredného bronzu Philippa I. Araba a sestercius Volusiana³³⁷ predstavujú už výrazne neskoršiu produkciu v období, kedy bola zásoba bronzových drobných nominálov v prostredí stredodunajských provincií dostačujúca. Nešlo v tomto prípade teda pravdepodobne o limitné falzá, ktoré sú typické pre obdobie nedostatku bronzových nominálov v období vlády Severovcov po obdobie vlády Gordiana III., teda v rokoch 193-244, ale o zámerné falšovanie s cieľom obohatiť sa. Najviac limitných fálz pochádza zo severovského obdobia. Najčastejšími predlohami boli bronzové mince Septimia Severa a Antonina III. Caracallu, ktoré sa objavili na lokalite Enzersdorf an der Fischa,³³⁸ Carnuntum,³³⁹ či v Brigetiu.³⁴⁰ Medzi nimi sa vyskytli predlohy pochádzajúce z mincovní Laodicea v Sýrii, či Neocaesarei v Ponte. Najstaršie predlohy reprezentujú limitné falzá provinciálnych mincí z nálezov v Carnunte a Salzburgu. V jednom prípade sa jedná o as z galskej mincovne Nemausus s vyobrazením Augusta

³³⁴ Hahn 1976, 172.

³³⁵ Pfisterer a kol. 2007, 772, 776; Hahn 1976, 172.

³³⁶ Fabiankowitsch 2013, 172.

³³⁷ Hahn 1976, 167, 169; Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 360.

³³⁸ Dembski – Schulz 1986, 354.

³³⁹ Hahn 1976, 171, 174, 175.

³⁴⁰ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 346.

a Agrippy, ktoré boli razené tesne pred zmenou letopočtu,³⁴¹ v druhom prípade o as cisára Augusta razeného v tom istom období v niektorej z mincovní v Malej Ázii. Ich súvis s 3. storočím je ale málo pravdepodobný a je možné ich priradiť k peňažnému obehu druhej fázy I. periódy, prípadne do II. periódy. Za Claudia I. totiž došlo v Galii a Británii k produkcii iregulárnych mincí z farebného kovu, ktorých prienik do peňažného obehu pozorujeme aj v ostatných oblastiach rímskych provincií, teda aj na strednom Dunaji.³⁴² Limitné falzum provinciálneho asu cisára Augusta z Carnunta obsahovalo dokonca kontramarku. Kontramarkovanie mincí sa pripisuje podľa niektorých bádateľov predlžovaniu platností opotrebovaných mincí tak, že takéto mince boli po stiahnutí z obehu opatrené kontramarkou a následne vrátené do peňažného obehu.³⁴³ Ďalšími príkladmi sú bronzová razba Antonina Pia z mincovne Laodicea zo sídliska v Neckenmarkte,³⁴⁴ dva provinciálne bronzы Septimia Severa pre Getu a Septimia Severa so synom Getom z mincovní Corinthus (Korint) a Nicaea (Iznik),³⁴⁵ či bronzová presnejšie neurčiteľná razba mincovne Nicaea z rokov 200-240 po Kr. z Carnunta.³⁴⁶ Tu sa vyskytli dokonca tiež dve atypické mince, ktoré v numizmatike patria medzi kuriozity. Pozornosť vzbudzuje dupondius Philippa I. Araba na mincovom kotúčiku antoniniánu, ktorý otvára týmto otázku, kedy Viminacium začalo vlastne s produkciou razieb z drahých kovov.³⁴⁷ Druhou kurióznou mincou je limitné falzum, ktoré vzniklo spojením dupondia Antonina III. Caracallu s reverzom dupondia Gordiana III. pochádzajúceho z Viminacia.³⁴⁸ Vznikla tak hybridná razba s portrétom cisára, ktorý vládol ešte pred založením mincovne, ktorú nemožno považovať za mincu zhotovenú podľa provinciálnej predlohy.

Provinciálne mince tvorili dôležitú súčasť peňažného obehu v stredodunajskej oblasti. Výrazne spestrili spektrum peňazí využívaných v provinciách a začali zrejme postupne pretvárať finančné pomery medzi štátnymi bronzovými razbami, zaužívanými od obdobia vlády cisára Augusta. Provinciálne bronzы z 1. a 2. storočia boli do veľkej miery kompatibilné s oficiálnou štátnou menovou sústavou. To sa ale nedá povedať napríklad o razbách z mincovne Nicaea z rokov 222–244 po Kr., ktoré materiálom, hmotnosťou a rozmerom pripomínajú skôr bronzové inflačné antoniniány razené po

³⁴¹ Pintz 2014-katalóg, 216; Pfisterer a kol. 2007, 310.

³⁴² Stoklas 2017, 20.

³⁴³ Stoklas 2017a, 9.

³⁴⁴ Dick 1984, 538.

³⁴⁵ Hahn 1976, 171.

³⁴⁶ Pfisterer a kol. 2007, 1062.

³⁴⁷ Pfisterer 2007a, 616, tiež Pfisterer a kol. 2007, 778.

³⁴⁸ Pfisterer a kol. 2007, 778.

roku 260. Vystáva na tomto mieste teda otázka, či by tieto malé provinciálne bronzy nemohli odrážať potrebu drobnejších nominálov, ktorých razba bola ukončená v období vlády antoninovskej dynastie. Pokiaľ by tomu tak bolo, a túto hypotézu by mohlo potvrdzovať tiež polenie bronzových mincí, odzrkadľovalo by sa v nich zlepšenie hospodárskej situácie ríše práve v tomto časovom úseku.

Špeciálnu kategóriu mincí z rímskych provincií tvoria razby mincovne v egyptskej Alexandrii. Ide o cudzorodé mince vychádzajúce z menového systému ptolemaiovského Egypta, ktorý bol odstupňovaný celou škálou malých nominálov z farebného kovu.³⁴⁹ Účel tohto menového systému, ktorý zostal funkčný na území Egypta až do peňažnej reformy Diocletiana, bol čisto lokálny. Preto je ich výskyt v nálezoch zo stredodunajskej oblasti pozoruhodný. V nálezoch sú zastúpené ako drobné bronzové mince, tak aj štvordrachmy. Ich náhľadová analýza poukazuje na to, že sa koncentrujú do hraničných oblastí stredodunajských provincií. V Noriku sa vyskytli ako ojedinelé nálezy v oblasti rímskeho mesta Ovilavis (Wels), v Hornej Panónii ich nachádzame vo väčšom počte na území *municipia* Vindobona (Viedeň) a v hlavnom meste *coloniae* Septimia Aurelia Antoniniana Carnuntum. V nami sledovanej oblasti Dolnej Panónie rovnako pozorujeme výskyt týchto razieb v limitnej oblasti, a to vo významných sídelných oblastiach Brigetiu (Komárom – Szőny) a Tokode. Pri celkovom pohľade na rozmiestnenie nálezov alexandrijských mincí je vidieť, že sa koncentrujú v pohraničnej oblasti limitu. Sem sa koncentrovali tiež obchodné aktivity Rímskej ríše, predovšetkým do Welsu, ako nového hlavného mesta Norika, Carnunta a Brigetia,³⁵⁰ kde bol realizovaný, okrem obchodných centier v rámci germánskych sídlisk, zahraničný obchodný styk. Mince z produkcie mincovne egyptskej Alexandrie tak môžu byť ukazovateľom na ich medzinárodný obchodný význam predovšetkým po roku 260 po Kr. V tom čase bol provinciálny menový systém Egypta jediným obehom lokálnych mincí popri mononominálovom antoniniánovom štátnom obehu.³⁵¹ Hĺbkovejšia analýza neprinesla v tejto oblasti príliš uspokojivé výsledky. Z grafov, v ktorých sme porovnávali zastúpenie razieb v jednotlivých stupňoch periód, sa odzrkadlil iba ich zvýšený výskyt v rámci II. periódy v sledovanej časti Norika a Hornej Panónie a postupný nárast mladších razieb radených obdobím ich vzniku do IIIc a III d periódy (obr. 17). Z druhého grafu je vidieť, že smerom ku koncu 3. storočia ich zastúpenie v

³⁴⁹ Pfisterer 2007a, 622.

³⁵⁰ Švaňa 2012, 20–21; Humer 2007, 20; Gömöri 2003, 246; Vondrovec 2003, 14.

³⁵¹ Pfisterer 2007a, 622.

oblasti limitu rastie, a to ako v norickej, tak aj v panónskej (obr. 18). Tiež nálezy z Carnunta potvrdzujú, že najviac týchto mincí prislúcha práve produkcii mincovne za vlády Diocletiana (284-305 po Kr.), teda z obdobia, kedy bol jeho peňažnou reformou zrušený lokálny menový systém v Egypte a razba drachmových nominálov bola tak definitívne ukončená.³⁵²

6.3 MINCE GALSKEHO CISÁRSTVA

Za vlády Valeriana I. a Galliena bola štátna mincovňa vo Viminaciu, produkujúca mince z drahých kovov, presťahovaná do mesta *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* v Porýní (dnešného Kolína n. Rýnom).³⁵³ Stalo sa tak medzi rokmi 257/258 po Kr., kedy spolu s kolínskou mincovňou vzniká súbežne nová mincovňa *Mediolanum* (dnešné Miláno).³⁵⁴ Premiestnenie mincovní zrejme súviselo s prenesením zásob a samotnej produkcie mincí z drahého kovu do lepšie zabezpečených oblastí Rímskej ríše. 9. decembra 259 po Kr. dochádza v oblasti dolného Rýna k prehláseniu Marca Cassiana Latinia Postuma, ktorý viedol úspešnú obranu rýnskych hraníc proti Germánom, dolnogeránskymi vojenskými jednotkami za rímskeho cisára. Postumus so svojim vojskom obliehal Kolín, v ktorom sa v tom čase nachádzal Gallienov syn P. L. C. Saloninus Valerianus, ktorého posádka mesta nakoniec obliehateľovi vydala a bol začiatkom septembra 260 po Kr. popravený.³⁵⁵ Postumus sa ale nerozhodol na rozdiel od ostatných uzurpátorov uchvátiť moc porazením regulárneho cisára a pochodovať na Rím, ale zotrval v Gálii a v Porýní, aby chránil provincie pred inváziami Germánov. Postuma prijali za cisára provincie v Porýní, Gálii, tiež Récia (Raetia) a nakoniec aj Británia a Hispánia.³⁵⁶ Tým vznikol nový štátny útvar, rozprestierajúci sa na území bývalých západných rímskych provincií. V polovici roka 260 po Kr. zahájil Postumus produkciu svojich mincí v kolínskej mincovni, ktorá emitovala všetky nominály z drahých kovov, až na denáre,³⁵⁷ a tiež *binia*, *multipli* a bronzové sestercie.³⁵⁸ Krátkodobo, v roku 268 po Kr. sa mince s Postumovým portrétom razili tiež v Miláne po tom, ako sa Gallienov vojenský veliteľ Aureolus pridal na stranu Galského cisárstva.

³⁵² Pfisterer 2007a, 622.

³⁵³ Goltz – Hartmann 2008, 242–243.

³⁵⁴ Göbl 2000, 63.

³⁵⁵ Luther 2008, 328; Göbl 2000, 63.

³⁵⁶ Goltz – Hartmann 2008, 262.

³⁵⁷ Kampmann ale uvádza, že tiež denáre, ako aj nižšie nominálne hodnoty ako dupondie a asy patrili k regulárnym emisiám Postuma: Kampmann 2011, 332.

³⁵⁸ Elmer 1974, 5, 6.

Ešte toho istého roku, po obliehaní a konečnom vydaní mesta novému cisárovi Claudiovi II. Gothicovi,³⁵⁹ nebola viac milánska mincovňa súčasťou Galského cisárstva.

Razby cisára Postuma sú prvými galskými cisárskymi mincami, ktorých prítomnosť je zaznamenaná v bežnom provinciálnom peňažnom obeh. Od produkcie regulárnych štátnych mincovní sa jeho razby odlišujú vyšším obsahom striebra v prvých rokoch jeho vlády. Antoniniány razené v rokoch 260-261 po Kr. si zachovávali 20%-tný podiel. Ešte v rokoch 261-265 po Kr. bolo striebro v antoniniánoch obsiahnuté v podiele 10% až 15% a až v poslednom roku Postumovej vlády poklesol podiel striebra v týchto minciach na 7% až 4%.³⁶⁰ V nálezoch zo stredodunajských provincií sa najpočetnejšie vyskytujú antoniniány, pričom bronzové razby tvoria veľmi ojedinelý, zanedbateľný podiel. Postumov dupondius, ktorý môže byť zároveň aj dobovým falzom, pochádza z oblasti Brigetia (Komárom-Szőny, jár. Komárom) v Dolnej Panónii³⁶¹ a dva sestercie cisára Postuma z neznámej hornopanónskej lokality z okresu Győr (jár. Győr), ktoré sú dnes uložené v zbierkach miestneho múzea v Győri.³⁶² Už Elmer poukázal vo svojom komentovanom katalógu mincí Galského cisárstva, ktorého základom bola zbierka galo-cisárskych mincí uložených v numizmatickom kabinete vo Viedni,³⁶³ že denáre, dupondie a asy cisára Postuma pochádzajú z iregulárnych, a nie štátnych galských mincovní.³⁶⁴ Rovnaká informácia, avšak s pripustením aj takýchto oficiálnych razieb, sa spomína tiež v katalógu U. Kampmann ktorá v ňom zároveň uvádza aj niekoľko príkladov dvojsesterciových razieb.³⁶⁵ S produkciou emisií dvojsesterciových razieb sa začalo na konci roku 260 po Kr.³⁶⁶ Veľmi vzácnymi sú razby vzdorocisárov Laeliana a Maria, ktorých krátkodobá vláda je vsadená do obdobia zosadenia cisára Postuma a prehlásenie nového nasledovníka na tróne Galského cisárstva, M. Piavonia Victorina. Za ich vlády počas roku 269 vyprodukovali mincovne v Trieri a Kolíne n. Rýnom menší objem mincí, ktoré sa ojedinele vyskytujú tiež v nálezoch mimo Francúzska a západného Nemecka. Ojedinelé nálezy Mariovyh mincí sa vyskytli aj na strednom Dunaji, v jeho limitnej oblasti v rámci bývalého dolnopanónskeho *vicusu* Solva (Esztergom, jár. Esztergom)³⁶⁷ a na neznámej hornopanónskej lokalite v okrese Győr

³⁵⁹ Goltz – Hartmann 2008, 288–289.

³⁶⁰ Elmer 1974, 4.

³⁶¹ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 408.

³⁶² Bakos – Lányi 1993, 198.

³⁶³ Münzkabinett des Kunsthistorisches Museum, Wien.

³⁶⁴ Elmer 1974, 5.

³⁶⁵ Kampmann 2011, 332.

³⁶⁶ Luther 2008, 333.

³⁶⁷ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 133.

(jár. Győr).³⁶⁸ V období Victorinovej vlády pokračovala razba mincí v mincovniach v Trieri a Kolíne n. Rýnom, ktoré emitovali okrem antoniniánov aj zlaté mince. Ich razba pokračovala v týchto mincovniach až do zániku Galského cisárstva v roku 274 po Kr.³⁶⁹ Prienik Victorinových a Tetricových razieb do stredodunajských provincií je viditeľný na objemnom zastúpení galských antoniniánov v nálezoch z norických a panónskych lokalít. Odráža sa v nich hospodárska kríza cisárstva, ktorá spôsobila redukcii antoniniánu nie len v obsahu striebra, ktoré sa približovalo v tomto období k nule, ale tiež hmotnostne na približne 3 g.³⁷⁰ Príznačné pre prvú polovicu 70-tych rokov 3. storočia po Kr. sú dobové falzá a prerazby. Medzi falzami sú najpočetnejšie zastúpené na strednom Dunaji barbarizované imitácie oficiálnych razieb. Produkcia barbarizovaných mincí je spravidla vnímaná v prvom rade ako reakcia na prerušenie zásobovania peniazmi po uzavretí mincovne, zásobujúcej konkrétnu oblasť.³⁷¹ Keď cisár Aurelianus anektoval Galské cisárstvo a zrušil tento štátny útvar, uzavrel tiež mincovne v Trieri a Kolíne n. Rýnom. To spôsobilo, že bolo úplne prerušené oficiálne zásobovanie severnej Gálie, rímskej Germánie a Británie.³⁷² Preto sa predpokladá, že mnohé barbarizované antoniniány imitujúce razby galských cisárov, pochádzajú vlastne až z obdobia po roku 274 po Kr., alebo boli produkované dokonca až o niekoľko desaťročí neskôr po zániku Galského cisárstva.³⁷³

6.4 IREGULÁRNE RAZBY, ICH VÝZNAM A PRIENIK DO PEŇAŽNÉHO OBEHU

Za falšovaním peňazí a ich imitovaním býva často subjektívny dôvod – nájsť spôsob ako sa obohatiť. Takto sa o falzifikátoch zmieňujú aj súčasné definície. Niektoré z týchto falzifikátov a napodobnenín mincí zohrávali trochu odlišné úlohy a bývali často reakciou na politické, či ekonomicko-hospodárske udalosti. Predovšetkým zhoršujúca sa hospodárska a ekonomická situácia Rímskej ríše od konca markomanských vojen sa odrazila v provinciálnom peňažnom obeh. Výskyt dobových fálz a imitácií oficiálnych razieb zaznamenávame aj v skladbe nálezov mincí z územia barbarika. Z jeho prostredia pochádzajú v najväčšom množstve subaerátne razby denárových mincí a antoniniánov,

³⁶⁸ Bakos – Lányi 1993, 198.

³⁶⁹ Luther 2008, 338; Elmer 1974, 62–63.

³⁷⁰ Elmer 1974, 4, 75.

³⁷¹ Wigg-Wolf 2004, 65.

³⁷² Wigg-Wolf 2004, 66.

³⁷³ Wigg-Wolf 2004, 67.

ktoré tvorili bežnú súčasť vtedajšieho peňažného obehu v stredodunajských provinciách. S falšovaním a imitovaním mincí sa stretávame priebežne vo všetkých jej periódach. V rámci niektorých týchto periód bola aktivita ich falšovania a imitovania podstatne zvýšená.

6.4.1 Redukovanie, imitovanie a falšovanie drahých kovov

Najpočetnejšími dobovými falzifikátmi v nálezových súboroch rímskych mincí sú subaerátne mince, ktoré patria k najčastejšiemu druhu fálz od helenistického obdobia. Subaerátna minca je odvodená od latinského *sub-aeratus*, tzn. *pod obitím kovom*, ale tiež *medený*.³⁷⁴ Sú známe ako z gréckeho, tak tiež z macedónskeho, laténskeho a predovšetkým rímskeho prostredia. Týmto termínom sa označujú mince, ktorých medené, resp. bronzové jadro, bolo plátované fóliou z drahého kovu. Fólia, ktorá bola zliatinou striebra a medi, sa položila na povrch mince, prostredníctvom taviacej prísady bola skvapalnená pri teplote, ktorá ležala pod bodom tavenia číreho striebra a rovnomerne pokryla kotúčik pôsobením povrchového pnutia. Následne sa oba drahým kovom potiahnuté povrchy mince za tepla spojili a pretŕčajúce časti fólie z drahého kovu boli svedomito orezané a opracované.³⁷⁵ V rímskom peňažnom obehu majú subaeráty najväčšie zastúpenie spomedzi ostatných dobových fálz. Ich prienik zaznamenávame tiež v oblasti barbarika, kam sa dostávali v rámci bežných peňažných transakcií pri kontakte s provinciami, či rímskymi obchodníkmi. Vzhľadom k tomu, že v peňažnom obehu rímskych provincií mali falzá mincí z drahých kovov asi štvrtinový podiel, nemožno vidieť za ich rozšírením za rímske hranice nijaký zámer.³⁷⁶ Platí to predovšetkým pre subaerátne denáre objavené v barbariskom prostredí. Tieto je potrebné považovať za mince, ktoré v období ich prieniku neboli ako falzá rozpoznané, a na základe opotrebovania mohol jej germánsky vlastník zistiť, že sa jedná o falzifikát.

Až na výnimky predstavuje táto skupina falzá strieborných razieb, pričom zlaté mince boli falšované iba zriedkavo. Dôvodom, prečo sa so zlatými subaerátnymi razbami stretávame tak zriedkavo bolo ich minimálne uplatnenie v bežnom peňažnom styku. Veľmi ojedinelé falzá zlatých mincí boli identifikované napríklad v nálezoch pochádzajúcich z oblasti rímskeho mesta Carnuntum (Petronell-Carnuntum, Bez. Bruck

³⁷⁴ Spojenie slov sub, tj pod a slova aeratus, tj. okovovaný, obitý kovom; Špaňár 1969, 617, heslo: sub; Špaňár 1969, 32, heslo: aeratus.

³⁷⁵ Pfisterer 2007a, 638; Peter 1990, 29.

³⁷⁶ Stoklas 2017b, 19.

an d. Leitha), ktoré reprezentujú dva druhy falzifikátov. Jeden druh predstavuje povrchovo pozlátený denár cisára Vespasiana, konsekračná denárová razba Faustiny I. a denár Septimia Severa, ktoré mali navonok pôsobiť ako pravé aurei. Jedno z povrchovo pozlátených fálz aureu, ktorý mal medené jadro, patrilo cisárovi Traianovi.³⁷⁷ V jednom prípade bolo zastúpené tiež dobové falzum dvojaureu (*binio*) cisára Proba, ktorého predlohou bol zrejme rozmerovo zodpovedajúci antoniniánus.³⁷⁸ Typické subaerátne aurei boli zastúpené iba v jednom prípade pri razbe cisára Traiana. Toto falzum malo medené jadro a bolo plátované zlatom.³⁷⁹ Dobové falzá zlatých mincí sa rovnako ojedinele ako v provinciách objavujú aj na území barbarika. Nález subaerátnej zlatej mince z 3. storočia po Kr. pochádza napríklad z oblasti okresného mesta Semily, z polohy Zákoutí,³⁸⁰ teda zo severnej oblasti okruhu 1. Analógiu k pozláteným denárom z Carnunta predstavuje dobové falzum, resp. „subaerát“ dvojaureu (*binio*) z Konice, okr. Prostějov objaveného v polohe Bilárna.³⁸¹ Falzum bolo zhotovené z kvalitného striebra a boli v ňom namerané aj stopy ortuti. Ortuť slúžila pri povrchovom pozlacovaní ako látka na vyzrážanie zlata zo zmesi zlatého amalgámu na povrchu a je dokladom toho, že pozlacovanie prebehlo za tepla. Minca bola z jednej tretiny zámerne ulomená, čím mohol byť odhalený zámer obohatiť sa na tomto dobovom falze. Z rakúskeho a slovenského územia naddunajského barbarika takéto falzá zlatých mincí z 1. až 3. storočia po Kr. doposiaľ nie sú známe.

Prienik subaerátov strieborných nominálov do barbarského prostredia nepredstavuje nič mimoriadne. Vzhľadom na to, že v peňažnom obehú rímskych provincií činia tieto falzá mincí z drahých kovov asi štvrtinový podiel,³⁸² musel ich prienik do prostredia germánskych sídlisk súvisieť s prílevom mincí v rámci bežnej peňažnej výmeny a nemožno uvažovať o cielenom zámere. Nálezy takýchto mincí objavených na území germánskeho obyvateľstva môžeme považovať za nerozpoznané falzá. Na niektorých nálezoch je vidieť, že Germáni rozpoznali falošné prevedenie mincí z drahých kovov až v neskoršom období tým, že sa mince opotrebovali a odkrylo sa ich jadro z málo ušľachtilého kovu. V rímskych provinciách predstavuje výskyt subaerátnych razieb odlišnú problematiku. Stretávame sa tu s nimi prakticky nepretržite v priebehu celej doby rímskej. Výraznejší nárast ich výskytu pozorujeme v období

³⁷⁷ Pfisterer 2007, 640; Pfisterer a kol. 2007, 804, 845, 1076; Hahn 1976, 71.

³⁷⁸ Hahn 1976, 117.

³⁷⁹ Pfisterer 2007, 640.

³⁸⁰ Militký 2013, 230.

³⁸¹ Stoklas – Dostál – Vích, v tlači.

³⁸² Vondrovec 2007, 143.

vlády antoninovskej dynastie, ktorý intenzívne v období vlády Septimia Severa (193-211) a Antonina III., Caracallu (211-217). Obdobný nárast je pozorovateľný aj pri subaerátnych antoniniánoch, ktorých výskyt je zastúpený razbami Gordiana III. (238-244) a tiež ďalších vojenských cisárov. Odhalené dobové falzá mincí ale nemusia odzrkadľovať skutočný stav výskytu subaerátov v rímskom peňažnom obehu. Počíta sa s tým, že veľa falošných denárov a antoniniánov bolo rozpoznaných ešte v čase ich obehu.³⁸³

Dlho sa myslelo, že subaerátne mince boli zhotovované samotným rímskym štátom a ich prevedenie bolo prejavom opatrení v čase krízy, kedy sa šetrilo drahým kovom. Druhým predpokladom bolo, že oficiálne štátne razidlo bolo ukoristené falšovateľskou dielňou z regulárnej štátnej mincovne a využité na peňazokazeckú činnosť.³⁸⁴ V skutočnosti ide ale naozaj o falšovanie, na čo poukazuje samotné vynaliezavé prevedenie týchto falzifikátov. Tvorilo ich medené, či bronzové jadro, ktoré bolo potiahnuté striebornou fóliou. alebo bol povrch medeného kotúčika postriebrený za použitia strieborného amalgámu, či dokonca pocínovaný. Obsah striebra sa v denárových minciach znížil až na 57%.³⁸⁵ Ojedinele sa vyskytujú tiež subaeráty so železným, alebo dokonca oloveným jadrom, či mince razené priamo do kotúčikov odliatych zo striebisto pôsobiacej zliatiny.³⁸⁶ Povrchová úprava bola podľa doterajších poznatkov prevedená dvoma veľmi podobnými spôsobmi. Jadro mince bolo obalené tenkou fóliou z drahého kovu a tá bola spojená s jadrom zahriatím. Druhý podobný spôsob dokladajú nálezy z peňazokazeckej dielne v Augste, kde boli subaeráty zhotovované tak, že na kotúčik bol uložený kus striebornej zliatiny s podielom medi a taviacej prísady. Po zahriatí pri teplote, ktorá ležala pod bodom tavenia číreho striebra sa táto zliatina skvapalnila a rovnomerne obsiahla kotúčik na základe povrchového pnutia.³⁸⁷

V antike existovali tiež iné technológie pre povrchovú úpravu, ako napríklad metóda za použitia amalgámu, alebo priamej razby do kotúčika pozostávajúceho zo zliatiny medi s výrazným podielom striebra. V prípade druhého uvedeného príkladu sa striebřistý zjav dosiahol tak, že sa striebro za použitia kyseliny koncentrovalo na

³⁸³ Pfisterer 2007, 639.

³⁸⁴ Pfisterer 2007, 640.

³⁸⁵ Peter 1990, 70.

³⁸⁶ Pfisterer 2007a, 638.

³⁸⁷ Pfisterer 2007a, 640; Peter 1990, 28–29.

povrchu. Táto metóda bola rozšírenejšia ale až v období 3. až 4. storočia.³⁸⁸ Vyskytuje sa veľmi ojedinele aj úprava povrchu medeného jadra nanesením cínu, po ktorom minca zodpovedala svojim zjavom predovšetkým oficiálnym razbám emitovaným medzi rokmi 194/195 a 211 po Kr., tj. minciam zhotovovaným po výraznej redukcii striebra.³⁸⁹ Jedno falzum denára Septimia Severa potiahnuté cínom je zastúpené v nálezoch z hradu Devín. Tieto druhy fálz radíme do všeobecnej kategórie *dobových fálz*.

Jednotlivé okruhy v rámci sledovaného územia barbarika vykazujú v prípade výskytu dobových fálz isté špecifiká. V oblasti okruhu 1 sú subaerátne mince zastúpené výrazne v depotoch, na rozdiel od ostatných okruhov. Subaerátny denár cisára Nervu (96-98) sa vyskytol napríklad v jednom z depotov z Českej Skalice, okr. Náchod, ktorý bol datovaný do 2. tretiny 3. storočia po Kr.,³⁹⁰ subaerátny denár Iulie Soaemias sa nachádzal tiež spolu s bronzovým postriebreným antoniniánom v depote z Hořovic, okr. Beroun, ktorý sa datuje do sklonku 4. storočia po Kr.³⁹¹ Domitianov subaerátny denár sa našiel spolu s dobovým falzom denára Septimia Severa v depote zo Starého Kolína, okr. Kolín, datovaného na prelom 3./4., či až začiatku 4. storočia po Kr.³⁹² a v rámci okruhu 2 bol zastúpený subaerátny denár cisára Augusta s minciarskou značkou v otáznom depote datovanom do 4. storočia po Kr. z obce Strážný, okr. Prachatice.³⁹³ V rámci okruhu 3, na území Moravy, sa vyskytli subaerátne mince aj v hroboch. Zo šiestich hrobov, ktoré mali vo výbave tiež rímsku mincu z 2.–3. storočia po Kr., sa v jednom prípade našiel subaerátny denár cisára Traiana v inhumačnom hrobe na pohrebisku v Mikulove, okr. Břeclav, na polohe Na Rybníkách.³⁹⁴ Nález iného subaerátneho denára, pravdepodobne razby cisára Hadriana, sa spája tiež s neistým, zrejme narušeným žiarovým hrobom v Hroznovej Lhotě, okr. Hodonín.³⁹⁵ Vkladanie subaerátnych denárov, ako aj iných dobových fálz do hrobov je fenomén predovšetkým provinciálnych pohrebísk. Príklady nájdeme napríklad na lokalite Zagersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung, kde bola do inhumačného hrobu vložená subaerátna razba Iulie Mamaei,³⁹⁶ subaerátny denár sa vyskytol aj na pohrebisku Wien – Alsergrund, Bez. Wien IX., kde sa v jednom hrobe nachádzal falošný denár Alexandra Severa a v druhom

³⁸⁸ Peter 1990, 26.

³⁸⁹ Stoklas 2017b, 23.

³⁹⁰ Militký 2013, 220–221.

³⁹¹ Militký 2013, 210–211.

³⁹² Militký 2013, 157–164.

³⁹³ Militký 2013, 263–264.

³⁹⁴ Pochitonov 1955, 220.

³⁹⁵ Zeman 2017, 231–232.

³⁹⁶ Dick 1984, 159.

hrobe falošný denár Iulie Mamaei,³⁹⁷ z hrobu č. 24 z pohrebiska v Müllendorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung, pochádza subaerátny denár cisára Traiana³⁹⁸ a z dolnopanónskeho pohrebiska v Brigetiu, dnešnom Komárom-Szöny, jár. Komárom bol v hrobe G, na pohrebisku V, objavený subaerátny denár Vespasiana.³⁹⁹ Pre územia ležiace južnejšie a v bezprostrednom susedstve s rímskymi provinciami sa dá sledovať na druhú stranu absencia subaerátnych razieb v hroboch a ich o veľa početnejší výskyt v rámci sídliskových nálezov. V tejto kategórii nálezov sú najpočetnejšie zastúpené tiež ďalšie druhy dobových fálz, ako bronzové denáre, bronzové postriebené mince denárových i antoniniánových razieb a mnohé iné. Vysoký výskyt rozličných dobových fálz je typický tiež pre väčšie a veľké provinciálne rímske mestá na strednom Dunaji. Za Gordiana III. (238-244 po Kr.) sa v podstate vytrácajú subaerátne denáre, čo naznačuje, že denáre Gordiana III., ktoré boli už i tak v tomto čase zriedkavé v peňažnom obeh, nahradili ako predlohy subaerátov antoniniánové mince. Antoniniánov, ktoré boli zhotovované typickým subaerátnym prevedením plátovania medeného, či bronzového jadra striebornou fóliou, bolo od 2. tretiny 3. storočia po Kr. už výrazne menej, než takto prevedených fálz denárov v predšlých obdobiach. Čoraz častejšie sa uplatňovali metódy povrchového postriebenia za využitia ostatných metód a falzá zhotovované podľa predlôh mladších ako po roku 260 po Kr. sú už naozaj ojedinelé. V období vlády Aureliana a tiež nasledujúcich panovníkov sa dokonca ukazuje, že metódy falšovania strieborných nominálov sa teraz začínajú uplatňovať pri zušľachtovaní bronzových antoniniánov emitovaných po Aurelianovej peňažnej reforme.⁴⁰⁰ Špeciálnu kategóriu zastupujú odlievané denáre a antoniniány, ktoré boli identifikované v nálezoch mincí z Carnunta (Petronell-Canruntum, Bez. Bruck an d. Leitha). Rozpoznateľné sú nízkou hmotnosťou a drobnými nedostatkami, ktoré sú najlepšie viditeľné pod mikroskopom. Ich povrch pôsobil v obehú stribristo-sivo a farebne sa od regulérnych mincí teda vôbec nelíšili.⁴⁰¹ Až v poslednej dobe začínajú byť takéto druhy dobových fálz rozpoznávané aj na území bývalého naddunajského a hornolabského okruhu barbarika. Ide zatiaľ o poväčšine čerstvo objavené nepublikované nálezy. Iba zo severnej časti Dolného Rakúska, ktorá bola v minulosti súčasťou barbarika, pochádza zopár takýchto identifikovaných nálezov označovaných ako dobové falzá z bielej zliatiny, či odlievané

³⁹⁷ Dick 1978, 113.

³⁹⁸ Dick 1984, 80.

³⁹⁹ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 199.

⁴⁰⁰ Vondrovec 2007, 147.

⁴⁰¹ Pfisterer 2007, 641–642.

dobové falzá. Príklady nájdeme na germánskom sídlisku v Bernhardstahl, Bez. Mistelbach,⁴⁰² Drösing, Bez. Gänserndorf⁴⁰³ a Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf.⁴⁰⁴ Vo všetkých troch prípadoch sa jedná o denárové razby Antoninovcov a Severovcov.

6.4.2 Dobové falzá a imitácie antoniniánov

Po tom, ako sa antoniniánus ujal vedúceho postavenia v rímskom nominálnom systéme, začali sa objavovať čoraz častejšie aj jeho rozličné prevedenia dobových fálz. Zastúpenie subaerátnych antoniniánov je ešte do druhej „b“ fázy III. periódy (IIIc) približne o polovicu vyššie v pomere k ostatným druhom dobových fálz. V jej tretej „c“ fáze už je pomer subaerátnych a iných fálz vyrovnaný a zároveň veľmi nízky, z dôvodu viditeľného nástupu inflácie vo finančnom systéme Rímskeho cisárstva (viď obr. 5). Pre porovnanie zastúpenia dobových fálz sú pre nižší počet nálezov a viac podrobnejšie určených mincí vhodnejšie grafy k nálezom z okruhov barbarika. Podstatné sú grafy vzťahujúce sa predovšetkým k druhej a tretej fáze III. periódy. v „b“ fáze dominujú spomedzi fálz bronzové antoniniány (viď detto). Tu ale musíme predpokladať, že mnohé z nich boli v čase ich obehu aj povrchovo postriebrené a ich povrchová úprava sa do dnešných dní v dôsledku dlhodobej cirkulácie, či nešetrného čistenia mincí ich nálezcami nezachovala. Samotný bronzový antoniniánus totiž v tomto období svoje opodstatnenie nemal. Na druhom mieste sú zastúpené subaerátne antoniniány a o približne polovicu menej je identifikované zastúpenie odlievaných dobových fálz zo striebřisto pôsobiacej zliatiny kovu. Tento druh dobových fálz sa postupne začína objavovať tiež v nálezoch z územia Českej a Slovenskej republiky. Striebristú farbu docielili falšovatelia vysokým podielom cínu v zliatine, čo viedlo k vysokej tvrdosti a krehkosti odlievaných denárov a antoniniánov. Preto ich je možno rozpoznať aj podľa olámania na ostré hrany mince. Niekedy sa ako prímies do zliatiny použil aj malý podiel striebra.⁴⁰⁵ Produkciu falošných antoniniánov dokladajú nálezy hlinených foriem napríklad z rímskeho Carnunta, ktoré boli vyrobené odtlačeníím regulárneho antoniniánu do hliny, čím vznikla forma, ktorá sa naplnila tekutým kovom.⁴⁰⁶ Počas „c“ fázy sa dobové falzá takmer úplne vytrácajú a zastupujú ich iba razby subaerátnych denárov, aj

⁴⁰² Adler – Nebehay 1990, 218.

⁴⁰³ Nebehay – Stuppner 1990, 221.

⁴⁰⁴ Adler – Nowak 1990, 228.

⁴⁰⁵ Pfisterer 2007, 642.

⁴⁰⁶ Pfisterer 2007, 642.

to iba veľmi ojedinele a barbarizované mince v rovnako nízkej miere. Práve táto druhá zmienená kategória nálezov je charakteristická pre inflačné obdobie 3. storočia po Kr.

Iregulárne razby imitujúce oficiálne produkty rímskych štátnych mincovní tvoria zvláštnu skupinu, ktorá sa vyskytla v nálezov pochádzajúcich z území bývalých rímskych stredodunajských provincií. Predstavujú cudzorodý prvok rovnako ako východné, či tiež západné provinciálne mince, ktorý bol pozvoľna importovaný do obehu v provinciách Norikum a Horná a Dolná Panónia. Pre tento typ mincí existuje viacero názvov, ktoré bádatelia v súčasnej dobe využívajú. Na Slovensku nebola doteraz táto problematika takmer vôbec riešená a preto tu vzniká otázka, aký názov by mali slovenskí bádatelia v tomto prípade využívať. Imitácie s prvkami barbarizácie predstavujú viacero druhov, ktoré by v budúcnosti bolo možné presnejšie zaradiť do určitých kategórií. V staršej československej literatúre sa objavuje termín „*barbarizované mince*“, ktorý bližšie nešpecifikuje zaradenie daného exempláru, takže bez bližšieho preskúmania sa môže jednať o ktorúkoľvek imitáciu oficiálnej razby. V Českej republike sa v menšej miere touto problematikou zaoberal J. Militký.⁴⁰⁷ Odlišuje tento druh mincí kategóriami iregulárne razby, čiže tie, ktoré vznikli priamo na rímskom území v niektorej z provincií, a barbarické napodobneniny, ktoré mohli vzniknúť na území barbarika, alebo v barbarmi obsadenej oblasti bývalých rímskych provincií. Rakúski bádatelia sa stavajú k pomenovaniu týchto razieb trochu opatrne. Staršie imitácie, predovšetkým mincí razených z farebných kovov, označujú termínom „*Beischlag*“, čiže razená napodobnenina regulárnych mincí.⁴⁰⁸ Pre razené imitácie inflačných antoninianov 3. storočia po Kr. bolo z angličtiny prevzaté pomenovanie « *radiatus* », pričom i tu sa K. Vondrovec zmieňuje o tom, že kritériá pre toto pomenovanie nie sú jasne definované a ostro ohraničené.⁴⁰⁹ Zaujímavá práca na túto tému pochádza tiež z pera D. C. Wigg-Wolfa, ktorý pracuje s názvami ako „*barbarizácia*“ či „*barbarizované antoniniány*“. Vzhľadom na to, že takéto mince sa v severozápadných provinciách a Británii objavujú v určitých časových a geografických ťažiskách, pomenováva výskyt takýchto razieb „*epidémiami barbarizácií*“.⁴¹⁰ Z horného Polabia a naddunajského barbarika pochádza už niekoľko exemplárov, ktoré boli definované ako barbarizované antoniniány. Absolútnu prevahu v tejto kategórii majú razby galského cisára Tetrica I. zhotovené z bronzu, s prvkami barbarizovania.

⁴⁰⁷ Militký 2013, 63–64.

⁴⁰⁸ Pfisterer 2007a, 642.

⁴⁰⁹ Vondrovec 2007, 150.

⁴¹⁰ Wigg-Wolf 2004, 56–57.

V jednom prípade nebola razba zrejme z dôvodu jej zlého zachovania prisúdená žiadnemu panovníkovi. Ide o nález redukovaného barbarizovaného antoniniánu (tj. *radiatu*) z Hroznové Lhoty, okr. Hodonín.⁴¹¹ Z celkového množstva nálezov prislúchal jeden jediný doteraz publikovaný exemplár barbarizovaného antoniniánu Claudiovi II. Gothicovi (268-270 po Kr.) zo Zemného – časti Gúg, okr. Nové Zámky.⁴¹² Dva nálezy redukovaného barbarizovaného antoniniánu Tetrica I. boli vylovené z rieky Labe pri Kolíne,⁴¹³ ktoré mohli byť súčasťou votívnej obety, alebo depotu mincí, ktorý odnieslo Labe pri jeho rozvodnení. Z územia Rakúska, ktoré v dobe rímskej tvorilo súčasť barbarika, pochádzajú nálezy barbarizovaných antoniniánov Tetrica I. v podobe, ktorá je analogicky bližšia nálezu zo slovenskej obce Zemné. Takéto mince sa našli na sídlisku v Drösingu, Bez. Gänserndorf⁴¹⁴ a z Viedne (Wien-Donaustadt, Bez. Wien XXII.; Wien-Floridsdorf, Bez. Wien XXI.).⁴¹⁵ Hlavnými typmi imitovaných barbarizovaných razieb boli podľa D. Wigg-Wolfa predlohy mincí Tetrica I., jeho syna Tetrica II., Claudia II. Gothica ako augusta, konsekračné antoniniány typu Divus Claudius II. Gothicus, či staršie razby Galliena, Postuma a Victorina. Ich vznik kladie Wigg-Wolf medzi roky 270 – 280 po Kr.⁴¹⁶

Nálezy tohto druhu majú štylizovaný obraz a opis. Podľa rakúskej literatúry sú imitácie antoninianov, resp. *radiati*, vždy klasifikované ako obzvlášť malé a podhodnotené mince, ktoré imitujú oficiálne razby.⁴¹⁷ Nie je to ale pravidlom, pretože nález zo Zemného, z časti Gúg obsahoval 2,7% striebra a 97,3% medi a mal hmotnosť 3,44 g, čo zodpovedá obsahu striebra a medi v regulárnych razbách.

6.4.3 Núdzové „falošovanie“ bronzových mincí

S vnútroštátnou hospodársko-ekonomickou krízou súvisí aj nástup odlievaných falzifikátov a razených železných mincí, ktoré radíme do kategórie limitných fálz. Pri používaní termínu limitné falzum (nem. „*Das Limesfalsum*“) sa prihliada v prvom rade na to, či má minca pôvod v blízkosti vojenského mesta na rímskom limite, alebo priamo v ňom.⁴¹⁸ Produkcia týchto mincí sa ale nepovažuje za falšovanie v pravom slova zmysle, pretože sa tu jedná o zhotovovanie núdzového platidla za účelom pokryť dopyt

⁴¹¹ Zeman 2017, 238.

⁴¹² Stoklas 2017b, 21.

⁴¹³ Militký 2013, 144–147.

⁴¹⁴ Nebehay – Stuppner 1990, 224.

⁴¹⁵ Dick 1978, 157, 155.

⁴¹⁶ Wigg-Wolf 2004, 66.

⁴¹⁷ Vondrovec 2007, 150.

⁴¹⁸ Pfisterer 2007a, 643.

po drobných peniazoch. Najstaršie takéto falzá bronzových mincí nastupujú už okolo polovice 1. storočia po Kr. Na prelome 2. a 3. storočia po Kr. sa v stredodunajských provinciách dá pozorovať výrazný nárast takýchto mincí, ktorých najčastejšími predlohami sú mince antoninovskej a severovskej dynastie. Ide poväčšine o odlievané mince z farebných kovov, ktoré nastupujú začiatkom vlády severovskej dynastie, kedy došlo k úbytku drobných mincí v obehu. Až za vlády Alexandra Severa dochádza opäť k nárastu výskytu sesterciov v obehu. Po zavedení novej mincovne vo Viminaciu, ktorá mala za úlohu raziť nové drobné peniaze z farebných kovov, končia predlohy pre zhotovovanie limitných fálz razbami z roku 234 po Kr.⁴¹⁹ Súbežne s odlievanými limitnými falzami sa objavuje sprievodný trend aj v prípade razených železných limitných fálz, tzv. *subferrati*, ktorých produkcia sa vytráca na konci prvej tretiny 3. storočia po Kr. Príčiny produkcie limitných fálz a ich význam v peňažnom obehu treba hľadať v období prudkého zhoršenia kvality denárových mincí, ktoré bolo poznačené prepadosť hodnoty striebra. Od toho závisel aj zreteľný pokles prílevu mincí z farebných kovov, čím sa prejavil ich nedostatok v peňažnom obehu provincií.⁴²⁰ Tento jav pozorujeme aj v prúde bronzových razieb do svébskeho prostredia. Je zaujímavé, že limitné falzá nenašli svoje uplatnenie v obehu mincí na území barbarika. Zrejme ich hmotnostné podhodnotenie markantné v porovnaní s oficiálnymi razbami neoslovilo germánskych obchodníkov a obyvateľstvo a tak uprednostňovali peňažnú výmenu v strieborných peniazoch. Poukazuje na to aj nárast celkového indexu strieborných mincí v rámci všetkých okruhov barbarika počas prvej fázy III.. Limitné falzá sú teda záležitosťou predovšetkým provinciálnou. Iba v zopár ojedinelých prípadoch sa tieto mince vyskytli na rakúskych lokalitách, predovšetkým pozdĺž trasy Jantárovej cesty.⁴²¹ Charakteristické sú výrazne zlou kvalitou a hmotnostným podhodnotením, boli odlievané do formy a často sa na nich dá nájsť zvyšok odlievacieho kanálka. Najčastejšie majú nezreteľný, nie veľmi ostrý obraz a nečitateľné opisy.⁴²² Na Morave, v slovenskom Pomoraví a v oblasti Podunajskej nížiny a prilahlých kotlinách dosiaľ nálezy tohto charakteru nevidujeme. Môže to byť spôsobené stavom bádania, ktorý by mohla zlepšiť revízia starších nálezov uložených v depozitoch múzeí a iných muzeálnych a archeologických inštitúcií.

⁴¹⁹ Vondrovec 2007, 143.

⁴²⁰ Vondrovec 2007, 145.

⁴²¹ Stoklas 2017b, 21; obr. 2.

⁴²² Pfisterer 2007, 643.

Druhú skupinu núdzových peňazí tvoria železné mince, tzv. *subferrati*, ktoré takto pomenoval G. Dembski. Ide o nálezy, ktoré bývajú často zle zachované kvôli vplyvajúcej korózii. Ich kotúčik bol zhotovený zo železa, do ktorého bol voľne rytým razidlom vyrazený averz a reverz. Predlohami pre razidlá sú často dokonca odlievané limitné falzá rozličných hybridných variácií.⁴²³ Najzaujímavejším nálezom takýchto mincí je depot z rímskej vidieckej usadlosti, *villy*, vo Wals-Siezenheim, Bez. Salzburg-Umgebung, ktorá je tiež známa pod názvom *villa Loig*. V roku 1983 tu boli na záhrade rímskej villy objavené v jame s priemerom 4 m spolu s kamennými pamiatkami limitné falzá a železné mince v počte 171 kusov, ktoré boli zjavne zámerne vyhodené.⁴²⁴ V jame sa nachádzal tiež konsekračný antoniniánus Aureliana pre Diva Claudia II. Gothica, tri follisy z rokov 337 až 348 po Kr. a šesť centenionalisov z rokov 351 až 378 po Kr.⁴²⁵ Predpokladá sa, že tieto falzá oficiálnych mincí sa nachádzali v jame datovanej do neskoroantického obdobia ale iba v sekundárnom uložení a ide vzhľadom na ich ďalšie početné nálezy v rámci areálu villy o lokálnu produkciu výrazne vzdialenú od limitnej oblasti.

Razba mincí z farebných kovov začala naberať na intenzite opäť až od roku 225 po Kr., kedy boli razené predovšetkým sestercie a asy.⁴²⁶ Zriadenie novej mincovne vo Viminaciu v roku 239 po Kr. postupne utlmilo produkciu limitných fálz a subferratov. V prípade subaerátnych denárov je pre ich zvýšený nárast typické práve obdobie vlády Severovcov, medzi ktorými sú zastúpené predovšetkým predlohy z konca 2. storočia po Kr. Príčinou bola zjavne vysoká hodnota kvalitného striebra, resp. mince z rokov pred 194/195 po Kr., kedy bolo Septimiom Severom radikálne zredukované množstvo striebra v denároch.⁴²⁷ Zvýšenú produkciu subaerátnych antoniniánov je vidieť v prípade razieb Antonina III., Caracallu a pokračuje v konštantnom pomere približne do polovice 3. storočia po Kr. V nasledujúcom období už prevažujú nad subaerátnymi mincami skôr povrchovo postriebrované bronzové antoniniány, či dokonca odlievané dobové falzá striebřitého vzhľadu. Po roku 260 po Kr, kedy inflácia najviac postihla Rímsku ríšu, už falšovanie antoniniánov nemalo praktický žiaden zmysel a prejavy takejto činnosti sa objavujú už veľmi zriedkavo.

⁴²³ Pfisterer 2007, 647.

⁴²⁴ Pintz 2014, 14, katalóg, 29–34.

⁴²⁵ Pintz 2014, 78.

⁴²⁶ Vondrovec 2007, 145.

⁴²⁷ Peter 1990, 65.

6.5 MINCE V NÁRAZNÍKOVEJ ZÓNE LIMITU NA PRÍKLADE KASTELU V IŽI

V predpolí stredodunajského limitu existovalo od konca 2., až prelomu 2./3. storočia po Kr. niekoľko rímskych stavebných objektov. Výnimočný objekt na území barbarika, v bezprostrednom predpolí limitu, predstavuje kastel v Iži. Murovanému kamennému kastelu predchádzala už drevozemná fáza datovaná do rokov 175–179 po Kr. V čase markomanských vojen slúžil, vtedy ešte drevo-zemný kastel ako predsunutá pevnosť, ktorá bola určená na kontrolu strategicky dôležitej oblasti na území Kvádov.⁴²⁸ Tábor z doby markomanských vojen mal pravdepodobne kosodĺžnikový pôdorys, mal dve hlboké hrotité priekopy a zemný val s drevenou hradbou. Vnútri boli kasárenské budovy z nepálených tehál usporiadané do ulicovej zástavby.⁴²⁹ V roku 179 po Kr. končí jeho existencia po požiari, ku ktorému došlo zrejme po nečakanom germánskom útoku.⁴³⁰ K obnove tábora došlo v relatívne krátkom čase. Rímsky stavebný materiál dokladá, že k výstavbe kamenného kastela došlo už za vlády Commoda na konci 2. storočia po Kr.⁴³¹ Peňažný obeh v kasteli a jeho predpolí počas doby trvania II. periódy predstavuje jedinečný náhľad do spektra obiehajúcich rímskych mincí v čase markomanských vojen a v období vlády cisára Commoda (180–192 po Kr.). Zároveň sa v tomto lokálnom obehu odráža skladba charakteristická pre provinciálny peňažný obeh 2. storočia po Kr. Analogické zastúpenie razieb siahajúcich od mincí Rímskej republiky z 2. storočia pr. Kr. po mince Marca Aurelia, či jeho nástupcu Commoda, nájdeme nie len na lokalite Mušov, poloha Hradisko, kde sa v čase markomanských vojen nachádzal rovnako drevo-zemný kastel súvisiaci v tomto prípade ale s inváziou rímskych vojsk na územie Markomanov,⁴³² ale aj v skladbe niektorých depotov z provinciálneho prostredia. Vhodnými príkladmi sú depoty zo Scheiblichkirchen-Themsberg-Gleißfeldu, ktorý obsahoval bližšie neurčiteľné razby z 2. až 1. storočia pr. Kr. a uzatvárala ho minca Lucia Vera,⁴³³ či depot z Viedne (Wien III. – Landsrasse), v ktorom bolo obsiahnutých 7 mincí z 3. až 1. storočia pr. Kr. a uzatvárala ho denár cisára Commoda.⁴³⁴ V prípade zberových nálezov nie je možné presne stanoviť, ktoré razby môžu byť spájané s obehom medzi rokmi 175–179 po Kr., teda s dobou existencie drevo-zemného tábora, a

⁴²⁸ Kuzmová – Rajtár 2010, 15.

⁴²⁹ Hrnčiarik 2015, 8.

⁴³⁰ Kuzmová – Rajtár 2010, 15.

⁴³¹ Hrnčiarik 2015, 8.

⁴³² Militký 2018, nepublikované; Jelínková 2007, 398; Šedo – Kolníková 2007, 175; Kubín – Militký 2006, 204; Droberjar 2000, 85;

Komoróczy a kol. 1997, 171; Pochitonov 1955, 221, 227, 228, 240, 241–242, 273; Sejbal ml. 1988, 6.

⁴³³ Dembski 1977 b, 21.

⁴³⁴ Dick 1978, 87–89; tiež Dembski 1977 b, 20.

ktoré s obdobím po markomanských vojnách, kedy stál v Iži už kamenný kastel. S obdobím existencie staršieho tábora je možné spojiť až 39 mincí, ktoré pochádzajú z katastrofického horizontu súvisiaceho s germánskym útokom, pričom 4 razby pochádzajú z rokov 178 a 179 po Kr.⁴³⁵ Z pohľadu indexovej analýzy s využitím numizmatickej periodizácie je možné spojiť v prípade mincí zozbieraných v priestore kastela mince zaradené do druhej fázy I. periódy a mince zaradené do II. periódy. Na výslednom indexe II. periódy, ktorá je zastúpená 315 exemplármi, je vidieť extrémny nárast indexu (0,499), čo zodpovedá lokálnemu peňažnému obehu po vzniku kastela, resp. drevo-zemného tábora, teda v čase markomanských vojen až v období vlády Commoda. Treba ale poznamenať, že podstatná časť z nich tvorila nepochybne súčasť mladšieho peňažného obehu prvej fázy III. periódy. Pre porovnanie je zaujímavé tiež predpolie kastela, z ktorého pochádza veľké množstvo zberových nálezov mincí. V nich majú mince I. periódy nevýrazné zastúpenie. Ide o tri denáre z obdobia Rímskej republiky a stredný bronz (dupondius, alebo as) Claudia I. V tomto prípade je možné taktiež mince I. periódy spájať s obehom 2., v prípade republikánskych denárov dokonca až 1. tretinou 3. storočia po Kr. Na razbách zaradených do II. periódy, zastúpených 93 exemplármi, je aj tu vidieť výrazný nárast indexu oproti predošlej perióde (0,268). Tak ako v prípade nálezov z oblasti kastela, tak aj nálezy z jeho predpolia odzrkadľujú prítomnosť rímskych vojsk v závere II. periódy.

Zaujímavým javom je úbytok objemu mincí v prvej „a“ fáze III. periódy v nálezoch zo samotného kastela. Vyskytol sa tu všeobecne platný jav pre mince severovského obdobia, a to markantná dominancia v zastúpení strieborných razieb. Tá je sledovateľná rovnako v priestore kastela, tak aj v jeho predpolí. Nižší počet strieborných mincí z priestoru kastela je pozoruhodný a vzhľadom na to, že o kasteli v severovskom období nevieme z písomných prameňov nič, nie je teda možné vysvetliť ani tento jav. Za povšimnutie stojí takmer identické množstvo mincí II. a III.a periódy z predpolia. Tento rozdiel odrážajú aj indexy „a“ fázy III. periódy pri porovnaní nálezov mincí z kastela a predpolia kastela (0,130 : 0,465).

Nové poznatky priniesol numizmatický výskum pri analýze rímskych mincí druhej „b“ fázy III. periódy. V rokoch 1981-1982 bola v juhozápadnej časti kastela odkrytá časť pôdorysu kasárenskej stavby, ktorej základy tvorila podmurovka z nasucho kladených lomových kameňov. Tá sa zachovala iba pri jednej priečke. Ostatné časti sa

⁴³⁵ Rajtár 1992, 162.

zachovali iba v negatívoch. V nej sa našli stopy po podlahe z ubitej hliny. „*Steny stavby boli pravdepodobne postavené z dreva, alebo hrádzenou technikou z nepálených tehál. Podľa nálezov možno stavbu datovať od konca 2. do prvej polovice 3. storočia, kedy bola pravdepodobne zničená požiarom. Jej zánik okolo polovice 3. storočia mohol súvisieť s germánskymi nájazdmi na dunajský limes za vlády cisára Galliena (253-268), kedy možno predpokladať aj poškodenie kastela v Iži.*“⁴³⁶ Predpoklad K. Kuzmovej a J. Rajtára môže výrazne doplniť a podporiť súčasný numizmatický výskum. Množstvo mincí objavených v priestore kastela bolo v tejto fáze oveľa menšie, než v tej predchádzajúcej. Napriek tomu všeobecná periodická analýza poukazuje výsledným indexom na zvýšenú frekvenciu v obehu oproti predošlej fáze periódy. Zvyšujúcu frekvenciu je možné pozorovať oveľa zreteľnejšie tiež v predpolí kastela, kde je ale rovnako zaznamenaný v nálezoch znížený počet razieb radených do fázy „b“. Znamená to, že za oveľa kratšiu dobu, než tomu bolo v predchádzajúcej fáze, prišlo do vojenského zázemia kastela v Iži oveľa viac mincí, než v období vlády Severovcov a Maximina I. Pri tejto analýze si nebolo možné nevšimnúť, že sa v nálezoch nevyskytla ani jedna razba cisára Aemiliana a bronzové razby Treboniana Galla a Volusiana z produkcie mincovne vo Viminaciu uzatvárajú ako zástupcovia drobných bronzových peňazí mincové spektrum z rokov 253–260 po Kr. Týmto bronzové razby z mincovne vo Viminaciu prestali do oblasti kastela definitívne prúdiť. Absenciu mincí Aemiliana je možné si všimnúť tiež v nálezoch mincí z okruhu 4, pritom predovšetkým Aemilianove bronzové razby z produkcie koloniálnej mincovne vo Viminaciu, a vo veľmi ojedinelom zastúpení tiež bronz z provinciálnej mincovne v Dácii, boli určené pre zásobovanie susedných provincií bronzovými nominálmi. Túto hypotézu potvrdzuje aj okolnosť, že Clodius Celsinus, ktorý sa spočiatku postavil na stranu Aemiliana, pochodoval neskôr proti nemu s légiou II Adiutrix a obsadil Viminacium.⁴³⁷ V Dolnej a Hornej Panónii sa pritom Aemilianove razby vyskytujú pomerne často (Dolná Panónia - 8 kusov a Horná Panónia - 5 kusov) a rovnako v rámci okruhu 3 v naddunajskom barbariku. Archeologická datácia katastrofického horizontu v konfrontácii s výsledkami numizmatického výskumu vedie k záveru, že v druhej polovici roka 253 po Kr., poprípade najneskôr v priebehu nasledujúceho roka, kedy Gallienus prvý krát oslavuje na minciach legendou VICTORIA GERM(anica) víťazstvo nad stredodunajskými

⁴³⁶ Kuzmová – Rajtár 2010, 16.

⁴³⁷ Găzdac – Alföldy- Găzdac 2008, 143.

Germánmi,⁴³⁸ mohlo dôjsť k zániku kastelu v Iži. Nápisy a papyrasy sa o germánskych útokoch na provinciu Panónia spoza severných hraníc zmieňujú dvakrát, prvý krát v roku 254 a druhý krát v roku 258 po Kr.⁴³⁹ Odvtedy zostal kastel zrejme bez posádky a v troskách. Dlhodobejšie zotrvanie kastela v zdevastovanom stave prichádza do úvahy tiež z dôvodu, že napriek dvom porážkam naddunajských Germánov cisárom Gallienom, nezostali panónske hranice pokojné ani v roku 260 po Kr. Odtrhnutie území Panónie a Mézie (*Moesie*) v réžii vojenského veliteľa Ingenuusa k stabilite panónskych hraníc určite neprispelo. Po jeho porážke následne Regalianove vzdorocisárstvo, teda samotná Panónia naďalej trpí útokmi Kvádov a Sarmatov.⁴⁴⁰ Hoci priamo z priestoru kastela sa nepodarilo presnejšie určiť datovanie produkcie niektorých kusov antoniniánov cisára Galliena, absencia razieb Valeriana I., či konsekračných razieb pre Valeriana II. cézara a tiež výrazná väčšina mincí datovaných do obdobia produkcie medzi rokmi 260 až 268 po Kr. dovoľujú tvrdiť, že kastel zostal nefunkčný prinajmenšom do roku 260 po Kr. Podporujú to aj nálezy z predpolia kastela, odkiaľ pochádza iba jediná razba Valeriana I., teda pred rokom 260 po Kr. Takmer všetky ostatné mince sú razbami z obdobia medzi 260–268 po Kr. a iba minimum je presnejšie nedatovaných. Je otázne, kedy k obnove kastela došlo. Obnovenie peňažného obehu v oblasti kastela v Iži môžeme pripísať k obdobiu medzi rokmi 263–282 po Kr., kedy už v oblasti stredného Dunaja nedochádzalo k vojenským stretom s Germánmi, či Sarmatmi.⁴⁴¹ V tomto časovom rozmedzí je možné už počítať s vojenským obsadením obnoveného kastela, no nemožno vylúčiť ani jeho skoršie obnovenie hneď po roku 260 po Kr. Obnovenie stavieb v druhej polovici 3. storočia po Kr. sa žiaľ doteraz nepodarilo archeologicky jednoznačne doložiť.⁴⁴² Obeh tretej „c“ a štvrtej „d“ fázy III. periódy vykazuje zvýšenými hodnotami indexov (v rámci kastela 0,283 a 0,887 a v jeho predpolí 1,053 a 0,630) jednoznačne obnovený peňažný obeh, ktorého dôkazom je tiež enormný nárast nálezov razieb Aureliana a Proba v priestore kastela a Claudia II. Gothica a Proba v jeho predpolí. Súvis s týmto nárastom treba pravdaže vnímať aj v spojitosti s pretrvávajúcou infláciou v rímskom peňažnom systéme.

Druhou lokalitou, kde sa predpokladá existencia rímskeho vojenského objektu, je historické jadro Bratislavy, či samotný hradný kopec. Doložiť v súčasnej dobe

⁴³⁸ Goltz – Hartmann 2008, 238; mince s číslami RIC V/I, s. 82/č. 173; s. 84/č. 194 (Mattingly – Sydenham – Webb 2001a, 82, 84).

⁴³⁹ Goltz – Hartmann 2008, 238–239.

⁴⁴⁰ Goltz – Hartmann 2008, 265.

⁴⁴¹ Goltz – Hartmann 2008, 275.

⁴⁴² Kuzmová – Rajtár 2010, 16.

existenciu v tomto priestore je z dôvodu hustej stredovekej a novovekej zástavby, ktorá na väčšine územia mesta zničila pôvodné archeologické vrstvy z doby rímskej, ale takmer nemožné. Na existenciu takejto architektúry poukazujú iba sekundárne uložené nálezy rímskeho stavebného materiálu, terry sigillaty z druhej polovice 2. až prvej tretiny 3. storočia po Kr. a fragmenty provinciálnych prstencových misiek.⁴⁴³ Staršie nálezy rímskeho stavebného materiálu a provinciálnej keramiky sú známe aj z písomných prameňov, ktoré sa dokonca zmieňujú o likvidácii rímskych stavieb pri novodobej výstavbe na Laurinskej ulici č. 5.⁴⁴⁴ Nálezy rímskej proveniencie sa v rámci Starého mesta vyskytli v oblasti Rudnayovho námestia, konkrétne v Dóme Sv. Martina, Hlavného námestia – Primaciálneho námestia – Laurinskej ulice až po Dunajskú ulicu, v priestore hradného kopca, či na Vydrici.⁴⁴⁵ Na existenciu rímskych stavieb v 3. storočí po Kr. poukazuje okrem prítomnosti často nestratifikovaných nálezov terry sigillaty tiež prítomnosť tehly z 3. storočia po Kr. obsahujúcej kolok s nápisom XIV. légie *gemina antoniniana*.⁴⁴⁶ Nálezy rímskych mincí z priestoru centra Bratislavy boli v rámci databázy síce umiestnené medzi nálezy z okruhu 4, čiže v kontexte germánskeho osídlenia, no nemožno vylúčiť ani ich príslušnosť k svedectvu o prítomnosti Rimanov na území Bratislavy. V oboch prípadoch sa teda jedná o hypotetické zaradenie. Mince ale predstavujú s najvyššou pravdepodobnosťou iba ojedinelé nálezy, ktoré boli stratené pri prechádzaní cez oblasť dnešného historického jadra mesta.

7. BARBARIKUM VO SVETLE NÁLEZOV RÍMSKYCH MINCÍ OD KONCA 2. PO KONIEC 3. STOROČIA

7.1. SKLADBA RÍMSKYCH MINCÍ OBIEHAJÚCICH V OBLASTI SEVERNE OD STREDNÉHO TOKU DUNAJA

Odlíšnosť v skladbe obehu rímskych mincí na území stredodunajského barbarika a horného Polabia nie je veľá. Rovnako sa skladba mincí nelíši nijako výrazne svojim zastúpením ani v porovnaní s provinciami, s ktorými sledované územia susedili. Nálezy zo svébskych sídlisk, hrobov, mincové depoty, či hromadné nálezy a ojedinelé nálezy, poskytujú v celku bohaté informácie o tom, ako peňažný obeh vyzeral a aké razby boli

⁴⁴³ Kuzmová – Musilová 2016, 154–155.

⁴⁴⁴ Kucharík 2020, 103.

⁴⁴⁵ Kucharík 2020, 103, 105, 106, 107, 109.

⁴⁴⁶ Kucharík 2020, 107.

v jednotlivých fázach obehu zastúpené. Aby sme získali ucelený obraz, je ale potrebné sledovať v prvom rade nálezy podľa jednotlivých kategórií.

7.1.1. *Mince z germánskych sídlisk*

V naddunajskej a hornolabskej oblasti barbarika sa nachádza niekoľko lokalizovaných sídlisk, na ktorých rozlohe boli zachytené viaceré nálezy rímskych mincí. Mince zo sídliskového prostredia predstavujú fragment zachovaného peňažného obehu, ktorý vypovedá o prúde a cirkulácii peňazí v germánskom prostredí. Zvláštnosťou je, že nie každé germánske sídlisko bolo zrejme natoľko rozvinuté, aby bola frekvencia obehu rímskych mincí v súčasnej dobe zachytiteľná. Sídliská s vyšším výskytom rímskych mincí získaných zo zberov, či archeologicky z uzavretých nálezových kontextov je teda možné považovať za obchodné strediská, do ktorých prúdil zároveň rímsky tovar prostredníctvom obchodníkov prichádzajúcich z dunajských provincií. Zo sídliskových objektov, ktoré tvoria uzavreté nálezové celky je zrejme, že vo viacerých prípadoch prekračovali niektoré razby periódu svojho obehu, v ktorom dosahoval ich výskyt svoje maximum. Boli teda súčasťou mladšieho obehu peňazí, v ktorom mladšie razby vytvárali už dominantné jadro. Štandardný obraz mladšej periódy tvorili už teda razby radené do inej reformovanej peňažnej sústavy. Takéto prípady dopĺňajú naše poznatky o zložení peňažného obehu v jednotlivých fázach osídlenia na území barbarika. Pre konfrontáciu s týmito nálezmi sú najvhodnejšími mincové depoty, predovšetkým ale tie, ktoré pochádzajú z provinciálneho prostredia, či v niektorých prípadoch môžu na doplnenie obrazu obehu mincí poslúžiť aj hroby obsahujúce mince.

Stav datovania germánskych sídlisk na sledovanom území so svébskym osídlením je závislý od stavu bádania. Osídlenie z doby rímskej je často rozpoznané iba na základe povrchových zberov a absencia terénneho archeologického výskumu výrazne obmedzuje ich chronologické začlenenie. Pri analýze sídliskových nálezov bolo teda možné vychádzať iba z tých lokalít, ktorých datovanie, resp. chronologické začlenenie je už v súčasnosti bližšie známe. Najčastejším prípadom pri sídliskových nálezoch bolo ohraničenie lokálneho peňažného obehu periódami, ktoré boli v súlade s chronologickým vymedzením osídlenia. Ako druhý najčastejší prípad sa objavilo ale tiež prelínanie periód a ich fáz, ktoré podľa ich časového ohraničenia nekorešpondovali s dobou osídlenia niektorých sídlisk. Najčastejšie dochádza k takémuto prelínaniu v prípade mincí začlenených do I. periódy, teda mincí Rímskej republiky a iuliovsko-claudiovskej dynastie. Tie sa objavujú spoločne s obehom mincí II. periódy, či tiež

periódy IIIa. Takmer vôbec sa už nevyskytujú súčasne s obehom periódy IIIb. Je teda na základe tohto zistenia možné tvrdiť, že mince Rímskej republiky a strieborné, či zlaté razby cisárov iuliovsko-claudiovskej dynastie obiehali v oblastiach osídlených Svébmí najneskôr do stupňa C1a. Z doteraz publikovaných uzavretých nálezových celkov známych zo svébskych sídlisk je totiž zrejme, že republikánske mince sa vyskytli v objektoch datovaných archeologickým materiálom obsiahnutým v zásype do stupňov B2/C1, maximálne rámcovo C1. Príkladom môže byť germánske sídlisko objavené v Rybalkových kasárňach v Kroměříži, kde v zásype objektu č. 507, datovanom rámcovo do stupňov B2-B2/C1, bol objavený republikánsky denár z roku 63 pr. Kr.,⁴⁴⁷ sídlisko v Bratislave–Trnávke v polohe Zadné, kde sa v zásypoch objektov č. 4 a č. 60 datovaných do 2. storočia po Kr. nachádzali dva republikánske denáre konzula Ti. Claudia z roku 79 pr. Kr. a konzula P. Porcia Laeca z roku 104 pr. Kr.,⁴⁴⁸ či objekt č. 152 objavený na germánskom sídlisku v Nitre-Dolných Krškanoch (alebo tiež Mikov dvor), ktorý obsahoval okrem iného tiež republikánsky denár z 2. polovice 2.-1 polovice 1. storočia pr. Kr. a bol datovaný do rozmedzia stupňov B2-C1.⁴⁴⁹ Rovnakú informáciu poskytujú nálezy mincových depotov z územia osídleného v dobe rímskej polabskými Svébmí, ale predovšetkým z provinciálneho prostredia, v ktorých sa republikánske denáre už po roku 249/250 po Kr. vôbec neobjavujú.⁴⁵⁰ Výnimkou je hromadný nález, pravdepodobne mincový depot z Chropyně, okr. Kroměříž, datovaný do 2. polovice 4. storočia po Kr., v ktorom sa republikánska razba objavila v zastúpení denára konzula Q. Minucia Therma z roku 90 pr. Kr.⁴⁵¹ Vzhľadom na obrovský časový odstup medzi najstaršou republikánskou a druhou najstaršou zastúpenou cisárskou razbou Claudia II. Gothica je možné výskyt tejto republikánskej mince považovať za raritný.

Mince II. periódy sa bežne objavujú na sídliskách, ale aj v mincových depotoch, až do stupňa C2. Toto zistenie korešponduje zároveň so zastúpením razieb v depotoch objavených na území bývalých rímskych provincií ležiacich na strednom toku Dunaja. Veľmi zriedkavo sú mince II. periódy obsiahnuté aj v sídliskových nálezoch z neskorej doby rímskej. Príkladom je hromadný nález objavený na mladorímskom germánskom sídlisku v Mušove, na polohe Burgstall (alebo tiež Hradisko), kde bolo objavených 7 rímskych mincí s dvoma najstaršími zastúpenými razbami cisára Traiana (98–117 po

⁴⁴⁷ Parma 2012, 184-185.

⁴⁴⁸ Varsík 2002, 44-45.

⁴⁴⁹ Kolníková - Hunka 1994, 55.

⁴⁵⁰ Dembski 1977b, 27.

⁴⁵¹ Pochitonov 1955, 290.

Kr.) a s dvoma koncovými razbami Septimia Severa z rokov 196/197 po Kr. Nachádzali sa v zásype sídliskového objektu pod hromadou rímskych tehál a malty.⁴⁵² Spektrum ďalších ojedinele nájdených mincí na vyvýšenine s bývalým rímskym táborom, ktoré je možné priradiť do prvých dvoch fáz III. periódy (IIIa a IIIb), je spolu s hromadným nálezom dokladom lokálneho peňažného obehu v severovskom a poseverovskom období. Najmladšia tu objavená minca je zastúpená denárom Maximina I. Tráka (235–238 po Kr.).⁴⁵³ Na nepokojné obdobie, ktoré bolo zrejme dôvodom ukrytia tohto malého súboru mincí, upozorňuje nález menšej, barbarmi vyhlbenej priekopy, zahlbenej do staršieho výrazne už splaveného rímskeho valu.⁴⁵⁴ V polohe Neurissen, ktorá priamo susedí s polohou Burgstall, upozorňuje na zánikový sídliskový horizont predovšetkým nález kostrových pozostatkov 33 osôb (5 detí, 20 žien, 7 mužov a 1 bližšie neidentifikovateľného jedinca) na dne germánmi vyhlbenej 7,4 m širokej a 3,9 m hlbkej priekopy ležiacej v severozápadnej časti polohy.⁴⁵⁵ Osídlenie v okolí týchto dvoch polôh bolo zrejme po týchto udalostiach znova obnovené, pretože archeologicky preskúmané objekty v okolí Mušova je možné datovať na základe nálezov až do stupňa C1b.⁴⁵⁶ Táto situácia v oblasti Mušova spolu s obsahom hromadného nálezu mincí upozorňuje na fakt, že nie všetky ojedinelé nálezy mincí z tejto oblasti, ktoré sú spájané predovšetkým s obdobím markomanských vojen, je možné naozaj spájať so stupňom B2/C1 a mohli tvoriť tiež súčasť mladšieho peňažného obehu, prinajmenšom do začiatku stupňa C1a. Ďalší takýto príklad si je možné všimnúť aj na sídlisku Branč, okr. Nitra, kde bol vo výplni germánskej chaty (obj. č. 194) počas archeologického výskumu objavený sestercius Antonina Pia venovaný Faustine I. (138–161 po Kr.).⁴⁵⁷ Materiál zo zásypu chaty ju datuje na koniec 2.–začiatok 3. storočia po Kr.⁴⁵⁸ Príkladom pre neskorý výskyt mincí II. periódy v sídliskovom prostredí reprezentuje nález v sídliskovom objekte č. 107/65 na lokalite Zlechov, okr. Uherské Hradišče v polohe Padělky (alebo tiež Močidla). V jeho výplni obsahujúcej archeologický materiál zo 4. storočia po Kr. sa nachádzal tiež subaerátny denár cisára Hadriana,⁴⁵⁹ ktorý bol s veľkou pravdepodobnosťou ale zhotovený až v neskoršom období, než bola jeho pôvodná

⁴⁵² Tejral 2011, 41; Pochitonov 1955, 246.

⁴⁵³ Pochitonov 1955, 285.

⁴⁵⁴ Tejral 2008, 86.

⁴⁵⁵ Tejral 2008, 86.

⁴⁵⁶ Tejral 2008, 90.

⁴⁵⁷ Kaczanowski – Margos 2002, 387; tiež Hlinka a kol. 1978, 29.

⁴⁵⁸ Varsík 2011b, 37.

⁴⁵⁹ Militký - Zeman 2007, 184.

oficiálna predloha. Napriek tomu ale predstavuje mincu výrazne staršieho pôvodu, než bolo obdobie vzniku uvedeného objektu.

Špeciálnou skupinou vyskytujúcou sa v sídliskovom prostredí sú razby III. periódy, ktorých obeh sa často prelína s obehom IV. periódy. Strieborné razby IIIa a IIIb periódy sa bežne objavujú dokonca v neskoroantických depotoch.⁴⁶⁰ Nálezy zo sídliskových objektov z územia osídleného v mladšej a neskorej dobe rímskej hornolabskými a naddunajskými Svébmí ukazujú, že mince IIIa-c periódy sa do zásypov objektov dostávali niekedy na začiatku, poprípade najneskôr (zatiaľ iba v jednom prípade) okolo polovice 4. storočia po Kr. Do stupňa C3 je začlenený napríklad objekt č. 3/1996 zo sídliska v Bratislave–Devínskej Novej Vsi, okr. Bratislava IV, ktorý datuje sprievodný materiál vo výplni do 1. polovice 4. storočia po Kr. V zásype bol objavený denár Septimia Severa (193–211 po Kr.) a antoniniánus Claudia II. Gothica (268–270 po Kr.), teda mince IIIa a IIIc periódy, a minca cisára Diocletiana (284 – 305 po Kr.), ktorá sa radí už do IV. periódy peňažného obehu.⁴⁶¹ Podobný prípad sa dá nájsť tiež na lokalite Stupava, okr. Malacky, v polohe Morávkove pole.⁴⁶² V germánskej chate č. 1/96, datovanej do 3. tretiny 3. storočia po Kr., sa vyskytol v jej výplni rovnako výrazne starší denár cisára Antonina IV., Elagabala (218–222 po Kr.) spolu s perforovaným bronzovým antoniniánom cisára Proba (276–282 po Kr.),⁴⁶³ ktorá ale periodickým zaradením bola na rozdiel od predošlej mince súčasná s dobou zániku chaty. Tiež sídlisko vo Veľkom Mederi, okr. Dunajská Streda, v polohe Vámosteľek vydalo jedno svedectvo o výskyte razby z IIIa periódy v chate z 3. tretiny 3. storočia po Kr.⁴⁶⁴ Vo výplni chaty č. 301 bol spoločne s antoniniánom Claudia II. Gothica objavený polený sestercius Antonina IV., Elagabala, venovaný Iulii Maese.⁴⁶⁵ Pri minciach radených do IIIc a IIId periódy existuje na rozdiel od starších razieb relatívne vysoká pravdepodobnosť, že práve bronzové, resp. bronzové postriebrené antoniniány a poprípade veľmi vzácne sa vyskytujúce bronzové denáre, mohli byť minimálne v 1. tretine 4. storočia po Kr. ešte platnou súčasťou peňažného obehu na území hornolabských a naddunajských Svébov. Okrem samotných nálezov v sídliskových

⁴⁶⁰ Stoklas – Hrabkovský, v tlači.

⁴⁶¹ Varsík 2011a, 194, Tab. 19; Elschek 2007, 154.

⁴⁶² Varsík 2011a, 194, Tab. 19.

⁴⁶³ Minarovičová 2002e, 186-187.

⁴⁶⁴ Varsík 2011a, 196.

⁴⁶⁵ Hunka – Kolníková 2004, 77.

objektoch o tom svedčí aj vysoké zastúpenie bronzových antoniniánov razených po roku 260 po Kr. v neskoroantických depotoch.⁴⁶⁶

7.1.2. *Problematické lokality*

Angern an der March – Stillfried an der March

Germánske sídlisko rozprestierajúce sa na polohe Kirchengenberg je datované archeologickými nálezmi približne do rozmedzia 2. – prelomu 2./3. storočia po Kr. Vzhľadom na to, že v spojitosti s neskoroantickou rímskou stavbou sa spájajú nie len nálezy militárií, ale tiež nálezy terra sigillata, možno predpokladať vznik rímskeho stavebného objektu na Kirchengeburgu niekedy v 1. polovici 3. storočia po Kr.. Nálezy antoniniánov vyrazených po roku 260 po Kr. je teda možné priradiť k obehu v rámci týchto neskoroantických rímskych objektov.⁴⁶⁷ V prípade ďalších mincí je ich priradenie ku germánskemu sídlisku, alebo rímskej vojenskej stanici, veľmi problematické. Bronzové drobné mince mohli totiž obiehať tiež v čase, kedy bol Rimanmi tento objekt už vybudovaný a využívaný. Keďže nám ale nie sú známe bližšie nálezové okolnosti týchto mincí, nebola lokalita vyčlenená v katalógu ako lokalita s rímskymi stavebnými objektmi, ale bola ponechaná v zozname spolu s lokaltami so svébskym osídlením.

Bratislava – Devín

Osídlenie na hradnom kopci nad mestskou časťou Devín je podobne problematické, ako na predošlom Stillfriede. Rozdielna je ale tým, že čiastočné prekrytie neskorolaténskeho sídliska rímskym pochodovým táborom z augustovského až tiberiovského obdobia, potvrdzuje prítomnosť rímskych légií na devínskom hradnom vrchu. Vďaka absencii razieb cisára Tiberia, Caligulu a Claudia I. je teda možné prisudzovať tieto mince lokálnemu peňažnému obehu, ktorý končí stiahnutím sa rímskych légií na pravý breh Dunaja po príchode Germánov k brehom Dunaja približne v 20-tych rokoch 1. storočia po Kr. Otázne zostáva zaradenie mladších mincí, ktoré by bolo možné spájať s germánskym osídlením Devína, alebo by bolo možné ich tiež radiť k nálezom prislúchajúcim pod obeh v rámci vidieckeho sídla typu *villa rustica*, ktorej zvyšky sú prisudzované niektorými bádateľmi stavbe č. III, poprípade tiež ďalšie murované

⁴⁶⁶ Stoklas – Hrabkovský, v tlači.

⁴⁶⁷ <http://www.museumstillfried.at/virtueller-rundgang/roemer/>

architektúry v rámci súčasného hradného areálu. Germánske osídlenie z 1.-3. storočia po Kr. sa okrem nestratifikovaných nálezov z areálu zatiaľ nepodarilo archeologicky potvrdiť.⁴⁶⁸ Na osídlenie tejto polohy ale poukazuje výskyt rímskych importov z 1. až 2. storočia po Kr., ktoré by spolu s rímskymi mincami z tohto časového rozmedzia bolo možné spájať minimálne s intenzívnymi obchodnými kontaktmi s rímskymi provinciami, ak nie dokonca s priamou prítomnosťou rímskych vojsk.⁴⁶⁹ Na prítomnosť rímskych jednotiek v oblasti devínskych Karpát upozorňujú viaceré nálezy provinciálnych spôn z juhovýchodných svahov Devínskej Kobyly.⁴⁷⁰ Pri vyhodnocovaní archeologických nálezov z doby rímskej si V. Plachá a K. Pieta všimli, že v osídlení devínskeho hradného vrchu existuje isté prerušenie výskytu rímskeho importu a zároveň nástup výskytu germánskej keramiky, ktorú je možné datovať do stupňa B2/C1.⁴⁷¹ Tento jav má jednoznačne súvis s markomanskými vojnami. Spájať nálezy mincí vyrazených počas vlády antoninovskej dynastie s týmto stupňom nie je nateraz možné, hoci vylúčiť sa to spoľahlivo nedá. Rímske peniaze totiž stratili v období vojen pre Germánov platnosť z dôvodu prerušenia obchodných kontaktov. Jediným prípadom, ktorý ale nie je možné preukázať, by mohli byť striedajúce sa mierové obdobia medzi Germánmi a Rimanmi. Najdlhšie prímerie od uzavretia mierovej zmluvy niekedy po roku 174 trvalo do roku 177, kedy opäť z neznámych príčin vypukli vojny.⁴⁷² Uzavretie mieru v tomto období znamenalo pre Germánov povinnosť odstúpiť 14 km pohraničné pásmo na ľavom brehu Dunaja Rimanom, pričom im bola ponechaná možnosť navštevovať trhy v pohraničí.⁴⁷³ Hradné návršie bolo prirodzene súčasťou tohto pohraničného pásma a tak nie je možné vylúčiť, že i tu mohlo za istú krátku dobu k obchodným stykom dochádzať.

Jednoznačnejšie sa javí už priradenie rímskych mincí k obdobiu vzniku rímskych murovaných a drevených stavieb na začiatku 3. storočia po Kr. Stavba I, ako aj stavby II a III boli archeologicky spoľahlivo datované do severovského obdobia a ich využívanie môžeme predpokladať približne do polovice 3. storočia po Kr. Podľa súčasných domnienok bádateľov mohli stavby podobné týmto devínskym slúžiť ako vidiecke sídla bohatej germánskej nobility, ktorá týmto prevzala rímsky spôsob života. Tá istá funkcia je pripisovaná aj rímskej budove kúpeľov na lokalite Bratislava –

⁴⁶⁸ Stoklas 2017, 66.

⁴⁶⁹ Stoklas 2017, 66.

⁴⁷⁰ Bazovský 2011, 386–387.

⁴⁷¹ Plachá – Pieta 1986, 355.

⁴⁷² Burian 1994, 114–115.

⁴⁷³ Burian 1994, 114.

Dúbravka, v polohe Dlhá lúka, alebo tiež murovaným rímskym objektom v Stupave, v polohe Kopce.⁴⁷⁴ Archeologický materiál z týchto stavieb jednoznačne nepreukazuje vojenský charakter týchto stavieb a tak je možné s istou dávkou opatrnosti považovať nálezy rímskych mincí z obdobia vlády Commoda až Valeriana I. za sídelné nálezy. Otázne je, akú funkciu zohrávali rímske stavby po roku 270 po Kr.. Z prítomnosti nálezov glazovaných mortárií v stavbe II⁴⁷⁵ a prítomnosti bronzových antoniniánov cisára Aureliana a Proba na hradnom návrší je ale zrejmé, že ich opätovné využívanie prebiehalo aj medzi rokmi 270 až 282/283 po Kr. Rímske stavebné objekty už mohli v tomto období slúžiť vojenským účelom. Preukázanie tohto využitia ale zostáva zatiaľ iba v hypotetickej rovine.

Lednice, Okr. Břeclav, lednicko-valtický zámocký areál

Z lednicko-valtického zámockého areálu je pochádza niekoľko nálezov rímskych mincí z 2. až 4. storočia po Kr.⁴⁷⁶ Ich koncentráciav priestore zámockého parku má zrejme súvis s germánskym osídlením z mladšej doby rímskej, ktoré bolo zachytené pri archeologickom výskume zámockej jazdiarne.⁴⁷⁷ Žiaľ, neobjasnený je pôvod ojedinelých nálezov republikánskeho subaerátneho denára konzula Lucia Flaminia Cila, denára Vespasiana, dupondia Marca Aurelia a denára Septimia Severa,⁴⁷⁸ ktoré by mohli rovnako súvisieť s časovým horizontom osídlenia z mladšej doby rímskej v priestore zámockého areálu.

Lhota, okr. Praha-Západ – oppidum Závist

Na vrchu Hradiště, kde sa v dobe laténskej rozprestieralo oppidum Závist, bolo archeologicky doložené tiež osídlenie z doby rímskej. Germánske sídlisko vzniklo na plošine akropoly oppida ale až v neskoršej dobe rímskej a pretrvalo až do doby sťahovania národov.⁴⁷⁹ Nálezy rímskych mincí na tejto lokalite sa koncentrujú ale v jeho predhradí, resp. v oblasti vonkajšieho valového opevnenia z doby laténskej. Areál bývalého oppida našiel svoje využitie zjavne aj na konci 2. až začiatkom 3. storočia po Kr. Dokladajú to nálezy keramických zlomkov a zásobnicovej jamy z priestoru

⁴⁷⁴ Elschek – Groh – Kolníková 2015, 109.

⁴⁷⁵ Plachá – Pieta 1986, 342, 355.

⁴⁷⁶ Pochitonov 1955, 288.

⁴⁷⁷ Zbranek 2014, 231.

⁴⁷⁸ Pochitonov 1955, 206, 238, 249.

⁴⁷⁹ Motyková – Drda – Rybová 1982, 450.

akropoly.⁴⁸⁰ Iné sídliskové objekty z tohto horizontu archeologické výskumy na akropole zatiaľ neboli doložené. S týmto horizontom majú jednoznačný súvis rímske mince zastúpené hromadným nálezom 5 kusov denárov, objavených v blízkosti prístupovej cesty pri neskorolátenskej bráne D. Hromadný nález pozostával z razieb Hadriana až Commoda a nemožno vylúčiť, že ide o pozostatok depotu, ktorý bol zo zeme vyzdvihnutý už v skoršom období.⁴⁸¹ Najmladšou zastúpenou mincou objavenou v predhradí oppida je denár cisára Antonina III., Caracallu, ktorý je rovnako možné spájať s prítomnosťou Germánov v horizonte z konca 2. až začiatku 3. storočia po Kr.

Nové Zámky, poloha „Lévai Sztrázsa“

Severne od Nových Zámkov bolo objavených viac ako 193 rímskych mincí v polohe „Lévai Sztrázsa“, ktorú dnes nie je možné lokalizovať. Spektrum zachovaných a určených 193 rímskych mincí z 2. až záveru 4. storočia po Kr., ako tiež V. Ondrouchom zistené nálezové okolnosti nasvedčujú skôr tomu, že by sa mohlo jednať skôr o sídliskovú lokalitu, než o depot mincí.⁴⁸²

Šamorín, okr. Dunajská Streda

V zbierkach Múzea mincí a medailí v Kremnici, ktoré je vedené Národnou bankou Slovenska, sa nachádza od roku 2001 nález rímskych mincí, ktoré boli objavené údajne v katastri mesta Šamorín⁴⁸³. Ich bližšie nálezové okolnosti ale nie sú žiaľ známe. Po bližšej analýze tohto hromadného nálezu antoniniánov a jedného denára sa dá s veľkou pravdepodobnosťou konštatovať, že ide o mince z malého depotu, ktorého koncová razba prislúcha uzurpátorovi Regalianovi. Tá bola razená v provinciálnom hlavnom meste Carnuntum v roku 260 po Kr. Pokiaľ ide naozaj o koncovú razbu a mince z tohto nálezu boli múzeu odovzdané všetky, je možné určiť na ten istý rok aj ich ukrytie. Toto datovanie podporuje tiež vysoká zachovalosť všetkých mincí obsiahnutých v náleze.

7.1.3. Rímske mince z barbarských hrobov

Z numizmatického hľadiska je v prípade hrobových nálezov zrejmé, že ich výskyt v hrobovom inventári je poväčšine v súlade s datovaním hrobov a periódou obehu mincí.

⁴⁸⁰ Motyková – Drda – Rybová 1982, 450.

⁴⁸¹ Militký 2013, 193–194.

⁴⁸² Ondrouch 1964, 149–150.

⁴⁸³ Kamhalová a kol. 2015, 45.

Nepodarilo sa žiaľ dohľadať datovanie všetkých hrobov obsiahnutých vo výskume. Napriek tomu tvoria tieto hroby bez udania datovania iba malý podiel z ich celkového množstva. Zvláštne doplnenie datovania si vyžadoval hrob č. 5 z Abrahámu, okr. Galanta, v ktorom sa vyskytol nález striebornej rímskej mince.⁴⁸⁴ Žiarový hrob sa nachádzal na JV okraji preskúmanej časti germánskeho pohrebiska, tj. v časti, ktorú T. Kolník datuje do staršej doby rímskej. Žiarové pohrebisko z mladšej doby rímskej sa koncentrovalo len v prostriedku preskúmanej časti a tým je možné tento hrob priradiť k časovému úseku od polovice do 3. štvrtiny 2. storočia po Kr.⁴⁸⁵ Iná literatúra spojená s týmto nálezom mince takýto údaj o datovaní hrobu neuvádza. Z časového vymedzenia mincí v príslušnej perióde ich obehu vybočovali iba dva hrobové nálezy zo severozápadných a severovýchodných Čiech a jeden nález zo severnej Moravy. V obci Pětipsy, okr. Chomutov bol v bližšie nešpecifikovanom hrobe datovanom rámcovo do 3. storočia po Kr. objavený denár cisára Traiana (98–117 po Kr.).⁴⁸⁶ Je teda nevyhnutné rátať s jeho prítomnosťou v peňažnom obehu III. periódy. Iným nálezom, ktorý presahuje svojim výskytom odlišnú periódu pochádza z pohrebiska v Plotišti nad Labem, okr. Hradec Králové, kde bol v žiarovom hrobe datovanom do konca 3. až začiatku 4. storočia po Kr. objavený perforovaný bronzový antoniniánus cisára Galliena datovaný do rozmedzia rokov 260–268 po Kr.⁴⁸⁷ Už perforácia mince naznačuje, že táto minca opustila peňažný obeh o čosi skôr, než bola uložená do hrobu. Zosnulému slúžila skôr ako talizman, či šperk, než ako obolus pre prevozníka na druhom brehu práve z dôvodu jej znehodnotenia prederavením. Obdobný nález, i keď o čosi mladšej mince, pochádza z rovnako datovaného žiarového hrobu odkrytého na pohrebisku v Kostelci na Hané, okr. Prostějov.⁴⁸⁸ Bronzový antoniniánus cisára Proba, ktorý bol aj v tomto prípade perforovaný (prerazením), opustil peňažný obeh zrejme niekedy na sklonku 3. storočia po Kr. a bol nosený ako šperk, či talizman, až do smrti pochovaného nebožtíka.

V prípade nálezov týchto mincí, ktoré presahujú svojim výskytom do nasledujúcej periódy peňažného obehu, nejde pri hrobových nálezoch o nič zvláštne. Denárové razby z 2. storočia po Kr. sú v obehu mincí bežné tiež v provinciálnom prostredí až do približne polovice 3. storočia po Kr. Rovnako tak je bežný aj presah prítomnosti bronzových antoniniánov razených po roku 260 po Kr. ešte začiatkom 4. storočia po Kr.

⁴⁸⁴ Kolník 1980, 23; tiež Hlinka a kol. 1978, 25.

⁴⁸⁵ Kolník 1980, 9, 21/Abb. 3.

⁴⁸⁶ Militký 2013, 232.

⁴⁸⁷ Militký 2013, 214–215; tiež Rybová 1980, 211, 213.

⁴⁸⁸ Pochitonov 1955, 268.

Ani jeden prípad nálezov z kategórie týchto mincí v hrobách so zisteným datovaním z územia Čiech a Moravy teda nepreukázal presah do iného obdobia, než do toho, v ktorom boli ešte oficiálne platné.

7.2 ZLATÉ MINCE Z 3. STOROČIA PO KR. V BARBARSKOM PROSTREDÍ

Pri analýze nálezov zlatých rímskych mincí z oblasti horného Polabia a naddunajskej oblasti barbarika sa ukazujú určité zvláštnosti a indície, ktoré môžu dosvedčovať pravdivosť niektorých písomných správ antických autorov. Staršie razby cisárov vládnuvich v 1. až 2. storočí po Kr. sa síce v tejto oblasti nevyskytujú až na ojedinelé prípady v nálezoch depotov, zato sú zastúpené formou ojedinelých nálezov rozptýlené v rôznych oblastiach, alebo tiež na niektorých germánskych sídliskách. Môžu nám teda indikovať smerovanie tranzitných ciest, alebo významné hospodárske centrá Germánov. Aurei razené v 3. storočí po Kr. sa v zmienenej oblasti javia už odlišne. Pri ich vyčlenení pozorujeme, že v oblasti rakúskeho barbarika, Moravy, Záhoria a slovenského barbarika osídleného Kvádmi doposiaľ absentujú v germánskom prostredí zlaté razby z tohto obdobia. Vzhľadom na súčasný trend ilegálneho detektorovania treba vziať do úvahy, že k takýmto nálezom mohlo ojedinele dôjsť aj v týchto oblastiach. Dosiaľ koncentráciu nálezov zlatých mincí z menovaných území nevidujeme, a tak treba pre zatiaľ pracovať s predpokladom, že by v prípade aureov vyskytujúcich sa na tomto území išlo o nálezy s naozaj mimoriadnym významom. Zatiaľ vieme o existencii jediného nálezu perforovaného aureu z polovice 3. storočia po Kr. z juhozápadného Slovenska, pravdepodobne z prostredia zatiaľ neovereného germánskeho sídliska.⁴⁸⁹ Ten však naše závery veľmi neovplyvňuje. Omnoho pestrejší obraz poskytujú nálezy aureov z horného Polabia, kde sú takéto razby zastúpené mincami Alexandra Severa, Gordiana III. a Galliena (mapa 2). Ponúka sa tu otázka: prečo sa v hornolabskom prostredí objavujú práve tieto razby? Ich koncentráciu je možné sledovať výhradne vo východnej oblasti stredných Čiech a západnej a severozápadnej oblasti východných Čiech. V jednom prípade sa perforovaný aureus vyskytol aj na severovýchode Prahy na pravom brehu Vltavy.⁴⁹⁰ Zaujímavé je, že oproti perióde Ib a II, je rozmiestnenie nálezov zlatých mincí úplne odlišné a z oblasti južných a západných Čiech nie sú zlaté mince III. periódy vôbec známe.

⁴⁸⁹ Nepublikovaný nález.

⁴⁹⁰ Militký 2013, 108.

Nový nález subaerátneho dvojaureu z moravského mesta Konice, okr. Prostějov by mohol poukazovať na smerovanie zlatých mincí do východných a stredných Čiech z oblasti Hornej Panónie. Vzniká na základe týchto faktov teda hypotéza, či je možné nálezy aureov razených Alexandrom Severom až Gallienom spájať s tribútmi, ktoré Rimania odvádzali od 2. tretiny 3. storočia po Kr. za mier medzi nimi a Germánmi. V tomto prípade by išlo o hornolabských Svébov, keďže na ostatnom nami sledovanom území takéto razby absentujú. Ako podklad pre potvrdenie tejto hypotézy by mohli poslúžiť práve antické písomné pramene, kde sa uvádza: „*Tak lze totiž Germány nejsnáze přemluvit, protože mají rádi peníze a mír vždy prodávají Římanům za zlato. Proto se Alexandr raději pokoušel koupit u nich mírovou smlouvu než podstupovat válečné nebezpečí.*“⁴⁹¹ Táto správa teda informuje o vyplácaní tribútu za mier v zlate v období vlády Alexandra Severa (222-235 po Kr.). Z antických prameňov sa o vyplácaní zlatých tribútov dozvedáme aj v dobe vlády Gordiana III., ktorý odvádzal platby v zlate Gótom na dolnom Dunaji. Jordanes sa zmiňuje, že za vlády Philippa I. Araba a jeho syna Philippa II. prestali byť platby Gótom zámerne vyplácané, čo tento germánsky kmeň vyprovokovalo k útokom na Méziu (*Moesiu*) a Dolnú Panóniu.⁴⁹² Krátkodobo bolo obnovené vyplácanie tribútov Gótom za vlády Treboniana Galla a jeho syna Volusiana, avšak nie v plnej dohodnutej výške a tak boje s Gótmami utíchli až v roku 253 po Kr.⁴⁹³ Nálezy zlatých mincí, či dokonca zlatých medailónov, sú známe aj z iných území „slobodnej Germánie“. Práve zlaté mince a medailóny galských cisárov, i samotného cisára Galliena, objavené na území Nemecka, či Poľska, sú spájané s *donativami* udeľovanými kmeňom, či družinám, ktoré ako *foederati* stáli na strane niektorého z týchto panovníkov.⁴⁹⁴ Ako najvhodnejšie sa javí pre tieto nálezy z okruhu 1 ale vysvetlenie, že môže ísť o pozostatky tribútov, či peňažných darov, ktoré boli rozobraté medzi príslušníkov najvyššej spoločenskej vrstvy. Prikláňame sa k tejto interpretácii tiež z toho dôvodu, že zlaté mince často poukazujú na príslušnosť k vyššej spoločenskej vrstve perforovaním, čiže využitím mince ako šperku, ktorý mal za úlohu poukázať na majetnosť týchto jedincov. Otázne ale ostáva: Kedy tieto zlaté mince do Čiech prúdili? V priebehu mladšej doby rímskej sa na území severozápadných, stredných a východných Čiech začali vytvárať mocenské centrá. Prítomnosť elít sa

⁴⁹¹ Hérodianos: Řím po Marku Aureliovi. Praha: Svoboda, 1975, Kniha VI, 162/7, 9.

⁴⁹² Bursche 1998, 109.

⁴⁹³ Huttner 2008, 215–216; Bursche 1998, 109.

⁴⁹⁴ Bursche 1998, 110.

odrazila predovšetkým vo výskyte bohatých ženských hrobov.⁴⁹⁵ V stupni C2 (podľa Eggersa), tj. približne od 250/260 po Kr., je vo výbave inhumačných hrobov objavených v severozápadných Čechách viditeľná materiálna kultúra stredolabských Germánov, ktorí predstavujú dosiaľ cudzorodý prvok na tomto území. Ich príchod zrejme prinútil autochtónne obyvateľstvo koncentrovať sa v stredných a východných Čechách a stiahnuť sa z okrajových oblastí, kde hrozili vojenské konfrontácie so susednými germánskymi kmeňmi.⁴⁹⁶ Takéto územné rozšírenie osídlenia preukazuje aj rozmiestnenie nálezov zlatých mincí a depotov datovaných medzi roky 260–268 po Kr. Cisár Gallienus, ktorý sa pokúšal po roku 260 po Kr. stabilizovať v prvom rade krízovú situáciu na strednom Dunaji, viedol v tom čase spočiatku vojnu so vzdorocisárom Regalianom a následne po jeho porážke aj s Kvádmi a Sarmatmi v Panónii.⁴⁹⁷ Na základe týchto faktov sa črtá istá interpretácia vo forme zatiaľ nepotvrdenej hypotézy: Aby už viac nemusel Gallienus čeliť hrozbe Markomanov, ktorých dvakrát úspešne porazil ešte pred kritickým rokom 260 po Kr., mohol si v tomto období kúpiť darmi v zlate elity žijúce na území stredných a východných Čiech. Tým si zabezpečil, že nedošlo k ďalšej migrácii germánskeho obyvateľstva smerom na Moravu, čo by následne spustilo ďalší vpád Markomanov do Panónie. S týmto by mohlo súvisieť tiež správanie sa obyvateľov v stredných a východných Čechách, ktorí na takomto základe mohli novopríchodnému obyvateľstvu zo stredného Labe odstúpiť časť ich pôvodného územia a posunúť nárazníkovú zónu viac do centra Čiech. K takémuto kupovaniu si Germánov na tomto území mohlo dochádzať aj v ďalších obdobiach, o čom svedčí aj mladší nález zlatej mince cisára Aureliana (270-275 po Kr.) v Chotusiciach, okr. Kutná Hora.⁴⁹⁸ Výskyt zlatých mincí v tejto oblasti v nasledujúcej prvej „a“ fáze IV. periódy (IVa) nezaznamenávame a najstaršie nálezy z mladšej „b“ fázy sú zastúpené razbami prakticky až z 2. polovice 4. storočia po Kr. (mapa 3).⁴⁹⁹ Nálezy zlatých mincí prislúchajúcich do fázy IVa sa vyskytli v rámci celých Čiech iba v hromadnom náleze troch aureov cisára Diocletiana vo Svinnej, okr. Rokycany⁵⁰⁰ a v Prahe–Nuslích, okr. Praha 4 na pravobreží Vltavy.⁵⁰¹ Z absencie kontinuity vo výskyte zlatých mincí v oblasti stredných a východných Čiech je zrejmé, že ide o zvláštny jav. Ten môže mať

⁴⁹⁵ Droberjar 2008, 153.

⁴⁹⁶ Droberjar 2008, 136.

⁴⁹⁷ Goltz – Hartmann 2008, 264, 265.

⁴⁹⁸ Militký 2013, 169.

⁴⁹⁹ Militký 2013, 74, Tab. 43.

⁵⁰⁰ Militký 2013, 257.

⁵⁰¹ Militký 2013, 111.

spojitosť so zmenou sídelnej, či sociálnej štruktúry, ako aj s politickými zmenami vo vzťahoch Svébov žijúcich na hornom toku Labe s Rímskou ríšou.

7.3 SEKANIE A ROZLAMOVANIE RÍMSKYCH MINCÍ – KOMERČNÁ ÚLOHA ICH DIELOV

Rímske mince boli delené troma spôsobmi. Prvým bolo sekanie, najčastejšie sa objavujúce v 1. a 2. storočí po Kr., druhým bolo rozlomenie, predovšetkým pri denároch a antoniniánoch a tretím najmenej častým spôsobom bolo strihanie, najčastejšie zachytené na minciach z farebných kovov a na bronzových antoniniánoch v 3. storočí po Kr. Práve fenomén delenia antoniniánov strihaním, alebo rozlomením je charakteristickým prvkom v provinciách, a tiež v barbariku, predovšetkým od polovice 3. storočia po Kr. Vrchol dosahuje toto delenie antoniniánov niekedy na prelome 3./4. storočia po Kr. a vytláča ho zrejme vplyv menovej reformy v roku 294 po Kr. Hoci na území barbarika sú z nálezov známe niektoré príklady strihaných, alebo rozlomených antoniniánov, došlo k tomuto aktu skôr na území provincie, než v oblasti severne od Dunaja. V rámci okruhu 1 sa stretávame iba v jednom prípade so štvrtým antoniniánom v období po polovici 3. storočia po Kr. Z okruhu 3 pochádza po jednom zastúpený antoniniánus s vystruhnutou časťou, rozlomený regulérny a polený subaerátny antoniniánus a z okruhu 4 dva polené antoniniány. Je teda vidieť, že vo svébsom prostredí nebolo takéto konanie populárne a diely antoniniánov boli v obchode využívané len veľmi sporadicky.

Polenie denárov sekaním a strihaním, či ich rozlamovanie na polovicu, je v provinciálnom prostredí nami sledovaného územia zastúpené predovšetkým mincami radenými do II. a III. a periódy. Ojedinele sa objavuje tiež štvrtie denárov. Terciovanie sa objavilo iba v jednom prípade na území barbarika. Mimo oblastí provincií je v jednom prípade zastúpený polený denár z II. periódy aj v rámci okruhu 1, ktorý sa ale nachádzal v depote zo 4. storočia po Kr. K jeho poleniu ale došlo pravdepodobne oveľa skôr, najskôr ešte počas obehu mincí II. periódy. Rozličné delenie denárov je pozorovateľné aj v rámci okruhu 3. V prípade nálezov zo stredného Pomoravia sa prišlo ale na to, že publikácia T. Zemana z roku 2017 často neuvádza spôsoby delenia mincí, akými bolo sekanie, či rozlamovanie, hoci je z fotografií zjavný prejav takéhoto konania v dobe rímskej. Ide v tomto prípade o mince z hromadného nálezu v Hornom Némčí, okr. Uherské Hradišče, kde bol jeden denár cisára Vespasiana

osekaný na troch miestach.⁵⁰² V prípade denára venovaného Vespasianom synovi Domitianovi nie je úplne jasné, či ide o úmyselné ulomenie 1/3 mince, alebo ide o následky orby.⁵⁰³ Ďalším takýmto prípadom je nález z Hroznové Lhoty, okr. Hodonín. Spomína sa tu iba torzo mince, pričom bol antoniniánus Phlipa I. Araba zámerne rozlomený na polovicu.⁵⁰⁴ Aj na lokalite Kozojídky, okr. Hodonín, sa objavil osekáný denár Marca Aurelia, z ktorého boli osekané 2/3 mince.⁵⁰⁵ V Ostrožnej Novej Vsi, okr. Uherské Hradiště boli objavené dva denáre cisára Hadriana, ktoré boli obe v oboch prípadoch delené rozlomením.⁵⁰⁶ V jednom prípade ale nie je možné posúdiť, či sa jedná o ulomenú polovicu denára, alebo o ulomenú tretinu denára. Taký istý prípad je vidieť aj na príklade denára pravdepodobne patriaceho Hadrianovej razbe zo Strážnice, okr. Hodonín, ktorá bola zámerne olámaná a rovnako sa nedá presnejšie posúdiť, či ide o zachované 2/3, alebo 1/2 mince.⁵⁰⁷ Hmotnosti týchto osekáných mincí ale naznačujú, že z nich ubudla asi iba 1/3. Kolísavá hmotnosť a rozmery denárových mincí v priebehu 2. storočia po Kr. by mohla naznačovať to, že staršie hmotnostne a rozmerovo stálejšie denáre boli do istej miery osekávané tak, aby sa hmotnostne priblížili hmotnosti aktuálne emitovaných mincí. Pre potvrdenie tejto hypotézy bude v budúcnosti ale potrebné venovať výskumu tohto druhu väčšiu pozornosť. 1/3 denára z 2. až začiatku 3. storočia po Kr., ktorý bol E. Kolníkovou určený neisto ako pravdepodobný denár Hadriana, nájdeme tiež na lokalite Veselí n. Moravou, okr. Hodonín.⁵⁰⁸ Zvláštnosťou tejto časti mince ale je, že tretina mince bola podľa všetkého vystrihnutá. Poslednou, snáď dokonca menej ako tretinou denára, je nález z Vlčnova-Dolního Němčí, okr. Uherské Hradiště, ktorý bol na takýto malý diel oddelený rozlomením.⁵⁰⁹ Funkcia takto malých dielov strieborných mincí nie je v tejto chvíli vôbec jasná. To, že sa ale v nálezoch vôbec vyskytujú indikuje, že mohli predstavovať určitý platobný prostriedok aj v takto redukovanom rozmere a hmotnosti, hoci nemožno vylúčiť ani prípad, že mohlo ísť o odloženú zásobu striebra, ktorú hĺbková orba preniesla z narušeného sídliskového objektu na povrch.

⁵⁰² Zeman 2017, 231; tab. 28:7 .

⁵⁰³ Zeman 2017, 231; tab. 28:9.

⁵⁰⁴ Zeman 2017, 238; tab. 37:13.

⁵⁰⁵ Zeman 2017, 253; tab. 52:7.

⁵⁰⁶ Zeman 2017, 268; tab. 68:13–14.

⁵⁰⁷ Zeman 2017, 283; tab. 88:6.

⁵⁰⁸ Zeman 2017, 324; tab. 120:10.

⁵⁰⁹ Zeman 2017, 334; tab. 132:17.

Inú problematiku predstavujú časti bronzových mincí, ktoré boli rozlamovaním, či sekaním rozdelované na hmotnosti, ktoré sa približovali drobnejším minciam z farebných kovov. Najčastejšie boli nálezy tohto druhu polené a štvrtené. Práve štvrtenie bronzových mincí je charakteristické pre obdobie prvých dvoch tretín 3. storočia po Kr., kedy sa tento fenomén objavuje na sídliskách z mladšej doby rímskej, alebo pri ojedinelých nálezoch takýchto razieb III. periódy po prvý krát. Zaujímavé je, že v provinciálnom prostredí nenachádzame takýto prejav na minciach z farebných kovov ani v jednej zo sledovaných častí Norika, či Hornej a Dolnej Panónie v nálezoch z 3. storočia po Kr. Z územia Čiech pochádzajú takéto príklady zo Kšiel, okr. Kolín, kde sa vyskytol polený dupondius, resp. možno as cisára Hadriana, ktorý vážil 6,38 g,⁵¹⁰ z Prachovic, okr. Pardubice, kde bol objavený štvrtený sestercius Alexandra Severa s hmotnosťou 6,13 g,⁵¹¹ z obce Stradouň, ok. Ústí nad Orlicí, kde bol na sídlisku z mladšej doby rímskej objavený polený sestercius Gordiana III. s hmotnosťou 9,32 g,⁵¹² polený sestercius sa vyskytol ako ojedinelý nález razby Faustiny II. na lokalite Chleby, okr. Nymburk, vážil 12,17 g.⁵¹³ Rozpolený sestercius Marka Aurelia pochádzal aj z juhočeskej obce Topělec, okr. Písek a vážil 11,98 g.⁵¹⁴ Štvrtený dupondius Gordiana III. pochádza z germánskeho sídliska Zalužany, okr. Příbram, ktorého hmotnosť bola po redukcii 4,49 g.⁵¹⁵ Jeden prípad štvrtenej mince z farebného kovu je známy tiež z Moravy, z katastra obce Želetice, okr. Hodonín. Na germánskom sídlisku tu bol pri povrchových zberoch objavený dupondius z 1.-2. storočia po Kr. štvrtený sekaním na hmotnosť 4,19 g.⁵¹⁶ Polené bronzové mince pochádzajú tiež z oblasti Dolného Rakúska, napríklad zo sídliska Drösing, Bez. Gänserndorf, v polohe Hutmannsdorf. V jednom prípade bol polený sestercius Marka Aurelia, v druhom prípade dokonca limitné falzum sestercia z 2. storočia po Kr.⁵¹⁷ Žiaľ, ani k jednému z týchto nálezov sa nepodarilo zistiť údaj o ich hmotnosti. Terciovanie mincí z farebných kovov bolo zastúpené dvoma nálezmi. Jeden pochádzal z Leopoldsdorf im Marchfelde, Bez. Gänserndorf, z priestoru predpokladaného germánskeho sídliska. Strihaním bol terciovaný sestercius cisára Traiana. Vystrihnutý diel mince mal

⁵¹⁰ Militký 2013, 151.

⁵¹¹ Militký – Vích 2011, 282.

⁵¹² Militký – Vích 2011, 282–283.

⁵¹³ Militký 2013, 177.

⁵¹⁴ Militký 2013, 262.

⁵¹⁵ Militký 2013, 196–197.

⁵¹⁶ Zeman 2017, 341; tab. 139:9.

⁵¹⁷ Nebehay – Stuppner 1990, 224; Dick - Nebehay 1984, 359.

hmotnosť 9,08 g.⁵¹⁸ Druhý prípad predstavoval nález omnoho staršej mince na lokalite Ringelsdorf-Niederabsdorf, Bez. Gänserndorf, kde sa našiel terciováný as razený za vlády cisára Augusta.⁵¹⁹ Hmotnosť tejto mince sa žiaľ tiež nepodarilo zistiť. Do okruhu 3 sa radia tiež nálezy zo Záhoria, presnejšie z Bratislavy-Devínskej Novej Vsi, okr. Bratislava IV, Dojča, okr. Senica a Radimova, okr. Skalica.⁵²⁰ V prípade prvého menovaného poleného sestercia venovaného Lucille jej otcom a manželom Marcom Aureliom a Luciom Verom sa nepodarilo zistiť hmotnosť tohto dielu mince. V prípade druhého nálezú vážil rozpolený dupondius Marca Aurelia 5,61g.⁵²¹ Z tretej lokality pochádza polený sestercius, pravdepodobne Gordiana III. s hmotnosťou 10,55g.⁵²² Z kvádskej oblasti, teda okruhu 4, pochádza rovnako viacero nálezov bronzových mincí delených na menšie kusy lámaním, strihaním a sekaním. Ide spravidla v tejto oblasti o polenie. Takéto nálezy sa vyskytli na germánskych sídliskách v Nitre-Párovských hájoch, okr. Nitra, vo Veľkom Mederi, okr. Dunajská Streda, alebo aj na sídlisku vo Zvončíne, okr. Trnava.⁵²³ Zaujímavosťou týchto nálezov z okruhu 4 je, že sestercie polené rozlomením pochádzajúce z produkcie mincovne vo Viminaciu z obdobia vlády Gordiana III. mali po rozdelení hmotnosť pohybujúcu sa približne od 7,3 do 8 g. Naproti tomu sestercius a as z produkcie štátnej mincovne v Ríme prislúchajúce Iulie Maese a Philippovi I. mali po rozpolení hmotnosť 10,85g a 8,60g.

Z výskumu vyplýva, že vo výraznej prevahe boli polené, terciované a štvrtené bronzové mince, ktorých obeh v priebehu IIIa a IIIb periódy môžeme podložiť nálezmi limitných fálz a subferratnych mincí z územia bývalých stredodunajských provincií. Ide o mince razené za vlády Marca Aurelia, či Severovcov, až po mince Philippa I. Araba. Akt polenia, terciovania a štvrtenia bronzových mincí sa dá vysvetliť ako vytváranie provizórnych menších nominálov. Je ale otázne, či dochádzalo k deleniu mincí na rímskom, alebo na barbarskom území a otázna je tiež doba, v ktorej k tomuto dochádzalo.⁵²⁴ Nový pohľad na túto problematiku by mohlo priniesť porovnanie hmotností mincí, emitovaných v provinciálnych mincovniach v kolónii Viminacium a v Dácii. Od roku 246 po Kr. je zaznamenateľná redukcia hmotnosti pri minciach z farebného kovu produkovaných Dáciou a tiež nálezy provinciálnych mincí

⁵¹⁸ Vondrovec 2017, 15.

⁵¹⁹ Dembski 1986I, 352; tam ako Drösing.

⁵²⁰ Kolníková 2015, 167, 170; Elschek 2007b, 154.

⁵²¹ Kolníková 2015, 167.

⁵²² Kolníková 2015, 170.

⁵²³ Hunka 2016, 24; Hunka – Kolníková 2004, 77; Hunka – Kolníková 2003, 62; Hunka – Kolníková 1999, 63.

⁵²⁴ Militký – Vích 2011, 294.

z Carnunta, z produkcie Viminacia potvrdzujú, že takáto redukcia ich postihla od roku 248 po Kr. Priemerná hmotnosť týchto mincí bola okolo 18g.⁵²⁵ Pre porovnanie, dupondie z mincovne vo Viminaciu dosahovali hmotnosť oproti predošlým štátnym razbám za Alexandra Severa s priemernou hmotnosťou 10,70g v priemere už iba nie viac ako 5,27g.⁵²⁶ Keď porovnáme hmotnosti a druhy razieb delených mincí všimneme si, že by mohli teoreticky existovať dva, až tri horizonty, v ktorých boli mince na území barbarika delené. Tiež absencia delených bronzových mincí prislúchajúcich do IIIb periódy v nálezoch pochádzajúcich z bývalých provincií ležiacich na strednom Dunaji môže potvrdzovať prisúdenie tohto prejavu Germánom. Prvým horizontom mohlo byť obdobie vlády Alexandra Severa, až Maximina I. Tráka. V tom čase mohlo dôjsť k poleniu predovšetkým mincí II. periódy. Ide v tomto prípade ale o veľmi ojedinelý jav, pretože oveľa výraznejšie vystupuje oproti tomuto horizontu augustovsko-tiberiovské obdobie, pre ktoré je charakteristické polenie asov sekaním z dôvodu nedostatku nižších nominálov.⁵²⁷ Podobne výrazne sa prejavuje v tomto smere aj obdobie vlády Gordiana III. a nasledujúcich vojenských cisárov. Gordianove obdobie vlády v rokoch 238–244 po Kr. a obdobie spoluvlády Treboniana Galla a Volusiana v rokoch 251–253 po Kr. by mohli byť práve ďalšími dvoma horizontmi, počas ktorých k deleniu na nižšie „nominály“ rozlamovaním a strihaním bronzových mincí dochádzalo. Napríklad v prípade nálezu zo Zalužan, by mohol štvrtený dupondius hmotnosťou zodpovedať asu razeného vo Viminaciu v období Gordianovej vlády, či dupondiu pochádzajúceho z tej istej mincovne z rokov 251–253 po Kr. Štvrtený sestercius z Prachovic by zase mohol hmotnosťou zodpovedať dupondiu razeného vo Viminaciu počas Gordianovej vlády. Polené sestercie z Chlebov a Topělce by mohli hmotnosťou prislúchať ako prvému horizontu, tak tiež druhému horizontu v 1. polovici 3. storočia po Kr. Medzi rokmi 251–253 po Kr. dosahuje hmotnosť sesterciov razených vo Viminaciu už iba 9–10g a tento stav zostáva zachovaný až do roku 255 po Kr., kedy mincovňa ukončuje svoju produkciu a sťahuje sa do Porýnia. Po roku 253 po Kr. už produkcia dupondiov a asov vo Viminaciu neprebíhala a priemer spolu s mincovým obrazom sesterciov tvoril už iba 10% oproti pôvodným razbám z obdobia Gordianovej vlády.⁵²⁸ Práve hmotnosti polených sesterciov z obdobia vlády Severovcov, či polených a terciovaných mincí, aké pochádzajú napríklad z lokalít Stradouň, Leopoldsdorf im Marchfelde, Radimov a

⁵²⁵ Vondrovec 2007, 301.

⁵²⁶ Vondrovec 2007, 303.

⁵²⁷ Stoklas 2017c, 65.

⁵²⁸ Martin 1992, 19.

Veľký Meder, by mohli súvisieť s posledným horizontom končiacim rokom 253 po Kr. Hmotnosti týchto dielov mincí sa totiž nápadne podobajú priemerným hmotnostiam provinciálnych mincí z Viminacia a Dácie a mohli byť staršie razby takto upravované na aktuálnejšie hmotnosti kolísavých nominálnych pomerov v rímskom peňažnom systéme. Diely mincí v rozmedzí 9 až 11g mohli zodpovedať približnej hmotnosti vtedy emitovaných sesterciov a diely s hmotnosťou od 7,4 do 8,6 g by mohli zodpovedať sesterciom emitovaných Dáciou v tomto období.

Výskyt delených mincí na sídliskách z mladšej doby rímskej môže tiež indikovať obchodné centrá. Ako ojedinelé nálezy sa takmer vôbec nevyskytujú a viažu sa takmer vždy na doloženú, alebo predpokladanú oblasť s germánskym osídlením. Pre IIIb periódu platí, že sa vyskytujú v sprievode veľkého zastúpenia antoniniánových razieb a tiež prítomných provinciálnych mincí, prevažne pochádzajúcich z Viminacia. Napríklad sídlisko v Zalužanoch, s nálezom štvrtého dupondia Gordiana III., leží zároveň na predpokladanej trase „Zlatej cesty“ vedúcej z Lauriava (Enns, Rakúsko) smerom do stredných Čiech pozdĺž Vltavy.⁵²⁹ Takýmito obchodnými strediskami boli zrejme tiež sídliská v Nitre-Párovských Hájoch a vo Veľkom Mederi. Práve vo Veľkom Mederi sa koncentruje najväčší počet nájdených mincí polených rozlomením.

Posledným zistením výskumu aplikovaného pri minciach vykazujúcich stopy delenia na menšie časti je, že všeobecne platí to, že Rimania do hrobov v stredodunajských provinciách nevkladali ako obolus nikdy diely mincí. Dávali sa do výbavy hrobov iba celé mince, alebo dobové falzá.

Okruh	Nominál	Spôsob delenia	Počet kusov	Časové zaradenie
1	Antoniniánus	Štvrtý (1/4)	1	2. polovica 3. storočia po Kr.
	Denár	Polený (1/2)	1	II
	Sestercius	Polený (1/2)	1	II
	Sestercius	Štvrtý (1/4)	1	IIIa
	Dupondius	Štvrtý (1/4)	1	IIIb
	Dupondius?/As?	Polený (1/2)	1	II
	Neznámy nominál	Rozlomený (1/2)	1	II
2	Sestercius	Polený (1/2)	1	II

⁵²⁹ Zavřel 2007, 275; obr. 1, obr. 15.

3	Antoniniánus	Neúplný, vystrihnutý	1	III d
	Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	1	III b
	Antoniniánus - subaerátny	Polený (1/2)	1	III b
	Denár	Osekaný	1	II
	Denár	Osekaný (1/3)	1	II
	Denár	Osekaný	1	III a
	Denár	Polený (1/2)	2	II
	Denár	Rozlomený (1/2?/2/3?)	1	II
	Denár	Rozlomený (2/3)	1	III a
	Denár	Terciovaný strihaním (1/3)	1	2.–zač. 3. storočia po Kr.
	Denár	Rozlomený (1/4?/1/3?)	1	1.–3. storočie po Kr.
	Sestercius	Polený (1/2)	2	II
	Sestercius	Polený (1/2)	1	III b
	Sestercius	Terciovaný strihaním (1/3)	1	II
	Sestercius – limitné falzum	Polený (1/2)	1	II
	Sestercius – limitné falzum	Polený (1/2)	1	2. storočie po Kr.
	Dupondius	Polený (1/2)	1	II
	Dupondius	Štvrtený sekaním (1/4)	1	1.–2. storočie po Kr.
	As	Terciovaný (1/3)	1	I b
	As	Štvrtený (1/4)	1	1.–3. storočie po Kr.
	Bronz	Polený (1/2)	1	1.–3. storočie po Kr.
	Bronz	Štvrtený (1/4)	1	1.–3. storočie po Kr.
4	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	III d
	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	3. storočie po Kr.
	Denár	Polený (1/2)	1	III a
	Sestercius	Polený (1/2)	1	III a
	Sestercius	Polený (1/2)	3	III b

	As	Polený (1/2)	1	IIIb
Celkom			32	

Tab. 5: Diely rímskych mincí z oblasti Čiech a naddunajského barbarika so svébským osídlením.

Provincia	Nominál	Spôsob delenia	Počet kusov	Časové zaradenie
Norikum	Denár	Polený (1/2)	1	Ib
	Dupondius	Polený (1/2)	1	Ib
	Zlato – dobové falzum	Rozlomené (1/2)	1	II
	Denár	Rozlomený (1/2)	1	II
	Sestercius	Polený (1/2)	1	II
	Sestercius – limitné falzum	Polený (1/2)	1	II
	Denár	Zrezaný	1	IIIa
	Denár	Polený (1/2)	2	IIIa
	Denár	Rozlomený (1/2)	4	IIIa
	Antoniniánus	Polený (1/2)	2	IIIb
	Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	1	IIIb
	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIc
	Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	1	IIIc
	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIId
	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	3. storočie po Kr.
	Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	2	3. storočie po Kr.
	Denár	Polený (1/2)	1	2.-1. polovica 3. storočia po Kr.
	As	Polený (1/2)	1	1. storočie po Kr.
	As	Polený (1/2)	1	1.-2. storočie po Kr.
	As	Polený (1/2)	1	1.-3. storočie po Kr.
Horná Panónia	Denár	Polený (1/2)	2	Ib
	Sestercius	Polený (1/2)	2	Ib
	Dupondius	Rozlomený (1/2)	1	Ib
	As	Polený (1/2)	37	Ib
	As	Rozlomený (1/2)	3	Ib
	As	Štvrtený (1/4)	1	Ib

As – limitné falzum	Polený (1/2)	1	Ib
Denár	Polený (1/2)	4	II
Denár	Neúplný, vyseknutý	1	II
Denár - subaerátny	Opilovaný	1	II
Drachma	Polená (1/2)	1	II
Sestercius	Polený (1/2)	2	II
Sestercius	Diel, vyseknutý	1	II
Dupondius	Polená (1/2)	1	II
As	Polený (1/2)	4	II
As – limitné falzum	Polený (1/2)	1	II
Dupondius?/As?	Rozlomený (1/2)	1	II
Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIa
Denár	Polený (1/2)	3	IIIa
Denár	Rozlomený (1/2)	1	IIIa
Denár	Štvrtený (1/4)	1	IIIa
Denár - subaerátny	Polený (1/2)	1	IIIa
Sestercius	Rozlomený (1/2)	1	IIIa
Sestercius	Štvrtený (1/4)	1	IIIa
As	Rozlomený (1/2)	1	IIIa
Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIb
Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	1	IIIb
Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIc
Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	5	IIIc
Antoniniánus	Polený (1/2)	2	IIIId
Antoniniánus	Rozlomený (1/2)	1	IIIId
Antoniniánus	Polený (1/2)	1	2. polovica 3. storočia po Kr.
Denár	Polený (1/2)	1	27 pr. Kr.-192 po Kr.
Denár – dobové falzum	Polený (1/2)	1	27 pr. Kr.-244 po Kr.
Sestercius	Polený (1/2)	2	23 pr. Kr.-192 po Kr.
Sestercius	Polený (1/2)	1	23 pr. Kr.-253 po Kr.
Sestercius	Rozlomený (1/2)	1	23 pr. Kr.-253 po Kr.
Sestercius	Štvrtený (1/4)	1	23 pr. Kr.-192 po Kr.

	Sestercius	Diel mince	1	1.-2. storočie po Kr.
	Dupondius	Polený (1/2)	1	23 pr. Kr.-98 po Kr.
	Dupondius	Polený (1/2)	1	23 pr. Kr.-192 po Kr.
	Dupondius	Polený (1/2)	1	23 pr. Kr.-253 po Kr.
	As	Polený (1/2)	1	1. storočie po Kr.
	As	Polený (1/2)	1	23 pr. Kr.-98 po Kr.
	As	Polený (1/2)	3	23 pr. Kr.-253 po Kr.
	As	Polený (1/2)	2	211-82 pr. Kr. (I.a)
	As	Polený (1/2)	1	211-30 pr. Kr.
	As	Terciovaný (1/3)	1	23 pr. Kr.-253 po Kr.
	As	Štvrtený (1/4)	1	23 pr. Kr.-192 po Kr.
	As	Štvrtený (1/4)	1	211-82 pr. Kr. (I.a)
	As	Diel mince	1	1. storočie po Kr.
	Dupondius?/As?	Polený (1/2)	4	23 pr. Kr.-98 po Kr.
	Stredný bronz	Polený (1/2)	1	1. storočie po Kr.
	Malý bronz	Diel mince	1	1.-2. storočie po Kr.
	Bronz	Polený (1/2)	2	211-30 pr. Kr.
	Bronz	Rozlomený (1/2)	3	23 pr. Kr.-253 po Kr.
Dolná Panónia	Sestercius	Rozlomený (1/2)	1	II
	Denár - subaerátny	Rozlomený (1/2)	1	IIIa
	Antoniniánus	Polený (1/2)	1	IIIId
	As	Polený (1/2)	1	1.-3. storočie po Kr.
Celkom:			150	

Tab. 6: Diely rímskych mincí zo sledovanej oblasti stredodunajských provincií.

7.4 MINCE RÍMSKÝCH PROVINCIÍ A KOLÓNII V BARBARIKU

Na územie barbarika prúdili okrem štátnych razieb tiež rozličné iné druhy mincí, ktoré v rámci ríšskeho peňažného obehu boli vo všeobecnej platnosti. Ich nominálna hodnota, a často aj vzťah k peňažnej sústave 3. storočia po Kr., nám často nie je vôbec známy. Ide o mince rímskych provincií, razené lokálne v provinciálnych mestách, či kolóniách, ktoré mali poskytovať dostatočnú zásobu regiónu, v ktorom sa mincovne nachádzali. V

nálezoch z územia osídlenom Svébmi na hornom toku Labe, v južných Čechách a v priestore osídlenom v dobe rímskej svébskymi Markomanni a Kvádmi tvoria tieto mince širokú a pestrú škálu rozličných razieb, pochádzajúcich prevažne z Blízkeho východu a Balkánu.

Základné informácie o ich rozšírení a druhoch poskytla náhľadová analýza. Mince provinciálneho pôvodu sú v naddunajskom barbariku zastúpené cisárskymi razbami v rozsahu od obdobia vlády juliovsko-claudiovskej dynastie, až po razby vojenských cisárov. Najstaršími zástupcami sú mince juliovsko-claudiovskej dynastie. Sú medzi nimi zastúpené mincovne Nemausus v južnej Galii, Antiochia v Sýrii a Alexandria v Egypte. V celých Čechách, teda v okruhu 1 a 2, sú zastúpené tieto mince v rovnako malom množstve, ako v nálezoch z okruhu 4, teda z vymedzenej časti západného Slovenska. V prípade Čiech sa jedná o dve mince Augusta a Agrippu z mincovne Nemausus, z okruhu 4 ide o jednu razbu Augusta a Agrippu z mincovne Nemausus s kontramarkou „P“⁵³⁰ a dve bronzové mince, zrejme drachmy, z produkcie alexandrijskej mincovne. Prvá bola vyrazená medzi rokmi 27 pr. Kr.–14 po Kr. a ide zrejme o razbu Augusta venovanú Livii,⁵³¹ druhá bola razená Claudiom I. medzi rokmi 41–54 po Kr.⁵³² Hoci sme alexandrijským minciam venovali špeciálnu pozornosť na inom mieste, je nutné tieto bronzové mince dávať do súvislosti s mincami z Galskej mincovne. Je totiž vysoká pravdepodobnosť, že súvisia s prvým peňažným tokom na územie ležiaceho severne od Dunaja. Z 3. okruhu, teda z oblasti južnej a strednej Moravy, Dolného Rakúska a Záhoria, pochádza raz toľko nálezov juliovsko-claudiovských razieb, než v ostatných okruhoch. Reprezentujú ich prevažne alexandrijské tetradrachmy Nera a bronzová minca Claudia I. z mincovne v Antiochii, ktorá pochádza z depotu datovaného do 4. storočia po Kr.. Mince flaviovskej dynastie sa takmer vôbec v nálezoch doposiaľ nevyskytli. Jediným zástupcom je alexandrijská bronzová razba z územia Moravy. Na nami sledovanom území sa vyskytli v malom zastúpení tiež mince adoptívnych cisárov. Zaujímavé je, že sa vo všetkých prípadoch jedná o drachmy či tetradrachmy. Z okruhu 1 pochádza drachma z alexandrijskej mincovne. Hoci nemožno vylúčiť jej starší prienik do barbarika, má zrejme súvis až s obehom mincí v 4. storočí po Kr. Rovnako alexandrijská tetradrachma z južných Čiech sa vyskytla v depote datovanom do 4. storočia po Kr. Z okruhu 3 pochádzajú dve

⁵³⁰ Stoklas 2017a, 8.

⁵³¹ Soják – Kolníková 2017, 12.

⁵³² Ondrouch 1964, 77.

odlišné razby mincí, avšak obe prislúchajúce drachmovej peňažnej sústave. Prvou je tetradrachma Hadriana z mincovne v Alexandrii, ktorá bola objavená v Uherskom Brode pri archeologickom výskume,⁵³³ druhou je drachma toho istého panovníka, avšak z mincovne v Aigei ležiacom v Cilicii, ktorá bola objavená v Borskom Mikuláši.⁵³⁴ Zo 4. okruhu zatiaľ mince dynastii adoptívnych cisárov nevidujeme. Je možné, že tiež v dolnorakúskej oblasti vtedajšieho barbarika sa mince tejto dynastie vyskytujú aj v nálezoch. Pokiaľ sa tu vyskytnú, nie je ich možné pre nedostatočné údaje v práci F. Jedličku identifikovať.⁵³⁵ Ďalšie provinciálne mince predstavujú razby antoninovskej dynastie. V okruhu 1 sa mince týchto cisárov objavujú v jednom prípade v drobnom hromadnom náleze z Nespekov datovanom do 4. storočia po Kr.,⁵³⁶ tu sa vyskytla minca Antonina Pia z tráckej mincovne vo Philippopolise, a v depote zo Starého Kolína datovanom rovnako do 4. storočia po Kr., kde sa objavili dve takéto razby. Jedna bližšie neurčiteľná provinciálna razba pravdepodobne Antonina Pia a razba Commoda taktiež z mincovne vo Philippopolise.⁵³⁷ Z okruhu 4 pochádzajú dve provinciálne bronzové mince z produkcie mestských mincovní v Prusa ad Olympeum a v egyptskej Alexandrii. Zmienené mince prislúchali cisárom Commodovi a Antoninovi Piovi. V prípade alexandrijskej razby sa opäť jedná o drachmu. Z okruhu 3 nám zatiaľ nie sú mince tejto dynastie z germánskej oblasti známe. Hoci v stredodunajských provinciách sledujeme prudký nárast provinciálnych mincí severovskej dynastie, nálezy z územia s kvádkym osídlením, teda zo 4. okruhu, neobsahujú až na jeden zatiaľ nepublikovaný neistý prípad zo Želiezoviec, okres Levice, žiadne takéto razby. V prípade mince zo Želiezoviec sa predpokladá, že ide o razbu Antonina III., Caracallu, emitovanú v niektorej mincovni v Malej Ázii.⁵³⁸ Ani tu sa nedá opäť vylúčiť ich výskyt v dolnorakúskej oblasti vtedajšieho barbarika. Je dokonca veľmi pravdepodobné, že k nálezom týchto severovských provinciálnych razieb tu mohlo dôjsť, pretože z územia Moravy sú nám známe tri mince, zastúpené razbou tráckeho mesta Deultum z germánskeho sídliska,⁵³⁹ asom Septimia Severa z mincovne Hadrianopolis objaveného rovnako na germánskom sídlisku⁵⁴⁰ a razbou z mincovne Nicaea z hromadného nálezu datovaného do 4. storočia

⁵³³ Pochitonov 1955, 282.

⁵³⁴ Soják – Kolníková 2017, 11.

⁵³⁵ Jedlička 2004.

⁵³⁶ Militký 2013, 113.

⁵³⁷ Militký 2013, 157–164.

⁵³⁸ Na tomto mieste chcem poďakovať za konzultáciu Prof. Dr. hab. Bartoszovi Awianowiczovi a Dr. Klausovi Vondrovcovi.

⁵³⁹ Zeman 2017, 298.

⁵⁴⁰ Pochitonov 1955, 265; tiež Kalousek – Pernička 1957, 52.

po Kr.⁵⁴¹ Z horného Polabia pochádzajú dve razby z depotov. Razba mincovne Stobi sa vyskytla v depote datovanom do konca 4. až začiatku 5. storočia po Kr. a razba mincovne Nicaea v depote datovanom do prelomu 3. a 4. storočia po Kr.

Zvláštnu pozornosť si zasluhujú provinciálne mince z 3. storočia po Kr., razené od vlády Gordiana III. po inflačné obdobie, ktoré definitívne postihlo dovedy dobre zabehnutý peňažný systém. V oblasti stredodunajského barbarika vtedy pozorujeme prudký nárast výskytu provinciálnych mincí, ktoré výrazne konkurujú v skladbe mincí razbám z mincovne v Ríme. Dominantné postavenie zaujíma produkcia mincovne vo Viminaciu, popri ktorej sa ojedinele vyskytujú tiež razby provincie Dacia, Dolná Mézia (*Moesia*) a razby z Malej Ázie. V prípade mincí provincie Horná Mézia a Dacia, ktoré začali do barbarika prenikať v období vlády Gordiana III. (238–244 po Kr.), sa ich výskyt v jednotlivých okruhoch mierne odlišuje. Najvýraznejšie je odlišný okruh 1, čiže oblasť horného Polabia. Razby zmienených dvoch provincií sú v tejto oblasti zastúpené vo výrazne nižšom počte, než v ostatných dvoch okruhoch. Na príklade ich výskytu v provincii Norikum je avšak možné sledovať, že smerom ďalej na západ ich výskyt v nálezoch výrazne ubúda, čo sa rovnako môže vzťahovať aj na odľahlejšiu oblasť Čiech, resp. horné Polabie. Najmladšou zastúpenou mincou tohto druhu je sestercius Traiana Decia (249–251 po Kr.) z Oskořínka.⁵⁴² Inak sú v nálezoch obsiahnuté mince od obdobia vlády Gordiana III. po Traiana Decia. Spomedzi všetkých ôsmich nálezov týchto provinciálnych mincí bola jedným kusom zastúpená aj razba provincie Dacia. V okruhu 2, teda v južných Čechách, sa dosiaľ razby týchto mincovní v nálezoch nevyskytli. Okruhy 3 a 4 sa spektrom mincí z mincovne vo Viminaciu a Dácii prakticky nelíšia. V priestore okruhu 3 je zastúpená široká škála bronzových nominálov Gordiana III. až po obdobie spoluvlády Treboniana Galla a jeho syna Volusiana (251–253 po Kr.). Jednu mincu z produkcie Viminacia je možné datovať pre zlý stav zachovania iba rámcovo do rokov 239–255 po Kr. Jednou razbou je zastúpená tiež mincovňa v Dácii. Hoci nemožno vylúčiť v prípade zle zachovaného sestercia z Hvězdice, okr. Vyškov, ani jej najmladšie datovanie,⁵⁴³ môžeme predpokladať, že najmladšie mince pochádzajúce z okruhu 3, predstavujú razby z obdobia vlády Treboniana Galla a Volusiana. Taká istá situácia sa javí tiež v rámci okruhu 4, teda v oblasti s kvádkym osídlením, kde bola rovnako zastúpená široká škála týchto mincí z období vlády Gordiana III. až Treboniana

⁵⁴¹ Zeman 2017, 305–307.

⁵⁴² Militký 2013, 185.

⁵⁴³ Pochitonov 1955, 261.

Galla a Volusiana. Je ale zvláštne, že v rámci celého vymedzeného okruhu sa zatiaľ v nálezoch nevyskytla ani jedna razba dáckej mincovne. Spektrum cisárov, ktorí razili vo Viminaciu svoje mince, je tu veľmi pestré a podobné mincovému spektru v panónskom provinciálnom prostredí. Najmladšie zastúpené mince predstavujú razby Treboniana Galla a Volusiana. Z administratívneho hľadiska spadá do tohto okruhu aj nález Gallienovho malého bronzu z produkcie mincovne vo Viminaciu.⁵⁴⁴ Nemožno ho ale zaradiť medzi mince z barbarika, pretože bol objavený na brehu Dunaja a môže mať súvis aj s vojenskými aktivitami na ľavom brehu Dunaja, alebo so stratou mince priamo na rieke, ktorej prúd mincu vyplavil práve na barbarskom brehu.

Ostatné razby provinciálnych mincovní nemajú zásadný význam pre výskum. V okruhu 1 sa vyskytla razba mincovne Cius z obdobia vlády Gordiana III., ktorá sa nachádzala v depote mincí zo Starého Kolína.⁵⁴⁵ Datovanie depotu do 4. storočia po Kr. nám sťažuje interpretačné možnosti prieniku tejto razby do oblastí horného Polabia, pretože minca bola v peňažnom obehu na území barbarika relatívne dlhú dobu, aj po vypršaní jej platnosti v Rímskej ríši. Nádejnejšie sa javí nález mince Gordiana III. z Všemyslic–Neznašova z južných Čiech, ktorá pochádza z produkcie mincovne Dionysopolis v Dolnej Mézii.⁵⁴⁶ Vzhľadom na to, že v stredodunajských provinciách sa objavujú emisie dolnomézskych mincovní v nezanedbateľnom množstve a datované hlavne do obdobia vlády Gordiana III. v rokoch 238–244 po Kr. Táto minca prislúcha k obdobiu vrcholenia produkcie mézskych aj maloázijských mincovní. Rovnako minca Philippa I. z mincovne v Antiochii zo Záhoria a Gordiana III. z mincovne Nicopolis ad Istrum z Nitry – Párovských Hájov⁵⁴⁷ poukazujú svojim datovaním na obdobie, kedy produkcia provinciálnych mincovní a prílev týchto mincí z východných oblastí Rímskej ríše zažívali svoj vrchol.

Pri hlbšej analýze provinciálnych mincí sme sa zamerali na razby Hornej Mézie a Dácie, ktoré boli navzájom zlúčené tak, ako v prípade analýzy nálezov z provincií. V porovnaní okruhov 1, 3 a 4 si môžeme všimnúť, že vo všetkých troch zmienených okruhoch sú najpočetnejšie zastúpené mince Gordiana III. a Philippa I. Araba. Odlišný je výskyt týchto provinciálnych razieb od vlády Traiana Decia, ktoré sa na rozdiel od 4. okruhu vyskytli v ostatných okruhoch len v počte 2 kusov. Výraznejšie zastúpenie pozorujeme ďalej v období vlády Treboniana Galla a Volusiana, ktorých mince sa

⁵⁴⁴ Torma – Dinnyés a kol. 1993, 493.

⁵⁴⁵ Militký 2013, 157–164.

⁵⁴⁶ Militký 2013, 258.

⁵⁴⁷ Soják – Kolníková 2017, 11; Hunka 2016, 24.

vyskytujú už iba v okruhoch 3 a 4. Tento jav je zrejme podmienený vplyvom provinciálneho obehu, kde sa v Noriku viac nevyskytli emisie týchto cisárov rovnako ako v okruhu 1. Naopak, v Panónii sú početné, čo sa prejavilo tiež v naddunajskej oblasti barbarika. Súvis môžeme hľadať v odlišnom obchodnom prepojení na provincie. Čo sa týka intenzity prílevu provinciálnych mincí Viminacia a Dácie do barbarika, je index od roku 238 po Kr, resp. z dôvodu založenia prvej zmienenej mincovne až 239 po Kr., po rok 249 po Kr. identický so všetkými porovnávanými oblasťami. K prvej odlišnosti dochádza až od obdobia 251–253 po Kr., kedy klesá v okruhu 1 rovnako ako v prípade Norika, výskyt týchto mincí na nulu. V prípade okruhov 3 a 4 je ale index identický s indexom vypočítaným z nálezov v provinciách. Najvýraznejšia odlišnosť je pozorovateľná v prípade všetkých okruhov v barbariku medzi rokmi 253–257 po Kr., kedy je prílev provinciálnych mincí z Hornej Mézie a Dácie, ako tiež z ostatných balkánskych a blízkovýchodných mincovní, už nulový. Znamená to teda, že na rozdiel od provincií, sa v barbariku nevyskytujú viac razby Aemiliana, Valeriana I, Valeriana II. a Galliena.

Zvláštne postavenie v nálezoch z oblasti stredoeurópskeho barbarika majú razby egyptskej Alexandrie. Pre ich výnimočnosť a nie príliš početné zastúpenie v nálezoch z územia Čiech, Moravy, rakúskej časti barbarika a Slovenska, im bola venovaná pomerne veľká pozornosť tiež zo strany českých a slovenských bádateľov.⁵⁴⁸ Ich prítomnosť v provinciálnom obehú mincí je dodnes neobjasnená a interpretácia o ich postavení v peňažnom systéme Rímskej ríše zostáva iba v hypotetickej rovine. O to väčšou zvláštnosťou je ich výskyt na území barbarika. Z prehľadu k nálezom týchto mincí, ktorý zostavil M. Jančo v roku 2002 je zrejme,⁵⁴⁹ že alexandrijské razby nemali žiadnu významnú úlohu v peňažnom obehú severných rímskych provincií. Ich nálezy sú totiž dokladom ich importu jednotlivcami, a nie organizovaného presunu finančných hotovostí organizovaných štátom.⁵⁵⁰ Do prostredia barbarika sa teda najpravdepodobnejšie dostávali prostredníctvom obchodných transakcií. Nemožno vylúčiť ani iné spôsoby ich prílevu, ktoré sú ale vzhľadom na výskyt alexandrijských mincí v neskorantických depotoch menej pravdepodobné.

Najväčšie množstvo nálezov týchto egyptských razieb pochádza z okruhu 1 a 3. V okruhu 1 dominujú razby z 2. polovice 3. storočia po Kr., v okruhu 3 je pomer

⁵⁴⁸ Jančo 2002; Militký 2013; Stoklas v tlači.

⁵⁴⁹ Jančo 2002.

⁵⁵⁰ Militký 2013, 61.

alexandrijských razieb už vyrovnanější a z 2. polovice 3. storočia pochádza menej ako polovica nálezov. Jeden jediný kus z 2. storočia po Kr. je nám známy z okruhu 2 a štyri kusy, pochádzajúce z produkcie prevažne 1. -2. storočia po Kr., pochádzajú z okruhu 4. V prípade týchto nálezov sa neosvedčilo indexové vyhodnotenie, ktoré znázorňuje úplne opačné hodnoty, než boli podľa náhľadovej analýzy očakávané. Môže to znamenať to, že sa tieto mince nevzťahujú k jednotlivým fázam III. periódy, ale skôr iba k istej jej časti. Tou by mohlo byť práve obdobie medzi 260–293 po Kr. V prípade okruhu 4 je možné uvažovať o príslušnosti bronzových razieb z Pavlíc,⁵⁵¹ Trenčína a Virtu⁵⁵² k druhej fáze I. periódy.

Ojedinele sa provinciálne razby vyskytujú tiež v depotoch mincí zo 4. a 5. storočia po Kr. Tento ich výskyt, ako aj samotný celkový výskyt starých razieb v neskororímskych tezauroch, je zvláštnou problematikou, ktorá dosiaľ nebola veľmi prejednávaná. Razba mesta Nicaea z rokov 222–235 po Kr., bola zastúpená v depote objavenom na lokalite medzi Strážnicou a Petrovom v hodonínskom okrese, ktorého datovanie ku koncu 4. storočia po Kr. umožnili tri drobné bronzové, resp. medené mince razené v rokoch 378–395 po Kr.⁵⁵³ Išlo o mincu Alexandra Severa venovanú jeho matke Julii Mamaei vyrazenú v provincii Bithynia. Ďalšou takouto starou provinciálnou razbou bola minca cisára Vespasiana (69–79 po Kr.). Tá sa vyskytla v depote zo začiatku až polovice 5. storočia po Kr., ktorý bol objavený v Hroznové Lhotě v okrese Hodonín v intraviláne obce. Depot datovala koncová medená minca cisára Theodosia II., vyrazená niekedy medzi 408–450 po Kr.⁵⁵⁴ Proveniencia tejto mince nie je úplne objasnená a v súčasnosti napriek našej snahe, spresniť jej pôvod rekonštrukčne, nebolo možné priradiť jej príslušnosť k provincii. Údajne bol zachytený na jej reverze orol a averzná strana obsahovala latinský opis. Alexandrijské razby obsahujú spravidla grécky opis a neboli v Egypte razené v čase vlády Vespasiana s reverzným motívom orla. Preto muselo ísť o jej inú provenienciu. Minca žiaľ už od 50-tych rokov 20. storočia nie je fyzicky dostupná a tak už nikdy nebude možné zistiť, o akú razbu sa jednalo. Naopak, jednoznačne egyptská razba mesta Alexandria, sa vyskytla v depote z Chorvátskeho Grobu v okrese Pezinok. Išlo o tetradrachmu cisára Claudia II. Gothica z roku 270 po Kr.. Nález tohto depotu rímskych mincí umožňujú datovať malé bronzové, resp. medené mince z obdobia vlády cisárov Valentiniana I. a Valensa z rokov 364–378

⁵⁵¹ Ondrouch 1964, 77.

⁵⁵² Soják – Kolníková 2017, 11–12.

⁵⁵³ Zeman 2017, 305–307.

⁵⁵⁴ Pochitonov 1955, 294; č. 1321.

po Kr. Oveľa staršiu bronzovú razbu z alexandrijskej mincovne obsahoval depot objavený niekde v okolí okresného mesta Svitavy. Bronzová drachma cisára Hadriana z rokov 117–138 po Kr. sa spolu s ďalšími tromi striebornými razbami z 2. storočia po Kr. podieľala na relatívne vysokom zastúpení na tú dobu cenných razieb z obdobia principátu. Depot je možné datovať zhruba do prvej tretiny 4. storočia po Kr.⁵⁵⁵ Poslednou provinciálnou mincou vyskytujúcou sa v depote mincí z mladšej doby rímskej je sýrska razba mincovne Antiochia, ktorá bola emitovaná už za vlády cisára Claudia I. (41–54 po Kr.). Depot vyše 200 kusov mincí bol údajne objavený niekde v okolí obce Sekule, v okrese Senica, v skalnej pukline.⁵⁵⁶ Z nich sa do Slovenského národného múzea dostali žiaľ iba štyri. Presnejšie datovanie depotu, než len rámcovo do 4. storočia po Kr. teda žiaľ nie je možné.

8 VÝSLEDKY NUMIZMATICKÉHO VÝSKUMU

8.1 PEŇAŽNÉ DEPOTY. ODLIŠNOSTI TEZAUROVANIA MINCÍ V BARBARSKOM A PROVINCIALNOM PROSTREDÍ

Analýza depotov rímskych mincí preukázala niekoľko spoločných znakov, ale tiež výrazných odlišností medzi sledovanou oblasťou barbarika a stredodunajskou provinciálnou oblasťou. Kľúčovými boli pre výskum predovšetkým depoty z konca 2. až prelomu 3./4. storočia po Kr. Mincové depoty, poprípade niektoré hromadné nálezy, predstavujú skupinu, ktorej bola venovaná oddávna najväčšia pozornosť. Tento typ nálezov ale predstavuje zároveň najkomplikovanejšiu kategóriu, s ohľadom na rôznorodosť ich skladby.⁵⁵⁷ Z toho dôvodu bolo potrebné často nálezy z oblastí barbarika konfrontovať s nálezmi z Norika, či Panónie a porovnávať ich skladbu navzájom. Očakávalo sa, že by sa tak mohlo podariť viac objasniť dôvod ich ukrytia, alebo by mohli v nich obsiahnuté mince dopomôcť k rekonštrukcii peňažného obehu k dátumu ich deponovania. Pri nálezoch tohto druhu v oblasti okruhov 1 až 4 na území barbarika sa súvislosti s dejinnými udalosťami hľadali len ťažko. Depoty objavené na území bývalých rímskych stredodunajských provincií bolo možné na druhú stranu oveľa ľahšie previazať s udalosťami, ktoré postihli provincie na konci 2. a v priebehu 3. storočia po Kr.

⁵⁵⁵ Militký 2013, 205-207.

⁵⁵⁶ Kolníková – Hunka 1994, 85.

⁵⁵⁷ Militký 2013, 20.

Už G. Dembski v roku 1977 rozčlenil provinciálne nálezy depotov z územia Rakúska do kategórií A až K, ktoré sa viazali k určitému časovému rozmedziu, alebo k povahe depotu.⁵⁵⁸ Práve kategórie D, E, F predstavujú dôležitý časový úsek, ktorý bol vhodný pre analogické porovnanie depotov z obdobia po skončení markomanských vojen do obdobia vlády cisára Diocletiana. Z vyčlenených okruhov na území barbarika nie sú dosiaľ známe depoty, ktoré by mali súvis s obdobím Commodovej vlády. Dôvod je možné hľadať v postupnom stabilizovaní politickej a vojenskej situácie na stredodunajských hraniciach Rímskej ríše a tiež konsolidáciou osídlenia na území slobodnej Germánie v poslednej štvrtine 2. storočia po Kr. Preto sa do pozornosti nášho záujmu dostali až depoty mincí, súvisiace s obdobím vlády dynastie Severovcov. Toto obdobie je v prípade nálezov z 1. až 4. okruhu barbarika zlučiteľné s prvou fázou III. periódy (IIIa) a v prípade stredodunajských provincií s neúplnou prvou „a“ fázou III. periódy (tj. po rok 235 po Kr.). V provinciálnej oblasti sa ako najstaršie javí nález 118 ks zlatých mincí z vojenského mesta Brigetium (dnešné Komárom–Szőny, jár. Komárom), ktorý bol ukrytý v bronzovej kanvici okolo roku 197 po Kr.⁵⁵⁹ Dôvody ukrytia je možné hľadať v obavách o stratu majetku v čase predpokladaného vojenského stretu Kvádov a Rimanov, na ktorý upozorňujú nápisy obsahujúce titul *antoniniana* z kastela Crumerum (Nyergesújfalu, jár. Esztergom). V ňom stacionovaná *cohors V Callaecorum Lucensium* si vyslúžila tento titul už okolo rokov 198–202 po Kr. za víťazstvo nad barbarmi, pravdepodobne na ľavobreží Dunaja.⁵⁶⁰

Zvláštnu pozornosť si zasluhujú depoty, resp. hromadné nálezy rímskych mincí z okruhov 3 a 4. Súbor s najmenej ôsmimi denármi so zastúpením razby Vespasiana až po denáre Septimia Severa (RIC IV/I, s. 157/č. 490)⁵⁶¹ a Antonina III., Caracallu, ako cézara (RIC IV/I, s. 213/č. 9)⁵⁶² v malom depote, či hromadnom náleze z Podivína, okr. Břeclav,⁵⁶³ a hromadný nález 7 denárových razieb zastúpených mincami cisára Trajana až po mince Septimia Severa z rokov 196–197 po Kr. z germánskeho sídliskového objektu datovaného do severovského obdobia v polohe Burgstall (alebo tiež Hradisko) pri Mušove, okr. Břeclav,⁵⁶⁴ boli ukryté do zeme pravdepodobne z dôvodu nebezpečenstva blížiaceho sa na južnú Moravu zo severu. Oba tieto hromadné nálezy,

⁵⁵⁸ Dembski 1977b, 3–64.

⁵⁵⁹ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 209–212.

⁵⁶⁰ Fitz 1959, 255.

⁵⁶¹ Mattingly – Sydenham 1998, 157.

⁵⁶² Mattingly – Sydenham 1998, 213.

⁵⁶³ Pochitonov 1955, 246.

⁵⁶⁴ Tejral 2011, 41.

resp. malé depoty, boli do zeme uložené okolo roku 197 po Kr. Okolnosti takéhoto konania môže objasniť niekoľko indícií, s ktorými sa stretávame v archeologickom, či tiež v numizmatickom kontexte. Na prelome 2./3. storočia po Kr. dochádza na južnej Morave k násilným udalostiam, ktoré sa prejavili najmarkantnejšie v okolí Mušova. Na polohe Burgstall (tiež tzv. Hradisko), ktorá bola počas markomanských vojen dočasným legionárskym táborom a východiskovým bodom rímskej armády pri zásahoch proti Markomanom, sa tu po uzavretí mieru s cisárom Commodom usadilo germánske obyvateľstvo a polohu osídlilo. Osídlenie nachádzame tiež susednej v polohe Neurissen.⁵⁶⁵ V relatívne krátkej dobe ale dochádza k násilnému zániku tohto sídliska. Antropologické nálezy 33 jedincov, nepietne uložených v jednej z barbarských priekop na tejto lokalite, doložili stopy po zámerných sečných, rezných a bodných zraneniach predovšetkým v oblasti ich lebiek.⁵⁶⁶ Na lokalite sa vyskytli tiež strieborné esovité záponky a sklenené perly, charakteristické pre wielbarský, alebo przeworský kultúrny okruh. J. Tejral tieto nálezy spája s migráciami, ku ktorým došlo okolo polovice 3. storočia po Kr.⁵⁶⁷ V spojitosti s hromadným nálezom rímskych mincí v objekte zasypanom rímskymi tehliami, sa skôr prikláňame k staršiemu datovaniu prerušenia osídlenia v polohe Burgstall, a to na prelome 2./3. storočia po Kr. Násilné udalosti odráža tiež nález kostrových pozostatkov jedinca z Temnej jaskyne nachádzajúcej sa v travertínovom masíve brala Spišského hradu (katastrálne Žehra, okr. Spišská Nová Ves), ktorý mal pri sebe v zachovanom koženom mešci 20 denárových mincí. Najstaršou razbou bol denár Vespasiana a najmladšou denár Septimia Severa z rokov 193-194 po Kr. Jedinec, ktorý bol zrejme príslušníkom púchovskej kultúry, zahynul s najväčšou pravdepodobnosťou na následky smrteľného zranenia v jaskynnom úkryte chránaceho ho pred nepriateľom.⁵⁶⁸ M. Soják predpokladá, že tento nález by mohol mať spojitosť so zánikom púchovského hradiska na sklonku 2. storočia po Kr., existujúceho v priestore areálu neskoršieho Spišského hradu.⁵⁶⁹ V širších súvislostiach dáva takáto interpretácia zmysel. Z oblasti východného Maďarska je totiž známy horizont depotov, či hromadných nálezov rímskych mincí, ktorých ukrytie do zeme sa kladie do rokov 196–197 po Kr. Nálezy z Mendy,jár. Nagykováta (razba Septimia Severa z roku 195 po Kr.), Elek,jár. Gyulaj (razba Didia Iuliana z roku 193 po Kr., Miškovca,jár. Miskolc

⁵⁶⁵ Tejral 2008, 86.

⁵⁶⁶ Tejral 2008, 86.

⁵⁶⁷ Tejral 2008, 90.

⁵⁶⁸ Soják 2004,197–198.

⁵⁶⁹ Soják 2004,198.

(razba Septimia Severa z roku 193 po Kr.), či z Kecel, jár. Kiskőrösi (minca Septimia Severa a Iulie Domny datovaná archeologickým kontextom po rok 196 po Kr.) boli všetky ukryté v tomto období.⁵⁷⁰ Maďarskí bádatelia hľadajú dôvody ich ukrytia v presunoch Gótov z Pobaltia. Tiež na území Sliezska je v archeologických nálezoch viditeľný posun przeworskej kultúry na prelome 2./3. storočia po Kr. a svébske osídlenie na Morave sa presúva ďalej na juh.⁵⁷¹ Horizont týchto ukrytých mincových súborov datovaných do rokov 196–197 po Kr. a rozmiestnených v okrajových oblastiach svébskeho osídlenia na konci stupňa C1a, boli s veľkou pravdepodobnosťou reakciou na presuny nositeľov wielbarskej a przeworskej kultúry v rámci strednej Európy. Ďalšie súbory mincí, ktoré by sa dali priradiť do tohto, či neskoršieho obdobia vlády severovskej dynastie z kvádskeho okruhu nepoznáme.

Zdanlivou paralelou by mohol byť tiež nález so stredného Slovenska objavený na periférii okruhu 4, ktorý sa nachádzal v tesnom dotyku s oblasťou s kvádsym osídlením. Nález dnes už nezvestnej časti depotu pochádza rímskych denárov zo Seliec, okr. Banská Bystrica (43 ks), v ktorej „koncovou“ razbou bol denár Didia Iuliana z roku 193 po Kr.⁵⁷² Vzhľadom na to, že nejde o úplný depot a zvyšný obsah nám nie je známy, mohla byť jeho koncová razba aj o čosi mladšia. Spolu s mincami boli v tomto súbore mincí údajne objavené tiež dve strieborné spony zo začiatku 5. storočia po Kr. Je nutné teda považovať nález za zásobu striebra z doby sťahovania národov. Existuje k nemu tiež niekoľko analógií z územia dnešného Poľska, ktoré rovnako ako depot zo Seliec, obsahovali veľké množstvo starých strieborných denárov a šperky z neskorej doby rímskej a sťahovania národov.⁵⁷³ Skladba tohto súboru ukrytého v Nízkych Tatrách bije ale do očí a poukazuje na to, že súbor mincí mohol byť zostavený už medzi rokmi 196–197 po Kr. Jeho súvislosti s dianím v priebehu doby sťahovania národov zostávajú k dnešným dňom stále neobjasnené.

Naopak, z okruhu 1, teda z územia hornolabského germánskeho kultúrneho okruhu ich zaznamenávame niekoľko. Tieto ale zrejme nemajú súvis s vojenskými udalosťami na severných hraniciach hornolabských Svébov. Počnúc razbou pravdepodobne Claudia I. a končiac denármi Severovcov bol malý súbor 14 strieborných mincí v depote z České Skalice, okr. Náchod, dobou ukrytia zaradený do

⁵⁷⁰ Fitz 1959, 253.

⁵⁷¹ Podborský a kol. 1993, 458, 459.

⁵⁷² Ondrouch 1964, 107.

⁵⁷³ Militký – Vích 2011, 293.

obdobia vlády Antonina IV., Elagabala, až počiatku vlády Alexandra Severa.⁵⁷⁴ Dôvody jeho ukrytia môžu byť rôzne, avšak najpravdepodobnejšie je, že mohlo ísť o hotovosť ukrytú obchodníkom, či dokonca obetinu, uloženú do zeme pri zdolávaní horského priechodu. Druhým takýmto súborom strieborných denárových razieb je nález z Lípy nad Orlicí, okr. Rychnov n. Kněžnou, ktorý pozostával pôvodne zrejme z 20 ks rímskych denárov. V tomto už dnes stratenom depote bol koncovou razbou denár Alexandra Severa.⁵⁷⁵ Razbou Alexandra Severa bola ukončená aj skladba neúplne zachovaného depotu bronzových mincí z Boharyně, z osady Homyle, z ktorého sa zachovalo 14 ks mincí.⁵⁷⁶ Veľkou zvláštnosťou je, že najstaršou razbou v ňom bol as venovaný cisárom Caligulom vojenskému veliteľovi a politikovi M. Vipsaniovi Agrippovi a tiež to, že depot pozostával výlučne z bronzových razieb. Tým sa vymyká z rámca všetkých depotov objavených v rámci vyčlenených 4 okruhov barbarika datovaných do 1. tretiny 3. storočia po Kr. Rozmiestnenie depotov zo severovského obdobia je dobre vidieť aj na mape 4.

Z provinciálnej oblasti pochádzajú depoty z 1. tretiny 3. storočia po Kr. predovšetkým z Norika a Hornej Panónie. Najstaršie datovaným depotom z obdobia vlády severovskej dynastie je nález z Viedne, Bez. Wien I., publikovaný G. Dembskim v roku 1977.⁵⁷⁷ V ňom zastúpené strieborné razby Vespasiana, Traiana, Hadriana, Faustiny II., Septimia Severa, Iulie Domny a Plautilly síce nie sú obsiahnuté v našej databáze, zato sa hodí o tomto náleze zmieniť. Druhým, oveľa zásadnejším nálezom, je depot prinajmenšom 120 ks mincí objavených v priestore legionárskeho tábora Vindobona (Viedeň, Bez. Wien I.), ktorý bol uložený v hlinenej nádobe a okrem strieborných razieb obsahoval jednu malú bronzovú mincu pôvodom z Judey.⁵⁷⁸ Uloženie tohto depotu do zeme sa napriek koncovej razbe Antonina IV., Elagabala, pre Juliu Soemias kladie do roku 225 po Kr., pričom sa Dembski prikláňa k názoru, že spojitosti s dôvodom jeho ukrytia by bolo možné hľadať vo vpáde vojsk Alamanov do norickej oblasti v roku 235/236 po Kr.⁵⁷⁹ Súčasťou tohto početného tezauru mohli byť tiež 3 denárové razby, z toho jeden oficiálny denár Traiana, jeden barbarizovaný a jeden subaerátny denár Septimia Severa a Antonina III., Caracallu, a Septimia Severa a Antonina III., Caracallu, venovaný Iulie Domne, či jedna provinciálna bronzová minca

⁵⁷⁴ Militký 2013, 218–219.

⁵⁷⁵ Militký 2013, 223.

⁵⁷⁶ Militký 2013, 209.

⁵⁷⁷ Dembski 1977b, 26.

⁵⁷⁸ Dick 1978, 47–52; tiež Dembski 1977 b, 29.

⁵⁷⁹ Dembski 1977 b, 21, 29.

Marca Aurelia, ktoré sú uvedené v databáze zvlášť.⁵⁸⁰ S vpádom Alamanov do Norika majú určite už súvis nálezy depotov zo severnej oblasti provincie. Tak ako súbor strieborných mincí zo Schönbüchel-Aggsbachu, Bez. Melk⁵⁸¹ datovaného do roku 235 po Kr., tak aj nález depotu strieborných mincí zo Seewalchen am Attersee, Bez. Vöcklabruck⁵⁸² a hromadný nález z rímskeho civilného mesta Lauriacum (Enns, Bez. Linz – Land),⁵⁸³ ktorý sa nachádzal v katastrofickej požiarovej vrstve, dokladajú všetky tieto nálezy udalosti, ktoré sa odohrali v rokoch 235/236 po Kr. na území Norika v čase vlády posledného severovského cisára Alexandra Severa a prvého z rady vojenských cisárov Maximina I. Tráka. Rúškom tajomstva zostáva zahalený depot rímskych mincí z Tinnye, jár. Pilisvörösvár, ktorý obsahoval vyše 100 kusov strieborných mincí, pričom známe sú iba razby Traiana, Hadriana, Antonina Pia, Faustiny I., Marca Aurelia, Lucilly, Septimia Severa a Getu.⁵⁸⁴ Depot teda neumožňuje ani len rámcové časové zaradenie a pre jeho neúplnosť bez ďalších výpovedných hodnôt. Hoci sa isté podobnosti medzi depotmi z okruhu 1 a z Norika dajú pozorovať v mincovnej skladbe, dôvody ich ukrytia sú určite značne odlišné. Priklonenie sa k takémuto názoru, že nejde v prípade nálezov z Čiech o depoty ukryté z dôvodu vojenskej hrozby, spôsobuje fakt, že všetky tieto tezaury sú lokalizované v severnej oblasti východných Čiech, ktoré boli v dobe rímskej tranzitnou spojnicou medzi horným Polabím a poľským územím, na ktorom sa v tom čase rozprestieralo osídlenie przeworskou kultúrou.

Z pohľadu nálezov depotov mincí sa javí odlišne poseverovské obdobie, z ktorého nepoznáme takmer žiadne takéto nálezy pochádzajúce z oblasti naddunajského barbarika a územia Čiech. Výnimku tvorí dnes už nezvestný nález pochádzajúci odniekiaľ z pomedzia Dobřichova a Plaňan, okr. Kolín, zložený z čisto bronzových razieb z 1.-3. storočia po Kr.⁵⁸⁵ Podľa popisu je zrejme, že hoci nepoznáme pri väčšine bronzových mincí razby panovníkov, jednalo sa podľa správy o „veľkých“ minciach zrejme o bronz, razené najneskôr do rokov 250/260 po Kr. Nemožno vylúčiť ani prítomnosť veľkých bronzových follisov z prelomu 3./4. storočia po Kr., i keď takáto kombinácia je vzhľadom k údajom málo pravdepodobná. Do horizontu vojenských udalostí v rokoch 235/236 po Kr. spadá depot ca. 2200 strieborných mincí z rímskeho civilného mesta Iuvavum (Salzburg. Bez. Salzburg-Stadt), ktorý dokladá prienik

⁵⁸⁰ Dick 1978, 52–53.

⁵⁸¹ Dembski 1977 b, 23.

⁵⁸² Dembski 1977 b, 25.

⁵⁸³ Ruske 2011, 49.

⁵⁸⁴ Torma a kol. 1986, 326.

⁵⁸⁵ Militký 2013, 141.

Alamanov do provinciálnej norickej oblasti.⁵⁸⁶ Najstaršími razbami v ňom boli zastúpené neskoro-republikánskymi legionárskymi denármi Marca Antonia z rokov 32–31 pr. Kr., najmladšou razbou bol denár Maximina I. Tráka z rokov 235/236 po Kr. Pozoruhodným, do tohto obdobia zapadajúcim, je nález depotu strieborných 34-roch denárových razieb z oblasti Bratislavy. Bližšia lokácia jeho nálezu nie je známa. Depot skončil v súkromnom vlastníctve viacerých osôb, no napriek tomu sa podarilo J. Skutilovi zdokumentovať razby obsiahnuté v ňom.⁵⁸⁷ Najmladšia razba v tomto náleze bola zastúpená denárom Maximina I. Tráka z rokov 235/236 po Kr., čo indikuje jeho pôvod buď priamo z provinciálnej oblasti v blízkom okolí Bratislavy, tj. Bratislava-Rusovce, Bratislava-Jarovce, Bratislava-Čunovo, či snád Bratislava-Petržalka, alebo depot pochádza z ľavobrežného pásma v blízkosti toku Dunaja. Tento nález bol síce začlenený do analýzy nálezov z okruhu 4, no nemožno vylúčiť, že pochádza z bývalého územia Hornej Panónie, ktorú v tom čase mohli ohrozovať Germáni sídliači severne od Dunaja. Z nasledujúceho obdobia pochádzajú z provinciálneho prostredia aj ďalšie depoty mincí, ktorých dôvody ukrytia ale žiaľ nepoznáme. Mohlo by ísť v tomto prípade o vnútorné boje vojenských cisárov, ktoré sa oboch Panónií často výrazne dotkli. Z Norika pochádza depot strieborných mincí končiaci razbou Gordiana III. z rímskej villy Loig vo Wals-Siezenheim, ktorý spolu s mincami obsahoval mincové razidlo,⁵⁸⁸ zo severnej časti Dolnej Panónie súbor strieborných mincí deponovaný v prvej polovici roku 251 po Kr. z Pilisszántó, jár. Pilisvörösvár, so zastúpením razieb od Antonina III., Caracallu, po Traiana Decia a Traiana Decia pre Herenniu Etruscillu.⁵⁸⁹ O čosi jasnejšie okolnosti ukrytia vyzerá depot viac ako 3000 kusov strieborných razieb v rozpätí od Nera po Philippa II. z Bakonyszombathely, jár. Kisbér, ktorý bol ukrytý v roku 246 po Kr.⁵⁹⁰ V rokoch 245–246 po Kr. postihol širšie okolie Brigetia veľký vpád Kvádov, o ktorom nás informujú predovšetkým epigrafické pramene. O ich prieniku smerom na juh až približne do oblasti severne od jazera Balaton, nás informuje aj depot mincí z Táciu, ktorého doba ukrytia zodpovedá práve tomuto obdobiu.⁵⁹¹

Zvláštnu pozornosť si zasluhujú depoty, ukryté v roku 253 po Kr. v severnej časti Dolnej Panónie. Tie sú odrazom historických udalostí, v rámci ktorých zohrala Dolná Panónia spolu s Hornou a Dolnou Méziou (*Moesiou*) kľúčovú úlohu. O nepokojných

⁵⁸⁶ Dembski 1977 b, 25.

⁵⁸⁷ Ondrouch 1964, 114–115.

⁵⁸⁸ Dembski 1977 b, 24.

⁵⁸⁹ Torma a kol. 1986, 151; tiež Fitz 1978, 99.

⁵⁹⁰ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 62–79.

⁵⁹¹ Nemeškalová-Jiroudková 1972, 121; tiež Fitz 1966, 169.

časoch vypovedajú depoty z Bajótu, jár. Székesfehérvár,⁵⁹² rímskeho vojenského mesta Brigetio (Komárom-Szőny, jár. Komárom),⁵⁹³ Solymár, jár. Pilisvörösvár,⁵⁹⁴ či z rímskeho mesta Intercisa II (Dunaújváros, jár. Dunaújváros),⁵⁹⁵ ktoré boli ukryté z obavy o stratu majetku v dôsledku povstania M. Aemilia Aemiliana okolo polovice roku 253 po Kr. Ten bol dovedy miestodržiteľom provincií Mézia a Panónia, až kým ho jednotky pod jeho vedením neprehlásili za cisára a nerozhodol sa postaviť na vzor proti regulárnym cisárom Trebonianovi Gallovi a Volusianovi podporovaných senárom.⁵⁹⁶ O tom, aká veľká bola neistota panónskeho obyvateľstva v týchto časoch svedčí tiež to, že Clodius Celsinus, ktorý sa spočiatku postavil na stranu Aemiliana, neskôr pochodoval s légiou II Adiutrix proti nemu a obsadil Viminacium.⁵⁹⁷ O tom, že ostatné západne ležiace provincie stredodunajskej oblasti, a ani samotné naddunajské barbarikum, či Germáni sídliači na území Čiech neboli týmito udalosťami postihnutí, svedčí absencia depotov mincí na týchto územiach. Vplyv udalostí odohrávajúcich sa v Dolnej Panónii zaznamenávame ale v prípade územia Kvádov iným fenoménom, ktorý mal zrejme dlhodobejšie trvanie, než tomu bolo v iných okruhov barbarika.

Ani z ďalšieho obdobia, resp. z rokov 253–260 po Kr., nepoznáme z okruhov 1-4 žiadne depoty, ktoré by sme mohli spoľahlivo označiť za súvisiace s nestabilitou, či nepriateľským aktom na barbarskom území. Úplne iná je situácia v stredodunajských provinciách, kde sa po roku 253 po Kr. začalo stupňovať napätie medzi Germánmi a Rímskou ríšou. Nestabilnú situáciu, ktorá nastala po Aemilianovom uzurpovaní si moci a zásahom veliteľa a najstaršieho konzula Ríma, P. Licinia Valeriana proti novému uchvatiteľovi trónu, využili na strednom Dunaji naddunajskí Markomani a Kvádi, ktorí opäť vpadli do Hornej a Dolnej Panónie. Gallienus proti nim úspešne zakročil dvoma víťazstvami v rokoch 254 a 258 po Kr.,⁵⁹⁸ a tak sa naddunajskí Germáni opäť stiahli za Dunaj bez toho, že by vážnejšie narušili chod v provinciách. Kritickým sa ukázal až rok 259/260 po Kr., ktorý sa odzrkadlil v náraste deponovaných mincí na území všetkých provincií. S Alamanským vpádom súvisia depoty z Eferding-Hinzenbach, Bez. Eferding,⁵⁹⁹ Helpfau-Uttendorf, Bez. Braunau am Inn,⁶⁰⁰ hromadný nález z Mariapfarr,

⁵⁹² Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 57–61.

⁵⁹³ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 213.

⁵⁹⁴ Torma a kol. 1986, 220–221; tiež Fitz 1978, 142–143.

⁵⁹⁵ Fitz 1978, 140–141.

⁵⁹⁶ Huttner 2008, 215–216, 216.

⁵⁹⁷ Gázdac – Alföldy-Gázdac 2008, 143.

⁵⁹⁸ Goltz – Hartmann 2008, 238–239.

⁵⁹⁹ Prokisch 2010, 3–4, 8–13.

⁶⁰⁰ Prokisch 2010, 4–7, 13–17.

Bez. Tamsweg⁶⁰¹ a peňažný depot z Taxenbach, Bez. Zell am See,⁶⁰² ktoré sa tak okrajovo dotkli západnej časti Norika. Najviac utrpelo civilné mesto Iuvavum (Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt), ktoré zostalo zničené až do neskoroantického obdobia.⁶⁰³ O tom, že *territorium Iuvavum* bolo jedným z cieľov alamanských vpádov, svedčí tiež koncentrácia peňažných depotov v jeho zázemí. Jeden depot, ktorý je dokladom konfrontácií Germánov s rímskymi hraničnými posádkami, pochádza tiež z východonorického kastela Comagena (Tulln, Bez. Tulln).⁶⁰⁴ Obsahoval 1745 strieborných mincí so záverečnými razbami Galliena, Saloniny a Valeriana II. cézara. Archeologicky sa podarilo zistiť v oblasti tábora dva katastrofické požiarove horizonty, z toho jeden je možné datovať do roku 258 po Kr.⁶⁰⁵ Priľahlé územie naddunajského barbarika, ktoré bolo osídlené svébskym kmeňom Markomanov a konfrontácia s antickými prameňmi vykresľujú jasný obraz o markomanskom útoku spoza Dunaja, ktorý nakoniec cisár Gallienus úspešne zatlačil a prinútil tak Markomanov stiahnuť sa späť za Dunaj. Intepretácia depotov objavených v Hornej Panónii je oproti nálezom z Norika nejasná. Nálezy ukrytých väčších tezaurov nachádzame na lokalitách Apetlon, Bez. Neusiedl am See,⁶⁰⁶ Berndorf, Bez. Baden,⁶⁰⁷ Hochneukirchen-Gschaidt, Bez. Wiener Neustadt – Land,⁶⁰⁸ či z rímskeho legionárskeho tábora Carnuntum (Petronell-Carnuntum, Bez. Bruck an d. Leitha).⁶⁰⁹ Dôvodom deponovania týchto tezaurov môže byť ako vpád Markomanov do Panónie, tak aj vznik Regalianovho cisárstva v polovici roka 260 po Kr. na tomto území, či tiež Gallienova výprava proti Regalianovmu vzdorocisárstvu ešte na jeseň, či konci ešte toho istého roka.⁶¹⁰ Zaujímavé je, že tieto mincové depoty sa koncentrujú v západnej a juhozápadnej časti provincie. Z východnej časti Dolnej Panónie, ktorá bola súčasťou výskumom sledovaného územia, pochádza depot 2234 strieborných rímskych mincí z Budaörs, jár. Budaörs, ktorého ukrytie je kladené do roku 260 po Kr.⁶¹¹ Interpretácia jeho deponovania je i tu otázna. Najviac sa ale dá uvažovať, vzhľadom na blízkosť lokality k hranici so Sarmatiou, o ukrytí z dôvodu hrozby invázie Sarmatov do Dolnej Panónie. Zvláštnosťou, o ktorej je potrebné

⁶⁰¹ Dembski 1977 b, 31.

⁶⁰² Dembski 1977 b, 32.

⁶⁰³ Fischer 2002, 84.

⁶⁰⁴ Göbl 1969, 57–58; tiež Dembski 1977 b, 32.

⁶⁰⁵ Fischer 2002, 51.

⁶⁰⁶ Dick 1984, 275–293; tiež Dembski 1977 b, 29.

⁶⁰⁷ Dembski 1977 b, 30.

⁶⁰⁸ Dembski 1977 b, 30.

⁶⁰⁹ Pfisterer a kol. 2007, 90–92; tiež Hahn 1976, 203–204; Dembski 1977 b, 30.

⁶¹⁰ Viac o udalostiach na strednom Dunaji: Goltz – Hartmann 2008, 263, 265.

⁶¹¹ Torma a kol. 1986, 63.

sa na tomto mieste zmieniť je hromadný nález strieborných mincí v Šamoríne, okr. Galanta, ktorý bol doteraz v literatúre spomenutý iba veľmi stručne.⁶¹² Mince z tohto nálezu boli zaprírástkované v roku 2001 po ich odovzdaní Múzeom mincí a medailí v Kremnici – NBS. Nálezové okolnosti nie sú známe, avšak patina mincí, ktoré neboli okrem opláchnutia v destilovanej vode nijako špeciálne ošetrované naznačuje, že ide o hromadný nález, resp. malý depot v počte 10 strieborných mincí datovaných koncovou razbou, vzácnou Regalianovou prerazbou (260), na sklonok roka 260 po Kr.⁶¹³ Intepretovať výskyt takéhoto nálezu v priestore Žitného ostrova v čase krátkej vlády Regaliana je takmer nemožné a spojitosti nálezu s Regalianovým vzdorocisárstvom zostanú tak navždy neobjasnené.

Zo severnej časti územia Norika nám v súčasnosti nie sú známe žiadne nálezy depotov mincí prislúchajúce tomuto obdobiu. Situácia v tejto oblasti bola už zdá sa po roku 260 po Kr. pokojná a západná hranica provincie sa ocitla v susedstve Galského cisárstva. Až v roku 266 a 267 po Kr. sa uskutočnili operácie pod vedením cisára Galliena, ktoré mali docieľiť zvrhnutie galského cisára Postuma z trónu a začlenenie odtrhnutých území späť pod centrálnu moc rímskeho cisára. Gallienovi sa v tom čase podarilo dobiť naspäť Réciu (*Raetia*).⁶¹⁴ Svoju pozornosť obrátil rímsky cisár rovnako na oblasť stredného Dunaja, kde až do polovice 60-tych rokov 3. storočia po Kr. pretrvávala hrozba útokov zo strany naddunajských Germánov.⁶¹⁵ Z tohto obdobia pochádza depot, objavený na lokalite Zillingtal, Bez. Eisenstadt-Umgebung, na ktorej sa v tom čase nachádzala rímska vidiecka usadlosť typu *villa rustica*.⁶¹⁶ Depot obsahoval 61 kusov mincí, z toho jeden subaerátny antoniniánus Treboniana Galla a jediný bronzový povrchovo postriebrený antoniniánus Galliena spreď roku 260 po Kr. Koncovými razbami boli antoniniány venované Gallienom pre manželku Saloninu medzi rokmi 260–268 po Kr. Zvyšné mince boli zhotovené z kvalitného striebra. G. Dembski a S. Schmidt sa domnievajú, že ukrytie tohto súboru mincí môže súvisieť s výpravou cisára Galliena proti Regalianovi, ktorý v tom čase sídlil v neďalekom meste Carnuntum.⁶¹⁷ Keďže emisie mincí Saloniny po roku 260 po Kr. nie je žiaľ možné presnejšie datovať, nevieme priblížiť okolnosti ukrytia tohto depotu a tak je možné iba hádať, že depot bol do zeme uložený niekedy medzi rokmi 260 až 265 po Kr. Druhým

⁶¹² Kamhalová – Haas Kianička – Chmelík 2015, 30.

⁶¹³ Podrobnosti k tomuto nálezu viď. Katalóg, č. 1.4.171.a-f.

⁶¹⁴ Goltz – Hartmann 2008, 274.

⁶¹⁵ Goltz – Hartmann 2008, 275.

⁶¹⁶ Schmidt 2004, 89–102.

⁶¹⁷ Schmidt 2004, 89–90.

takýmto nálezom s problematickým datovaním je nález minimálne 50-tich mincí z maďarského Mérges, jár. Tét, ktorý ležal v dobe rímskej na území Hornej Panónie. Rovnako ako v predošlom prípade, i tento depot začínal razbou z obdobia vlády Severovcov a končil bližšie nedatovateľnými antoniniánmi cisára Galliena z rokov 253–268 po Kr. a 7 mincí zostáva neznámych.⁶¹⁸ Skladba tohto depotu nápadne pripomína nález zo Zillingtalu a preto je možné predpokladať, že k ukrytiu tohto depotu mohlo dôjsť rovnako medzi rokmi 260 až 265 po Kr. Na nepokoje po roku 260 po Kr. na území Dolnej Panónie upozorňuje posledný nález väčšieho mincového depotu z bývalého rímskeho kastela Ulcisia Castra (dnešný Szentendre, jár. Szentendre), ktorý bol objavený na okraji priekopy kastela.⁶¹⁹ Depot obsahoval okolo 300 rímskych mincí s koncovými razbami cisára Galliena z rokov 260–268 po Kr.⁶²⁰ Keďže absentuje v kasteli katastrofický horizont z tohto obdobia, a ani iné indície nepribližujú dôvod ukrytia takto veľkého množstva mincí, môžeme sa iba domnievať, že k ukrytiu došlo z dôvodu vojenskej hrozby spoza Dunaja.

Veľkou zvláštnosťou sú nálezy mincí z tohto obdobia z oblasti okruhu 1 a z oblasti naddunajského barbarika. Opäť sa v tomto horizonte objavujú depoty rímskych mincí v Českej Skalici, okr. Náchod, ktorá leží v severnej oblasti východných Čiech. Dva malé depoty v počte 11 a 14 kusov obsahujú razby od mincí adoptívnych cisárov až po bronzové inflačné antoniniány cisára Galliena z rokov 260–268 po Kr.⁶²¹ Jeden z depotov obsahoval tiež dupondius Marca Aurelia, čo je veľmi netypický jav v prípade depotov z tohto obdobia. Bronzové mince ale zostávali naďalej v platnosti aj v období samovlády cisára Galliena, predovšetkým na území Galského cisárstva za vlády cisára Postuma.⁶²² Interpretácia ukrytia depotov zostáva aj v prípade týchto skalických nálezov neobjasnená. Je možné predpokladať, že majú súvis s trasou spájajúcou horné Polabie s oblasťou osídlenou nositeľmi przeworskej kultúry. S priechodom cez hory v smere z južnej Moravy na Malú Hanú súvisí zrejme hromadný nález 9 kusov antoniniánov na lokalite Blansko-Horní Lhota, okr. Blansko.⁶²³ Hromadný nález tvoril zrejme malú hotovosť, ktorá bola zozbieraná pravdepodobne v prípade väčšiny mincí ešte pred rokom 260 po Kr. a ukrytý do zeme, či stratený za nejasných okolností medzi rokmi

⁶¹⁸ Bakos – Lányi 1993, 121.

⁶¹⁹ Grammer 2016, 33.

⁶²⁰ Torma a kol. 1986, 252.

⁶²¹ Militký 2013, 220–221, 219–220.

⁶²² Mattingly – Sydenham – Webb 2001b, 352–356.

⁶²³ Droberjar – Jarůšková 2017, 42 (obr. 183). Na tomto mieste zároveň ďakujem D. Kašparovej, ktorá mi nález fyzicky sprístupnila a umožnila mi zdokumentovať najpodstatnejšie informácie o náleze ešte pred jeho samotným podrobným vypublikovaním.

260–268 po Kr. Podobnú, avšak väčšiu hotovosť, predstavuje tiež nález približne 30 kusov navzájom oxidom spojených antoniniánov v Hamuliakove, okr. Senec v priestore germánskeho sídliska na juhozápadnom Slovensku.⁶²⁴ Tento nález dosiaľ nebol podrobne publikovaný a to aj z toho dôvodu, že stále nedošlo k jeho rozobratiu a konzervátorskému ošetrovaniu. Depot antoniniánov teda neprináša žiadne bližšie informácie a môžeme sa iba domnievať, že najmladšími obsiahnutými razbami v ňom sú mince cisára Galliena.

Najproblematickejšími sú nálezy deponovaných rímskych mincí na území stredodunajských provincií uzavreté razbami cisára Aureliana, Proba a Carina. Často nie je pri tomto 15 ročnom horizonte jasné o aký druh depotu ide. Dôvody mohli byť v tomto období naozaj rôzne a mohli dokonca súvisieť aj so samotnou Aurelianovou menovou reformou, či jej následkami. Provinciálne obyvateľstvo mohlo mince ukrývať nie len z dôvodu pociťujúcej hrozby nepriateľského vojenského aktu, ale tiež z finančnej neistoty. Dôvodom, prečo depot nebol viac vyzdvyhnutý zo zeme môže byť úmrtie majiteľa, alebo aj strata záujmu o znovuvyzdvihnutie takejto hotovosti.⁶²⁵ S vojenskými udalosťami by sa dali spájať teda iba niektoré z nich. Na území Norika by s vpádmi Germánov mohlo súvisieť ukrytie fragmentárne zdokumentovaného depotu zo Salzburgu, Bez. Salzburg-Stadt, z polohy Oberpauerfeldern, ktorý Dembski kladie do rokov 276–284 po Kr.⁶²⁶ So zánikom kastela v Lauriacu (Enns, Bez. Linz – Land) a plienením Juthungov súvisí nález menšieho depotu antoniniánov nachádzajúceho sa v kanáli v rámci príľahlého *vicusu*.⁶²⁷ K zničeniu kastela a plieneniu jeho okolia došlo v rokoch 270/271 po Kr.⁶²⁸ Za istých nepokojných okolností bol ukrytý aj depot 48 antoniniánov v kasteli Comagena (dnešný Tulln, Bez. Tulln), objavený pri výskume valového násypu. Mince boli uložené do troch roliek, ktoré boli zrejme zabalené do textílie.⁶²⁹ S týmto depotom zrejme súvisí archeologicky podložený katastrofický horizont v rámci kastela. Hoci sa T. Fischer zmieňuje, že horizont súvisí s požiarom z roku 283 po Kr.,⁶³⁰ mince indikujú skôr o rok mladší dátum ich ukrytia, či dokonca rozmedzie rokov 284/285 po Kr.⁶³¹ Ako dôvod ukrytia a poškodenia kastela by v tomto prípade prichádzala do úvahy skôr občianska vojna medzi Carinom a M. Aureliom

⁶²⁴ Iván – Ölvecký 2015, 311.

⁶²⁵ Grammer 2016, 38.

⁶²⁶ Dembski 1977 b, 37.

⁶²⁷ Dembski 1977 b, 36; tiež Dembski 1975, 219.

⁶²⁸ Fischer 2002, 38.

⁶²⁹ Dembski 1981, 25.

⁶³⁰ Fischer 2002, 51.

⁶³¹ Dembski 1981, 27.

Sabinom Julianom, či budúcim cisárom Diocletianom,⁶³² než samotný útok Germánov. Depot antoniniánov z Oslipu, Bez. Eisenstadt-Umgebung, ležiaceho na území bývalej Hornej Panónie spája G. Dembski s prienikom Juthungov až do tejto oblasti v roku 271 po Kr.⁶³³ Depot obsahoval inflačné razby Galliena emitované po roku 260 po Kr., razby Claudia II. Gothica a Aureliana, pričom dve z posledne menovaných boli konsekračnými razbami Claudia II. Gothica spreď roku 272 po Kr.⁶³⁴ Pre poslednú fázu III. periódy je takáto skladba depotov charakteristická. O niečo zložitejšie je previazanie príčin deponovania v prípade nálezov z lokality Schwechat-Mannswörth, Bez. Wien-Umgebung, v ktorom bolo 191 mincí uložených v keramickom hrnci⁶³⁵ a dvoch malých hromadných nálezov z Carnunta (dnešný Petronell-Carnuntum, Bez. Bruck an d. Leitha)⁶³⁶ a Vindobony (dnešnej Viedne, Bez. Wien I), z prostredia vojenského tábora, uloženého v keramickej nádobe.⁶³⁷ Pripísať spoľahlivo týmto nálezom dôvody ich ukrytia nie je možné pre viacero interpretačných možností. Z oblasti naddunajského barbarika doposiaľ neboli známe depoty antoniniánov z obdobia poslednej tretiny 3. storočia po Kr. Zjavne ale ide iba o stav bádania. V roku 2016 sa objavila informácia o súbornom náleze bronzových antoniniánov na Záhorí s obsahom mincí práve z poslednej tretiny 3. storočia po Kr.

Vytvoriť kategórie depotov, aké pre oblasť Rakúska vyšli z pera G. Debskeho nie je pre svébsku oblasť úplne možné. Nevýrazne tu vystupujú iba dva možné horizonty, kedy dochádzalo k deponovaniu. Prvý horizont, prakticky identický s provinciálnou stredodunajskou oblasťou, sa prejavuje v období vlády Severovskej dynastie. V rámci stredodunajského barbarika je to obdobie po ukončení občianskej vojny medzi Septimiom Severom a Clodiom Albinom v roku 197 po Kr., resp. obdobie presunov Vandalov a Gótvov vo vnútrozemí slobodnej Germánie medzi rokmi 196–197 po Kr. V rámci českého územia je to obdobie vlády Alexandra Severa, z ktorého pochádzajú až tri depoty mincí. Druhý horizont sa prejavuje v dobe vrcholiacej krízy Rímskej ríše, teda medzi rokmi 260–270 po Kr., do ktorého je možné zaradiť zo všetkých skúmaných okruhov 4 depoty mincí s koncovými razbami cisára Galliena. Okolnosti deponovania rímskych mincí na území Svébov zatiaľ nie je možné spoľahlivo objasniť.

⁶³² Kreucher 2008, 422.

⁶³³ Dembski 1977 b, 33.

⁶³⁴ Dick 1984, 87; tiež Dembski 1977 b, 37.

⁶³⁵ Dembski 1977 b, 37.

⁶³⁶ Dembski 2008, 188–189.

⁶³⁷ Dick 1978, 53; tiež Dembski 1977 b, 38.

Pri depotech rímskych mincí je možné sledovať okrem súvislostí a datovania ich ukrytia aj vzájomné podobnosti v rozptyle razieb obsiahnutých v depotoch. Pri nálezoch zo stredodunajských provincií sa v ich rozptyloch odrážajú spoločné znaky nie len pri záverečných razbách, ale aj pri obsiahnutých najstarších minciach. Zásadnými sú na tomto mieste tie, ktoré boli uložené do zeme v období medzi Commodovou vládou až spoluvládou Philippa I. a Philippa II. (Dembskeho „kategória D“),⁶³⁸ medzi spoluvládou Traiana Decia a jeho synov až samovládou cisára Galliena (Dembskeho „kategória E“) ⁶³⁹ a tiež obdobím medzi vládou Claudia II. Gothica až vládou Diocletiana (Dembskeho „kategória F“).⁶⁴⁰ Kým v Dembskeho kategórii D sa vyskytujú ešte republikánske denáre, či dokonca výnimočne aj depoty s obsahom mincí z farebných kovov, už v nasledujúcej E kategórii sú najstaršími zastúpenými mincami razby cisára Nera a vo väčšinovom pomere sú depoty s obsahom strieborných a billonových mincí. Spoločné znaky sa pri depotoch zaradených do F kategórie prejavujú v takmer rýdzom zastúpení bronzových antoniniánových mincí. Len ojedinele sa vyskytuje prímes denára, či zlata, ktoré bolo v tomto období veľmi vzácne.⁶⁴¹ Spoločné znaky s Dembskeho kategóriami depotov nájdeme aj vo svébskom prostredí. Zhodné s Dembskeho D kategóriou sú depoty z územia Čiech, ktoré vykazovali podobné znaky s nálezmi z provincií obsahom mincí z farebných kovov, či zastúpením najstarších razieb juliovsko-claudiovskej dynastie. V prípade nálezov z Moravy a Slovenska boli najstaršími obsiahnutými razbami mince cisára Vespasiana a Traiana. Podobnosť s kategóriou E vykazujú depoty z Českej Skalice, ktoré obsahovali najstaršie razby adoptívnych cisárov, teda z konca 1. až začiatku 2. storočia po Kr.

8.2 INTERPRETÁCIE PRIENIKU MINCÍ GALSKÉHO CISÁRSTVA DO HORNÉHO POLABIA A STREDODUNAJSKÉHO BARBARIKA

Mince Galského cisárstva vyskytujúce sa v nálezoch z oblasti osídlenej v dobe rímskej svébskymi kmeňmi, tvoria zvláštnu skupinu, ktorá na prvý pohľad indikuje prepojenie s Gáliou, Réciou (Raetiou) a Porýním. Antoniniánové razby galských cisárov sú ale v obehú rímskych mincí v stredodunajských provinciách zastúpené bežne. Hoci nejde o

⁶³⁸ Dembski 1977 b, 21.

⁶³⁹ Dembski 1977 b, 27.

⁶⁴⁰ Dembski 1977 b, 33.

⁶⁴¹ Dembski 1977 b, 21, 27, 33.

vysoký počet, objavilo sa niekoľko z nich aj na území stredodunajského barbarika a dnešných Čiech.

Výskyt predovšetkým dvoch bronzových razieb Postuma a jedného hromadného nálezu v Čechách viedol k myšlienke, či by nebolo možné tieto nálezy mincí spojiť s priamym obchodným stykom polabských Svébov s Galským cisárstvom, či dokonca vysvetliť ich vojenským spojenectvom s galskými cisármi. Iba v prípade razieb Postuma je možné uvažovať o tom, že mince môžu byť spájané s priamym obchodným stykom s provinciou Récia (*Raetia*). Jeho mince sa totiž našli na území Čiech na lokalitách Starý Kolín, Štítary a v zaniknutej obci Hrbovice v okrese Ústí nad Labem.⁶⁴² Datovateľný je z toho ale iba nález z Hrbovic, a to svojím pôvodom z mincovne z Mediolana, ktorej emisie Postumovej razby spadajú zhruba do 2. tretiny roka 268 po Kr.⁶⁴³ Takto krátkodobo emitovaná razba a následné pripojenie Récie k Rímskej ríši Claudiom II. Gothicom na jeseň 268 po Kr.⁶⁴⁴ teda vylučuje v prípade tohto nálezu priame kontakty s Galským cisárstvom a Postumova minca sa tak na územie Čiech musela dostať v neskoršom období. Pre nízky počet razieb Postuma na hornom toku Labe a bezmocnosť pri ich presnejšom datovaní žiaľ neumožňuje tieto možné prúdy nie len vystopovať, ale ani potvrdiť, či vyvrátiť. Na myšlienku o prúdení týchto mincí z 8 rokov okupovanej Récie nabáda jej obsadenie galským cisárom Postumom v roku 260 po Kr.⁶⁴⁵ Pri inom pohľade na tieto nálezy z územia Čiech sa ukazuje ale iná zaujímavá informácia. Mince Postuma sa koncentrujú, ako väčšina ďalších súčasne s nimi obiehajúcich mincí, pozdĺž toku Labe. V nálezoch je zastúpený antoniniánus a dve bronzové razby.⁶⁴⁶ Strieborný antoniniánus je dokonca súčasťou depotu datovaného na prelom 3./4. storočia po Kr. Z rieky Labe pochádzajú tiež antoniniánové razby Victorina a Tetrica I., objavené niekde na úseku medzi Kolínom a Starým Kolínom pri regulácii rieky v 19. storočí.⁶⁴⁷ Hromadný nález z Hrbovic⁶⁴⁸ a ojedinelý nález z Loun⁶⁴⁹ predstavujú druhú skupinu nálezov týchto mincí, ktoré sa sústreďujú vľavo od toku Labe v SZ Čechách.

Nálezy mincí Galského cisárstva nachádzané v rámci okruhov 3 a 4 predstavujú úplne odlišný prípad ich výkytu v naddunajskej časti barbarika. Poväčšine sa ich prienik

⁶⁴² Militký 2013, 159; 165; 250.

⁶⁴³ Goltz – Hartmann 2008, 288–289.

⁶⁴⁴ Hartmann 2008, 301.

⁶⁴⁵ Göbl 2000, 62.

⁶⁴⁶ Jedna z týchto bronzových mincí mala ale pritavené očko na zavesenie a tak je jej pôvod z Čiech pochybný.

⁶⁴⁷ Militký 2013, 144–147.

⁶⁴⁸ Militký 2013, 250.

⁶⁴⁹ Militký 2013, 242.

dá vysvetliť peňažným tokom z územia provincií pri obchodných transakciách v pokojných obdobiach poslednej tretiny 3. storočia po Kr. Nálezy mincí sa totiž často nachádzajú priamo na germánskych sídliskách, alebo ojedinele tiež v ich širšom okolí. Výnimku tvorí hromadný nález približne 60 rímskych mincí z Hroznové Lhoty, okr. Hodonín na južnej Morave. Bronzový antoniniánus Tetrica I. bol spolu s razbami zo 4.–5. storočia po Kr. súčasťou depotu z doby sťahovania národov.⁶⁵⁰ Výskyt bronzových antoniniánov v depotoch datovaných do neskorej doby rímskej, až doby sťahovania národov, nie je ničím výnimočným a existuje istý predpoklad, že ešte začiatkom 4. storočia po Kr., ak aj nie neskôr, boli takéto antikvárne mince v lokálnych pomeroch na strednom Dunaji stále platné. Druhý výnimočný nález pochádza z Modry, okr. Pezinok na juhozápadnom Slovensku. Boli tu hromadne objavené tri bronzové antoniniány Victorina v polohe Nad Mlynom smerom na obec Kráľová.⁶⁵¹ Nález predstavoval pravdepodobne malú hotovosť stratenú za dnes už nejasných okolností.

Mince galských cisárov z oblasti so svébskym osídlením severne od Dunaja neumožňujú žiadne možnosti interpretácie a je potrebné ich vnímať ako súčasť peňažného obehu aj na tomto území v posledných dvoch fázach III. periódy. Z čisto numizmatického hľadiska ale predstavujú zvláštny druh mincí, v rámci ktorého sa prejavuje množstvo zaujímavých fenoménov, ako mierne oneskorená redukcia striebra v antoniniánoch, redukovanie rozmeru a hmotnosti, či produkcia rozličných druhov ich barbarizovaných imitácií.

8.3 TRANSFORMÁCIE OBEHU MINCÍ NA ÚZEMÍ STREDOEURÓPSKÝCH SVÉBOV

V priebehu staršej a mladšej doby rímskej sa v barbariku prejavujú isté zmeny v obehu rímskych mincí rovnako, ako na území provincií Norikum a Panónia. Tieto premeny je logicky najviac vidieť v oblastiach so svébskym osídlením, ktoré priamo susedili s rímskym limitom. Čoraz menej sú takéto transformácie rozpoznateľné v závislosti od vzdialenosti osídlených území od rímskych provincií. Prvý krát, po vyše storočí nemeného zloženia obiehajúcich mincí, sa zmenil obraz peňažného obehu po markomanských vojnách, resp. v 90-tych rokoch 2. storočia po Kr. Cisár Septimius Severus potreboval zabezpečiť Rímsku ríšu dostatkom financií a tiež zabezpečiť si

⁶⁵⁰ Pochitonov 1955, 294.

⁶⁵¹ Ondrouch 1964, 124.

oddanosť a bojové nasadenie dunajských légii, ktoré práve v období jeho vlády, predovšetkým v rokoch 193–197 po Kr., zohrávali v tejto oblasti významnú úlohu.⁶⁵² To spustilo infláciu, ktorá sa následne prejavila v raste vojenských žoldov (*stipendii*), redukcii zastúpenia striebra v denárových minciach a zvýšenej produkcii denárov v štátnych mincovniach. V tomto období sa devalvácia rímskej meny prejavila tiež na území barbarika, kde je viditeľný výrazný pokles v zastúpení mincí z farebných kovov v obehú.⁶⁵³ Tento jav je spoločný ako pre oblasť s osídlením stredoeurópskymi Svěbmi, tak tiež pre oblasť stredodunajských provincií. Signifikantný je tiež nárast výskytu subaerátnych, barbarizovaných, či dokonca subaerátnych barbarizovaných denárov. Príklady takýchto nálezov nachádzame tiež na území naddunajského barbarika, napríklad na lokalitách Leopoldsdorf im Marchfelde, Bez. Gänserndorf,⁶⁵⁴ Ringelsdorf-Niederabsdorf, Bez. Gänserndorf⁶⁵⁵ a Chotín, okr. Komárno.⁶⁵⁶ Zaujímavá je odlišnosť v minimálnom zastúpení limitných fálz a subferratov, ktoré sa v skladbe obiehajúcich rímskych peňazí v tejto oblasti barbarika vyskytli iba vzácné a identifikované boli doteraz iba v oblasti Weinviertel a pozdĺž pravého brehu rieky Moravy.⁶⁵⁷ Do istej miery bol nedostatok veľkých bronzových mincí nahrádzaný aj polením denárov, čo sa ukazuje pri minciach II. a III.a periódy. Od prelomu 2./3. storočia po Kr. začína do stredodunajskej oblasti prúdiť veľké množstvo blízkovýchodných a balkánskych razieb lokálnych provinciálnych mincovní, ktoré boli provinciálnym norickým a panónskym obyvateľstvom prijaté ako regulárne platidlo.⁶⁵⁸

Previazanosť na rímsky peňažný systém sa prejavila severne od Dunaja tiež v období vlády Alexandra Severa, kedy narastá výskyt bronzových mincí IIIa periódy rovnakou mierou v nálezoch zo všetkých sledovaných 4 okruhov barbarika. V ríšskych mincovniach vtedy výrazne intenzívne razba mincí z farebných kovov a zásoba drobných mincí z farebného kovu sa v stredodunajskom priestore začala postupne konsolidovať. Túto konsolidáciu zásoby mincí sa podarilo zavŕšiť v roku 239 po Kr. založením mincovne vo Viminaciu, ležiacom v Hornej Mézii. Jej produkcia dozásobovala stredodunajskú oblasť a odbremenila tak mincovňu v Ríme.⁶⁵⁹ V priebehu druhej „b“ fázy III. periódy sa oproti prvej fáze výrazne transformuje peňažný obeh do

⁶⁵² Fitz 2003, 207.

⁶⁵³ Stoklas 2019, 190.

⁶⁵⁴ Vondrovec 2017, 17; v katalógu pod č. 1.5.049.a17.

⁶⁵⁵ Stuppner - Schmidt 1993, 503; v katalógu pod č. 1.5.065.a48.

⁶⁵⁶ Hunka – Kolníková 2002, 73; v katalógu pod č. 1.4.073.b22.

⁶⁵⁷ Stoklas 2017b, 20.

⁶⁵⁸ Vondrovec 2007, 145; Pfisterer 2007, 611.

⁶⁵⁹ Vondrovec 2007, 145; Pfisterer 2007, 611, Martin 1992, 9.

novej podoby. Nastupujú v celej sledovanej oblasti provinciálne razby z Hornej Mézie a ojedinele tiež Dácie, denárové razby ustupujú do úzadia, čím sa vedúcim nominálom stáva antoniniánus a výraznejšie sa prejavuje v nálezoch delenie bronzových mincí, ktorým boli staršie mince prispôsobované zrejme meniacim sa hmotnostným pomerom provinciálnych, resp. koloniálnych bronzových mincí, obiehajúcich predovšetkým na území Panónie. Medzi rokmi 251–253 po Kr. dochádza v mincovom zrne antoniniánov k výraznejšiemu úbytku obsahu striebra a po roku 253 po Kr. dosahuje jeho podiel už iba tretinu pôvodného obsahu.⁶⁶⁰ Mince sa tak stali billonovými, či dokonca bronzovými s povrchovým postriebrením. Z oblasti osídlenej stredoeurópskymi Svěbmi pochádza z tohto časového úseku relatívne veľké množstvo takýchto antoniniánov. Pri mnohých ale žiaľ už nevieme zistiť, z akého materiálu boli zhotovené.

Po polovici 3. storočia po Kr. prestávajú prúdiť do oblastí severne od Dunaja bronzové mince. V prípade okruhu 1 a 2 k tomu mohlo dôjsť ešte o dva-tri roky skôr, než v prípade okruhov 3 a 4. Tento stav zostal nezmenený až do vyvrcholenia politickej a hospodárskej krízy Rímskej ríše v roku 260 po Kr., ktorá sa odrazila výrazným podielom aj na produkcii peňazí v štátnych mincovniach. Po tom, ako Gallienus úspešne ukončil vojny s Markomanmi, Kvádmi a Sarmatmi na strednom Dunaji, pravdepodobne začiatkom 60-tych rokov 3. storočia po Kr., je zaznamenateľný vysoký nárast obiehajúcich inflačných, teraz už bronzových antoniniánov nie len v oblasti severne od Dunaja, ale tiež v obehú dunajských provincií. Krízové obdobie, počas ktorého sa cisár Gallienus a po ňom vládnucci cisár Claudius II. Gothicus pokúšali opäť zjednotiť stratené územia ríše pod centrálnu vládu, sa odrazilo medzi rokmi 260–271 po Kr. na produkcii antoniniánov. Toto obdobie charakterizuje prítomnosť redukovaných antoniniánov, tzv. *radiati* a barbarizovaných, často i extrémne redukovaných antoniniánov, emitovaných nie len v štátnych rímskych, ale tiež galských mincovniach. Tie dosahovali často hmotnosť len okolo 1g.⁶⁶¹ Až Aurelianova reforma v roku 271 po Kr. zamedzila čiastočne znehodnocovaniu antoniniánu a prinavrátla mu prinajmenšom štandardnú hmotnosť dosahujúcu 4g.⁶⁶² Nové reformované antoniniány zaplavili v nasledujúcom období provinciálny peňažný obeh a začali opäť vo veľkom množstve cirkulovať do oblastí barbarika, kde nachádzali svoje uplatnenie až do začiatku 4. storočia po Kr.

⁶⁶⁰ Vondrovec 2007, 138.

⁶⁶¹ Vondrovec 2007, 312.

⁶⁶² Vondrovec 2007, 310.

Okruh	253–260 po Kr.	260–268 po Kr.
1	46,43%	53,57%
3	51,66%	48,34%
4	50,00%	50,00%

Tab. 7: Porovnanie výskytu antoniniánov razených medzi rokmi 253–268 po Kr. v nálezoch podľa jednotlivých okruhov v percentuálnom vyjadrení.

8.4 VÝSLEDNÁ PERIODIZÁCIA OBEHU RÍMSKYCH MINCÍ NA ÚZEMÍ SVÉBOV V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE

Po tom, ako prebehla analýza numizmatického materiálu, s dôrazom na antoniniánové razby, boli mincové nálezy konfrontované s aktuálnymi výsledkami archeologických výskumov v rámci sledovaného územia. Až táto konfrontácia potvrdila, či vyvrátila, správnosť rozčlenenia navrhnutých periód a umožnila vytvoriť definitívne ohraničenie I. až III. periódy peňažného obehu. Kľúčovými sa ukázali byť komplexné výsledky sídliskovej archeológie, akými sú napríklad sídliskové horizonty vymedzené chronologickými stupňami doby rímskej a ich fázami, či uzavreté nálezové celky, ako napríklad germánske chaty, dielne, sídliskové jamy, či v ojedinelých prípadoch tiež germánske hroby. Pre provinciálne, a zároveň i barbarské prostredie, sa ukázali byť kľúčovými pri vytváraní definitívnej podoby periodizácie nálezy z rímsko-provinciálnych pohrebísk a tiež niektoré nálezy depotov.

Výskum ukázal, že rímske mince sa od I. po III. periódu na svébskych sídliskách prelínajú vždy s nasledujúcimi periódami. Napríklad mince I. periódy sa už spravidla v IIIb perióde viac neobjavujú a pokiaľ sa v objektoch datovaných do 2. tretiny 3. storočia po Kr. náhodou aj objavia, jedná sa v prípade takéhoto ich výskytu o raritu. Bežne sú zastúpené v tejto perióde práve razby II. periódy. Od polovice 3. storočia po Kr. sú najstaršími vyskytujúcimi sa razbami v nálezoch mince Severovcov, s prevahou mincí razených v 1. tretine 3. storočia po Kr. Z takýchto výsledkov výskumu je teda možné potvrdiť správnosť vyčlenených prvých dvoch periód. Rozdelenie I. periódy do dvoch fáz umožňuje odlišovať od seba peňažný obeh doby laténskej a obeh doby rímskej v prípade, že analyzované nálezy pochádzajú zo sídlisk s výhradne laténskym, či výhradne germánskym osídlením. V prípade nálezov z lokality, na ktorej sa vyskytovalo výhradne osídlenie zo staršej doby rímskej v stupňoch A – B1a, resp. B1b, umožňuje periodizácia vyhodnotiť dokonca samostatne obeh rímskych mincí v jednotlivých

periódach samostatne. Tiež rozmedzie razieb mincí radených do II. periódy je zhodné so skladbou peňažného obehu v rámci najbežnejšieho sídliskového horizontu trvajúceho od stupňa B2 po B2/C1 v staršej až strednej dobe rímskej. Sledovaním zmien v skladbe peňažného obehu a vyhodnocovaní peňažných depotov prevažne pochádzajúcich z územia bývalých stredodunajských provincií sa prejavila tiež nevyhnutnosť vyčlenenia troch fáz (fázy IIIa-c). Ako zbytočné sa ukázalo vyčlenenie poslednej fázy III d. Poukazujú na to sídliskové nálezy z uzavretých celkov, akými sú sídliskové jamy, germánske chaty, či hroby, ktorých datovanie na základe archeologického materiálu zaraďuje predmetný nález do prelomu 3./4. storočia po Kr., či do začiatku, či polovice 4. storočia po Kr. Tiež depoty mincí z tohto časového horizontu, obsahujúce najčastejšie razby priradené do fázy „d“, ako napríklad depot z okolia Pardubic,⁶⁶³ z Brna,⁶⁶⁴ či depot Chorvátskeho Grobu⁶⁶⁵ dokladajú prítomnosť mincí z poslednej tretiny 3. storočia po Kr. v peňažnom obehu tiež nasledujúcej IV. periódy. Zároveň je v germánskom osídlení cítiť istá diskontinuita približne medzi rokmi 270 až 280/290 po Kr., ktorá ale vo väčšine prípadov sídliskových nálezov nie je na lokálnych obehoch rímskych mincí vôbec postrehnuteľná. Možné ohraničenie fázy IIIc uzatvorenej razbami Aureliana, resp. jeho manželky Severiny rokom 275 po Kr. a posunutie razieb cisára Tacita (275–276 po Kr.) a nasledujúcich rímskych cisárov do prvej fázy IV. periódy umožní v budúcnosti nájsť nové odpovede na obeh rímskych mincí v závere 3. storočia po Kr.

Periódá	Stupeň	Rozsah	Časové ohraňenie
I	Ia	Republika – Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus)	510 pr. Kr. – 60 pr. Kr.
	Ib	Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus) – Claudius I.	60 pr. Kr. – 54 po Kr.
II	II	Nero - Commodus	54 – 193 po Kr.
III	IIIa	Pertinax – Alexander Severus	193 – 235 po Kr.
	IIIb	Maximinus I. – Valerianus I. a Gallienus	235 – 260 po Kr.
	IIIc	Gallienus (samovládca) – Aurelianus	260 – 275 po Kr.

⁶⁶³ Militký 2013, 203–204.

⁶⁶⁴ Pochitonov 1955, 289.

⁶⁶⁵ Hunka – Budaj 2005, 12.

IV	IVa	Tacitus – Constantinus I. (samovládca)	275 – 313 po Kr.
	IVb	Constantinus I. – Valentinianus I.	313 – 375 po Kr.
V	V	Valens – Valentinianus III.	375 – 455 po Kr.

Tab. 8: Periodizácia pre územie so svébskym osídlením v strednej Európe.

Tiež v prípade periodizácie určenej pre vyhodnocovanie peňažného obehu provinciálnych nálezov z oblasti stredného Dunaja sa ukázali potreby mierne upraviť navrhovanú periodizáciu. Oproti pôvodnému ohraničeniu IIIb periódy sa ukazuje ako správnejšie priradiť k tejto fáze tiež mince až po rok 260 po Kr. Súdime tak na základe numizmatických odlišností v zastúpení predovšetkým bronzových mincí z rokov 253–257 po Kr. z produkcie mincovní vo Viminaciu a Dacii v peňažnom obehu, ako tiež z pohľadu historických udalostí a dvoch horizontov mincových depotov vystupujúcich v nálezoch z územia Norika a Hornej Panónie do roku 260 po Kr. a z územia Panónie tiež po roku 260 po Kr. Periódu IIIc, ktorá je tiež v prípade periodizácie určenej pre provinciálnu oblasť poslednou fázou III. periódy, je teda správne na jej začiatku ohraničiť rokom 260 po Kr. razbami Galliena ako samovládca a na jej konci razbami Aureliana, resp. jeho manželky Severiny rokom 275 po Kr. Na správnosť pričlenenia razieb emitovaných za vlády nasledujúcich panovníkov k novej perióde poukazujú v provinciálnom prostredí predovšetkým hrobové nálezy, datované na koniec 3. až začiatok 4. storočia po Kr., ako napríklad nálezy z lokality Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an d. Leitha,⁶⁶⁶ Árpás, jár. Tét,⁶⁶⁷ či Komárom-Szöny, jár. Komárom.⁶⁶⁸ Prvá fáza IV. periódy by teda mala zahŕňať už mince emitované za vlády cisára Tacita a jej hornú hranicu by mohli tvoriť mince razené po rok 313 po Kr., alebo by pripadalo do úvahy tiež v prípade IV. periódy rozčlenenie na tri fázy. Členenie IV. periódy objasní viac ale až výskum peňažného obehu neskorej doby rímskej.

Periód	Stupeň	Rozsah	Časové ohraenie
I	Ia	Republika – Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus)	510 pr. Kr. – 60 pr. Kr.

⁶⁶⁶ Dembski 1970, 239.

⁶⁶⁷ Bakos – Lányi 1993, 35.

⁶⁶⁸ Lányi – Redő – Torbágyi 1999, 198.

	Ib	Republika – 1. triumvirát (G. I. Caesar – Crassus – Pompeius Magnus) – Claudius I.	60 pr. Kr. – 54 po Kr.
II	II	Nero - Commodus	54 – 193 po Kr.
III	IIIa	Pertinax – Maximinus I./Pupienus a Balbinus	193 – 238 po Kr.
	IIIb	Gordianus III. – Valerianus I. a Gallienus	238 – 260 po Kr.
	IIIc	Gallienus (samovládca) – Aurelianus	260 – 275 po Kr.
IV	IVa	Tacitus – Constantinus I. (samovládca)	275 – 313 po Kr.
	IVb	Constantinus I. – Valentinianus I.	313 – 375 po Kr.
V	V	Valens – Valentinianus III.	375 – 455 po Kr.

Tab. 9: Periodizácia pre územie stredodunajských provincií.

9 NUMIZMATICKA V KONFRONTÁCII S ARCHEOLOGICKÝM MATERIÁLOM

9.1. OBCHODNÉ STYKY STREDOEURÓPSKÝCH SVÉBOV S RÍMSKÝMI PROVINCIAMI V PRIEBEHU 3. STOROČIA PO KR.

Na prelome 2./3. storočia po Kr. bola obchodná sieť medzi stredodunajskými provinciami a svébským územím plne rozvinutá. Distribučné centrá ležiace na území Norika a Panónie umožňovali zásobiť kvalitným tovarom nie len lokálne trhy, ale uspokojiť zároveň dopyt zo strany germánskeho obyvateľstva sídliaceho na ľavom brehu Dunaja.⁶⁶⁹ Do provincií prúdili importy pochádzajúce prevažne z dielní západných provincií a Itálie v smere západ-východ po „dunajskej ceste“ (*via iuxta amnem Danuvium*),⁶⁷⁰ z juhu na sever dosahovala hranice Rímskej ríše s barbarským svetom „norická cesta“ vedúca z Aquileie cez Magdalensberg a Ovilavu (dnešný Wels, Rakúsko) v Noriku až do Lauriaca (dnešný Enns, Rakúsko).⁶⁷¹ Druhou, oveľa populárnejšou tranzitnou spojnicou bola Jantárová cesta, ktorá vychádzala rovnako z Aquileie, viedla cez panónske mestá Poetovio (dnešný Ptuj, Slovinsko), Savaria (dnešné Szombathely, Maďarsko), Scarbantiu (dnešný Sopron, Maďarsko) až do Carnunta

⁶⁶⁹ Hečková 1982, 27.

⁶⁷⁰ Fischer 2002, 121.

⁶⁷¹ Zavřel 2007, 276.

(dnešný Petronell-Carnuntum, Rakúsko).⁶⁷² Importovaný rímsky tovar nachádzaný za severnými hranicami rímskych provincií je dokladom o prieniku týchto tranzitných ciest do oblastí ďalej na sever, ktoré už neboli pod kontrolou Rimanov. Do južných Čiech prenikala obchodná trasa cez vyčebrodský priesmyk a po brehu Vltavy pokračovala ďalej cez Český Krumlov, České Budějovice a Týn nad Vltavou pravdepodobne ďalej do stredných Čiech. Existovala tiež druhá možná trasa vychádzajúca z Passau (Nemecko) a po trase Zlatej cesty mohla pokračovať cez Prachatice smerom na Sedlec a cez Vimperk na Strakonice.⁶⁷³ Do naddunajskej časti Dolného Rakúska, na Záhorie a následne na Moravu prúdil rímsky tovar po hlavnej vetve Jantárovej cesty, ktorá prekonávala Dunaj niekde pri Carnunte a pokračovala ďalej na sever pravdepodobne po oboch brehoch rieky Moravy, čo indikujú veľké germánske sídliskové aglomerácie bohaté na rímsky import a vysoký výskyt mincí ležiace ako na slovenskej, tak i rakúskej strane dolného Pomoravia.⁶⁷⁴ Posledná diaľková trasa spájajúca vzdialenejšiu oblasť od rímskych hraníc vychádzala z „dunajskej cesty“, pravdepodobne smerovala z Aquinca (dnešná Budapešť, Maďarsko), prekonávala Dunaj niekde pri Štúrove, postupovala pozdĺž toku Ipľa a ďalej na sever smerovala povodím riečok Neresnica a Krupinica. Ústila potom v oblasti Zvolena.⁶⁷⁵ J. Beljak dokonca predpokladá, že cez horský priesmyk prekonávala ďalej Nízke Tatry a pozdĺž Váhu a Oravy pokračovala ďalej do Poľska.⁶⁷⁶

Veľké germánske centrá na juhozápadnom Slovensku, ktoré vznikali, či zažívali svoj rozkvet v mladšej dobe rímskej, ležali v nevelkej vzdialenosti od limitnej oblasti. Zjavne boli teda zásobované rímskym tovarom z neďalekých distribučných centier, akým bolo napríklad Brigetio (dnešné Komárom, Maďarsko), či Solva (dnešný Ostrihom, Maďarsko). Existovala zrejme tiež považská obchodná tepna, ktorou mohol prúdiť rímsky tovar pozdĺž rieky Váh ako z Carnunta, tak rovnako aj z Brigetia.⁶⁷⁷ Prúd rímskeho importu na územie stredoeurópskych Svébov zastavili pravdepodobne udalosti odohrávajúce sa okolo polovice 3. storočia po Kr. Krátkodobý výpadok prísunu rímskeho importu po Jantárovej ceste bol zrejme ale čoskoro obnovený, čo indikuje na rozdiel od kvádskej oblasti prítomnosť väčšieho množstva antoniniánov cisára Aemiliana, Valeriana I. a jeho spoluvládcu Galliena v mincových nálezoch. Naopak,

⁶⁷² Fischer 2002, 121.

⁶⁷³ Zavřel 2007, 276.

⁶⁷⁴ Stoklas 2013, 14; Fischer 2002, 121.

⁶⁷⁵ Stoklas 2013, 14.

⁶⁷⁶ Beljak 2007a, 135.

⁶⁷⁷ Hečková 1982, 42.

obchodné kontakty Kvádov s rímskou provinciou zostali zrejme po dlhšiu dobu prerušené. Súdime tak na základe absencie razieb Aemiliana a provinciálnych bronzových razieb z Hornej Mézie a Dácie z rokov 253–257 po Kr. Veľký prísun mincí opäť do všetkých oblastí barbarika naznačuje, že obchodné styky mohli byť znova rozvinutejšie niekedy od polovice 60-tych rokov 3. storočia po Kr., hoci nemožno vylúčiť, že ich početný výskyt môže mať súvis aj s neskorším prílevom mincí za Claudia II. Gothica. Rovnako v Čechách absentujú v nálezoch razby Aemiliana a postrehnuteľný je tiež znížený výskyt razieb Treboniana Galla a jeho syna Volusiana, ktoré sa napríklad v provinciálnych depotoch nachádzajú spolu s mincami Traiana Decia a jeho rodiny vo výraznom zastúpení. Okolo polovice 3. storočia po Kr. došlo zrejme aj tu k prerušeniu toku rímskych mincí. Vzhľadom na takmer úplnú absenciu rímskeho tovaru vo svébskom prostredí tu naše vedomosti o obchodných kontaktoch so stredodunajskými provinciami nateraz končia. Viac svetla o ich zjavnom obnovení prinášajú až importy zo začiatku 4. storočia po Kr.

9.2 INTERPRETAČNÉ MOŽNOSTI RÍMSKÝCH IMPORTOV

Rímsko-provinciálni archeológovia a klasickí historici sa pokúsili konfrontovať prejavy hospodársko-ekonomickej krízy rímskeho cisárstva s numizmatickými, historickými a tiež archeologickými prameňmi. Konfrontácia s nálezmi depotov mincí, s historickými a epigrafickými správami o Noriku a Panónii, ktorých je ale použiteľných pre obdobie od roku 260 po 284 veľmi málo, a s archeologickým materiálom. Najmenej prínosnou bola epigrafia, pretože do daného rozmedzia rokov zapadá iba jediný nález stavebného nápisu, pochádzajúceho z budovy legionárskych kúpeľov v Aquincu. Ten uvádza, že budova bola obnovená v roku 268 po Kr.⁶⁷⁸ Snaha o podobnú konfrontáciu nálezov mincí z územia naddunajského a hornolabského germánskeho okruhu s archeologickým materiálom rovnako nepriniesla požadované výsledky. Zamýšľané bolo tiež sledovanie nálezov prstencových misiek, či glazovanej rímsko-provinciálnej keramiky na germánskych sídliskách, prostredníctvom ktorých by sa mohlo podariť podložiť dolné ohraničenie fázy „c“ a „d“ III. periódy. Toto porovnanie nebolo ale možné pre dlhodobú produkciu prstencových misiek od konca 1. do polovice 3. storočia po Kr. a predovšetkým pre ich fragmentárnosť v

⁶⁷⁸ Grammer 2016, 33.

nálezoch⁶⁷⁹ a absenciu typu Ic podľa K. Švaňu v nálezoch z germánskych sídlisk vykonať.⁶⁸⁰

9.2.1 *Terra sigillata*

Terra sigillata, luxusná rímsko-provinciálna keramika využívaná v dobe rímskej nie len provinciálnym obyvateľstvom, ale tiež barbariskými národmi za hranicami Rímskej ríše, má dôležité postavenie pri riešení rozličných vedeckých otázok, alebo pri datovaní v archeológii. Jej potenciál tkvie v možnosti datovania produkcie jednotlivých typov na základe motívov, či kolkov hrnčiarskych dielní, resp. majstrov. Íl obsahoval prímiesy železa a bol mimoriadne plastický. Náter na črepe bol z kaolínického ílu a vypaľoval sa do červena reoxidáciou.⁶⁸¹ Formy boli zhotovené z veľmi jemného ílu a tvrdo vypaľované. Formy s negatívom reliéfnej výzdoby boli po vložení hlineného cesta kladené na hrnčiarsky kruh a tak obtáčaním získal hrnčiar požadovanú hrúbku stien nádoby. Prečnievajúce cesto bolo vytočené volne do hladkého okraja. Po tom, čo sa keramika ppri sušení zmrštila a oddelila sa tak od formy, boli steny nádob doopracovávané a ostrosť reliéfu zvýrazňovaná.⁶⁸² Keramika bola ďalej namáčaná do náteru a oxidačne vypaľovaná. Konfrontácia terry sigillaty s numizmatickým materiálom sa osvedčila už pri skúmaní vplyvu markomanských vojen na prúdenie rímskych mincí do barbarika.⁶⁸³ Jej využitie pre vymedzenie prelomových udalostí v rímsko-germánskych zahraničných vzťahov je ale veľmi obmedzené. Nemožno jej datovaním ani presne stanoviť krátky časový úsek, v ktorom by bolo možné zachytiť začiatok jej prílevu do barbarika po markomanských vojnách. Z toho dôvodu sa sledovanie výskytu terry sigillaty na územiach ležiacich severne od Dunaja neosvedčilo ako prostriedok pri spresnení obehu rímskych mincí na území horného Polabia, južných Čiech a oblastiach s markomanským a kvádskym osídlením. Jej nálezy sú ale svedectvom obchodných kontaktov Germánov s rímskymi provinciami ležiacimi na Dunaji. V tomto ohľade sa ukazuje byť dôležitým ukazovateľom import stredogalskej, westerndorfskej a rheinzaberskej terry sigillaty. Vymedzenie prúdenia výrobkov zo strednej Galie a horného Porýnia cez severné hranice Rímskej ríše na strednom Dunaji znemožňuje výskyt niekoľko desaťročí starých produktov v objektoch datovaných do

⁶⁷⁹ Zeman 2017, 32.

⁶⁸⁰ Švaňa 2012, 38.

⁶⁸¹ Wei 2007, 152, 154.

⁶⁸² Wei 2007, 154.

⁶⁸³ Stoklas 2019, 189; Kolníková 1994, 489.

stupňa C1. Často sa vyskytujú v sprievode terry sigillaty z Westerndorfu, alebo v nálezových kontextoch výrazne mladších od doby ich produkcie. Príklady takýchto situácií možno nájsť na germánskych sídliskách v Mořicích (okr. Prostějov), Stupave-Máste (okr. Malacky), či v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (okr. Bratislava IV).⁶⁸⁴ Celkovo sa nálezy stredogalských produktov v objektoch datovaných do 1. polovice 3. storočia po Kr. a prípadne v objektoch datovaných do stupňa C2-C3 objavili v 23 prípadoch.⁶⁸⁵ Z provinciálneho prostredia sú podobné prípady neskorého výskytu staršieho produktu terry sigillaty známe tiež. Tu uvedené príklady dokladajú skôr ale časový odstup využívania starších niekoľkoročných produktov dielní vo Westerndorfe a Rheinzaberne provinciálnym obyvateľstvom. Príklady je možné nájsť v odpadových situáciách, kde sa staršia terra sigillata vyskytla v mladšie datovaných archeologických objektoch napríklad v Ennse, bývalom rímskom Lauriacu, či vo Viedni, bývalej rímskej Vindobone.⁶⁸⁶ Najdôležitejším súborom, ktorý dokumentuje zotrvanie rheinzabernských produktov na trhu aj po ukončení ich produkcie, je rozsiahly súbor keramiky zo St. Pöltenu (*municipium Aelium Cetium*). Bol nájdený v priestore požiarom zničeného domu obchodníka s keramikou a v čase deštrukcie obsahoval minimálne 193 sigillatových nádob z rokov 170/178 až 233/245 po Kr.⁶⁸⁷ Za *terminus post quem* pre zánikový horizont sa považuje rok 270 po Kr.⁶⁸⁸ Ide teda o minimálne desať rokov starú zásobu tovaru, určenú pre lokálny dopyt po tejto keramike, pretože jej produkcia bola v dielňach v Porýní ukončená vpádmi Alamanov a Frankov v roku 260 po Kr.⁶⁸⁹ Produkcia ostatných dielní, ktoré sa nachádzali vo Westerndorfe, ukončili svoju výrobu okolo polovice 3. storočia po Kr. a dielne vo Pfaffenhofene najskôr v 60-tych rokoch 3. storočia po Kr.⁶⁹⁰ Aby bolo možné stanoviť, či terra sigillata môže mať rozhodujúci význam pre prácu s numizmatickým materiálom, alebo nie, bol ako skúšobná oblasť vybraný okruh 4 s kvádkym osídlením. Nedávno obhájená dizertačná práca T. Kolona poskytuje náhľad do problémov s datovaním terry sigillaty v oblasti naddunajského barbarika. Z výsledkov jeho práce vyplýva, že na germánskych sídliskách v tejto oblasti nachádzame terru sigillatu v rozličných kontextoch. Fragменты stredogalskej sigillaty sa vyskytovali v nemalom množstve vo výplni objektov datovaných do prvej polovice 3.

⁶⁸⁴ viac v Kolon 2017, 186, 187.

⁶⁸⁵ Kolon 2017, 132.

⁶⁸⁶ Kolon 2017, 126–127.

⁶⁸⁷ Kolon 2017, 127; Scherrer 1990, 243.

⁶⁸⁸ Kolon 2017, 127.

⁶⁸⁹ Grammer 2016, 47.

⁶⁹⁰ Fischer 2002, 30.

storočia po Kr., teda do stupňa C1b, či dokonca v podobnom množstve vo výplniach objektov zo stupňov C2-C3, či dokonca prechodu stupňov C3/D1. Príklad takto neskorého jej výskytu zaznamenal na sídlisku v Beckove a vo Veľkom Mederi (C2-C3).⁶⁹¹ Rovnako sigillata z dielní v Rheinzaberne, Westerdorfe, či Pfaffenhofene museli mať dlhodobšie využívanie germánskym obyvateľstvom. Napríklad v sídliskových objektoch v Nitre-Dolných Krškanoch, či vo Veľkom Mederi, sa nálezy westerndorfskej a rheinzaberskej terry sigillaty vyskytli v kombinácii s materiálom z tretej štvrtiny 3. storočia po Kr.⁶⁹² Je nutné predpokladať, že minimálne medzi rokmi 253-258 a potom v roku 260 po Kr. bol ochod medzi provinciálnym a kvádkym územím pre časté vojenské konfrontácie veľmi sporadický. Priaznivejšie obdobie nastalo až po roku 260/263 po Kr., kedy nastalo dlhodobšie obdobie pokoja na stredodunajskej hranici. Zvýšený prísun mincí, ktorý pravdepodobne nemal súvis len s infláciou v Rímskej ríši, je možné sledovať práve v tomto období. Provincie Norikum a obe Panónie boli v tom čase dobre zásobované aj sigillatou z Pfaffenhofenu. Z Pons Aeni (Pfaffenhofen) sa prepravovala terra sigillata a iný tovar loďami po Inne a Dunaji do stredodunajskej oblasti aj v druhej tretine 3. storočia po Kr., na čo poukazuje sarkofág objavený v Brigetiu.⁶⁹³ Absencia depotov z tohto obdobia na území provincií i naddunajského barbarika dovoľuje spájať zvýšený výskyt inflačných antoniniánov v prípade sledovaných území barbarika práve s komerčnou sférou. Keďže nie je možné postrehnúť v peňažnom obehú fázy „c“ III. periódy a fázy „a“ IV. periódy žiaden prechod, je možné súdiť, že toto obdobie v čase mieru buď priaznivo vplývalo na podmienky obchodovania naddunajských Germánov, hornolabských Germánov a Rímskej ríše, alebo sa mince dostávali do prostredia germánskych sídlisk až v druhej spomenutej fáze, teda na prelome 3./4. storočia po Kr. Terra sigillata teda poskytuje neoceniteľné informácie o obchodných kontaktoch a prepojeniami so vzdialenými provinciálnymi hrnčiarskymi dielňami, no nie je vhodná pre vyčlenenie a ohraničenie numizmatických periód.

9.2.2 Raetská keramika

Produkcia raetskej keramiky začala koncom 1. storočia a pokračovala až do polovice 3. storočia po Kr. Tento druh keramiky bol sprievodným importom v barbariku po boku terry sigillaty, ktorej obľubu ale nikdy u Germánov neprekonalala. O tom svedčí aj jej

⁶⁹¹ Kolon 2017, 132, 133.

⁶⁹² Kolon 2017, 201.

⁶⁹³ Kuzmová – Musilová 2016, 149.

relatívne nízky výskyt v nálezoch z germánskych sídlisk. Charakteristická je lesklým poťahom a výzdobným štýlom. Pre polovicu až koniec 2. Storočia po Kr. to boli plastické podkovy zakončené guľôčkami zhotovované barbotínovou technikou, alebo pásy vrypov vyhotovené radielkom. V 1. polovici 3. storočia potom podkovy miznú a ako jediný výzdobný motív zostáva radielkova výzdoba.⁶⁹⁴ Tento druh keramiky produkovali tiež panónske dielne od konca 2. po 3. storočie,⁶⁹⁵ preto môžu jej nálezy z germánskych sídlisk svedčiť nie len o obchodných kontaktoch s provinciálnym prostredím, ale tiež slúžiť ako chronologicky citlivý materiál.

9.2.3 *Emailové spony*

Rímske spony zdobené emailovaním boli zvolené ako posledný druh archeologického materiálu, ktorý by mohol byť vhodný na časové spresnenie vyčlenených fáz periodizácie. Zároveň nám dokladajú obchodné kontakty s barbarikom, ako napríklad zintenzívnenie obchodného styku v 2. polovici 2. storočia, či obnovenie obchodných kontaktov v 1. polovici 3. storočia. Tento časový rozptyl je tiež zhodný s ich najväčším výskytom nie len v barbarskom, ale tiež dunajskom provinciálnom prostredí.⁶⁹⁶ Pri vyhodnotení emailových spôn sme nezachádzali príliš do hĺbky, resp. sme nevenovali pozornosť analýze typov spôn. Pokúsili sme sa jednotlivé nálezy sledovať z hľadiska ich datovania a zistiť tak, v ktorom období sú emailové spony najfrekvencovanejšie na predmetnom území. Porovnávanie výskytu jednotlivých typov a ich rozptylu v rámci naddunajského barbarika by nebolo pre náš výskum efektívne.

V Čechách sa emailové spony vyskytli na lokalitách Nová Ves, Opočno, Pňov, Praha – Modřany, Přerov nad Labem, Sány,⁶⁹⁷ Sedlec,⁶⁹⁸ Slatina, Sokoleč, Tatce, Třebusice, Tuklaty, Velké Chvalovice a vo Vrbicích.⁶⁹⁹ Hoci k územiu Moravy neexistuje zatiaľ komplexný súpis nálezov emailovaných spôn, podarilo sa nám zozbierať informácie o pätnástich lokalitách, kde došlo k objavu tohto druhu spôn. Pozornosť sme koncentrovali na oblasť s germánskym osídlením. Spony zdobené emailovaním sa našli na lokalitách Blatnice pod Svatým Antonínkem,⁷⁰⁰ Božice,⁷⁰¹

⁶⁹⁴ Roth 1988, 45

⁶⁹⁵ Roth 1988, 53

⁶⁹⁶ Elschek 2017, 169.

⁶⁹⁷ Droberjar 2016, 834–836.

⁶⁹⁸ Droberjar – John – Zavřel 2017, 207–208.

⁶⁹⁹ Droberjar 2016, 834–836.

⁷⁰⁰ Zeman 2017, 89, 91–93.

⁷⁰¹ Vokáč – Jílek 2007, 69.

Dubňany,⁷⁰² Hroznová Lhota,⁷⁰³ Horní Věstonice,⁷⁰⁴ Jozefov,⁷⁰⁵ Kozojídky,⁷⁰⁶ Křepice na Moravě,⁷⁰⁷ Ostrožná Nová Ves,⁷⁰⁸ Strážnice,⁷⁰⁹ Strážnice/Petrov,⁷¹⁰ Sudoměřice,⁷¹¹ Uherský Ostroh,⁷¹² Veselí nad Moravou⁷¹³ a Vlčnov-Dolní Němčí.⁷¹⁴ Zo slovenského územia so svébským osídlením v dobe rímskej pochádzajú nálezy emailových spôn z lokality Abrahám, Beckov, Beluša, Bohdanovce nad Trnavou, Borský Sv. Jur, Bratislava - Trnávka, Hurbanovo, Jakubov, Kostolná pri Dunaji, Láb, Nitra – Mikov Dvor, Očkov, Stupava – Mást, Veľký Meder, Zemianske Podhradie a Zohor.⁷¹⁵

Analýza spôn neposkytla také požadované výsledky, ktoré by umožnili časovo spresniť vyčlenené fázy periodizácie, ani nijakým spôsobom nepoukázali na vyvrcholenie krízy Rímskej ríše v období vlády Galliena. Sú ale spoľahlivým dokladom o obchodných transakciách, ktoré prebiehali medzi barbarikom a rímskymi provinciami. Z pohľadu datovania sa javí obchod so sponami v 2. polovici 1. až 2. polovici 2. storočia ako veľmi intenzívny rovnomerne na všetkých nami sledovaných územiach. K zmene dochádza až počas markomanských vojen, kedy bol obchod s barbarikom v dôsledku politických udalostí a migrácie germánskych kmeňov prerušený.⁷¹⁶ Najmasívnejší výskyt zaznamenávame v tomto období na území Čiech. Počet kusov spôn je oproti nálezom z územia Slovenska pomerom 20:12 výrazný. Problematické pre vyhodnotenie sú oblasti rakúskeho barbarika a moravského územia s germánskym osídlením. Pre Rakúsko zatiaľ neexistuje komplexné spracovanie a vyhodnotenie tohto druhu spôn. Ich nálezy sú ale známe napríklad z lokalít Horitschon, Katzelsdorf, Mistelbach, Ringelsdorf alebo Waltersdorf an der March.⁷¹⁷ Problematické je vyhodnotenie nálezov z Moravy, pretože datovanie spôn často presahuje obdobie od 2. polovice 1. po 1. polovicu 3. storočia poKr.. Iba šesť kusov je možné spoľahlivo datovať do obdobia pred markomanskými vojnami. Zvlášťne sa javí situácia na konci 2.

⁷⁰² Zeman 2017, 84.

⁷⁰³ Zeman 2017, 89, 90.

⁷⁰⁴ Droberjar 1993, 50.

⁷⁰⁵ Zeman 2017, 84.

⁷⁰⁶ Zeman 2017, 89, 90.

⁷⁰⁷ Droberjar 2016, 836.

⁷⁰⁸ Zeman 2017, 89.

⁷⁰⁹ Zeman 2017, 89, 90–91, 93–94.

⁷¹⁰ Zeman 2017, 89, 91.

⁷¹¹ Zeman 2017, 88.

⁷¹² Zeman 2017, 91.

⁷¹³ Zeman 2017, 91–94.

⁷¹⁴ Zeman 2017, 93–94.

⁷¹⁵ Elschek 2017, 169–173.

⁷¹⁶ Bursche 1994, 471.

⁷¹⁷ Droberjar 2016, 836.

až začiatku 3. storočia po Kr.. Import emailových spôn totiž v Čechách klesá na minimum. Známe sú zatiaľ iba dva nálezy. Na Morave je situácia aj v tomto časovom úseku zložitá, pretože i pre toto obdobie platí časový presah pri datovaní spôn. Je nutné ale predpokladať, vzhľadom na obeh rímskych mincí na moravských sídliskách, že značná časť z týchto široko datovaných nálezov, bolo importovaných na konci 2.–začiatku 3. storočia po Kr. Nálezy spôn zo Slovenska sú zastúpené ôsmimi kusmi, ktoré je možno datovať do severovského obdobia.⁷¹⁸ Podobnú situáciu môžeme predpokladať tiež v oblasti rakúskeho barbarika, obzvlášť z toho dôvodu, že ňou prechádzala Jantárová cesta, ktorá bola v tomto období lemovaná množstvom rozsiahlych germánskych sídlisk.

9.3 MINCE V OBLASTI RÍMSKÝCH STAVEBNÝCH OBJEKTOV V NADDUNAJSKOM BARBARIKU

Do obdobia nástupu mladšej doby rímskej neodmysliteľne patria rímske stavebné objekty civilného charakteru, ktoré sú prítomné v hraničnej oblasti, v predpolí panónskeho limitu. V oblasti dolého Pomoravia vznikajú architektúry, vystavané rímskymi murárskymi technikami. Prorímsky orientovaná germánska šľachta, profitujúca z mierových vzťahov s Rimanmi, si dávala budovať rezidencie v rímskom štýle, ktoré mali charakter rímskych vidieckých usadlostí typu *villa rustica*.⁷¹⁹ Murované stavby, ktoré sa dajú považovať za rezidencie budované Rimanmi pre spriaznené germánske nobility sa nachádzajú na hradnom vrchu stredovekého Devínskeho hradu, v Bratislave-Dúbravke a tiež v Stupave. Všetky tieto objekty spájajú tiež nálezy rímskych mincí pochádzajúce z ich miestností, resp. ich zásypov. V Bratislave-Devíne, okr. Bratislava IV, vznikli na hradnom vrchu na prelome 2./3. storočia po Kr. murované architektúry. Jedna z nich (*stavba I*) sa nachádzala v priestore sedla, medzi skalným bralom a skalnatým výbežkom, na ktorom sa nachádza dnes stredoveký palác pánov z Gary. V tomto mieste sa nachádzali tiež zvyšky ďalšej murovanej rímskej stavby, ktorá sa zachovala v základovom murive iba fragmentárne. Ďalšie dve murované stavby (*stavba II a III*) sa nachádzajú v severozápadnej časti dolného hradu.⁷²⁰ V areáli hradu sa objavili popri murovaných stavbách aj viaceré

⁷¹⁸ Elschek 2017, 169–172.

⁷¹⁹ Varsík 2011a, 191.

⁷²⁰ Harmadyová 2012, 273–274.

zrubové stavby, ktoré sú považované rovnako za rímsku architektúru.⁷²¹ S touto stavebnou fázou súvisia nálezy dvoch rímskych mincí pochádzajúcich z oblasti stavieb II a III. Fragmenty *westerndorfskej* *terra sigillata* a glazovaných mortárií, či tiež fragmenty tehál s kolkami LEGIO XIII G a fragment G ANT [GMVI?], datujú stavby do začiatku 3. storočia po Kr.⁷²² Zo stavby II, ktorá sa nachádzala len pár desiatok metrov severovýchodne od stavby III, pochádza nález strieborného antoniniánu cisára Gordiana III. z rokov 242–244 po Kr.⁷²³ Minca dokladá využívanie tejto stavby aj v priebehu 3. storočia po Kr. Najväčšia stavba I nachádzajúca sa na nádvorí hradu a koncentrácia stavebných objektov v priestore dolného hradu by mohli predstavovať súčasť jednej, či možno dokonca dvoch germánskych luxusných obytných objektov vystavaných Rimanmi na spôsob vidieckych rímskych usadlostí známych z provinciálnej oblasti.

Podobného charakteru sú objekty odkryté pri bratislavskej Dúbravke, v polohe Dlhá lúka. Na lokalite Bratislava-Dúbravka, okr. Bratislava IV, sa nachádza jeden murovaný a jeden nadzemný kolový objekt, na ktorých sa podpísala ruka rímskych murárov a architektov. Základy kvadratickej stavby s troma polkruhovými absidami, ktorá bola projektovaná ako kúpeľná budova podľa rímskych predlôh, predstavuje zrejme pozostatok komfortnej obytnej budovy vystavanej pre príslušníka germánskej nobility. Počas výstavby sa pôvodný architektonický zámer zrejme zmenil a hoci budova pripomína rímsku kúpeľnú budovu, mala zrejme iba jednu nádrž na vodu, slúžiacu ako tudený kúpeľ (*frigidarium*). V podlahe nádrže sa nachádzal pravouhlý otvor, cez ktorý bola voda privádzaná z neďalekého prameňa zrejme cez 4 m širokú priekopu pod kúpeľnou budovou.⁷²⁴ Z budovy pochádzajú tiež nálezy rímskych mincí, ktoré ju spolu s *terra sigillata*, pravdepodobne z dielni v Rheinzaberne a mozaikovým sklom datujú do 1. polovice 3. storočia po Kr.⁷²⁵ Mince sú zastúpené denárom Alexandra Severa z roku 224 po Kr., dobovým falzom antoniniánu Traiana Decia, ktorého razba z roku 249 po Kr. bola venovaná jeho manželke Herennii Etruscille a provinciálnym sesterciom Traiana Decia venovaným synovi a spoluvládcovi Hereniovi Etruscovi z rokov 250–251 po Kr. z mincovne vo Viminaciu.⁷²⁶ Denár Alexandra Severa z roku 230 po Kr. sa našiel aj v halovej stavbe ležiacej 30 m severne

⁷²¹ Harmadyová 2012, 274.

⁷²² Stoklas 2017c, 67; Harmadyová 2012, 274.

⁷²³ Stoklas 2017c, 67, 70/Obr. 3; Harmadyová 2012, 273–274; v katalógu č. 2.002.e1.

⁷²⁴ Elschek 2017a, 51.

⁷²⁵ Elschek 2017a, 66.

⁷²⁶ Elschek 2017a, 65; tiež Elschek 2015, 318.

od kúpeľnej budovy. Táto mala kolovú konštrukciu, jej strecha bola prekrytá rímskou tehlovou strešnou krytinou a slúžila pravdepodobne ako *horreum*. Jej vznik v 3. storočí po Kr. datuje okrem mince tiež rheinzabernská terra sigillata a v zlatom plechu uchytaná perla, ktorá pôvodne tvorila pravdepodobne súčasť zlatej rímskej náušnice.⁷²⁷

Na prelome 2. a 3. storočia po Kr. sa rozsiahle prestavby uskutočnili aj v Stupave, okr. Malacky. Po prestavbe II. stavebnej fázy, ktorej nadzemnú časť tvorila zrejme drevená konštrukcia, poprípade so stenami vyplnenými nepálenými tehliami, vznikol rozsiahly murovaný a viackrát prestavovaný architektonický komplex.⁷²⁸ Zo začiatku III. stavebnej fázy murovaného komplexu v polohe Kopec by mohol pochádzať nález denára Alexandra Severa z roku 222 po Kr., ktorý bol objavený vo vrstve, do ktorej bolo zapustené murivo miestnosti nachádzajúcej sa na južnej strane od tzv. veliteľskej budovy A, resp. budovy z I. stavebnej fázy.⁷²⁹ Vzhľadom na to, že denáre obiehali ešte počas celej periódy IIIb je ale možné, že minca môže súvisieť aj s obdobiem, kedy bol počas III. stavebnej fázy komplex rozšírený o nové trakty a prístavby. Zánik tohto rozsiahleho luxusného objektu, ktorý v 3. storočí po Kr. obýval pravdepodobne zámožný germánsky šľachtic nie je z archeologických nálezov objasniteľný. V. Turčan sa prikláňa k tomu, že mohol byť opustený a ponechaný svojmu osudu niekedy na prelome 3./4. storočia po Kr.⁷³⁰

10 TRVALÉ NÁSLEDKY KRÍZY Z 2. TRETINY 3. STOROČIA PO KR. – CESTA K NÁSTUPU NOVEJ RÍMSKEJ MENY

Stopy trvalých následkov hospodárskej a politickej krízy, ktorá sa rozsiahlo prejavila v stredodunajskej oblasti, nachádzame na oboch stranách Dunaja. Rímske provincie ležiace na strednom toku Dunaja boli i v nasledujúcom období vystavované útokom barbarov. U naddunajských Svébov naopak zaznamenávame v 2. polovici 3. storočia po Kr. hospodársky rozkvet.⁷³¹ Do akej miery bol provinciálny život v tomto období narušený je otázne. Vieme len to, že spustošené provincie sa podľa správ Eutropia mali zotaviť postupne po dvoch desaťročiach.⁷³² Na túto skutočnosť môže poukazovať aj obnova dlhodobo zdevastovaných pohraničných kastelov na strednom úseku

⁷²⁷ Elschek 2017a, 63.

⁷²⁸ Turčan 2012, 422; Varsík 2011a, 191.

⁷²⁹ Turčan 2012, 422; Minarovičová 2002f, 187.

⁷³⁰ Turčan 2012, 423–424.

⁷³¹ Hečková 1982, 55.

⁷³² Grammer 2016, 25.

dunajského limitu. Prestavbou, či znovuvýstavbou, prešli na konci 3. storočia po Kr. norické tábory v Mauterne (Favianis), Bez. Krems - Land, v okresnom meste Passau (Batava) a v Zieselmauer, Bez. Tulln a panónsky tábor Aquincum v dnešnej budapeštianskej časti Óbuda, jár. Budapest III.⁷³³ Tábor spolu s civilným mestom v dnešnom hornorakúskom meste Enns, Bez. Linz – Land, boli v plnom rozsahu vystavané nanovo už za vlády Aureliana až Proba.⁷³⁴ Na dunajskom limite začali od konca 3. storočia po Kr. pibúdať tiež nové malé pevnosti, akou bola napríklad pevnosť Castra ad Herculem ležiaca juhovýchodne od obce Pilismarót, jár. Komárom-Esztergom.⁷³⁵ Upadol diaľkový obchod, ktorý vidíme na absencii importovanej Terry sigillaty zo vzdialených západných provincií, a dielne, ktoré dovtedy produkovali luxusnú keramiku určenú na export prechádzajú na lokálnu produkciu nového keramického sortimentu.⁷³⁶ Provincie prechádzajú následkom týchto zmien na samozásobovanie jednotlivých regiónov. V panónskej oblasti sa objavuje lokálna produkcia prstencových misiek, leštenej keramiky, stolovej keramiky pripomínajúcej tvarom pohárov a misiek niektoré formy Terry sigillaty. Od poslednej štvrtiny 3. storočia po Kr. nastupuje aj produkcia glazovanej keramiky zastúpenej predovšetkým mortariami.⁷³⁷

Severne od stredného Dunaja sa na sklonku 3. storočia po Kr. objavuje nový sídliskový horizont, ktorý má nové charakterové rysy. Početný výskyt domácej na kruhu točenej sivej keramiky a importu glazovanej provinciálnej keramiky, ako tiež zakladanie nových sídlisk dokladá hospodársky rozvíjajúcu sa svébsku spoločnosť na prelome 3./4. storočia po Kr.⁷³⁸ Vznikajú tiež špecializované dielne na výrobu sivej na kruhu točenej keramiky, z ktorých boli zatiaľ doložené na južnej Morave iba dielne v Jiříkoviciach, okr. Brno-venkov.⁷³⁹ Na slovenskom území je keramika tohto druhu zastúpená šálkami, pohármi menších rozmerov s lešteným, alebo tuhovaným povrchom a s rytou, alebo plastickou výzdobou, či tiež podobne zdobenými hlbokými misami.⁷⁴⁰ Produkcia sivej na kruhu točenej germánskej keramiky je doložená hrnčiarskymi dielňami v Pomoraví na lokalite Skalica a v oblasti s kvádkym osídlením na sídlisku

⁷³³ Fischer 2002, 31, 47, 144; Visy 1988, 82-83.

⁷³⁴ Fischer 2002, 38.

⁷³⁵ Visy 1988, 71.

⁷³⁶ Grammer 2016, 47.

⁷³⁷ Grammer 2016, 47-48.

⁷³⁸ Tejral 2008, 92.

⁷³⁹ Tejral 1993, 468.

⁷⁴⁰ Varsík 2011b, 38.

v Cíferi-Páci.⁷⁴¹ Import glazovanej, ale tiež provinciálnej sivej stolovej keramiky, nastupujúci od prelomu storočí signalizuje obnovenie obchodných vzťahov, ktoré sa medzi barbarikom a dunajskými provinciami počas nasledujúceho 4. storočia po Kr. opäť rozvinuli.

Vyvrcholenie krízy Rímskej ríše poznačilo natrvalo aj menový systém zaužitý od čias včasného principátu a vydláždilo tak cestu novému peňažnému systému, ktorý bol prijatý v neskoroantickom období. Medzi rokmi 270–285 po Kr. dosahujú antoniniány a príležitostne obiehajúce denáre svoj vrchol v počte emitovaných mincí a dominantnom postavení v peňažnom obehu. Tento jav sa odzrkadľuje tiež na grafoch, na ktorých zároveň krivka bronzových „drobných mincí“ akými bol sestercius, alebo as klesá takmer až na nulu. Až do Diocletianovej vlády, kedy tento panovník nanovo reformoval ríšsky menový systém, dominovali vďaka masívnym emisiám panónskych, rímskych a mészskych mincovní bronzové, či bronzové povrchovo postriebrené antoniniány. Následkom Aurelianovej peňažnej reformy z roku 271 po Kr. zmizli z obehu pravdepodobne dupondie, z ktorých posledné emisie boli razené vo veľmi zriedkavom množstve ešte za Claudia II. Gothica. I tie boli výrazne redukované na hmotnosti a v rozmere. Aurelianova reforma, ktorou bola antoniniánom prinavrátená pôvodná hmotnosť spred vrcholu krízy, nezahrnula už viac dupondie. Dotkla sa ale sestercí a asov, ktoré boli dokonca ojedinele v období jeho vlády ešte razené, no nedosahovali viac svoj hmotnostný štandard z čias principátu.⁷⁴² Zastúpené viac nie sú v obehu mincí z poslednej tretiny 3. storočia po Kr. nové emisie provinciálnych mincovní, s výnimkou štvordrachiem (*tetradrachma*) z mincovne v egyptskej Alexandrii, ktorá pre vlastné lokálne potreby produkovala tento druh mincí až do ukončenia ich produkcie z nariadenia cisára Diocletiana. O ich zvláštnom postavení v peňažnom obehu periódy IVa (pôvodne navrhované časové rozmedzie periód IIIc-IVa) svedčia mimo väčšieho počtu nálezov v limitnom pásme tiež nálezy z naddunajského barbarika. O ich umiestnení práve do tohto časového úseku, v ktorom sa menili zjavne peňažné pomery na strednom Dunaji, svedčí najmarkantnejšie nález depotu z Polné, okr. Jihlava, v ktorom bolo obsiahnutých až 17 ks týchto mincí, s najväčším počtom emisií z obdobia tetrarchie.⁷⁴³ Peňažná reforma priniesla v nasledujúcom období so sebou nové nominálne jednotky ako *argenteus* a *follis*.

⁷⁴¹ Elschek 2017a, 94.

⁷⁴² Vondrovec 2007, 147, 299.

⁷⁴³ Militký 2013, 60; tiež Militký 2005, 5–8.

Svébske i provinciálne obyvateľstvo na strednom Dunaji sa s novými rímskymi peniazmi muselo na prelome 3./4. storočia po Kr. istý čas vyrovnávať. Nastúpilo tak nové obdobie rímskych peňažných dejín.

LITERATÚRA

Adler 1993:

Adler, H.; Bernhardsthal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1992, 1993, 477, 478.

Adler 1991:

Adler, H.; Zillingtal, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1990, 1991, 231.

Adler – Nowak 1991:

Adler, H. – Nowak, H.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1990, 1991, 253.

Adler – Nebehay 1990:

Adler, H. – Nebehay, S.; Bernhardsthal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1989, 1990, 216–217, 217–218, 218–219, 219, 220.

Adler – Nowak 1990:

- a) Adler, H. – Nowak, H.; Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 228.
- b) Adler, H. – Nowak, H.; Sierndorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 245.
- c) Adler, H. – Nowak, H.; Waltersdorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 246.

Adler – Nowak 1988:

Adler, H. – Nowak, H.; Purkersdorf, Bez. Wien – Umgebung. FBÖ 1987, 1988, 244.

Adler – Nowak - Schuppler 1988:

- a) Adler, H. – Nowak, H. – Schuppler, W.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1987, 1988, 238, 238–239.
- b) Adler, H. – Nowak, H. – Schuppler, W.; Waltersdorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1987, 1988, 247.

Adler – Nowak - Turetschek 1988:

Adler, H. – Nowak, H. – Turetschek, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1987, 1988, 238, 238.

Adler – Schmelzenbarth 1988:

Adler, H. – Schmelzenbarth, F.; Tresdorf, Bez. Korneuburg. FBÖ 1987, 1988, 246.

Anonym 1974:

Anonym; Hörsching, Bez. Linz-Land. FBÖ 1961–1965, 1974, 265.

Anonym 1945:

Anonym; Münzfunde in Bad Ischl. Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien, Band 4, Nr. 4. Wien 1945, 22.

Aubrunnen – Nowak 1998:

Aubrunnen, M. – Nowak, H.; Mautern, Bez. Krems-Land. FBÖ 1997, 1998, 847.

Aubrunnen – Nowak 1996:

Aubrunnen, M. – Nowak, H.; Mautern, Bez. Krems-Land. FBÖ 1995, 1996, 701–403.

Bachmann 1998:

Bachmann, K.; Hundheim, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1997, 1998, 846.

Bakos – Lányi 1993:

Bakos, M. – Lányi, V.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band II. Komitat Győr-Moson-Sopron. Bonn-Budapest 1993.

Bartosch 1998:

Bartosch, P.; Waltersdorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1997, 1998, 856.

Baxa – Schmidtová 1999:

Baxa, P. – Schmidtová, J.; Záchranný výskum v Bratislave – Čunove. AVANS 1997. Nitra 1999, 22–24.

Baxa – Schmidtová – Jezná 1999:

Baxa, P. – Schmidtová, J. – Jezná, J.; Tretia sezóna záchranného výskumu na trase diaľnice D2. AVANS 1997. Nitra 1999, 24–26.

Bazovský 1996:

- a) Bazovský, I.; Nález rímskej mince z Bratislavy – Čunova. AVANS 1994. Nitra 1996, 28.
- b) Bazovský, I.; Zisťovacie výskumy v Bratislave - Rusovciach. AVANS 1994. Nitra 1996, 28–29.

Bazovský 2009:

Bazovský, I.; Doklady výroby spôn v naddunajskom Barbariku. In: Karwowski, M. - Droberjar, E. (eds.): Archeologia barbarzynców 2008. Powiązania kontakty w świecie barbarzyńskim. Collectio Arch. Ressoviensis XIII. Rzeszów 2009, 433–438.

Bazovský 2011:

Bazovský, I.; Rímske a germánske aktivity v okolí rímskej stanice na Devíne. In.: Droberjar, E. (ed.); Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Studia Archaeologica Suebica I. Archeologie barbarů 2010. Olomouc 2011, 481–490.

Bazovský – Budaj 2014:

Bazovský, I. – Budaj, M.; Nové nálezy mincí z Bratislavy – Rusoviec. Denarius 4. Bratislava 2014, 29–31.

Bazovský – Minarovičová 2002:

Bazovský, I. – Minarovičová, E.; Rímske mince zo záchranného výskumu v Rusovciach v roku 1999. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 183–184 .

Bálek a kol. 2003:

Bálek, M. – Berkovec, T. – Kos, P. – Lečbych, M. – Matějčíková, A. – Parma, D. – Přichystal, M. – Šmíd, M.; Předběžné výsledky první etapy záchranného archeologického výzkumu v trase dálnice D1 Vyškov – Mořice. Přehled výzkumů 44. Brno 2003, 137–150.

Beljak 2007:

- a) Beljak, J.; A few comments on occurrence of Roman coins in the Hron and Ipeľ river basins. Slovenská numizmatika XVIII. Nitra 2007, 127–142.
- b) Beljak, J.; Prieskum a verifikácia nálezísk v okolí Čaky a Gbeliec na dolnom Pohroní. AVANS 2005, Nitra 2007, 33–35.

Beljak – Kučeráková 2015:

Beljak, J. – Kučeráková, K.; Vývoj osídlenia na strednom Pohroní od doby laténskej do včasného stredoveku. Štud. Zvesti 57. Nitra 2015, 7–56.

Beljak – Pažinová 2009:

Beljak, J. – Pažinová, N.; Osada z doby římské v Bíni. AVANS 2007. Nitra 2009, 35–36.

Beljak Pažinová – Melo 2015:

Beljak Pažinová, N. – Melo, M.; Archeologická prospekcia katastra obce Jarok. Štud. Zvesti 57. Nitra 2015, 57–77.

Beneš 1967:

- a) Beneš, J.; K novému nálezu římské mince u Loštic na severní Moravě. Numismatické listy 22. Praha 1967, 97–99.
- b) Beneš, J.; Addenda k soupisu nálezů římských mincí na Moravě. Časopis Moravského muzea 52. Brno 1967, 117–130.
- c) Beneš, J.; Addenda k soupisu nálezů římských mincí na Moravě. Moravské numismatické zprávy 10. Brno 1967, 3–16.

Beneš 1964:

- a) Beneš, J.; Neznámé nálezy římských mincí z Kojetína a okolí. Numismatický sborník VIII., 1963. Praha 1964, 217–218.

- b) Beneš, J.; Römische Münzen aus den letzten archäologischen Forschungen in der Gegend um Břeclav. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity 9. Brno 1964, 119–127.

Berger - Dembski 1976:

Berger, O. – Dembski, G.; Bernahrdsthal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1975, 1976, 243.

Berkovec – Kos 2002:

Berkovec, T. – Kos, P.; Vyškov (okr. Vyškov). Přehled výzkumů 43, 2002. Brno 2002, 245.

Bernhard 1971:

Bernhard, R.; Lenzing, Bez. Vöcklabruck. FBÖ 1956-1960, 1971, 240.

Bollhammer – Koch 1969:

Bollhammer, F. – Koch, B.; Hüttendorf, Bez. Mistelbach. FBÖ 1966, 1969, 50.

Borić-Brešković – Popović 2006:

Borić-Brešković, B. – Popović, P.; Coins of the Roman Republic. Collections of the National Museum in Belgrade and Belgrade University. Numismatics 2. Beograd – Београд 2006.

Brádle – Militký 2016:

Brádle, V. – Militký, J.; „Znovuobjevený“ aureus Alexandra Severa z Černilova (okr. Hradec Králové). Numismatický sborník 28/1, 2014. Praha 2016, 108–110.

Brádle – Militký 2012:

Brádle, V. – Militký, J.; Nález římské mince v obci Svinary (okr. Hradec Králové). Numismatický sborník 26/1, 2011. Praha 2012, 137–138.

Broukal 1956:

Broukal, V.; Nálezy antických mincí v Žarošicích, okres Kyjov. Numismatický sborník 3. Praha 1956, 181.

Bruck † 1974:

- a) Bruck, G. †; Breitenfurt bei Wien, Bez. Mödling. FBÖ 1961–1965, 1974, 233.
- b) Bruck, G. †; Tulln, Bez. Tulln. FBÖ 1961–1965, 1974, 249–250.

Bruck † 1971:

- a) Bruck, G. †; Baden bei Wien, Bez. Baden. FBÖ 1956–1960, 1971, 214.
- b) Bruck, G. †; Mauer bei Amstetten, Bez. Amstetten. FBÖ 1956–1960, 1971, 225.

Bruck † – Denk † 1971:

Bruck, G. † - Denk, S. †; Wieselburg, Bez. Schebbs. FBÖ 1956–1960, 1971, 233.

Bruck † – Hutter 1974:

Bruck, G. † - Hutter, F.; Aspach, Bez. Braunau am Inn. FBÖ 1961–1965, 1974, 261.

Bruck † - Kainz 1971:

Bruck, G. † - Kainz, F.; Mautern an der Donau, Bez. Krems-Land. FBÖ 1956–1960, 1971, 225.

Bruck † – Mann 1974:

Bruck, G. † – Mann, O.; Absdorf, Bez. Tulln. FBÖ 1961–1965, 1974, 232.

Budaj 2013:

- a) Budaj, M.; Zvláštny nález rímskej mince z Ivanky pri Dunaji. Denarius 3. Bratislava 2013, 17–18.
- b) Budaj, M.; Význam nálezov mincí pre poznanie dejín Senca a jeho okolia od antických čias po stredovek. In: Strešňák, G. (Ed.); Senec. Stáročia mesta. Zborník štúdií. Senec 2013, 9–28.

Budaj 2008:

Budaj, M.; Nálezy mincí ako historický prameň pre poznanie dejín okresov Pezinok a Senec. In: Pospechová, P. – Wittgrüber, P. (Ed.): Záverečný seminár projektu Carnvntvm – Gervlata. Bratislava 2008, 152–170.

Budaj – Militký 2011:

Budaj, M. – Militký, J.; Nálezy římských mincí z Jelšové a Sence. K problematice výskytu římských zlatých ražeb ze 2. poloviny 1. století na Slovensku. Numismatické listy 66. Praha 2011, 151–156.

Budaj – Stoklas, v tlači:

Budaj, M. – Stoklas, B.; Nové nálezy římských mincí z germánských sídlisk a z predpolia kastelu v Iži. Archeologie barbarů 2016, v tlači.

Burian 1994:

Burian, J.; Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. Praha 1994.

Burian 1970:

- a) Burian, V.; Nález denáru Faustiny st. v Blatci, okr. Olomouc. Numismatický sborník XI. 1969. Praha 1970, 179.
- b) Burian, V.; Nález Gordiánova bronzu v Olomouci. Numismatický sborník XI. 1969. Praha 1970, 180.

Burian 1966:

Burian, V.; Nález římského bronzu (Julia Mamaea) v Dlouhé Loučce okr. Olomouc. Numismatický sborník IX., 1965. Praha 1966, 224.

Carson – Kent – Burnett 1994:

Carson, R. A. G. – Kent, J. P. C. – Burnett A. M.; The Roman imperial coinage. Volume 10. London 1994.

Cohen 1880:

Cohen, H.; Description historique des monnaies frappées sous l' Empire Romain. Tome Premier. Paris: Rollin & Feuardent, Londres: Neme Maison, 1880.

Cohen 1886:

Cohen, H.; Description historique des monnaies frappées sous l' Empire Romain. Tome Sixième. Paris: Rollin & Feuardent, Londres: Neme Maison, 1886.

Crawford 1974:

Crawford, M. H.; Roman Republican Coinage. Volume 1. Cambridge 1974.

Černohorský 1956:

Černohorský, K.; Zapomenuté nálezy římských mincí na Moravě z konce 18. a počátku 19. století. Památky archeologické 47. Praha 1956, 70–85.

Čižmář a kol. 2010:

Čižmář, M. – Čižmářová, J. – Kejzlar, M. – Kolníková, E.; Detektorová prospekce archeologických lokalit. na Moravě v roce 2009. Metal detector surface survey on the archaeological sites in Moravia in 2009. Přehled výzkumů 51. Brno 2010, 125–138.

Čižmář a kol. 2009:

Čižmář, Z. – Čižmářová, J. – Kejzlar, M. – Kolníková, E.; Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008. Metal Detector Prospecting of Archaeological Sites in Moravia during 2008. Přehled výzkumů 50. Brno 2009, 139–152.

Čižmář a kol. 2008:

Čižmář, Z. – Čižmářová, J. – Kejzlar, M. – Kolníková, E.; Detektorová prospekce archeologických lokalit z doby laténské na Moravě. Metal Detector Prospecting of Sites from the La Tène Period in Moravia. Přehled výzkumů 49. Brno 2008, 125–131.

Daim 1982:

Daim, F.; Zaingrub, Bez. Horn. FBÖ 1981, 1982, 620.

Daim – Stuppner 1990:

Daim, F. – Stuppner, A.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1989, 1990, 203–205.

Daim – Stuppner 1989:

Daim, F. – Stuppner, A.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1988, 1989, 294–295.

Daňhel 2011:

Daňhel, M.; Rymice (okr. Kroměříž). Přehled výzkumů 52-1. Brno 2011, 225–226.

Dembski 2009:

Dembski, G.; Ein kleiner römerzeitlicher Münzschatz aus Parndorf / Burgenland. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 49, Nr. 2. Wien 2009, 93–103.

Dembski 2008:

Dembski, G.; Ein kleiner Münzhort aus der zweiten Hälfte des dritten Jahrhunderts aus Carnuntum. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 48, Nr. 4. Wien 2008, 188–189.

Dembski 1986:

- a) Dembski, G.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 341.
- b) Dembski, G.; Deutschkreuz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 341.
- c) Dembski, G.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 342.
- d) Dembski, G.; Lutzmannsburg, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 343.
- e) Dembski, G.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 344.
- f) Dembski, G.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 345–346.
- g) Dembski, G.; Purbach am Neusiedler See, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 346.
- h) Dembski, G.; Sankt Andrä am Zicksee, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 346.
- i) Dembski, G.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 347.
- j) Dembski, G.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 347–348, 348.
- k) Dembski, G.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 349.
- l) Dembski, G.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 352, 353.
- m) Dembski, G.; Gutramsdorf, Bez. Mödling. FBÖ 1984, 1986, 354–355.
- n) Dembski, G.; Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 355.

- o) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge. FBÖ 1984, 1986, 355–357.
- p) Dembski, G.; St. Pantaleon, Bez. Amstetten. FBÖ 1984, 1986, 369.
- q) Dembski, G.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 369.
- r) Dembski, G.; Wildungsmauer, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 371.
- s) Dembski, G.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1984, 1986, 371–372, 372.
- t) Dembski, G.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1984, 1986, 384–386.
- u) Dembski, G.; Wien – Unterlaa, Bez. Wien 10. FBÖ 1984, 1986, 390–391, 391.

Dembski 1984:

- a) Dembski, G.; Apetlon, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 345.
- b) Dembski, G.; Deutsch Jahrndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 345.
- c) Dembski, G.; Edelstal, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347.
- d) Dembski, G.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347.
- e) Dembski, G.; Nikitsch, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1983, 1984, 350.
- f) Dembski, G.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 351–352.
- g) Dembski, G.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1983, 1984, 352.
- h) Dembski, G.; Weiden am See, Bez. Neusied am See. FBÖ 1983, 1984, 352–353.
- i) Dembski, G.; Winden am See, Bez. Neusied am See. FBÖ 1983, 1984, 353.
- j) Dembski, G.; Angern, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1983, 1984, 355.
- k) Dembski, G.; Bad Deutsch - Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 355–357.
- l) Dembski, G.; Petronell, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 364–365, 365–366, 366–367, 367–368, 368–369, 369, 369–370, 370, 370–371, 371, 372, 373–374, 374, 374–375.
- m) Dembski, G.; Reisenberg, Bez. Baden. FBÖ 1983, 1984, 375.
- n) Dembski, G.; St. Pantaleon, Bez. Amstetten. FBÖ 1983, 1984, 375–376.
- o) Dembski, G.; Windischgarsten, Bez. Kirchdorf an d. Krems. FBÖ 1983, 1984, 397.
- p) Dembski, G.; Wien 1, Bez. Wien-Innere Stadt. FBÖ 1983, 1984, 400–401.

q) Dembski, G.; Wien 10, Bez. Wien-Favoriten. FBÖ 1983, 1984, 401.

Dembski 1983:

- a) Dembski, G.; Apetlon, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 335.
- b) Dembski, G.; Oggau, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 339.
- c) Dembski, G.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 339.
- d) Dembski, G.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 340.
- e) Dembski, G.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 341.
- f) Dembski, G.; Gemeinlebarn, Bez. St. Pölten. FBÖ 1982, 1983, 347.
- g) Dembski, G.; Gerasdorf am Steinfeld, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1982, 1983, 347.
- h) Dembski, G.; Kaltenleutgeben, Bez. Mödling. FBÖ 1982, 1983, 347.
- i) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 348.
- j) Dembski, G.; Neunkirchen, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1982, 1983, 348.
- k) Dembski, G.; St. Pantaleon, Bez. Amstetten. FBÖ 1982, 1983, 355.
- l) Dembski, G.; Schwechat, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 356.
- m) Dembski, G.; Tulln, Bez. Tulln. FBÖ 1982, 1983, 356, 356–357.
- n) Dembski, G.; Wildungsmauer, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 359.
- o) Dembski, G.; Hofkirchen im Traunkreise, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 367.

Dembski 1982:

- a) Dembski, G.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 591.
- b) Dembski, G.; Deutschkreuz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1981, 1982, 592.
- c) Dembski, G.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1981, 1982, 597–598.
- d) Dembski, G.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 602.
- e) Dembski, G.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1981, 1982, 604–605.
- f) Dembski, G.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 606.
- g) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 613.

- h) Dembski, G.; Neunkirchen, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1981, 1982, 614.
- i) Dembski, G.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 619, 620.
- j) Dembski, G.; Hallstadt, Bez. Gmunden. FBÖ 1981, 1982, 621.
- k) Dembski, G.; Stadl Traun, Bez. Wels-Land. FBÖ 1981, 1982, 621.

Dembski 1981:

- a) Dembski, G.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 641.
- b) Dembski, G.; Eine römerzeitliche Münzrolle aus Tulln. Numismatische Zeitschrift 95., Wien 1981, 25–34.
- c) Dembski, G.; Deutschkreutz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1980, 1981, 641.
- d) Dembski, G.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 645.
- e) Dembski, G.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 654.
- f) Dembski, G.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 659, 659–660.
- g) Dembski, G.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 660.
- h) Dembski, G.; Pöttsching, Bez. Mattersburg. FBÖ 1980, 1981, 661.
- i) Dembski, G.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1980, 1981, 670.
- j) Dembski, G.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 675.
- k) Dembski, G.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 678, 679.
- l) Dembski, G.; Bad Deutsch Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 686.
- m) Dembski, G.; Hafnerbach, Bez. St. Pölten. FBÖ 1980, 1981, 688.
- n) Dembski, G.; Hof am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 688–689, 689–690.
- o) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 690, 690–691, 691, 692.
- p) Dembski, G.; Petronell, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 694, 694–695.
- q) Dembski, G.; Reisenberg, Bez. Baden. FBÖ 1980, 1981, 700.
- r) Dembski, G.; Sarasdorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 700–701.

- s) Dembski, G.; Sommerei, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 701–702, 702, 702–703, 703, 703–704.
- t) Dembski, G.; St. Pantaleon, Bez. Amstetten. FBÖ 1980, 1981, 700.
- u) Dembski, G.; Treismauer, Bez. St. Pölten. FBÖ 1980, 1981, 704, 705.
- v) Dembski, G.; Wallsee, Bez. Amstetten. FBÖ 1980, 1981, 707.
- w) Dembski, G.; Watzelsdorf, Bez. St. Pölten. FBÖ 1980, 1981, 707.
- x) Dembski, G.; Willendorf, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1980, 1981, 708.
- y) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz – Land. FBÖ 1980, 1981, 710–711, 711–712, 712–714, 714, 715.

Dembski 1980:

- a) Dembski, G.; Gerasdorf am Steinfeld, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1979, 1980, 558.
- b) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1979, 1980, 558.
- c) Dembski, G.; Pöchlarn, Bez. Melk. FBÖ 1979, 1980, 561.
- d) Dembski, G.; Urschendorf, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1979, 1980, 564.
- e) Dembski, G.; Willendorf, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1979, 1980, 564.
- f) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1979, 1980, 564.
- g) Dembski, G.; St. Lorenzen, Bez. Liezen. FBÖ 1979, 1980, 569.
- h) Dembski, G.; Wien - Unterlaa, Bez. Wien 5. FBÖ 1979, 1980, 573.
- i) Dembski, G.; Wien - Inzersdorf, Bez. Wien 23. FBÖ 1979, 1980, 575, 576.

Demski 1979:

- a) Dembski, G.; Au am Leithaberge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 448, 448, 449.
- b) Dembski, G.; Gerasdorf am Steinfeld, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1978, 1979, 450.
- c) Dembski, G.; Großau, Bez. Baden. FBÖ 1978, 1979, 450.
- d) Dembski, G.; Hainburg an der Donau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 450.
- e) Dembski, G.; Hof am Leithaberge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 450–452.

- f) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 455, 455–456.
- g) Dembski, G.; Oberrohrbach, Bez. Korneuburg. FBÖ 1978, 1979, 457.
- h) Dembski, G.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 458, 459, 459–460.
- i) Dembski, G.; Traismauer, Bez. St. Pölten. FBÖ 1978, 1979, 461, 462, 463.
- j) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1978, 1979, 466–467, 467–468, 468, 468–469, 469–471, 471–472, 472–473, 473, 474–476, 476–478, 478, 478–480, 480–481, 481, 482, 483.
- k) Dembski, G.; Wien – Unterlaa, Bez. Wien 10. FBÖ 1978, 1979, 488.
- l) Dembski, G.; Wien – Linzerstraße, Bez. Wien 14. FBÖ 1978, 1979, 489.

Dembski 1978:

- a) Dembski, G.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1977, 1978, 623.
- b) Dembski, G.; Stetten, Bez. Korneuburg. FBÖ 1977, 1978, 623.
- c) Dembski, G.; Traismauer, Bez. St. Pölten. FBÖ 1977, 1978, 623.
- d) Dembski, G.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1977, 1978, 628.

Dembski 1977:

- a) Dembski, G.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1976, 1977, 375–376.
- b) Dembski, G.; Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich. Numismatische Zeitschrift 91. Wien 1977, 3–64.
- c) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1976, 1977, 377–379.
- d) Dembski, G.; Mauer bei Amstetten, Bez. Amstetten. FBÖ 1976, 1977, 379.
- e) Dembski, G.; Stollhofen, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1976, 1977, 391–392.
- f) Dembski, G.; Thomasl, Bez. Korneuburg. FBÖ 1976, 1977, 392.
- g) Dembski, G.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1976, 1977, 395–396.
- h) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1976, 1977, 396–399.

Dembski 1976:

- a) Dembski, G.; Freundorf, Bez. Tulln. FBÖ 1975, 1976, 247.
- b) Dembski, G.; Laa an der Thaya, Bez. Mistelbach. FBÖ 1975, 1976, 247.

- c) Dembski, G.; Mank, Bez. Melk. FBÖ 1975, 1976, 247.
- d) Dembski, G.; Trautmannsdorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1975, 1976, 269.
- e) Dembski, G.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1975, 1976, 273.
- f) Dembski, G.; Zwölfaxing, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1975, 1976, 273.
- g) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1975, 1976, 273–274.
- h) Dembski, G.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1975, 1976, 275.

Dembski 1975:

- a) Dembski, G.; Herzogenburg, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1974, 1975, 200.
- b) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1974, 1975, 214–219, 219.

Dembski 1974:

- a) Dembski, G.; Freundorf, Bez. Tulln. FBÖ 1973, 1974, 193.
- b) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1973, 1974, 197.
- c) Dembski, G.; Melk, Bez. Melk. FBÖ 1973, 1974, 197.
- d) Dembski, G.; Mödling, Bez. Mödling. FBÖ 1973, 1974, 197–198.
- e) Dembski, G.; Schwadorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1973, 1974, 208–209.
- f) Dembski, G.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1973, 1974, 209.
- g) Dembski, G.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1973, 1974, 209–210.
- h) Dembski, G.; Trautmannsdorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1973, 1974, 210.
- i) Dembski, G.; Wiener Neustadt, Bez. Wiener Neustadt-Stadt. FBÖ 1973, 1974, 211.

Dembski 1973:

- a) Dembski, G.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1972, 1973, 171–172.
- b) Dembski, G.; Brunn am Gebirge, Bez. Mödling. FBÖ 1972, 1973, 175–176.
- c) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1972, 1973, 177.
- d) Dembski, G.; Mödling, Bez. Mödling. FBÖ 1972, 1973, 178.

- e) Dembski, G.; Reichersdorf, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1972, 1973, 183.
- f) Dembski, G.; Sautern, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1972, 1973, 183.
- g) Dembski, G.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1972, 1973, 191.
- h) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1972, 1973, 191–193.
- i) Dembski, G.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1972, 1973, 193.

Dembski 1972:

- a) Dembski, G.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1971, 1972, 157–158.
- b) Dembski, G.; Gemeinlebarn, Bez. Sankt Pölten-Land. FBÖ 1971, 1972, 160–161.
- c) Dembski, G.; Hainburg an der Donau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1971, 1972, 161.
- d) Dembski, G.; Kapellerfeld, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 1971, 1972, 161–162.
- e) Dembski, G.; Klosterneuburg, Bez. Tulln. FBÖ 1971, 1972, 162.
- f) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1971, 1972, 162–163.
- g) Dembski, G.; Mödling, Bez. Mödling. FBÖ 1971, 1972, 163.
- h) Dembski, G.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1971, 1972, 170–173.
- i) Dembski, G.; Zieselmauer, Bez. Tulln. FBÖ 1971, 1972, 174.
- j) Dembski, G.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1971, 1972, 174–175.

Dembski 1971:

- a) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1970, 1971, 339.
- b) Dembski, G.; Zieselmauer, Bez. Tulln. FBÖ 1970, 1971, 346.

Dembski 1970:

- a) Dembski, G.; Brunn am Gebirge, Bez. Mödling. FBÖ 1969, 1970, 238.
- b) Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1969, 1970, 239.

Dembski – Hutter 1971:

Dembski, G. - Hutter, F.; Spielberg-Schrattenbruck, Bez. Melk. FBÖ 1970, 1971, 345.

Dembski – Jobst – Karwiese 1971:

Dembski, G. – Jobst, W. – Karwiese, S.; Hainburg an der Donau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1970, 1971, 337.

Dembski – Jungwirth 1974:

Dembski, G. – Jungwirth, H.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1973, 1974, 209, 210.

Dembski – Jungwirth 1973:

Dembski, G. – Jungwirth, H.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1972, 1973, 190–191.

Dembski - Kneifel 1971:

Dembski, G. – Kneifel, H.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1970, 1971, 346–347.

Dembski - Kneifel 1970:

Dembski, G. – Kneifel, H.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1969, 1970, 241–242.

Dembski – Koch 1974:

Dembski, G. – Koch, B.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1973, 1974, 215.

Dembski – Jedlička – Schmidt 1995:

Dembski, G. - Jedlička, F. – Schmidt, F.; Bernhardsthal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1994, 1995, 557.

Dembski – Jungwirth – Koch 1975:

Dembski, G. – Jungwirth, H. – Koch, B.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1974, 1975, 203–211.

Dembski – Koch – Mitscha-Märheim 1975:

Dembski, G. – Koch, B. – Mitscha-Märheim, H.; Oberleis, Bez. Korneuburg. FBÖ 1974, 1975, 201–202.

Dembski – Koch – Schulz 1984:

Dembski, G. – Koch, B. – Schulz, K.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1983, 1984, 379–392.

Dembski - Koch 1979:

Dembski, G. – Koch, B.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1978, 1979, 482.

Dembski – Melzer 1984:

a) Dembski, G. – Melzer, G.; Trausdorf an der Wulka, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 352.

b) Dembski, G. – Melzer, G.; Pöchlarn, Bez. Melk. FBÖ 1983, 1984, 375.

Dembski – Nowak 1971:

Dembski, G. – Nowak, K.; Weißenbach an der Triesting, Bez. Bade. FBÖ 1970, 1971, 345.

Dembski – Opferkuh 1971:

a) Debski, G. – Opferkuh, F.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1970, 1971, 335–336.

b) Debski, G. – Opferkuh, F.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1970, 1971, 339–341.

Dembski – Schneider 1984:

Dembski, G. – Schneider, W.; Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1983, 1984, 360.

Dembski - Schön 1983:

a) Dembski, G. – Schön, W.; Ragelsdorf, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1982, 1983, 354.

b) Dembski, G. – Schön, W.; Untermallebern, Bez. Korneuburg. FBÖ 1982, 1983, 358–359.

Demski – Schulz 1986:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Leithaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 342–343.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Loretto, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 343.
- c) Dembski, G. – Schulz, K.; Enzersdorf an der Fischa, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 354.
- d) Dembski, G. – Schulz, K.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1984, 1986, 372–381.

Demski – Schulz 1984:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Kaisersteinbruch, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347–348.
- c) Dembski, G. – Schulz, K.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1983, 1984, 349–350.
- d) Dembski, G. – Schulz, K.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1983, 1984, 352.
- e) Dembski, G. – Schulz, K.; Petronell, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 366, 372–373, 373.
- f) Dembski, G. – Schulz, K.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1983, 1984, 393–396.

Dembski – Schulz 1983:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Marz, Bez. Mattersburg. FBÖ 1982, 1983, 337.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 348.
- c) Dembski, G. – Schulz, K.; Neunkirchen, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1982, 1983, 349.
- d) Dembski, G. – Schulz, K.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 359, 359–367.
- e) Dembski, G. – Schulz, K.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 359, 367–370.

Dembski – Schulz 1982:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1981, 1982, 603–604.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1981, 1982, 621.

Dembski – Schulz 1981:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1980, 1981, 650.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 660.
- c) Dembski, G. – Schulz, K.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 667–668.
- d) Dembski, G. – Schulz, K.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 674, 674–675.
- e) Dembski, G. – Schulz, K.; Traismauer, Bez. St. Pölten. FBÖ 1980, 1981, 704–705, 705.

Dembski – Schulz 1980:

- j) Dembski, G. – Schulz, K.; Mannswörth, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 1979, 1980, 558.
- k) Dembski, G. – Schulz, K.; Traismauer, Bez. St. Pölten. FBÖ 1979, 1980, 562-563, 563–564.

Dembski – Schulz 1979:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1978, 1979, 460–461, 461–462, 462–463, 463, 463–464, 464–645.
- b) Dembski, G. – Schulz, K.; Wien – Laaerberg, Bez. Wien 10. FBÖ 1978, 1979, 488.

Dembski – Schulz 1977:

- a) Dembski, G. – Schulz, K.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1976, 1977, 390–391.

b) Dembski, G. – Schulz, K.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1976, 1977, 392–393.

c) Dembski, G. – Schulz, K.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1976, 1977, 401.

Dembski – Schulz 1976:

Dembski, G. – Schulz, K.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1975, 1976, 365–367.

Dembski - Winter 1983:

a) Dembski, G. – Winter, H.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 356.

b) Dembski, G. – Winter, H.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 370.

Dembski – Nowak - Schulz 1986:

Dembski, G. – Nowak, H. – Schulz, K.; Zieselmauer, Bez. Tulln. FBÖ 1984, 1986, 371.

Deringer 1958:

Deringer, H.; Bausteine zur Heimatkunde. Römische Goldmünzen. Beiträge zur Kulturgeschichte von Lauriacum Nr. 3. Oberösterreichische Heimatblätter 12. Linz 1958, 125–132.

Dick 1984:

Dick, F.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich I/2 – Burgenland. Wien 1984.

Dick 1979:

Dick, F.; Ein Beitrag zu FMRÖ III (Niederösterreich). In: Göbl, R. (edd.); Litterae Numismatae Vindobonenses – Roberto Goebel Dedicatae. Wien 1979, 129–138.

Dick 1978:

a) Dick, F.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich IX – Wien. Wien 1978.

- b) Dick, F.; Mautern, Bez. Krems-Land. FBÖ 1977, 1978, 615.

Dick 1976:

- a) Dick, F.; Neudorf, Bez. Mistelbach. FBÖ 1975, 1976, 248.
b) Dick, F.; Trautmannsdorf an der Leitha, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1975, 1976, 268–269.
c) Dick, F.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1975, 1976, 270–272.

Dick – Nebhay 1986:

- a) Dick, F. – Nebhay, S.; Gänserndorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 354.
b) Dick, F. – Nebhay, S.; Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 355.
c) Dick, F. – Nebhay, S.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 368, 368–369.
d) Dick, F. – Nebhay, S.; Sierndorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 369.
e) Dick, F. – Nebhay, S.; Zwerndorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1984, 1986, 372.

Dick – Nebhay 1984:

- Dick, F. – Nebhay, S.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1983, 1984, 359–360.

Dick – Nebhay 1983:

- a) Dick, F. – Nebhay, S.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1982, 1983, 347.
b) Dick, F. – Nebhay, S.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1982, 1983, 354–355.

Dimt 1986:

- Dimt, H.; Linz, Bez. Linz-Stadt. FBÖ 1984, 1986, 384.

Dimt 1984:

- a) Dimt, H.; Bäckengraben, Bez. Steyr – Land. FBÖ 1983, 1984, 378–379.
b) Dimt, H.; Mitternichelsdorf, Bez. Kirchdorf an der Krems. FBÖ 1983, 1984, 396.
c) Dimt, H.; Pratsdorf, Bez. Kirchdorf an der Krems. FBÖ 1983, 1984, 396.

Dimt 1983:

- a) Dimt, H.; Marchtrenk, Bez. Wels-Land. FBÖ 1982, 1983, 370.
- b) Dimt, H.; Neuhofen an der Krems, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 370.

Dimt 1980:

- a) Dimt, H.; Linz, Bez. Linz-Stadt. FBÖ 1979, 1980, 566.
- b) Dimt, H.; Mittermicheldorf, Bez. Kirchdorf an der Krems. FBÖ 1979, 1980, 567.

Dohnal – Sakař 1987:

Dohnal, V. – Sakař, V.; Nález zlomku terry sigillaty v Olomouci. Archeologické rozhledy 39. Praha 1987, část 2., 213–215.

Dopita 1986:

Dopita, J.; Nálezy mincí na Olomoucku (I). Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci 238, Olomouc 1986, 1–19.

Draganits – Scharrer 1997:

Draganits, E. – Scharrer, G.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1996, 1997, 475–478.

Droberjar 2016:

Droberjar, E.; Poznámky k nálezům římských spon na území Čech. Archeologie ves středních Čechách 20. Praha 2016, 827–844.

Droberjar 2008:

- a) Droberjar, E.; Poznámky k dějinám a archeologii Marobudovy říše. Archeologie ve středních Čechách 12, Praha 2008, 575–600.
- b) Droberjar, E.; Mladší doba římská. In: Salač, V. (ed.); Archeologie pravěkých Čech / 8. Doba římská a stěhování národů. Praha 2008, 127–155.
- c) Droberjar, E.; Aktuální stav výzkumu labsko-germánských sídlišť doby římské a doby stěhování národů v Čechách. In.: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachútová, D.; Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické

a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 11–21.

Droberjar 2007:

Droberjar, E.; „*Verere sillic Sueborum praedae et nostris e provinciis lixae ac negotiatores reperti...*“ (Tacitus, Ann. II, 62, 3). K interpretaci římských importů u českých Svěbů v době Marobudově. In: Droberjar, E. – Chvojka, O. (ed.); Archeologie barbarů 2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách. Supplementum 3, svazek I. České Budějovice 2007, 41–92.

Droberjar 2006:

- a) Droberjar, E.; Hornolabští Svěbové – Markomani. K problematice dalšího vývoje großromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina). Archeologie ve středních Čechách 10, Praha 2006, 599–712.
- b) Droberjar, E.; Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: Droberjar, E. – Lutovský, M. (eds.); Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“ Kounice, 20.–22.září 2005. Praha 2006, 11–90.

Droberjar 2000:

Droberjar, E.; Dvě nepublikované římské mince z Mušova-Burgstallu. Numismatické listy 56, 84–87.

Droberjar 1993:

Droberjar, E.; Germánský sídlištní objekt s římskou emailovanou sponou typu Exner I 39z Horních Věstonic. Přehledy výzkumů 35. Brno 1993, 39–53.

Droberjar – Jarůšková 2017:

Droberjar, E. – Jarůšková, Z.; Barbaři v pohybu. Jevíčko a Malá Haná v době římské. Boskovice 2017.

Droberjar – John – Zavřel 2017:

Droberjar, E. – John, J. – Zavřel, P.; Římské a germánské spony ze Sedlce a z dalších jihočeských lokalit. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 53. Brno 2017, 199–226.

Droberjar – Knápek – Zavřel 2018:

Droberjar, E. – Knápek, R. – Zavřel, P.; Römische Importe und römisch-germanische Kontakte in Südböhmen. Fines Transire. Jahrgang 27/2018. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West – und Südböhmen/Oberösterreich. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Deggendorf 2018, 125–144.

Ehling 2012:

Ehling, K.; Konstantin 312. Staatlichen Münzsammlung München. München 2012.

Elmer 1974

Elmer, G.; Die Münzprägung der Gallischen Kaiser in Köln, Trier und Mailand. Bonner Jahrbücher 146. Reprint Liège 1974.

Elschek 2017a:

Elschek, K.; Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung. Nitra 2017.

Elschek 2017b:

Elschek, K.; Rímske emailové spony zo Slovenska a nové nálezy emailových spôn zo Záhoria. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 53. Brno 2017, 169–180.

Elschek 2015:

Elschek, K.; Keramik von „Römisch-Germanischen“ Niederlassungen in Bratislava – Dúbravka und Stupava – Mást (Westslowakei). Zborník SNM 109, Archeológia 25. Bratislava 2015, 315–338.

Elschek 2014:

Elschek, K.; Ein frühgermanisches Grubenhaus mit Aucissa - Fibel und ein augusteischer As mit Kontermarke des VARUS aus Zohor (Westslowakei). Beitrag zur Ankunft der ersten Germanen und Römer in den Mitteldonauraum. Zborník SNM 108, Archeológia 24. Bratislava 2014, 303–313.

Elschek 2012:

Elschek, K.; Römische Baumaterial, Dachziegel und Ziegeln vom Záhorie-Gebiet und aus Zohor (Westslowakei). Zborník SNM 106, Archeológia 22. Bratislava 259-265.

Elschek 2011:

Elschek, K.; Veľkoplošný záchranný výskum v areáli A.S.A. Zohor. AVANS 2008, Nitra 2011. 85–87.

Elschek 2007:

- a) Elschek, K.; Der germanische Fürstensitz von Zohor (Westslowakei) während der römischen Kaiserzeit – Kurze Übersicht. Zborník SNM 101 – 2007 Archeológia 17. Bratislava 2007, 265–280.
- b) Elschek, K.; Römische Münzenentlang der Bernsteinstrasse im Slowakischen Marchgebiet nördlich von Carnuntum (Westslowakei) und ein Beleg der Sekundärverwendung von römischen Münzen. Slovenská numizmatika XVIII. Nitra 2007, 143–156.

Elschek 2005:

Elschek, K.; Bratislava - Devínska Nová Ves, objekt 3/1996 a Láb (okr. Malacky), objekty 1 – 2/1997. Zborník SNM 99, Archeológia 15, 2005, 255–274.

Elschek 1996:

Elschek, K.; Nové nálezy rímskych mincí z Bratislavy - Devínskej Novej Vsi a zo Zohora. Slovenská numizmatika XIV. Nitra 1996, 216–222.

Elschek – Groh – Kolníková 2015:

Elschek, K. – Groh, S. – Kolníková, E.; Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische Ländliche Niederlassung. In: Slovenská Archeológia LXIII-1, Nitra 2015, 63–114.

Elschek – Kolníková 2016:

Elschek, K. – Kolníková, E.; Laténske a rímske mince zo Zohora na západnom Slovensku. Príspevok k problematike laténskeho a germánskeho osídlenia Pomoravia. Numismatický sborník 28/2, 2014. Praha 2016, 171–204.

Elschek – Marková 2000:

Elschek, K. – Marková, K.; Archeologický výskum a prieskum na Záhorí v záujmovom území podzemných zásobníkov plynu. AVANS 1998. Nitra 2000, 53–64.

Elschek – Vrablec 2001:

Elschek, K.- Vrablec, M.; Systematický celoplošný prieskum katastra obce Zohor. AVANS 2000. Nitra 2001, 60–67.

Fabiankowitsch 2013:

Fabiankowitsch, A. K.; „Die Fundmünzen der antiken Zivilstadt *Lauriacum* aus den archäologischen Grabungen der Jahre 1951-1959“. Diplomarbeit (unpubliziert). Wien 2013.

Farka 1990:

Farka, Ch.; Hundheim, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1989, 1990, 228.

Farka – Matouschek 1990:

Farka, Ch. – Matouschek, J.; Marz, Bez. Mattersburg. FBÖ 1989, 1990, 207.

Farka – Nowak 1988:

Farka, Ch. – Nowak, H.; Oggau, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1985/86, 1988, 276.

Farka – Schmelzenbarth 1988:

Farka, Ch. – Schmelzenbarth, F.; Wallsee, Bez. Amstetten. FBÖ 1987, 1988, 246–247.

Faltýnek 2009:

Faltýnek, K.; Loštice (okr. Šumperk). Přehled výzkumů 50. Brno 2009, 327.

Feldinger 1992:

Feldinger, E. – M.; Neumarkt Land, Bez. Salzburg-Umgebung. FBÖ 1991, 1992, 311.

Feldinger 1991:

Feldinger, E. – M.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1990, 1991, 254.

Feldinger 1988:

Feldinger, E. – M.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1985/86, 1988, 308.

Feldinger 1984:

- a) Feldinger, E. – M.; Bishofshofen, Bez. St. Johan im Pongau. FBÖ 1983, 1984, 397.
- b) Feldinger, E. – M.; Wals I, Bez. Salzburg-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 397–398.

Fiala 1986:

Fiala, A.; Nálezky římských mincí na Devíne. Slovenská numizmatika IX. Nitra 1986, 157–178.

Fischer 2002:

Fischer, T.; Noricum. Orbis provinciarum. Mainz 2002.

Fitz 2003:

Fitz, J.; Historical outline of the Roman period. In: Visy, Z. – Nagy, M. (ed.); Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium. Budapest 2003, 205–208.

Fitz 1978:

Fitz, J.; Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts. Budapest-Bonn 1978.

Fitz 1966:

Fitz, J.; Der Philippus-Münzfund von TÁC. Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. 6-7. 1965-1966. Székesfehérvár 1966, 169–170.

Fitz 1959:

Fitz, J.; Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 u. Z. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 11. Budapest 1959, 237–398.

Fojtík – Popelka 2014:

Fojtík, P. – Popelka, M.; Prostějov (k. ú. Čechovice, okr. Prostějov). Přehled výzkumů 55-1. Brno 2014, 232–233.

Friesinger 1976:

Friesinger, H.; Thomasl, Bez. Korneuburg. FBÖ 1975, 1976, 167.

Gattinger 1971:

Gattinger, A.; Traismauer, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1970, 1971, 284–289.

Găzdac – Alföldy- Găzdac 2008:

Găzdac, C. – Alföldy- Găzdac, Á.; The management of a monetary crisis? The 'P M S COL VIM' and 'PROVINCIA DACIA' coinages in the roman monetary policy of the 3rd century AD. Numismatische Zeitschrift 116./117. Festschrift für Günter Dembski. Wien 2008, 135–172.

Geisler 2009:

Geisler, M.; Hrušovany u Brna (okr. Brno – venkov). Přehled výzkumů 50. Brno 2009, 325.

Göbl 2000:

Göbl, R.; Die Münzprägung des Kaiser Valerianus I./Gallienus/Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus/Quietus (260/262) [MIR – Moneta Imperii 36, 43, 44, Denkschriften 286. Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission³⁵]. Wien 2000.

Göbl 1978:

Göbl, R.; Antike Numismatik. Band 1. München 1978.

Göbl 1972:

Göbl, R.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1971, 1972, 175.

Göbl 1969:

Göbl, R.; Tulln, Bez. Tulln. FBÖ 1966, 1969, 57–58.

Göbl - Wick 1971:

Göbl, R. – Wick, F.; Schwarzau im Gebirge, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1956–1960, 1971, 229.

Goltz 2008:

Goltz, A.; III.2 Die Völker an der mittleren und nordöstlichen Reichsgrenze (Mittlere und untere Donau sowie Schwarzmeergebiet). In: Johné, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284). Band I. Berlin 2008, 449–464.

Goltz – Hartmann 2008:

Goltz, A. – Hartmann, U.; II.2 Valerianus und Gallienus. In: Johné, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284). Band I. Berlin 2008, 223–296.

Gömöri 2003:

Gömöri, J.; Craft and industry. In: Visy, Z. – Nagy, M. (ed.); Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium. Budapest 2003, 243–247.

Grammer 2016:

Grammer, B.; Stadtentwicklung in Pannonien während der Soldatenkaiserzeit. Das Beispiel der Befunde von Carnuntum und Aquincum. Carnuntum Jahrbuch 2015. Wien 2016, 11–70.

Grausam – Grausam – Nowak 1993:

- a) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Edelstal, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1992, 1993, 464, 464–465.
- b) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Gattendorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1992, 1993, 465–466.
- c) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1992, 1993, 470–472.
- d) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Zurndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1992, 1993, 473, 473–474, 474–475.
- e) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Deutsch Haslau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1992, 1993, 478–480.
- f) Grausam, Ch. – Grausam, H. – Nowak, H.; Hollern, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1992, 1993, 493.

Greisinger 2006:

Greisinger, M.; Stadt Wels, Bez. Wels. FBÖ 2005, 2006, 547.

Grill – Nowak 1994:

- a) Grill, E. – Nowak, H.; Leithaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1993, 1994, 722–723.
- b) Grill, E. – Nowak, H.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1993, 1994, 724.
- c) Grill, E. – Nowak, H.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 724.
- d) Grill, E. – Nowak, H.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 725–726.
- e) Grill, E. – Nowak, H.; Rechnitz, Bez. Oberwart. FBÖ 1993, 1994, 726.
- f) Grill, E. – Nowak, H.; Unterpetersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1993, 1994, 727.
- g) Grill, E. – Nowak, H.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 727–728, 728.

Groh – Sedlmayer 2015:

Groh, S. – Sedlmayer, H.; Expeditiones barbaricae: Forschungen zu den römischen Feldlagern von Engelhartstetten, Kollnbrunn und Ruhhof,

Niederösterreich. Archäologische Forschungen in Niederösterreich – Band 2.
Krems 2015.

Gschwantler – Nowak 1995:

Gschwantler, K. – Nowak, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1994,
1995, 544–545.

Gugl 2007:

Gugl, Ch.; Die Anfänge des Carnuntiner Legionslager. In: Humer, F. (Hrsg.):
Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Horn,
220 – 228.

Hahn 1976:

Hahn, W; Dick, F.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich III/1 –
Niederösterreich-Carnuntum. Wien 1976.

Haiden 1988:

Haiden, W.; Gerasdorf am Steinfeld, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1987, 1988, 239.

Haider – Berky – Dembski 1986:

Haider-Berky, W. – Dembski, G.; Willendorf, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1984,
1986, 371.

Hampl - Jungwirth 1971:

Hampl, F. – Jungwirth, H.; Zwentendorf an der Donau, Bez. Tulln. FBÖ 1956–
1960, 1971, 234.

Harl 1990:

Harl, O.; Wien-Landstrasse, Bez. Wien 3. FBÖ 1989, 1990, 255–256.

Harl – Süß 1996:

Harl, O. – Süß, K.; Wien-Tuchlauben, Bez. Wien 1. FBÖ 1995, 1996, 726–727.

Harmadyová 2012:

Harmadyová, K.; Devín v dobe rímskej. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.):
Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc
na križovatke kultúr, Bratislava 2012, 271–275.

Hartmann 2008:

Hartmann, U.; II.3 Claudius Gothicus und Aurelianus. In: Johne, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284). Band I. Berlin 2008, 297–323.

Heger 1981:

- a) Heger, N.; Kaprun, Bez. Zell am See. FBÖ 1980, 1981, 719.
- b) Heger, N.; Salzburg, Bez. Stadt Salzburg. FBÖ 1980, 1981, 719.
- c) Heger, N.; Wals, Bez. Salzburg - Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 719–720.

Heger 1980:

- a) Heger, N.; Kaprun, Bez. Zell am See. FBÖ 1979, 1980, 567, 567–568.
- b) Heger, N.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1979, 1980, 567, 567–568.
- c) Heger, N.; Scheffsnoth, Bez. Zell am See. FBÖ 1979, 1980, 568–569.
- d) Heger, N.; Wals, Bez. Salzburg-Umgebung. FBÖ 1979, 1980, 569.

Heger 1971:

Heger, N.; Unterach am Attersee, Bez. Vöcklabruck. FBÖ 1970, 1971, 349.

Heinzel – Scherrer 1989:

Heinzel, K. – Scherrer, P.; St. Pölten, Bez. St. Pölten-Stadt. FBÖ 1988, 1989, 315–316.

Herrmann – Herrmann 1993:

Herrmann, D. – Herrmann, I.; Archäologische Untersuchungen in Perchtoldsdorf, Flur Aspetten – Vorbericht. FBÖ 1992, 1993, 97–100.

Hill – Carson – Kent 1960:

HILL, Phillip V. – CARSON, Robert A. G. – KENT, John Phillip Cozens. Late Roman Bronze Coinage, A. D. 324–498. London 1960.

Hirsch 2003:

Hirsch, N.; Rettungsgrabung im Altstadtgebiet von Tulln. In: Wewerka, B. (Hrsg.); Bericht über die Ausgrabungen des Vereins ASINOE im Projektjahr 2002. FBÖ 2002, 2003, 388–394.

Hirsch 1996:

Hirsch, N.; Die Grabung Tulln-Ländgasse 1994/95. In: Krenn M. et al. (Hrsg.); Bericht zu den Ausgrabungen des Vereins ASINOE im Projektjahr 1995/96. FBÖ 1995, 1996, 385–392.

Hirschenhauser – Nowak 1984:

Hirschenhauser, W. – Nowak, H.; Donnerskirchen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 346.

Hlinka 1966:

Hlinka, J.; Z najnovších prírastkov nálezov ojedinelých mincí v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Sborník SNM LX. História 6. Bratislava 1966, 187–202.

Hlinka a kol.1978:

Hlinka, J. – Kolníková, E. – Kraskovská, Ľ. – Novák, J.; Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava 1978.

Hottwagner – Nowak 2001:

Hottwagner, F. – Nowak, H.; Wartenstein, Bez. Neunkirchen. FBÖ 2000, 2001, 670–671.

Höck 1995:

Höck, A.; Hörndl, Bez. Braunau am Inn. FBÖ 1994, 1995, 589.

Hrnčiarik 2015:

Hrnčiarik, E.; Rímske a germánske výrobky z kosti, parohoviny a slonoviny z auxiliárneho kastela v Iži v kotexte severopanónskej hraničnej zóny. Trnava 2015.

Hrnčiarik 2013:

Hrnčiarik, E.; Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. Bonn 2013.

Hrubý 1982:

Hrubý, V.; Nejstarší dějiny středního Pomoraví. In: Uherskohradištsko. Múzejní a vlastivědná společnost v Brně – Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1982, 83–167.

Huijsmanns – Krauß 1997:

Huijsmanns, M. – Krauß, R.; Brixlegg, Bez. Kufstein. FBÖ 1996, 1997, 543–545.

Huijsmanns – Krauß 1994:

Huijsmanns, M. – Krauß, R.; Brixlegg, Bez. Kufstein. FBÖ 1993, 1994, 771.

Humer 2007:

Humer, F.; Carnuntum – Ein „Pompeji vor den Toren Wiens“. In: Hummer, F. (Hrsg.): Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Horn 2007, 270–279.

Humer 2011:

Humer, F.; Carnuntum – Die größte archäologische Landschaft Mitteleuropas. In: Dikowitsch, H. (Hrsg.); Denkmalpflege in Niederösterreich. Carnuntum und Limes. Band 45. St. Pölten 2011, 6–15.

Hunka 2016:

Hunka, J.; Nové nálezy rímskych mincí z Nitry a okolia. Numizmatika 26, Bratislava 2016, 22–27.

Hunka 2011:

Hunka, J.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2008. AVANS 2008, Nitra 2011, 110–111.

Hunka – Budaj 2005:

Hunka, J. – Budaj, M.; Poklady mincí z Pezinka a okolia. Pezinok 2005.

Hunka – Kolníková 2009:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2007. AVANS 2007, Nitra 2009, 89–91.

Hunka – Kolníková 2008:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2006. AVANS 2006, Nitra 2008, 74–76.

Hunka – Kolníková 2007:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2005. AVANS 2005, Nitra 2007, 91–93.

Hunka – Kolníková 2006:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2004. AVANS 2004, Nitra 2006, 97–102.

Hunka – Kolníková 2004:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2003. AVANS 2003, Nitra 2004, 76–78.

Hunka – Kolníková 2003:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2002. AVANS 2002, Nitra 2003, 62–64.

Hunka – Kolníková 2002:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 2001. AVANS 2001, Nitra 2002, 72–74.

Hunka – Kolníková 2001:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v rokoch 1999-2000. AVANS 2000, Nitra 2001, 90–95.

Hunka – Kolníková 2000:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV. AVANS 1998, Nitra 2000, 94–95.

Hunka – Kolníková 1999:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV. AVANS 1997, Nitra 1999, 58–65.

Hunka – Kolníková 1998:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV. AVANS 1996, Nitra 1998, 74–79.

Hunka – Kolníková 1997:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1995. AVANS 1995, Nitra 1997, 84–88.

Hunka – Kolníková 1996:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1994. AVANS 1994, Nitra 1996, 94–97.

Hunka – Kolníková 1992:

Hunka, J. – Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1991. AVANS 1991, Nitra 1992, 59–63.

Hušťák – Militký 2009:

Hušťák, P. – Militký, J.; Nález mince Antonina Pia v sídlištním objekte z mladší doby římské v Praze 9-Hloubětíně. Numismatický sborník 24. Praha 2009, 319–321.

Huttner 2008:

Huttner, U.; II.1 Von Maximinus Thrax bis Aemilianus. In: Johne, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und

Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284).
Band I. Berlin 2008, 161–222.

Chleborád a kol. 2004:

Chleborád, M. – Chleborád, R. – Tlustá, S. – Šebela, L.; „Římské“ sídliště u Vícemilic. Přehled výzkumů 45. Brno 2004, 29–32.

Ivan 1999:

Ivan, P.; Záchraný výskum na trase výstavby diaľnice v Bratislave. AVANS 1997, 1999. 73–76.

Iván – Ölvecky 2015:

Iván, R. – Ölvecky, R.; New germanic settlement finds in the Western part of the Great Rye Island. In: Biró, Sz. – Molnár, A. (Hrsg.): Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr 2015, 297–316.

Jančo 2000:

Jančo, M.; Nálezy rímskych mincí z Dolních a Horních Počernic. Niekoľko poznámok k nálezom rímskych mincí z germánskych sídlisk a z germánskych hrobov v Čechách. Archeologické rozhledy 52. Praha 2000, 54–78.

Jedlička 2004:

Jedlička, F. (unter Mitarbeit von Stefan Allerbauer); Ein Stück Bersteinstraße im nordöstlichen Weinviertel. Teil 2., Münzgeld in Keltischer und römisch-germanischer Zeit. Würnitz – Strasshof an der Nordbahn – Stockerau 2004.

Jedlička 2003:

Jedlička, F.; Dürnkrot, Bez. Gänserndorf. FBÖ 2002, 2003, 648.

Jedlička 2002:

Jedlička, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 2001, 2002, 653–654.

Jedlička 2001:

a) Jedlička, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 2000, 2001, 663–664.

- b) Jedlička, F.; Waidendorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 2000, 2001, 670.

Jedlička – Schmidt 2000:

- a) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1999, 2000, 843–845.
b) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Jedenspeigen, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1999, 2000, 846.
c) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1999, 2000, 848.

Jedlička – Schmidt 1999:

- d) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1998, 1999, 778–779, 779.
e) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1998, 1999, 809–812.

Jedlička – Schmidt 1998:

- f) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1997, 1998, 841–842.
g) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1997, 1998, 856.

Jedlička – Schmidt 1997:

- h) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1996, 1997, 494.
i) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1996, 1997, 508.

Jedlička – Schmidt 1996:

- j) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1995, 1996, 698.
k) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Reintal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1995, 1996, 708.
l) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1995, 1996, 709.

Jedlička – Schmidt 1995:

- m) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Bernhardsthal, Bez. Mistelbach. FBÖ 1994, 1995, 554–555.
- n) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1994, 1995, 564.
- o) Jedlička, F. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1994, 1995, 583, 585.

Jelínek 2011:

Jelínek, J.; Nálezky jednotlivých mincí na Moravě. Folia Numismatica 25/1. Brno 2011, 57–60.

Jelínková 2007:

Jelínková, D.; Mušov (k. ú. Pasohlávky, okr. Břeclav). Přehled výzkumů 48. Brno 2007, 398.

Jelínková – Šebela 2002:

Jelínková, D. – Šebela, L.; Brod nad Dyjí (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 43, 2002. Brno 2002, 235.

Jílek 2015:

Jílek, J.; Proti proudu času : Pardubicko v pravěku a raném středověku = Back in the time : prehistory and early middle ages of Pardubice region. Pardubice 2015.

Johne 2008:

Johne, K.-P.; II.6 Der „Senatkaiser“ Tacitus. In: Johne, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284). Band I. Berlin 2008, 379–394.

Jungwirth 1982:

Jungwirth, H.; Aggsbach, Bez. Melk. FBÖ 1981, 1982, 609.

Jungwirth 1971:

Jungwirth, H.; Frankenburg, Bez. Vöcklabruck. FBÖ 1956–1960, 1971, 238.

Jungwirth 1969:

Jungwirth, H.; Erla, Bez. Amstetten. FBÖ 1966, 1969, 47–49.

Jungwirth - Moßler 1974:

Jungwirth, H. – Moßler, G.; Pöchlarn, Bez. Melk. FBÖ 1961–1965, 1974, 242.

Jungwirth - Reitinger 1969:

Jungwirth, H. – Reitinger, J.; Steyr, Bez. Steyr-Stadt. FBÖ 1968, 1969, 164.

Jungwirth – Weis 1974:

Jungwirth, H. – Weis, K.; Pöchlarn, Bez. Melk. FBÖ 1961–1965, 1974, 242.

Kaczanowski – Margos 2002:

Kaczanowski, P.; - Margos, U.; TABVLA IMPERII ROMANI. M 34 – KRAKÓW. Kraków 2002.

Kalchhauser 1994:

Kalchhauser, W.; Baumgarten an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1993, 1994, 740.

Kalchhauser 1990:

Kalchhauser, W.; Purkersdorf, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 1989, 1990, 236.

Kamhalová – Haas Kianička – Chmelík 2015:

Kamhalová, M. – Haas Kianička, D. – Chmelík, M.; Národná banka Slovenska. Múzeum mincí a medailí Kremnica 1890–2015. Národná banka Slovenska 2015.

Kampmann 2011:

Kampmann, U.; Die Münzen der römischen Kaiserzeit. Battenberg 2011.

Karl – Karl 2000:

Karl, A. – Karl, V.; Enzersfeld, Bez. Korneuburg. FBÖ 1999, 2000, 845.

Karl – Karl 1998:

Karl, A. – Karl, V.; Enzersfeld, Bez. Korneuburg. FBÖ 1997, 1998, 843.

Karl – Karl 1997:

- a) Karl, A. – Karl, V.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1996, 1997, 496.
- b) Karl, A. – Karl, V.; Enzersfeld, Bez. Korneuburg. FBÖ 1996, 1997, 496–499.
- c) Karl, A. – Karl, V.; Sierndorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1996, 1997, 520.

Kašpar 2014:

Kašpar, P.; Nálezy římských mincí na území Olomouckého kraje. Bakalářská práce (nepublikované). Olomouc 2014.

Kašparová 2014:

Kašparová, D.; Nálezový soubor antických mincí z Vícemilic ve sbírkách Moravského zemského muzea. Folia Numismatica 28/2. Brno 2014, 223–239.

Kašparová 2013:

Kašparová, D.; Nález mincí z okolí Přerova. Folia Numismatica 27/2. Brno 2013, 225–232.

Kellner 1983:

Kellner, H.-J.; Pyrawang, Bez. Schärding. FBÖ 1982, 1983, 370.

Kellner 1960:

Kellner, H.-J.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland. Band 1. Oberbayern. Berlin 1960.

Klanicová 2000:

Klanicová, E.; Archeologické lokality a nálezy na katastrálním území obcí Týnec, Tvrdonice a Kostice. Jižní Morava. Vlastivědný sborník 36. Mikulov 2000, 153–172.

Klimesch 2005:

Klimesch, W.; Der römische Gutshof von Moosdorf-Elling. Ergebnisse der Grabungskampagne 2003. FBÖ 2004, 2005, 537–550.

Klimesch 1999:

Klimesch, W.; „Römisches Windischgarsten – Gabromagus“ – Ein Projekt der decentralen Oberösterreichischen Landesausstellung 1998 „Land der Hämmer – Heimat Eisenwurzten. FBÖ 1998, 1999, 245–256.

Koch 1974:

Koch, B.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1961–1965, 1974, 261–262.

Kolník 1980

Kolník, T.; Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil I. *Archaeologica Slovaca Fontes*. Tomus XIV. Bratislava 1980.

Kolník – Mitáš – Rajtár 2008:

Kolník, T. – Mitáš, V. – Rajtár, J.; Germánska osada v Bohdanovciach nad Trnavou. *AVANS* 2006, Nitra 2008, 93–94.

Kolník – Mitáš 2012:

Kolník, T. – Mitáš, V.; Archeologické nálezy k osídleniu Bohdanoviec nad Trnavou a niekoľko poznámok k činnosti detektoristov. *Študijné Zvesti* 51. Nitra 2012, 35–74.

Kolník – Varsík 2012:

Kolník, T. – Varsík, V.; Kvádská nobilita v 3. storočí. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 243–248.

Kolník – Varsík – Wolfram 2012:

Kolník, T. – Varsík, V. – Wolfram, H.; Posledná fáza rímsko-kvádskych konfrontácií. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 248–249.

Kolníková 2015:

Kolníková, E; Nové nálezy keltských, rímskych a novovekých mincí zo Záhoria. *Slovenská numizmatika XX*. Nitra 2015, 166–171.

Kolníková 1994:

Kolníková, E.; Die Markomannenkriege im Lichte der Fundmünzen aus der Slowakei. In: Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. (Hrsg.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 487–496.

Kolníková 1981:

Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1980. AVANS 1981. Nitra 1981, 138–149.

Kolníková 1980:

- a) Kolníková, E.; Rímske mince na Slovensku. Tatran 1980.
- b) Kolníková, E.; Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1979. AVANS 1979. Nitra 1980, 112–116.

Kolníková 1973:

Kolníková, E.; Ku konfrontácii nálezov mincí s výsledkami bádania o dobe rímskej na Slovensku. Slovenská Archeológia XXI-1. Nitra 1973, 167–186.

Kolníková 1972:

Kolníková, E.; K interpretácii nálezov rímskych mincí na Slovensku. Slovenská numizmatika II. Bratislava 1972, 7–114.

Kolníková 1959:

Kolníková, E.; Súpis mincí uložených v Archeologickom ústave SAV v Nitre. Študijné zvesti 1. Nitra 1956, 34–70.

Kolníková – Hunka 1994:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra 1994.

Kolníková – Hunka 1992:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1990. AVANS 1990. Nitra 1992, 55–59.

Kolníková – Hunka 1991:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1989. AVANS 1989, Nitra 1991. 52–56.

Kolníková – Hunka 1990:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1988. AVANS 1988, Nitra 1990. 94–99.

Kolníková – Hunka 1988:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Prírastky mincí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1987. AVANS 1987, Nitra 1988. 77–82.

Kolníková – Hunka 1986:

Kolníková, E. – Hunka, J.; Prírastky mincí a medailí v Archeologickom Ústave SAV v roku 1985. AVANS 1985, Nitra 1986. 130–136.

Kolon 2017:

Kolon, T.; Kvádske sídliská vo svetle výskytu terry sigillaty (Príspevok k datovaniu nálezových kontextov). Dizertačná práca. Časť I-III. Trnava 2017. (nepublikované)

Komoróczy – Červák – Musil 1997:

Komoróczy, B. – Červák, P. – Musil, J.; Mušov (k. ú. Pasohlávky, okr. Břeclav). Přehled výzkumů 38. Brno 1997, 169–175.

Komoróczy – Vlach 2010:

Komoróczy, B. – Vlach, M.; Využití GIS pro výzkum římského vojenského zásahu barbarské území ve střední Evropě v době Markomanských válek – Úvod do problematiky a perspektivy. In: Beljak, J. – Brezinová, G. – Varsík, V. (ed.): Archeológia barbarov 2009. Nitra 2010, 247–289.

Kostial-Gürtler – Ager 2013:

Kostial-Gürtler, M. – Ager, W.; Im Hochwasser verloren. Der römische Silbermünzenfund aus Prutting-Mühlthal bei Rosenheim. München 2013.

Kovacsovics 1992:

Kovacsovics, W.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1991, 1992, 312.

Kovacsovics 1991:

Kovacsovics, W.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1990, 1991, 255, 255–256.

Kovacsovics 1988:

Kovacsovics, W.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1987, 1988, 251.

Kovács 2012:

Kovács, P.; Der Besuch von Caracalla in Pannonien. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 63. Budapest 2012, 381–394.

Kovár a kol. 2014:

Kovár, B. – Čambal, R. – Hanuš, M. – Jelínek, P.; Keltské osídlenie v podhradí – Vydrici. In: Musilová, M. – Barta, P. – Herucová, A. (ed.); Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova. Bratislava 2014, 97–106.

Kraskovská 1986:

Kraskovská, Ľ.; Rímske mince v hroboch na Slovensku. Slovenská numizmatika IX. Nitra 1986, 123–129.

Kraskovská 1980:

Kraskovská, Ľ.; Rímske mince zo Stupavy. Slovenská numizmatika VI. Nitra 1980, 113–120.

Kremslehner 1999:

Kremslehner, K.; Thürnbuch, Bez. Amstetten. FBÖ 1998, 1999, 812.

Kremslehner 1996:

- a) Kremslehner, K.; Kröllendorf, Bez. Amstetten. FBÖ 1995, 1996, 700.
- b) Kremslehner, K.; Winklarn, Bez. Amstetten. FBÖ 1995, 1996, 713.

Kren 2003:

Kren, H.; Kleinhöflein, Bez. Hollabrun. FBÖ 2002, 2003, 650–653.

Kren 2002:

- a) Kren, H.; Kleinhöflein, Bez. Hollabrun. FBÖ 2001, 2002, 658.
- b) Kren, H.; Straning-Grafenberg, Bez. Horn. FBÖ 2001, 2002, 666.

Kreucher 2008:

Kreucher, G.; II.7 Probus und Carus. In: Johne, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284). Band I. Berlin 2008, 395–424.

Kropf 2000:

Kropf, W.; Wulkaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1999, 2000, 831.

Kropf 1997:

Kropf, W.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1996, 1997, 483.

Kropf 1996:

Kropf, W.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1995, 1996, 689.

Kropf 1994:

- a) Kropf, W.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 722.
- b) Kropf, W.; Katzelsdorf, Bez. Wiener-Neustadt. FBÖ 1993, 1994, 743.
- c) Kropf, W.; Lichtenwörth, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 1993, 1994, 743.

Kropf 1988:

- a) Kropf, W.; Deutschkreuz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1985/86, 1988, 271–272.
- b) Kropf, W.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1985/86, 1988, 273.
- c) Kropf, W.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1985/86, 1988, 275.

Kropf 1986:

- a) Kropf, W.; Edelstal, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 341.
- b) Kropf, W.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 342.
- c) Kropf, W.; Kleinwarasdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 342.

- d) Kropf, W.; Loretto, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 343.
- e) Kropf, W.; Marz, Bez. Mattersburg. FBÖ 1984, 1986, 344.
- f) Kropf, W.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 344–345, 345.
- g) Kropf, W.; Neusiedl am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 345.
- h) Kropf, W.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 345.
- i) Kropf, W.; Sankt Andrä am Zicksee, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 346.
- j) Kropf, W.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1984, 1986, 346–347.
- k) Kropf, W.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1984, 1986, 348–349.
- l) Kropf, W.; Weiden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 349.
- m) Kropf, W.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 349, 349–350.
- n) Kropf, W.; Zurndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1984, 1986, 350.
- o) Kropf, W.; Deutsch Haslau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 352.
- p) Kropf, W.; Höflein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 355.
- q) Kropf, W.; Regelsbrunn, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 367.
- r) Kropf, W.; St. Pantaleon, Bez. Amstetten. FBÖ 1984, 1986, 369.
- s) Kropf, W.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 369.
- t) Kropf, W.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1984, 1986, 382.

Kropf 1984:

- a) Kropf, W.; Breitenbrunn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 345.
- b) Kropf, W.; Mönchhof, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 349.
- c) Kropf, W.; Mörbisch am See, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 349.
- d) Kropf, W.; Neusiedl am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 350.
- e) Kropf, W.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 351.
- f) Kropf, W.; Bad Deutsch - Altenburg, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 357.
- g) Kropf, W.; Petronell, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 370.

Kropf – Lackner 1996:

Kropf, W. – Lackner, A.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1995, 1996, 692.

Kubín – Militký 2007:

Kubín, P. – Militký, J.; Nález římských mincí z Vlasatic (okr. Břeclav). Numismatický sborník 22. Praha 2007, 178–180.

Kubín – Militký 2006:

Kubín, P. – Militký, J.; Starší nález římské mince z areálu římské vojenské stanice v Mušově (okr. Břeclav). Numismatický sborník 21. Praha 2006, 204–205.

Kucharík 2020:

Kucharík, J.; Rímska Bratislava prostredníctvom historických a archeologických prameňov. In: Francová, Z. (Ed.); Mesto a jeho pamäť. Zborník z vedeckej konferencie 17. - 18. 10. 2018. Bratislava 2020, 94–111.

Kuzma 2001:

Kuzma, I.; Nálezy z Gbeliec. AVANS 2000. Nitra 2001, 101–102.

Kuzmová 1997:

Kuzmová, K.; Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.

Kuzmová – Musilová 2016:

Kuzmová, K. – Musilová, M.; Terra sigillata v nálezových kontextoch z historického jadra Bratislavy (výskumy v rokoch 1986–1996). Zborník SNM – Archeológia. Supplementum 11 – Štúdie. Bratislava 2016, 147–158.

Kuzmová – Rajtár 1992:

Kuzmová, K. – Rajtár, J.; Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. AVANS 1991. Nitra 1992, 73-75.

Kuzmová – Rajtár 1993:

Kuzmová, K. – Rajtár, J.; Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. AVANS 1992. Nitra 1993, 77-78.

Lackner - Schmidt 1996:

- a) Lackner, A. – Schmidt, F.; Deutschkreutz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1995, 1996, 689.
- b) Lackner, A. – Schmidt, F.; Horitschon, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1995, 1996, 692.
- c) Lackner, A. – Schmidt, F.; Biedermannsdorf, Bez. Mödling. FBÖ 1995, 1996, 697.

Lamm 2015:

Lamm, S.; Die römische Villa auf der Ried „Steinmühle“ in Deutschkreutz (Burgenland). In: Scherrer, P. (Hrsg.); Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie 37/38, 2014–2015. Graz 2015, 63–160.

Lang 2011:

Lang, B.; Die römischen Funde aus Stillfried an der March (NÖ) - die Forschungen von Fritz Felgenhauer der Jahre 1969 bis 1989. Diplomová práca (nepublikované). Wien 2011.

Lang – Nowak 2001:

Lang, R. – Nowak, H.; Köttlach, Bez. Neunkirchen. FBÖ 2000, 2001, 652.

Langmann – Scherrer 1989:

Langmann, G. – Scherrer, P.; Deutschkreutz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1988, 1989, 292–293.

Lányi 1990:

Lányi, V.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band I. Komitat Fejér. Bonn-Budapest 1990.

Lányi – Redő – Torbágyi 1999:

†Lányi, V. – Redő, F. –Torbágyi, M.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band III. Komitat Komárom-Esztergom. Berlin-Budapest 1999.

Leeb 1990:

Leeb, A.; Zwerndorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 246.

Loehr 1937:

Loehr, A.; Wilfersdorf, Bez. Mistelbach. FBÖ 1935-1938, 1937, 52.

Ludikovský – Souchopová – Hašek 1977:

Ludikovský, K. – Souchopová, V. – Hašek, V.; Baterie železářských pecí z mladší doby římské v Sudicích. Přehled výzkumů 1975. Brno 1977, 44–45.

Luther 2008:

Luther, A.; II.4 Das gallische Sonderreich. In: Johne, K.-P. – Hartmann, U. – Gerhardt, T. (Hrsg.); Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284). Band I. Berlin 2008, 325–342.

Makovická a kol. 1992:

Makovická, Z. – Musilová, M. – Lesák, B. – Kolníková, E.; Rímska republikánska minca z Bratislavy, Dibrovho námestia. Slovenská numizmatika XII., Nitra 1992, 141.

Mattingly – Sydenham – Webb 2001:

- a) Mattingly, H. – Sydenham, A. Edward – Webb, H. Percy; The Roman Imperial Coinage. Volume 5, Part 1. Reprinted. London 2001.
- b) Mattingly, H. – Sydenham, A. Edward – Webb, H. Percy; The Roman Imperial Coinage. Volume 5, Part 2. Reprinted. Stroud 2001.

Mattingly – Sydenham 2003:

Mattingly, H. – Sydenham, A. Edward; The Roman Imperial Coinage. Volume 3. Reprinted. Ringwood 2003.

Mattingly – Sydenham 2001:

Mattingly, H. –Sydenham, A. Edward; The Roman Imperial Coinage. Volume 2.
Reprinted. Ringwood 2001.

Mattingly – Sydenham 1998:

Mattingly, H. –Sydenham, A. Edward; The Roman Imperial Coinage. Volume 4,
Part 1. Reprinted. Ringwood 1998.

Mattingly – Sydenham – Sutherland 1998:

a) Mattingly, H. –Sydenham, A. Edward – Sutherland, C. H. V.; The Roman
Imperial Coinage. Volume 4, Part 2. Reprinted. Ringwood 1998.

b) Mattingly, H. –Sydenham, A. Edward – Sutherland, C. H. V.; The Roman
Imperial Coinage. Volume 4, Part 3. Reprinted. Ringwood 1998.

Mattingly – Sutherland – Carson – Pearce 2003:

Mattingly, H. – Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G. – Pearce, J. W. E.; The
Roman Imperial Coinage. Volume 9. Reprinted. Ringwood 2003.

Martin 1992:

Martin, F.; Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia. Budapest – Bonn
1992.

Matouschek 1998:

Matouschek, J.; St. Margarethen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1997, 1998,
834.

Matouschek 1991:

Matouschek, J.; Halbtorn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1990, 1991, 224.

Matouschek 1990:

Matouschek, J.; St. Margarethen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1989, 1990,
208.

Matouschek – Nowak 1997:

a) Matouschek, J. – Nowak, H.; Antau, Bez. Mattersburg. FBÖ 1996, 1997,
472.

b) Matouschek, J. – Nowak, H.; Apetlon, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1996,
1997, 472.

Melzer 1988:

Melzer, G.; Brunn. Bez. Melk. FBÖ 1985/86, 1988, 286.

Melzer 1969:

Melzer, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1968, 1969, 136–137.

Melzer - Dembski 1986:

Melzer, G. – Dembski, G.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1984, 1986, 357.

Menšík – Militký 2016:

Menšík, P. – Militký, J.; Dva nové nálezy římských mincí z povodí řeky Lužice – Planá nad Lužicí (okr. Tábor) a Netěchovice (okr. České Budějovice). Numismatický sborník 28/2, 2015. Praha 2016, 245–248.

Mikulková 1997:

Mikulková, B.; Luleč (okr. Vyškov). Přehled výzkumů 38. Brno 1997, 161.

Militký 2013:

Militký, J.; Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu). Komentovaný katalog nálezového fondu. Praha 2013.

Militký 2009:

- a) Militký, J.; Nález denáru císaře Nerona v Nakléřově (okr. Ústí nad Labem). Numismatický sborník 24. Praha 2009, 317–319.
- b) Militký, J.; Nález mince Antonina Pia z Jílového u Prahy (okr. Praha – západ). Numismatický sborník 24. Praha 2009, 322–323.
- c) Militký, J.; Nález mince Otacilie Severy na sídlišti z doby římské v obci Jakub (okr. Kutná Hora). Numismatický sborník 24. Praha 2009, 323–324.

Militký 2005:

Militký, J.; Depot římských mincí z Polné (okr. Jihlava). Příspěvek k úloze alexandrijských ražeb ve střední Evropě. Numismatický sborník 20. Praha 2005, 3–20.

Militký 2004:

Militký, J.; Neznámý nález římské mince z Bratislavy. Slovenská numizmatika XVII. Nitra 2004, 194–195.

Militký – Kašparová – Vokáč 2012:

Militký, J. – Kašparová, D. – Vokáč, M.; Soubor mincí z areálu sídliště z doby laténské a římské ve Strachoticích. Folia Numismatica 26/1. Brno 2012, 27–41.

Militký – Peša 2008:

Militký, J. – Peša, V.; Nález římských mincí z Kamenického Šenova (okr. Česká Lípa). Numismatický sborník 23. Praha 2008, 207–208.

Militký – Zavřel 2009:

Militký, J. – Zavřel, P.; Nález římské mince v areálu sídliště z doby římské v Přešřovicích (okr. Strakonice). Numismatický sborník 24. Praha 2009, 325–326.

Militký – Zeman 2007:

Militký, J. – Zeman, T.; Nálezy římských mincí na sídlišti ze sklonku doby římské a počátku doby stěhování národů ve Zlechově (okr. Uherské Hradiště). Numismatický sborník 22. Praha 2007, 183–187.

Militký – Vích 2011:

Militký, J. – Vích, D.; Nové nálezy římských mincí na česko-moravském pomezí. In: Droberjar, E. (ed.); Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Olomouc 2011, 279–306.

Minarovičová 2011:

Minarovičová, E.; Nález římských mincí v Bratislave – Lamači. Slovenská numizmatika XIX. Nitra 2011, 113.

Minarovičová 2007:

- a) Minarovičová, E.; Nálezy rímskych mincí a rímskej spony v Bratislave – Devínskej Kobyle. Slovenská numizmatika XVIII. Nitra 2007, 238–239.
- b) Minarovičová, E.; Ojedinelé nálezy keltských a rímskych mincí v katastri Smoleníc, okres Trnava v rokoch 2002-2003. Slovenská numizmatika XVIII. Nitra 2007, 237–238.

Minarovičová 2002:

- a) Minarovičová, E.; Ojedinelé nálezy mincí v Bratislave – Rusovciach v roku 2001. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 181–182.
- b) Minarovičová, E.; Novoobjavený rímsky denár z hromadného nálezu rímskych mincí z Vyškoviec nad Ipľom, okres Levice. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 182.
- c) Minarovičová, E.; Nález rímskej mince v Moravskom Sv. Jáne. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 183.
- d) Minarovičová, E.; Ďalšie ojedinelé nálezy rímskych mincí v katastri Smoleníc v rokoch 1998 a 1999. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 186–187.
- e) Minarovičová, E.; Rímske mince zo Stupavy – z polohy Morávkové pole. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 186–187.
- f) Minarovičová, E.; Nález rímskej mince na rímskej stanici v Stupave v roku 2000. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 187.
- g) Minarovičová, E.; Nález rímskych mincí v Bojnej, okres Topoľčany. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 187.

Minarovičová 1999:

Minarovičová, E.; Nové prírastky rímskych a iných mincí v numizmatickom fonde SNM-Historického múzea (z pozostalosti univerzitného profesora PhDr. Vojtecha Ondroucha). Zborník SNM XCIII. História 39. Bratislava 1999, 71–88.

Minarovičová 1998:

- a) Minarovičová, E.; Nálezy rímskych mincí pri archeologických výskumoch rímskej stanice v Stupave. Slovenská numizmatika XV. Nitra 1998, 222–225.

- b) Minarovičová, E.; Nález rímskej mince vo Svodíne. Slovenská numizmatika XV. Nitra 1998, 227–228.
- c) Minarovičová, E.; Nález rímskej mince v Trnave – Hornom poli. Slovenská numizmatika XV. Nitra 1998, 229.

Minarovičová 1996:

- a) Minarovičová, E.; Ojedinelé nálezy rímskych mincí v katastri Smoleníc. Slovenská numizmatika XIV. Nitra 1996, 225–226.
- b) Minarovičová, E.; Nález rímskych mincí v Malackách. Slovenská numizmatika XIV. Nitra 1996, 226.

Minarovičová 1990:

Minarovičová, E.; Rímske mince v zbierke Slovenského národného múzea. Bratislava 1990.

Minarovičová 1978:

Minarovičová, E.; Rímske mince z Patiniec, okr. Komárno. Slovenská numizmatika V. Nitra 1978, 205–214.

Minarovičová 1970:

Minarovičová, E.; Rímske mince z okolia Leányváru (Korbulyho zbierka). Slovenská numizmatika I. Nitra 1970, 84–150.

Minarovičová 1966:

Minarovičová, E.; Rímske mince z okolia Leányváru (Mohaplova zbierka). Sborník SNM LX. História 6. Bratislava 1966, 171–186.

Minarovičová – Bazovský 1998:

Minarovičová, E. – Bazovský, I.; Rímske mince z výskumu na Balkánskej ulici v Bratislave – Rusovciach. AVANS 1996, Nitra 1998, 117.

Mitscha-Märheim 1974:

Mitscha-Märheim, H.; Niederleis, Bez. Mistelbach. FBÖ 1961–1965, 1974, 241–242.

Mitscha-Märheim 1971:

Mitscha-Märheim, H.; Pottenhof, Bez. Mistelbach. FBÖ 1970, 1971, 344.

Mitscha-Märheim 1971:

- a) Mitscha-Märheim, H.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1956-1960, 1971, 99.
- b) Mitscha-Märheim, H.; Jetzelsdorf, Bez. Hollabrunn. FBÖ 1956-1960, 1971, 101.
- c) Mitscha-Märheim, H.; Maustrenk, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1956-1960, 1971, 102.

Mitscha-Märheim 1934:

Mitscha-Märheim, H.; Staatz, Bez. Mistelbach. FBÖ 1930–1934, 1934, 198.

Moravčík – Kolníková 1998:

Moravčík, J. – Kolníková, E.; Hromadný nález neskororímských mincí z Púchova (?). Slovenská numizmatika XV. Nitra 1998, 230–231.

Morton † 1974:

Morton, F. †; Hallstadt, Bez. Gmunden. FBÖ 1961–1965, 1974, 263–264.

Motyková – Drda – Rybová 1982:

Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A.; Keltské hradiště Závist – Dosavadní výzkum a jeho perspektivy. Památky Archeologické 73. Praha 1982, 432–454.

Müller 2006:

Müller, M.; Wien-Klimschgasse, Bez. Wien 3. FBÖ 2005, 2006, 571–573.

Nagy 2003:

Nagy, M.; The towns of Pannonia. The early development of Pannonian towns. In: Visy, Z. – Nagy, M. (ed.); Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium. Budapest 2003, 221–223.

Nebehay 1986:

Nebehay, S.; Straning, Bez. Horn. FBÖ 1984, 1986, 370.

Nebehay 1983:

- c) Nebehay, S.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1982, 1983, 346, 346–347.
- d) Nebehay, S.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1982, 1983, 354.

Nebehay 1979:

Nebehay, S.; Au am Leithaberge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 448.

Nebehay – Stuppner 1990:

- a) Nebehay, S. – Stuppner, A.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 220–222, 223–225, 225–226.
- b) Nebehay, S. – Stuppner, A.; Enzersfeld, Bez. Korneuburg. FBÖ 1989, 1990, 227.
- c) Nebehay, S. – Stuppner, A.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1989, 1990, 237–238, 238–239, 239–240, 240, 240–241, 241, 241–242.

Nemeškalová-Jiroudková 1972:

Nemeškalová-Jiroudková, Z.; Oběh mincí v oblasti římského kastelu v Iži na Leányváru. Slovenská numizmatika II. Bratislava 1972, 115–131.

Nešporová 1980:

Nešporová, T.; Príspevok k osídleniu Trenčína v dobe rímskej. In: Pauer, M. – Šišmiš, M. (ed.); Laugaricio. Trenčín 1980, 73–88.

Neugebauer 1994:

Neugebauer, J. – W.; Rettungsgrabungen im Unteren Traisental in den Jahren 1992 und 1993. 11 Vorbericht über die Aktivitäten der Abteilung für Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes im Raum St Pölten - Traismauer. FBÖ 1993, 1994, 443–451.

Neugebauer 1970:

Neugebauer, J. – W.; Klosterneuburg, Bez. Tulln. FBÖ 1969, 1970, 198–199.

Neugebauer – Gattringer 1988:

Neugebauer, J. – W. – Gattringer, A.; St. Pölten, Bez. St. Pölten. FBÖ 1985/86, 1988, 301–302.

Novosedlík 2012:

Novosedlík, P.; Nálezky římských mincí v Hlohovci a okolí. Denarius 2, 9–10.

Nowak 2008:

Nowak, H.; Zwei außergewöhnliche Münzen mit Fundort Pannonien. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 48, Nr. 2. Wien 2008, 78–81.

Nowak 2005:

Nowak, H.; Maria Lanzendorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 2004, 2005, 896.

Nowak 1992:

Nowak, H.; Loretto, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1991, 1992, 274–275.

Nowak 1991:

- a) Nowak, H.; Girm, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1990, 1991, 222.
- b) Nowak, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1990, 1991, 224.
- c) Nowak, H.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1990, 1991, 227.
- d) Nowak, H.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1990, 1991, 228.

Nowak 1990:

Nowak, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1989, 1990, 206.

Nowak 1984:

- a) Nowak, H.; Deutschkreutz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1983, 1984, 346.
- b) Nowak, H.; Donnerskirchen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 346.
- c) Nowak, H.; Edelstal, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 346–347.
- d) Nowak, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347.

- e) Nowak, H.; Leithaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 348–349.
- f) Nowak, H.; Pöttelsdorf, Bez. Mattersburg. FBÖ 1983, 1984, 350.
- g) Nowak, H.; St. Andrä am Zicksee, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 350–351.
- h) Nowak, H.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1983, 1984, 351.
- i) Nowak, H.; Katzelsdorf, Bez. Wiener Neustadt-Land. FBÖ 1983, 1984, 360–361, 361–362, 362, 362–364.
- j) Nowak, H.; Petronell, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1983, 1984, 375.
- k) Nowak, H.; Aich, Bez. Liezen. FBÖ 1983, 1984, 398.

Nowak 1983:

- a) Nowak, H.; Deutschkreutz, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1982, 1983, 335.
- b) Nowak, H.; Gattendorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 336.
- c) Nowak, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 336.
- d) Nowak, H.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 336.
- e) Nowak, H.; Lutzmannsburg, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1982, 1983, 337.
- f) Nowak, H.; Mönchhof, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 337.
- g) Nowak, H.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1982, 1983, 337–339.
- h) Nowak, H.; Neusiedl am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 339.
- i) Nowak, H.; Oslip, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 339.
- j) Nowak, H.; Purbach am Neusiedler See, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 339–340.
- k) Nowak, H.; St. Margarethen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 340.
- l) Nowak, H.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1982, 1983, 340.

Nowak 1982:

- a) Nowak, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 594–595.
- b) Nowak, H.; Leithaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1981, 1982, 596.
- c) Nowak, H.; Marz, Bez. Mattersburg. FBÖ 1981, 1982, 597.

- d) Nowak, H.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1981, 1982, 598–599, 599, 599–600, 600–601.
- e) Nowak, H.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 602.
- f) Nowak, H.; Pötttsching, Bez. Mattersburg. FBÖ 1981, 1982, 602.
- g) Nowak, H.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1981, 1982, 605–606, 606.
- h) Nowak, H.; Hof am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 610–611.

Nowak 1981:

- a) Nowak, H.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 640–641.
- b) Nowak, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 642, 643, 644.
- c) Nowak, H.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 645.
- d) Nowak, H.; Leithaprodersdorf, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 645–646, 646.
- e) Nowak, H.; Marz, Bez. Mattersburg. FBÖ 1980, 1981, 647, 647–648, 648.
- f) Nowak, H.; Mönchhof, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 649, 650.
- g) Nowak, H.; Neckenmarkt, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1980, 1981, 651, 651–652, 652–653, 653, 653–654.
- h) Nowak, H.; Nickelsdorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 654–655, 655.
- i) Nowak, H.; Oslip, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 655–656, 657, 658, 658–659.
- j) Nowak, H.; Pötttsching, Bez. Mattersburg. FBÖ 1980, 1981, 661, 661–662, 663, 663–664.
- k) Nowak, H.; St. Andrä bei Frauenkirchen, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 665.
- l) Nowak, H.; St. Margarethen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 666.
- m) Nowak, H.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1980, 1981, 668, 669, 669–670, 670.
- n) Nowak, H.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1980, 1981, 671, 671–672, 672, 673, 674.

- o) Nowak, H.; Winden am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1980, 1981, 675–676, 676, 676–677.
- p) Nowak, H.; Au am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 679.
- q) Nowak, H.; Hof am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1980, 1981, 689–690.
- r) Nowak, H.; Lichtenwörth, Bez. Wiener Neustadt. FBÖ 1980, 1981, 690.
- s) Nowak, H.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1980, 1981, 709, 710.
- t) Nowak, H.; Enns, Bez. Linz – Land. FBÖ 1980, 1981, 715.
- u) Nowak, H.; Linz, Bez. Linz – Land. FBÖ 1980, 1981, 715–716.

Nowak 1979:

- a) Nowak, H.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 456.
- b) Nowak, H.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1978, 1979, 459.
- c) Nowak, H.; Wolfersdorf, Bez. St. Pölten. FBÖ 1978, 1979, 465.
- d) Nowak, H.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1978, 1979, 465–466, 466.

Nowak 1978:

- a) Nowak, H.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1977, 1978, 613–614.
- b) Nowak, H.; Mautern, Bez. Krems-Land. FBÖ 1977, 1978, 614, 614–615.
- c) Nowak, H.; Schwabing, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1977, 1978, 620–621.
- d) Nowak, H.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1977, 1978, 621–622.
- e) Nowak, H.; Wolfersdorf, Bez. St. Pölten-Land. FBÖ 1977, 1978, 624.
- f) Nowak, H.; Zwentendorf, Bez. Tulln. FBÖ 1977, 1978, 624–625.
- g) Nowak, H.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1977, 1978, 625–626.

Nowak – Roth 1998:

Nowak, H. – Roth, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1997, 1998, 828.

Nowak – Roth 1996:

- a) Nowak, H. – Roth, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1995, 1996, 689–690.
- b) Nowak, H. – Roth, H.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1995, 1996, 694.

Nowak – Roth 1995:

- a) Nowak, H. – Roth, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1994, 1995, 544.
- b) Nowak, H. – Roth, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1994, 1995, 545.
- c) Nowak, H. – Roth, H.; Pötsching, Bez. Mattersburg. FBÖ 1994, 1995, 547–548.

Nowak – Roth 1994:

- a) Nowak, H. – Roth, H.; Halbturn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 720–722.
- b) Nowak, H. – Roth, H.; Jois, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 722.
- c) Nowak, H. – Roth, H.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1993, 1994, 724–725.
- d) Nowak, H. – Roth, H.; Strebersdorf, Bez. Oberpullendorf. FBÖ 1993, 1994, 726–727.

Nowak – Schneider 1988:

Nowak, H. – Schneider, W.; Hagendorf, Bez. Mistelbach. FBÖ 1987, 1988, 240.

Novosedlík 2012:

Novosedlík, P.; Nálezy rímskych mincí v Hlohovci a okolí. Denarius 2. Bratislava 2012, 8–11.

Novosedlík 1996:

Novosedlík, P.; Nález rímskej mince v Tepličkách. AVANS 1994. Nitra 1996, 132.

Ondrouch 1964:

Ondrouch, V.; Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.

Ondrouch 1934:

Ondrouch, V.; Der römische Denarfund von Vyškovce aus der Frühkaiserzeit. Bratislava 1934.

Oliva 1959

Oliva, P.; Pannonie a počátky krize Římského imperia. Praha 1959.

Őllerer – Zabehlicky 1998:

Őllerer, Ch. – Zabehlicky, H.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1997, 1998, 822–823.

Panis 2004:

- a) Panis, B.; Nálezy mincí z Pezinku a zo Slovenského Grobu. Slovenská numizmatika XVII. Nitra 2004, 193–194.
- b) Panis, B.; Nové nálezy mincí z Bratislavy – Rusoviec. Slovenská numizmatika XVII. Nitra 2004, 201–203.
- c) Panis, B.; Nálezy mincí získané z Bratislavy – Vajnor. Slovenská numizmatika XVII. Nitra 2004, 201–203.

Panis 2002:

Panis, B.; Nález denára cisára Gordiana II. v Stupave. Zborník Slovenského národného múzea – História 42. Bratislava 2002, 133–136.

Parma 2012:

Parma, D.; Kroměříž (okr. Kroměříž). Přehled výzkumů 53-1. Brno 2012, 184–185.

Parma 2004:

Parma, D.; Sudoměřice (okr. Hodonín). Přehled výzkumů 45. Brno 2004, 187.

Pavelčík 1960:

Pavelčík, J.; Sídliště z období římského imperia v Uh. Brodě. Přehled výzkumů 1959. Brno 1960, 80.

Pernička 1965:

Pernička, M. R.; Nález mince císaře Trajána v Nových Mlýnech. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 14. Brno 1965, 362.

Pernička 1960:

Pernička, M. R.; Nález antické mince u Prosiměřic na jižní Moravě. Numismatický sborník VI. Praha 1960, 375.

Pernička 1959:

Pernička, M. R.; Sídliště u doby římské u Olbramovic. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 8. Brno 1959, 39–52.

Pernička 1958:

Pernička, M. R.; [Nohejlová-Prátová, Emanuela, (ed.). Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I.]. Recenzia. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 6. Brno 1958, 181–183.

Peška – Šrámek 2004:

Peška, J. – Šrámek, F.; Olomouc (k. ú. Neředín, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 45. Brno 2004, 185–187.

Peška – Vránová – Šrámek 2005:

Peška, J. – Vránová, V. – Šrámek, F.; Olomouc (k. ú. Neředín, okr. Olomouc). Přehled výzkumů 46. Brno 2005, 270–272.

Pfisterer 2007:

a) Pfisterer, M.; Fremdes Geld im römischen Carnuntum. In.: Alram, M. – Schmidt-Dick, F. (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. FMRÖ III, Niederösterreich. Teil 2. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. Wien 2007, 607–624.

- b) Pfisterer, M.; Falschgeld und Beischläge der Prinzipatzeit in Carnuntum – Ein Überblick In.: Alram, M. – Schmidt-Dick, F. (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. FMRÖ III, Niederösterreich. Teil 2. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. Wien 2007, 636–643.

Pfisterer a kol. 2007:

Pfisterer, M. – Ruske, A. - Schmidt-Dick, F. – Vondrovec, K. – Winter, H.; Katalog der Münzen. In.: Alram, M. – Schmidt-Dick, F. (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. FMRÖ III, Niederösterreich. Band 2. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. Wien 2007, CD-ROM.

Pintz 2014:

Pintz, U.; FMRÖ Salzburg – Die Fundmünzen der Villa Loig und ihre Besonderheit, die Eisenmünzen. Dissertation (unpubliziert). Wien 2014.

Plessner 1934:

Plessner, A.; Emmersdorf, Bez. Melk. FBÖ 1930–1934, 1937, 198.

Podzeit 1970:

Podzeit, W.; Enns, Bez. Linz-Land. FBÖ 1969, 1970, 204–205.

Pochitonov 1955:

Pochitonov, E.; Nález antických mincí. In: Nohejlová – Prátová, E. (eds.); Nález mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I. Praha 1955, 92–314.

Pollak 2009:

Pollak, M.; Frühgeschichtliche Siedlungen an der unteren March, Niederösterreich – Kontinuität einer Kulturlandschaft. Časně dějinná sídliště na dolním toku Moravy, Dolní Rakousy – Kontinuita kulturní krajiny. Přehled výzkumů 50. Brno 2009, 153–179.

Pollak 2007:

Pollak, M.; Die Bernsteinstrasse – Nord-süd-transversale Alteeuropas. In: Humer, F. (Hrsg.): Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Horn 2007, 56–64.

Pollak 2004:

Pollak, M.; Funde entlang der Oberen Traun zwischen Hallstätter See und Traunsee. Kombiniertes römisches Land-Wasser-Verkehr in Slazkammergut, Oberösterreich. FBÖ 2003, 2004, 331–386.

Pollak – Rager 2001:

Pollak, M. – Rager, W.; „In villa Antesna“ – Zur frühgeschichtlichen Siedlungsentwicklung im nördlichen Innviertel. FBÖ 2000, 2001, 357–380.

Prokisch 2010:

Prokisch, B.; Zwei römische Münzhorte der Mitte des dritten Jahrhunderts aus Oberösterreich. Oberösterreichische Heimatblätter 64. Linz 2010, 3–17.

Rajtár 2013:

Rajtár, J.; Rímske poľné tábory v Cíferi. AVANS 2009. Nitra 2013, 189–193.

Rajtár 1992:

Rajtár, J.; J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 149–170.

Rajtár – Kolníková – Kuzmová 2017:

Rajtár, J. – Kolníková, E. – Kuzmová, K.; K osídlení Chotína v době římské. In: Hečková, J. (Ed.); Studia Historica Nitriensia 2017/Supplementum – mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu prof. Petra Romsauera: Sedem decénií Petra Romsauera. Nitra 2017, 171–194.

Rajtár – Roth 1982:

Rajtár, J. – Roth, P.; Zisťovací výskum v Komárne – Veľkom Harčáši. AVANS 1981. Nitra 1982, 227–233.

Rausch 1994:

- a) Rausch, A.; Gries, Bez. Scheibss. FBÖ 1993, 1994, 740–741.
- b) Rausch, A.; Mühling, Bez. Scheibss. FBÖ 1993, 1994, 745.
- c) Rausch, A.; Purgstall, Bez. Scheibss. FBÖ 1993, 1994, 753, 753–756.

Rausch 1993:

- d) Rausch, A.; Hochrieß, Bez. Scheibss. FBÖ 1992, 1993, 492, 493.
- e) Rausch, A.; Purgstall, Bez. Scheibss. FBÖ 1992, 1993, 498–499.

Rausch 1992:

Rausch, A.; Purgstall, Bez. Scheibss. FBÖ 1991, 1992, 303, 304.

Rausch 1991:

- a) Rausch, A.; Purgstall, Bez. Scheibss. FBÖ 1990, 1991, 247.
- b) Rausch, A.; Purgstall, Bez. Scheibss. FBÖ 1990, 1991, 247.

Reitberger – Urban – Ruprechtsberger 2006:

Reitberger, M. – Urban, O. H. - Ruprechtsberger, E. M.; Linz, Bez. Linz-Innenstadt. FBÖ 2005, 2006, 544–545.

Reiterer 1988:

Reiterer, B.; Salzburg, Bez. Salzburg-Stadt. FBÖ 1987, 1988, 251.

Reitinger 1971:

Reitinger, J.; Ottenheim, Bez. Urfahr-Umgebung. FBÖ 1956–1960, 1971, 122–123.

Rhenke – Nowak 1984:

- a) Rhenke, R. – Nowak, H.; Gols, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 347.
- b) Rhenke, R. – Nowak, H.; Neusiedl am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 350.

Riedl 1937:

Riedl, H.; Dorf Rosenau, Bez. Zwettl – Niederösterreich. FBÖ 1935–1938, 1937, 185.

Roth 1988:

Roth, P.; Nálezy tzv. raetskej keramiky na Slovensku. Študijné zvesti 24. Nitra 1988, 45–55.

Ruprechtsberger 2001:

Ruprechtsberger, E. M.; Oberdietach, Bez. Steyr-Land. FBÖ 2000, 2001, 671.

Ruprechtsberger 1995:

Ruprechtsberger, E. M.; Linz, Bez. Linz-Innenstadt. FBÖ 1994, 1995, 590–591.

Ruprechtsberger 1990:

Ruprechtsberger, E. M.; Linz, Bez. Linz-Innenstadt. FBÖ 1989, 1990, 247–248, 248–249.

Ruske 2011:

Ruske, A.; Zwei kleine Münzhorte aus der Zivilstadt von Lauriacum / Enns. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft 51, Nr. 1. Wien 2011, 48–58.

Ruttkay a kol. 2015:

Ruttkay, M. – Baliová, H. – Bednár, P. – Bielich, M. – Bistáková, A. – Ďuriš, J. – Gabulová, M. – Haruštiak, J. – Jakubčinová, M. – Malček, R. – Mitáš, V. – Vojteček, M.; Záchranne archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra – Selec – Beladice. AVANS 2009. Nitra 2015, 209–229.

Rybová 1980:

Rybová, A.; Plotičtš nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.–5. Jahrhundert u.Z. Teil II. Památky Archeologické 71., číslo 1. Praha 1980, 9–224.

Salač 2008:

Salač, V.; Starší doma římská. In: Salač, V. (ed.); Archeologie pravěkých Čech / 8. Doba římská a stěhování národů. Praha 2008, 17–126.

Sejbal jun. 1988:

Sejbal, J. jun.; Der römische Stützpunkt bei Mušov in Südmähren und die Münzfunde. *Folia Numismatica* 3, Brno 1988, 3–11.

Sejbal jun. 1986:

Sejbal, J. jun.; Nález římských mincí v Rosicích, okr. Brno-venkov. *Numismatický sborník* 17. Praha 1986, 281–282.

Sejbal jun. 1979:

Sejbal jun., J.; Dopusud nepublikované nálezy zlatých římských mincí z Moravy. *Numismatické listy* 34. Praha 1979, 97–100.

Schaschinger 2006:

Schaschinger, U.; Der antike Münzumschlag in der Steiermark. *FMRÖ VI*. Wien 2006.

Scharrer 2002:

Scharrer, G.; Halbtorn, Bez. Neusiedl am See. *FBÖ* 2001, 2002, 626–630.

Scharrer 2001:

Scharrer, G.; Halbtorn, Bez. Neusiedl am See. *FBÖ* 2000, 2001, 628–633.

Scherrer 1992:

Scherrer, P.; St. Pölten, Bez. Sankt Pölten-Stadt. *FBÖ* 1991, 1992, 307–308.

Scherrer 1990:

Scherrer, P.; St. Pölten, Bez. Sankt Pölten-Stadt. *FBÖ* 1989, 1990, 242–244.

Schicker 1937:

Schicker, J.; Obergassolding, Bez. Baumgartenberg. *FBÖ* 1935–1938, 1937, 187.

Schmelzenbarth 1988:

Schmelzenbarth, F.; Stetteldorf am Wagram, Bez. *FBÖ* 1987, 1988, 245.

Schmidt 1992:

Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1991, 1992, 306.

Schmidt-Dick 1989:

Schmidt-Dick, F.; Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich II/3 – Kärnten. Wien 1989.

Schmidt – Stuppner 1993:

Schmidt, F. - Stuppner, A.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1992, 1993, 500.

Schmidtová – Baxa – Jezná 1999:

Schmidtová, J. – Baxa, P. – Jezná, J.; Záchraný výskum v Bratislave – Rusovciach. AVANS 1997. Nitra 1999, 149–151.

Schmitsberger 1992:

Schmitsberger, O.; Hinterberg, Bez. Steyr. FBÖ 1991, 1992, 310.

Schwetz 1974:

Schwetz, W.; Mödling, Bez. Mödling. FBÖ 1961–1965, 1974, 241.

Soják 2004

Soják, M.; Rímske mince a ľudské kosti zo Žehry - Temnej jaskyne. Slovenská numizmatika 17. Nitra 2004, 197-200.

Soják – Kolníková 2017:

Soják, M. – Kolníková, E.; Grécko-trácka minca zo Spiša: k problému gréckych mincí v laténskom osídlení Slovenska. Numizmatika 27. Bratislava 2017, 1–16.

Stoklas 2019:

Stoklas, B.; Der Einfluss der Markomannenkriege auf die Zirkulation der römischen Münzen im Mitteldonaugebiet in der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts – Aktuelle Forschungen. In.: Karwowski, M. – Komoróczy, B. – Trebsche, P. (Hrsg.); Auf den Spuren der Barbaren – Archäologisch, Historisch,

Numismatisch (Archäologie der Barbaren 2015). Spisy Archeologického ústavu AV ČR 60. Brno 2019, 185–194.

Stoklas 2018:

Stoklas, B.; Nálezy mincí z doby římskéj v katastrálnom území Bratislava-Devín od počiatkov archeologických výskumov po súčasnosť. Denarius 7. Bratislava 2018, 35–51.

Stoklas 2017:

- a) Stoklas, B.; Dve nové rímske koloniálne mince z juhozápadného Slovenska. Denarius 6. Bratislava 2017, 8–20.
- b) Stoklas, B.; Napodobneniny a falzá rímskych mincí v oblasti stredodunajského barbarika z 1.–3. storočia po Kr. Numizmatika 27. Bratislava 2017, 19–26.
- c) Stoklas, B.; Rímske mince z hradu Devín a jeho okolia. In: Harmadyová, Katarina (ed.); Devin Veroniky Plachej. Zbornik k životnému jubileu PhDr. V. Plachej. Bratislava: Muzeum mesta Bratislavy, 2017, 63–74.

Stoklas 2013:

Stoklas, B.; Markomanské vojny a ich vplyv na výskyt mincí na oboch stranách rímskej hranice na strednom Dunaji. Diplomová práca (nepublikované). Bratislava 2013.

Stoklas – Dostál – Vích, v tlači:

Stoklas, B. – Dostál, M. – Vích, D.; Nález mince doby římské z Konice na Prostějovsku. Folia numismatica, v tlači.

Studeníková 2012:

Studeníková, E.; Staršia doba železná (800 až 500 pred n. l.). In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 133–156.

Stuppner 1994:

Stuppner, A.; Zu den Auswirkungen der Markomannenkriege im niederösterreichischen Limesvorland. In: Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. (Hrsg.): Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 285–298.

Stuppner 1993:

- a) Stuppner, A.; Halbtorn, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1992, 1993, 466–468.
- b) Stuppner, A.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1992, 1993, 502.

Stuppner 1992:

- a) Stuppner, A.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1991, 1992, 282–283, 283.
- b) Stuppner, A.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1991, 1992, 305–306, 306, 307.

Stuppner – Schmidt 1993:

- a) Stuppner, A. – Schmidt, F.; Drösing, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1992, 1993, 480–486, 486.
- b) Stuppner, A. – Schmidt, F.; Enzersfeld, Bez. Korneuburg. FBÖ 1992, 1993, 488–492.
- c) Stuppner, A. – Schmidt, F.; Ringelsdorf, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1992, 1993, 499, 500, 501–502, 502–503, 503–505.

Sutherland – Carson 1984:

Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G.; The Roman Imperial Coinage. Volume 1. Revised edition. London 1984.

Sutherland – Carson – Bruun 2003:

Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G. – Bruun, Patrick M.; The Roman Imperial Coinage. Volume 7. Revised edition. Ringwood 2003.

Sutherland – Carson – Kent 2003:

Sutherland, C. H. V. – Carson, R. A. G. – Kent, J. P. C. The Roman Imperial Coinage. Volume 8. Reprinted. London 2003.

Sutherland – Litt – Carson 2003:

Sutherland, C. H. V. – Litt, D. - Carson, R. A. G. – Kent, J. P. C. The Roman Imperial Coinage. Volume 6. Reprinted. London 2003.

Süss 2001:

Süss, K.; Schwechat, Bez. Wien-Umgebung. FBÖ 2000, 2001, 666–669.

Süss – Bauer 1998:

- a) Süss, K. – Bauer, W.; Wien-Freyung, Bez. Wien I. FBÖ 1997, 1998, 870–876.
- b) Süss, K. – Bauer, W.; Wien-Unterlaa, Bez. Wien 10. FBÖ 1997, 1998, 885–890.

Szaifert 2001:

Szaifert, W.; Bestimmung von Fundmünzen aus Mautern – Burggartengasse. In: Krenn, M. (Hrsg.); Bericht zu den Ausgrabungen des Vereins ASINOE im Projektjahr 2000. FBÖ 2000, 2001, 243–244.

Szaivert 1982:

Szaivert, W.; Oberleis, Bez. Korneuburg. FBÖ 1981, 1982, 614–615.

Šedo – Kolníková 2007:

Šedo, O. – Kolníková, E.; Nálezy římských mincí ze záchranného archeologického výzkumu na lokalitě Mušov-Neurissen (okr. Břeclav). Numismatický sborník 22. Praha 2007, 175–178.

Škegro 1998:

Škegro, A.; Eksploatacija srebra na području rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Opvscvla archaeologica 22. Zagreb 1998, 89–117.

Šmíd 1999:

Šmíd, M.; Kostelec na Hané, okr. Prostějov. „Trněnka“, 1 km V obce. Přehled výzkumů 40. Brno 1999, 271.

Talaa - Herrmann 2005:

Talaa, D. – Herrmann, I.; Traiskirchen, Bez. Baden. FBÖ 2004, 2005, 836–837.

Tejral 2011:

Tejral, J.; Die nachträglichen germanischen Siedlungsaktivitäten am Burgstall bei Mušov. Versuch einer Interpretation. Přehled výzkumů 52-2. Brno 2011, 39-73.

Tejral 2008:

Tejral, J.; Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje. In.: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachútová, D.; Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 67–98.

Tejral 1993:

Tejral, J.; Na hranicích impéria. In: Podborský, V. (ed.); Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská a lid. Nová řada. Svazek 3. Brno 1993, 424-470.

Oliva a kol. 1986:

Oliva, P. – Burian, J. – Nemeškalová - Jiroudková, Z. – Tejral, J.; TABVLA IMPERII ROMANI. Castra Regina, Vindobona, Carnuntum. Praha 1986.

Torma a kol. 1986:

Dinnyés, I. – Kővári, K. – Lovag, Z. – Tettamanti, S. – Topál, J. - Torma I.; Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. 28/12. Budapest 1986.

Torma – Dinnyés a kol. 1993:

Dinnyés, I. – Kővári, K. – Kvassay, J. – Miklós, Zs. – Tettamanti, S. – Torma, I.; Magyarország régészeti topográfiája 9. Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. 13/2. Budapest 1993.

Tscholl 1988:

Tscholl, E.; Wallsee, Bez. Amstetten. FBÖ 1987, 1988, 247.

Turčan 2012:

Turčan, V.; Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. In: Březinová, G. – Varsík, V. (edd.); Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 419–428.

Turek 1962:

Turek, R.; Zlomkové stříbro z kelčského nálezu. Numismatický sborník 7. Praha 1962, 83–118.

Turetschek 1988:

Turetschek, F.; Waltersdorf an der March, Bez. Gänserndorf. FBÖ 1985/86, 1988, 304–305.

Tuzar 1993:

Tuzar, J.; Weitere archäologische Untersuchungen in der ehemaligen Pionierkaserne in Tulln. FBÖ 1992, 1993, 130–138.

Vaday – Márkus 2003:

Vaday, A. – Márkus, G.; The peoples of the Barbaricum during the Roman period. The Quadi. In: Visy, Z. – Nagy, M. (ed.); Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium. Budapest 2003, 267–271.

Vachůtová 2008:

Vachůtová, D.; Stručný přehled bádání o sídlištích doby římské na Moravě. In.: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachůtová, D.; Barbarická sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 23–35.

Varsík 2017:

Varsík, V.; Nádoby zdobené ozubeným kolieskom z kvádskeho sídliska vo Veľkom Mederi. Zborník SNM – Archeológia 27. Bratislava 2017, 245-250.

Varsík 2015:

Varsík, V.; Neskoroantické panské sídlo v Cíferi-Páci. Rímske a germánske elementy v architektúre sídla. In: Tyszler, L. – Droberjar, E. (ed.); Barbari superiores et inferiores - Archeologia Barbarzynców 2014. Procesy integracji

środkowoeuropkiego Barbaricum Polska – Czechy – Morawy – Slowacja. Łódź – Wieluń 2015, 139-152.

Varsík 2012:

Varsík, V.; Germánske sídla v 2. storočí. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 236–238.

Varsík 2011:

- a) Varsík, V.; Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.
- b) Varsík, V.; Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko – Vnútná štruktúra a chronologický vývoj. Trnava 2011.

Varsík 2008:

Varsík, V.; Germánske sídlišká na juhozápadnom Slovensku. In.: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachútová, D.; Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 37–45.

Varsík 2002:

Varsík, V.; Rímske mince z Bratislavy – Trnávky. Slovenská numizmatika XVI. Nitra 2002, 41–50.

Varsík 1996:

Varsík, V.; Nálezy rímskych mincí z dvoch lokalít v Rusovciach. Slovenská numizmatika XIV. Nitra 1996, 223–225.

Vachútová-Víchová 2004:

Vachútová-Víchová, D.; Brněnsko v době římské. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 8–9. Brno 2004, 111–189.

Valentová – Šumberová 2007:

Valentová, J. – Šumberová, R.; Nález spony typu Almgren 43 na sídlišti v Chotusicích a osídlení dolního Podoubraví v době římské. *Archeologické rozhledy* 59. Praha 2007, 779–792.

Vaškových 2009:

Vaškových, M.; Ostrožná Lhota (okr. Uherské Hradiště). *Přehled výzkumů* 50. Brno 2009, 332–333.

Vavák 2011:

Vavák, J.; Tretia etapa výskumu včasnostredovekého hradiska vo Svätom Jure. *AVANS* 2008, Nitra 2011, 271–273.

Vavák 2010:

Vavák, J.; Nové poznatky k najstarším dejinám Svätého Jura. In.: Štefániková, Z. (ed.): *Zo starších dejín Svätého Jura*. Svätý Jur 2010, 7–30.

Velímský 2016:

Velímský, F.; Nález dvou římských mincí ze Zaříčan (okr. Kutná Hora). *Numismatický sborník* 28/2, 2015. Praha 2016, 241–244.

Vetters 1974:

Vetters, H.; Göstling am Ybbs, Bez. Scheibbs. *FBÖ* 1961–1965, 1974, 234.

Visy 1988:

Visy, Z.; *Der pannonischen Limes in Ungarn*. Budapest 1988.

Vích 2017:

Vích, D.; Doba římská a okolí Luže a nové nálezy spojené s římským vojenským prostředím. *Štídné Zvesti* 61. Nitra 2017, 75–84.

Vlach 2007:

Vlach, M.; Nové sídlištní nálezy z mladší a pozdní doby římské ze Sudoměric (Okr. Hodonín). In.: Droberjar, E. – Chvojka, O. (edd.); *Archeologie barbarů* 2006. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách. Supplementum* 3, svazek II. České Budějovice 2007, 449–471.

Vokáč 2002:

Vokáč, M.; Mackovice (okr. Znojmo). Přehled výzkumů 43, 2002. Brno 2002, 235.

Vokáč – Jílek 2007:

Vokáč, M. – Jílek, J.; Nová polykulturní lokalita u Božic, okr. Znojmo. Nález terčovité spony typu Exner III 24. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 10–11, 2005-2006. Brno 2007, 65–74.

Vondrovec 2003:

Vondrovec, K.; Die antiken Fundmünzen von Ovilavis/Wels.FMRÖ IV, Oberösterreich. Band 1. Wien 2003.

Vondrovec 2007:

Vondrovec, K.; Gesamtdarstellung und Auswertung des antiken Fundmünzmaterials im Museum Carnuntinum. In: Alram, M. – Schmidt-Dick, F. (Hrsg.): Numismata Carnuntina. Forschungen und Material. FMRÖ III, Niederösterreich. Band 2. Die antiken Fundmünzen im Museum Carnuntinum. Wien 2007, 55–340.

Walter 1971:

- a) Walter, H.; Fischamend-Markt, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1956–1960, 1971, 215.
- b) Walter, H.; Schottwien, Bez. Neunkirchen. FBÖ 1956–1960, 1971, 229.

Weiß 2007:

Weiß, G.; Keramik – umění z hlíny. Kulturní dějiny a keramické techniky. Praha 2007.

Wewerka 1999:

Wewerka, B.; Grabungen im Bereich Albrechtsgasse/Donaugasse in Tulln. In: Krenn, M. (Hrsg.); Bericht zu den Ausgrabungen des Vereins ASINOE in den Projektjahren 1997 und 1998. FBÖ 1999, 428–440.

Wewerka 1993:

Wewerka, B.; Die Ausgrabungsarbeiten in Tulln – Ländgasse. FBÖ 1992, 1993, 116–119.

Wigg-Wolf 2004:

Wigg-Wolf, G. D.; Zur Interpretation und Bedeutung der « Barbarisierungen » der römischen Kaiserzeit. In: Auberson, A.-F. - Deschka, H. R. - Frey-Kupper, S. (ed.); Faus – contrrefaçons – imitations. Actes du quatrième colloque international du Groupe suisse pour l'étude des trouvailles monétaires (Martigny, 1er-2 mars 2002). Études de numismatique et d'histoire monétaire 5. Lausanne 2004, 55-75.

Winter 1984:

Winter, H.; Parndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1983, 1984, 350.

Winter 1983:

- a) Winter, H.; Donnerskirchen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 335–336.
- b) Winter, H.; Loretto, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1982, 1983, 337.
- c) Winter, H.; Podersdorf am See, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1982, 1983, 339.
- d) Winter, H.; Walbersdorf, Bez. Mattersburg. FBÖ 1982, 1983, 341.
- e) Winter, H.; Hainburg an der Donau, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 347.
- f) Winter, H.; Schwadorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 355–356.
- g) Winter, H.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1982, 1983, 356.
- h) Winter, H.; Lorch, Bez. Linz-Land. FBÖ 1982, 1983, 370.
- i) Winter, H.; Wien – Unterlaa, Bez. Wien 10. FBÖ 1982, 1983, 373.

Winter 1982:

- a) Winter, H.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 591.
- b) Winter, H.; Donnerskirchen, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1981, 1982, 592–593.
- c) Winter, H.; Edelstal, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 953.
- d) Winter, H.; Illmitz, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 594–595.
- e) Winter, H.; Loretto, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1981, 1982, 596.

- f) Winter, H.; Schützen am Gebirge, Bez. Eisenstadt-Umgebung. FBÖ 1981, 1982, 604.
- g) Winter, H.; Zurndorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 1981, 1982, 607.
- h) Winter, H.; Mannersdorf am Leithagebirge, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 614.
- i) Winter, H.; Schwadorf, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 617–618.
- j) Winter, H.; Sommerein, Bez. Bruck an der Leitha. FBÖ 1981, 1982, 618–619.

Winterleitner 1992:

Winterleitner, H.; Rettungsgrabung in der Sporthauptschule Tulln. FBÖ 1991, 1992, 48–50.

Wolfram 2012:

- a) Wolfram, H.; Vanniovo kráľovstvo. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 221–222.
- b) Wolfram, H.; Markomanské vojny v rokoch 166/167 až 180. In: Šedivý, J. – Štefanovičová, T. (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 238–240.

Zabehlicky 2003:

Zabehlicky, H.; Bruckneudorf, Bez. Neusiedl am See. FBÖ 2002, 2003, 637–638.

Zavřel 2008:

Zavřel, P.; Současný stav výzkumu sídlišť doby římské a doby stěhování národů v jižních Čechách. In: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachůtová, D. (edd.); Barbarská sídliště. Chronologické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007). Brno 2008, 111–127.

Zavřel 2007:

Zavřel, P.; Problematika komunikací doby římské a doby stěhování národů v jižních Čechách. In: Droberjar, E. – Chvojka, O. (edd.); Archeologie barbarů

2006. Archeologické výzkumy v jižních Čechách. Supplementum 3, svazek I. České Budějovice 2007, 269–300.

Zbranek 2014:

Zbranek, H.; Lednice (okr. Břeclav). Přehled výzkumů 55-1. Brno 2014, 231.

Zeman 2017:

Zeman, T.; Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce. Olomouc 2017.

Zeman 2015:

Zeman, T.; Germánska sídliště a pohřebiště ve Vlčnově – Dolním Němčí na základě nových detektorových nálezů. Slovácko 2014, č. 56. Uherské Hradiště 2015, 115–141.

Zsidi 2003:

Zsidi, P.; The towns of Pannonia. Aquincum: The civilian town. In: Visy, Z. – Nagy, M. (ed.); Hungarian Archaeology at the turn of the Millenium. Budapest 2003, 227–229.

Pramene:

Hérodianos: Řím po Marku Aureliovi. Praha 1975 (preklad: J. Burian a B. Mouchová), 19–208.

Victor: Sextus Aurelius, Kniha o císařích. Praha 1975 (preklad: J. Burian a B. Mouchová), 209–310.

Iné zdroje:

<http://www.limes-oesterreich.at/php/site.php?ID=339> [prehliadané 17.2. 2018]

<http://sciencev1.orf.at/science/news/136099> [prehliadané 10.7. 2018]

<http://www.austrianmap.at/amap/index.php?SKN=1&XPX=637&YPX=492>
[prehliadané 31.7.2018]

[https://www.basemap.at/application/index.html#{"center": \[1846188.096736884, 611872.1014635867\], "zoom": 15, "rotation": 0, "layers": "10000000"}](https://www.basemap.at/application/index.html#{) [prehliadané 13.8.2018]

<https://archeodatabase.hnm.hu> [prehliadané 2.5.2019]

<https://sk.mapy.cz/zemepisna?x=16.8270430&y=48.5391479&z=10> [prehliadané 14.2.2020]

https://moovitapp.com/brno-4005/poi/Brněnské%20vodárny%20a%20kanalizace,%20Brno/Pasohlávky/en?tll=49.189547_16.569796&fll=48.90296_16.543644&customerId=4908&ref=1&poiType=efsite [prehliadané 14.2.2020]

http://www.muop.bratislava.sk/assets/File.ashx?id_org=600176&id_dokumenty=1805 [prehliadané 24.2.2020]

SUMMARY

Economic and political crisis that erupted after the half of the third century AD., significantly influenced the course of history in the area of Central Europe. Certain clues, such as interrupted flow of Roman imports or records of ancient authors related to the military events in this area, suggest that the events also affected the region of barbaricum. The refortification of Roman coins associated with trade became the subject of research. At that time, Roman monetary system was already dominated by the *antoniniani*. In Central European area, such research, focused on the area inhabited by Suebi in the third century A.D. was missing. Individual coin finds, hoards and finds from settlements or necropoleis were evaluated. The occurrence of denominations, contemporary false or end stamping in hoards, as well as material production of *antoniniani* were taken into the consideration. Evaluation of coin finds from Central European barbaricum enable to propose a numismatic periodization intended for this territory. The periodization helps to reconstruct the hypothetical monetary circulation, similar to the circulation in provinces. For example, a decline in the circulation of non-ferrous metal denominations during the reign of Septimius Severus and his sons, the rise of bronze provincial coins in the beginning of the third century A.D., a gradual deterioration in the quality of *antoniniani* over the same century, a massive inflow of inflationary *antoniniani* after 260 A.D., or an increased frequency of *antoniniani* since the reign of Emperor Aurelianus was recognized. A different phenomenon was, for example, the interruption of the influx of non-ferrous metal provincial stamps from Dacian and Upper Moesian mines after 253 A.D. as well as hoard horizons dated to the other periods. Coins were compared with Roman imports and settlement horizons. The analysis took into account unknown finds from Moravia and Slovakia. 92 of the series were either published during the time of evaluation, or remain unpublished. A large number of coin finds stored in the numismatic fund of the Historical Museum - Slovak National Museum, Museum of the city of Bratislava or Archaeological Institute of SAS in Nitra also have been revised and supplemented. The work thus provides an up-to-date list of finds, some of which were corrected in the determination and represents a comprehensive assessment of the circulation of Roman coins in the Germanic settlement.